

БӘХТИҖАР ВАҖАБЗАДӘ

КӘЛЧН

ачыг

данышар...

Ш 401
В 27

БƏХТИЈАР ВАЃАБЗАДƏ

кəлин ачы данышар...

(Мəгалəлəр топлусу)

198861

М. Ф. Ахундов адына
Азəрб. Гəспублика
КИТАПХАНАСЫ

АЗƏРБАЈҶАН ДӨВЛƏТ НƏШРИЈАТЫ
Бакы — 1989

публицистика

Икинчи нәшр

Бәхтијар Ваһабзадә.

В 27 Кәлин ачыг данышаг... [Мәгаләләр топлусу]. Б.:
Азәрнәшр, 1989. — 222 с.

Догма јурда бағлылыг, ел-оба гајгысы, бәшәријјәти чидди дүшүн-
дүрән еколокија проблеми, мүнүм актуал ичтимаи-сијаси һадисәләрә мүнәсибәт,
ана дилә, инсан ләјағәтинә һөрмәт, халгымызын тарихинә даир марағлы
мүддәалар халг шаири Б. Ваһабзадәнин ше'рләриндә олдугу кими, бу китабда
топланмыш публицистик мәгаләләриндә дә өз әксини тапмышдыр.

4702060102—103

В — Е'лансыз — 89
М—651—89

ББК С[Аз]2

ISBN 5—552—00209—1

© Азәрнәшр, 1988

© Азәрнәшр, 1989

Лəјагəт һәр кəсин дəјəридир, инсанлыг сифəтидир. Лəјагəтин итирэн адам һәм дəјəрини, һәм дə инсанлыг сифəтини итирмиш олар. Буна кəрə дə һәр кəс илк нөвбədə өзү өз лəјагəтини горумағы бачармалыдыр. А. П. Чехов кичик гардашына јаздығы мəктубда дəјир ки, өз лəјагəтсизлијини анчаг бəјүк ағыл, кəзəлик вə тəбнəтин камиллији гаршысында дəрк етмəк олар... Адамлар гаршысында исə һəмишə өз лəјагəтини баша дүш вə гору.

Халгымызын бəјүк огуллары јохсул јашасалар да, һəмишə өз лəјагəтлəрини баша дүшмүш, шаһлар, хаганлар гаршысында белə алчалмамышлар. Бəјүк Низами дəјир ки, шаир гапысында падшаһ бəјүклəрин бəјүјү, падшаһ гапысында шаир: исə кəдаларын кəдасыдыр.

Дүнја нəмəтлəри үчүн вəзифə саһиблəринин гаршысында əјилмəмəк, өз лəјагəтини сахламаг улуларымызын кəлəчəк нəсиллəрə эн бəјүк вəсијјəти олмушдур. Белə олдуғу тəгдирдə сəлаһијјəт саһиблəринин дə вəзифəси, онлардан асылы оланларын лəјагəтини өз лəјагəти кими горумагдан ибарəт олмалыдыр. Өз сəлаһијјəт үстүнлүјүнү билдирмəк үчүн гаршысындакынын лəјагəтини алчалдан вəзифəли шəхс өзү билмədən өз лəјагəтини дə алчалтмыш олур. Чүнки о, бу һэрəкəти илə тутдуғу вəзифəјə лајиг олмадығыны кəстəрир.

Мəнəви зəнкинлијин кəстəричиси олан шəхси лəјагəти ма-шын, мебел, комфорт кими мадди дəјəрлəрə дəјишəнлəрин өмүр јолу јалтаглыг вə кəлəлик дəјилэн батаглыгдан кечир. Һəмэн батаглығын чиркабына сулашан адамда нə мəнəвијјат олар, нə дə шəхси лəјагəт! Бир гајда олараг өзүндən бəјүк гаршысында гујруг булајанлар өзүндən кичијə гəним кəсилиб ондан да ејни əјилмəни тəлəб едир.

Бунлар һəгигəтидир. Лакин əслиндə һеч кəс шəхси лəјагəтинин алчалдылмасыны истəмəз. Бə'зэн инсан өзү истəмədən алчалмалы олур, даһа доғрусу, ону асылы олдуғу алчаг алчалдыр. Лəјагəт тапдалананда, лəјагəт мејары итəндə исə инсанлыгдан сəһбəт, кədə билмəз.

Халг арасында белə бир мəсəл вар: мəрди гова-гова намəрд едəрлəр. Сон вахтлар бə'зи вəзифəли шəхслəр лəјагəтли, саф

адамларын шəхсијјəт вə мənлијини тапдалаја-тапдалаја онлары һөрмəтдэн салырлар. Рајонда бир нөмрəли вəзифəни тутан адам тəнгидолунмаз, «сəһвсиз», тохунулмаз һесаб едилир. О исə јаранмыш вəзијјəтдэн суй-истифадə едир, өзүнүн «бир нөмрəлијини» даһа да дəринлəшдирир. Бу вахт ашағы вəзифəлилəр арасында бир нөв сечилмə кедир: лəјагəтини итириб «бир нөмрəлијə» баш јантар вə мənлијини үстүн тутуб «бир нөмрəлијə» етираз едэнлəр Тəбнидир ки, биринчилəр əјилə-əјилə јашамагда давам едирлəр. Икинчилəр исə сыхышдырылыр, əзијјəт чəкир, кəзүм-чыхлыја салыныр. Амма лəјагəтлəрини итирмир, өз дүзкүн јолларындан јайынмырлар. Кеч-тез исə һагг јəрини тапыр...

Бə'зэн исə бүтөв бир коллективин тəлєјини рəһбəр вəзифə тутан бир лəјагəтсиз адама тапшырырлар. О исə вəзијјəтдэн суй-истифадə едир, өзүнүн вə табелијиндə олан адамларын мənлијини тапдалајараг, халгын, чəмијјəтин сабаһыны дүшүнмүр.

Д. Бүнјатцадə адына Азəрбајчан Халг Тəсəррүфаты Институту бу чүр лəјагəтсизлијин вə өз мəнафєјини күдэн бир группамын күдазына кетмəдими? Али мəктəби варланмаг мənбəјинə чевирэн бир групп лəјагəтсизин учбатындан о бојда институт бағланмадымы? Нијə? Нијə институтда лəјагəтли, мənлијинə һөрмəт едэн адамлар тапылмады ки, вахтында бу тəһсил очағынын лəғв олунмасынын гаршысыны алсын? Əлбəттə, институтда лəјагəтин итирмиш адамлар олдуғу кими тəмиз, мənлијинə һөрмəт едэн ишчилəр, вичданлы алимлəр дə аз дəјилди. Амма кəрүнүр биринчилəр онлары үсгəлəмишди! Бах бу, бəладаыр. Бу, фачиəдир!

Əтəн ил Али мəһкəмəнин сəјјар коллекијасы республиканын рајонларындан бириндə рəгəмлəри шиширдəрəк дөвлəтин кўлли миглардə пəлууну мəнимсəмиш бир групп адамын чинајəт ишинə бахырды. Гəрибəдир ки, бир рајонда ејни вахтда бир нечə јердə (!) мəһкəмə ичласы кедирди.

Чинајəткарлар бəd əмəллəрини өрт-басдыр етмəк үчүн сахта əмəк һағларыны, сахта «маашлары» ади адамларын — колхозчуларын адына јазараг мəнимсəмишдилəр. Чинајəтин үстү ачыларкən тəбии ки, о вахта гəдэр нə сахта «маашлар»дан, нə дə сахта чəдвəллəрə гол чəкиб пул мəнимсəјэн адамлардан хəбəri олмајан ади адамлар шаһид кими мəһкəмə ичласларына дəвəт олунурдулар. Мəн о вахт белə адамларын бə'зилəринин сəһбəтини ешитмишдим. Адамлар мəһкəмəјə кетмəкдэн гəти имтина едирдилəр. «Ахы мən нијə милисə, мəһкəмəјə кедим, — дəјирдилəр, ешидэн-билэн нə дəјəр». Бу, ади адамын, ади колхозчунун вəзифəли шəхсин тутдуғу бəd əмəллəрə етиразы иди. Əн башлычасы исə бу, өз лəјагəтинин горумаг етиразы иди. Бир тикə чөрəјини өмрү боју һалаллыгла газанан колхозчу лəјагəтини белə горујурду. Е'тимад кəстəрилиб вəзифəјə ирəли чəкилэн нанкор исə

лэјагэтини итирэ-итирэ алчалмыш, мүттәһимләр күрсүсүндә әј-ләшмишди...

Бу әһвалатдан сонра һәмин рајонда бригадир олмаг истәјән тапылмырды. Чүнки дүнәнки бригадирләр бир груп чинајәтка-рын торуна дүшмүш, бу күн исә чәза алырды. Сабаһ да бу вәзиј-јәтин тәкрар олмајачағына исә зәманәт верән јох иди...

Елә һәмин рәгәмшиширтмә азарына тутулмуш рајонлардан бири дә Бәрдәдир. Бир нечә ил әввәлин сөһбәтидир. Республика Али Советинин сессиясында депутат кими чыхыш етмәлијдим. Һәмән әрәфәдә Бәрдәдә олмуш, ушаг евинин — јетимләр евинин һәјәтинин дә шумланыб памбыг әкилдијини өз көзләримлә көр-мүшдүм. Шүбһәсиз, план далынча гачан рајон рәһбәрләри ушаг-ларын ојнамасы үчүн һәјәт сахламајанда, о торпағы да шумла-јанда нә вицдан әзабы чәкмиш, нә дә нараһат олмушдулар.

Мән сессияда чыхыш едәркән бу мәсәләдән данышдым, бу барәдә нараһатлығымы билдирдим. Фасилә заманы кафеда на-һар едирдим. Елә бу вахт һәмин мәсәләјә билаваситә чавабдеһ олан вәзифәли бир адам стола јахынлашыб мәнә деди:

— Хаһиш едирәм, кедин шаирлијинизлә мәшғул олун! Һара-ны әкирик-бичирик, биз биләрик, сизә нә?

«Биз биләрик!» Инди дурғунлуг илләри дедијимиз дөврүн ән бөјүк бәласы! Јәни, «јухарылар», вәзифәлиләр биләр, «ашағы-лар», «гара чамаат» исә билмәмәлидир!

Көрүсүнүзмү, һаггында данышдығым адам о гәдәр һарын-лашмышды ки, јетим ушагларын ојнамалы олдуғу бир парча тор-пағы да өз вәзифә шөһрәтинә гурбан вермәкдән чәкинмирди. Һәтта әмәлиндән утанмаг әвәзинә мәнә, мәним дедијим һәгигәтә гаршы чыхырды. Мәним етиразыма «шаир иши дејил» — дејир-ди. О һеч анламырды ки, үмумијјәтлә, «шаир иши» нәдир, шаир нә иш көрүр. Дикәр тәрәфдән о, бир ади һәгигәти дә анламырды ки, мән сессияда шаир кими чыхыш етмирдим, халг елчиси ки-ми, депутат кими данышырдым. Амма тәәссүф ки, о да депутат иди, о да халг елчиси иди. Јери кәләндә халгын адындан даныша да билирди...

Һәмин вәзифәли шәхс дә сонралар шиширдилмиш рәгәмләрин күдазына кетди, өз ләјагәтсизлијинин гурбаны олду. Кеч де-јилми?

Јери кәлмишкән гејд едим ки, мән бизим сечки системиндә ашкарлыг вә демократија принципләринин инкишаф етдирилмә-си тәрәфдарыјам. Јерли советләрә өтән сечкиләрдә кечирилән експеримент гајдасы үрәјимдән олду. Бир нечә намызәд ирәли сүрүлсүн! Халг кими мәсләһәт билир, гој ону сечсин.

Биздә исә гәрибә вәзијјәт јараныб. Филан вәзифәјә депутат-лыг дүшүр. Филан вәзифәјә сечилдинсә, автоматик депутат да

олурсан. Бу нә демәкдир? Мәкәр адамы вәзифәми депутат едир? Ахы бә'зән вәзифәјә ләјагәтсиз адам да јол тапыр, амма беләси-нин депутат олмасы, халгын адындан данышмасы фачиәдир.

Кәлин, бу барәдә дүшүнәк. Итирдикләримизи индики ашкар-лыг вә демократија дөврүндә бәрпа едәк, сәһвләримизи дүзәл-дәк. Јохса инсанлыг вә ләјагәт ме'јарыны бәрпа едә билмәрик.

Мәркәзи гәзетләрин бириндә дәһшәтли бир мәгалә охудум: 13 јашлы Саша мағазада нөвбәдә оларкән она хәбәр верирләр ки, хәстәханада јатан анасынын һалы харабашмыш вә о өзүнү дәрһал анасына јетирмәлидир. Ушаг өзүнү итирир. Алдығы шеј-ләрин пулуну кассаја верәркән 25 гәпиклик кәсмијин пулуну вер-мәји унудур. Сатычы ону сахлајыр, милисә зәнк чалыр, ушағы милис идарәсинә апарырлар. Орада ушағы саатларла сахлајыр, акт бағлајырлар. Саша анд ичир ки, хәстәханада амамын һалы дәјишдијиндән мән чашмыш, кәсмијин пулуну өдәмәји унутму-шам. Ушаға инанмыр, она анкет долдуртдурут, дилиндән илти-зам алырлар.

«...Мән 5 нөмрәли мағазадан әрзаг аларкән кәсмик үчүн 25 гәпик вермәји унутмушам... Мән сөз верирәм ки, кәләчәкдә һеч заман, һеч јердә буну тәкрар етмәјәчәјәм».

Бу формал јазы-позудан сонра ушағы бурахырлар. Ушаг ана-сына дәјир, башына кәлән гәзаны она билдирмир, евә кәлир, ријазиијатдан сабаһкы тапшырығы һәлл едир, сонра тоггасы илә өзүнү асыр.

Ријазиијат мәсәләсини һәлл едән көрпә, һәјәт мәсәләсини һәлл едә билмир. Чыхыш јолуну өлүмдә көрүр!

Сиз ушагдакы дүзкүнлүјүн дәрәчәсинә бахын, өлүм гаршы-сында сабаһкы тапшырығы јеринә јетирир, вицдани борчуну өдәјир. Өлүмә кедиркән борчуну јеринә јетирән ушаг оғурлуг едәрми?

О, өлүмү илә шәхси ләјагәтини горујуб она вурулан оғру лә-кәсини үстүндән атды. Тәһгир олунмуш 13 јашлы көрпәнин әлин-дән бундан башга нә кәлә биләрди?

Бу ушағын сәмијиијәтинә инанмајан, 25 гәпик үчүн она оғру дамғасы вуран мағаза ишчиләри көрәсән, доғруданмы тәмизлик-дә бу гәдәр дәгигдирләр?

Истинтаг көстәрир ки, бир нечә күн әввәл һәмән мағазанын дүз мин манат әскији чыхыбмыш. Бәлкә онлар ушағын унутдуғу 25 гәпиклә һаман мин манат әскијин үстүнү өртмәк истәјирмиш-ләр? Чамаатын чибини кәсән оғрулар 13 јашлы күнаһсыз көр-пәни 25 гәпик үчүн данлајанда бәс нијә үрәкләри ағрымады? Ахы, оғру һаманы оғру биләр. Истинтаг заманы гәсәбәнин ми-лис рәиси нә десә јахшыдыр? «Биз тәлиматын һансы бәндини позмушуг ки, бизи күнаһландырырсыныз?».

Јох, јолдаш рәис, сән тә'лиматы позмамысан, бәс ушағын һә-
јатыны нечә? Јалныз тә'лиматын гулу олан, хәстә анасынын дәр-
диндән јараланан ушаг гәлбинин инилтиләрини дүјмајан сәнин
кими дашүрәклиләр инсан ләјагәтинин тохунулмазлыгыны, мү-
гәддәслијини һардан билсин? Инсана һөрмәт үчүн әввәлчә өзүн
инсан олуб инсан гәлбинин дәринликләринә баш вурмагы бачар-
малыјдын.

Һәмнин милис рәиси өлүмүндән сонра ушағын өз әли илә јаз-
дыгы «мән сөз верирәм ки, кәләчәкдә һеч заман, һеч јердә буну
тәкрар етмәјәчәјәм» сөзләрини охудуғу заман «кәләчәкдә» сөзү-
нүн гаршысында бир ан да олса дүшүндүмү? Һаны онун кәлә-
чәји? 25 гәпијин гурбаны олан бу кәләчәји биз инди кимдән
тәләб етмәлијик? Јох, бу кәләчәк 25 гәпијин дејил, инсан ләја-
гәтини ахламамағын, гансызлыгын, вичдансызлыгын, нәһәјәт,
ганун адына ганунсузлуғун гурбаныдыр.

Инди кәл, башгасынын дүзкүнлүјүнә инанмајан, адамлара
шүбһә илә бахан, өзү оғру олдуғундан һамыны оғру көрән бу
адамчығазларын гаршысында ләјагәтини гору, көрүм нечә го-
рујурсан?!

Москваја кетмәк үчүн тәјјарәјә билет алмышдым. Хәстәлән-
дијимә көрә билети гәјтармалы олдум. Аерокассада оғлума де-
јирләр ки, билет саһибинин паспортуну кәтирмәлисән. Паспорту
көндәрдим. Бу дәфә дә дејирләр ки, ја билет саһибинин өзү кәл-
мәлидир, ја да е'тибарнамә кәтирмәлисән. Бу, гәсдән адам ин-
читмәк дејил, нәдир? Јахуд, бу инамсызлыг нәдән өтрүдүр көрә-
сән?

Бунунла әлагәдар, јери кәлмишкән, бир мәсәләјә дә тохунмаг
истәјирәм. Башга бир шәһәрә учмаг үчүн азы 10—15 күн әввәл-
чәдән билет дәрдинә галмалысан. Бу нә үчүндүр? Шәһәрләр ара-
сында кедиш-кәлиш еһтијача көрә тәшкил олунмамышмы? Кө-
рәсән, бу бојда өлкәдә тәјјарә чатмыр, јохса бензин? Һамысы
чатыр, әјри. мәгсәдләр үчүн гәсдән иши чәтинләшдириләр. Чүн-
ки учуш күнү үчүн артыг гијмәтә билет аланлары чох көрмү-
шүк.

Вәзијәт елә кәтириб ки, ән ади шејләри чох вахт миннәт вә
хаһишлә әлдә едир, бу миннәт вә хаһишлә дә өзүмүздән асылы
олмајараг ләјагәтимизи алчалтмаға мәчбур олуруг. Мүасир рус
јазычысы Руслан Кирејев јазыр: «Ләјагәт! Горхурам елә бир
вахт кәлә ки, изаһлы лүғәтләрдә бу сөзүн габағына «көһнәлиб»
јазалар».

Имәчилик ел адәтидир. Дәдә-бабадан көрмүшүк ки, кәндә
булаг чәкиләндә, ја көрпү салынанда, јахуд да имкансыз бир
адама ев тикиләндә, бир сөзлә, фөвгәл'адә бир мәсәләдә кәнд

чамааты бир күн, ја беш күн әлбир олуб о иши баша чатдырыр.
Инди рајонун бүтүн пешә саһибләри — һәким, мүәллим, дәлләк,
ашпаз, шакирд, пинәчи, сатычы мүнтәзәм олараг имәчилик ады-
на тарлалара төкүлүр, колхозчунун ишийи көрүрләр. Бу нә де-
мәкдир? Олмазмы, һәр кәс өз ишини көрсүн, һәр кәс өз вәзи-
фәсини јеринә јетирсин? План адына плансызлыг о јерә чатыб ки,
бә'зи рајонларда тиңарәт планы да «көстәришлә» долдурулур.
Сатылмајан маллар мәчбури сатдырылып. Көстәришә көрә һәр
идарә өз ишчиләринә филан гәдәр халчаны алмаға мәчбур етмә-
лидир. Идарә башчысы еһтијачы олуб-олмадыгыны сормадан
һәр ишчијә бир, ја ики халча «сатыр», пулуну исә маашдан чы-
хыр. Бу нә үсулдур? Адама да зорла мал сатарлар? Бәлкә, көс-
тәриш верән мәним еһтијачымы мөндән јахшы билир?!

Инсанын еһтијачыны ондан јахшы билиб она зорла мал сатан-
да аланын ләјагәти тапданмышмы? Инсана хејрини, шәрини көс-
тәришлә билдирәндә әхлаг вә мә'нәвијјат позулмурму? Әхлаг
ајаг алтына салынан халча гијмәтиндәдирми? Бунунла нәји
алыб, нәји сатдығымызы дәрк едирикми? Нәтичәдә удуруг, ја
удузуруг? Кәлин, бунун һесабыны чәкәк. Кәлин, инди балалары-
мызы дүшүнәк.

Бакынын дәнискәнары булварында буруғун үстүндә термо-
метр вар. Бир дәфә ону нәвәмә көстәрмиш, һаванын истилик дәр-
рәчәсинин онунла өлчүлдүјүнү ушаға баша салмышдым. Бу ил
јајын исти күнләриндә ушаг буруғун үстүндәки термометрин нә
үчүн сөндүјүнү сорушду. Әлбәттә, мән термометрин нә үчүн сөн-
дүрүлдүјүнү билирдим. Бакыда һәрарәт 40 дәрәчәни өтәндә һә-
мишә буруғун үстүндәки термометри сөндүрүрләр. Сәбәби һамы-
ја мә'лумдур: һәрарәт 40-ы өтәндә шәһәрдә иш дајандырылмалы-
дыр. Чох доғру ганундур. Чүнки 40 дәрәчәдән артыг истиликдә
көрүлән ишин бир фәјдасы да олмаз. Бу һағлы гануна әмәл
етмәмәк үчүн термометр сөндүрүлүр. Инди мән һәгигәти тәблиғ
едән бир јазычы, бир вәтәндаш вә нәһәјәт, нәвәсини тәрбијә едән
бир баба кими нәвәмә термометрин сөндүрүлмә сәбәбини олдуғу
кими изаһ едә биләрәмми? Әкәр дүзүнү десәм, бу ушаг бөјүјүб
ријакар олмајачагмы? Бир чүр дүшүнүб ајры чүр данышмаја-
чагмы? Биз индидән она јалан, оғрулуг вә әјрилик дәрси әјрәт-
мирикми?

Кәлин, һеч олмаса ушагларымызы дүшүнәк. Онларын хәтри-
нә инсанлыг ләјагәтимизи горујаг.

Дүз әјиләр, гырылмаз. Һәјатын фәлсәфәси беләдир. Өмрүм
боју чохлу әмәк адамы илә, алимлә, зијалы илә, инчәсәнәт ус-
тасы илә көрүшмүшәм. Онларла сәмими сөһбәт етмишәм. Нә
јахшы ки, адамларын әксәријјәти һәјатын бу һәгигәтини дүзкүн

анлајыр. Нә јахшы ки, чох адам ләјагәт ме'ярыны, ләјагәт өлчүсүнү жүксәк тутур, она сәчдә едир. Јохса, һәјат адиләшәр, чылызлашарды. Јохса, јашамаг да мә'насыны итирәрди...

ҺАРАМ ТИКӘ ВӘ ЈА «АҒ ГЫЗЫЛ»ЫН ГАРА ЛӘКӘСИ

Шифаһи халг әдәбијјатымызын, хусусән нағылларымызын әсәријјәтинин идеја мәзмуну һалаллыг тәлгин едир, әдаләт ганунларындан, дүзлүкдән сөһбәт ачыр. Һалал тикәнин ширинлији, кејирин шәр үзәриндә гәләбәси барәдә чох охумушуг, чох ешитмишик. Халг руһу, халг әдәбијјаты бизи белә тәрбијә едиб. Бир сөzlә, халг бизи белә өјрәдиб.

Амма үрәк ағрысы илә гејд едәк ки, сон вахтлар һалал-һарам ме'яры да долашдырылыр. Бирини дикәриндән ајыр етмәк чәтинләшир. Бах, бу фәачиәдир!

Нағылларымызын бириндә дејилир ки, Лоғман јағла шорун гијмәти ејни олан шәһәрдән гачмышдыр. Амма вај о күндән ки, шор јағдан баһа сатыла! Көрәсән, Лоғман онда нејләрди?

Һеч ким өвләдыны әлиәјри, оғру көрмәк истәмәз. Бүтүн валидејнләр ушагларыны дүзлүк, һалаллыг руһунда тәрбијә етмәјә чалышыр. Лакин өвләд үчүн, ушаг үчүн атанын сөzlәри јох, әмәлләри даһа унудулмаз дәрс олур. Ата әјри јолла газандығы пулу евә кәтириб һалаллыгдан нә гәдәр данышса да ушаг һәјат дәрсини атанын әмәлиндән алыр.

Атанын икиүзлүлүјү — сөзү илә әмәлинин икилији өвләда да сирајәт едир. Вичданы пак ушаг белә икиләшмә мүһитиндә бөјүјүбсә онун кәләчәкдә тәмиз олачағына ким зәманәт верә биләр?

Сон вахтлар кәнд тәсәррүфаты саһәсиндә рәгәмләри шиширтмәклә дөвләтин күлли мигдарда пулуну мәнимсәјән адамларын бәд әмәлләри һаггында мәтбуат чох јазыр. Чинајәткарлар мүттәһим күрсүсүндә әјләшир. Кимдир онлар? Дүнәнки колхоз сәдри, совхоз директору, рајком катиби, һәтта назир! Һалбуки колхоз сәдри вахтилә кәндләримиздә ел ағсагалы сајылыб. Колхоз сәдри сөзүкечән, «ганбарышдыран» ағсагал олуб. М. Ибраһимовун «Бөјүк дајаг» романы вә бу әсәр үзрә чәкилән филмдә колхоз сәдри — ел ағсагалы Рүстәм киши нәјин гурбаны олур? Халгдан ајры дүшдүјү үчүн дајағыны итирмәјин! Буну фәачиә һесаб едән јазычы һәлә 50—60-чы илләрдә белә фактларын сабаһкы фәачиәсини кәстәрмишдир. Инди исә колхоз сәдринин, идарә вә рајон рәһбәринин мүттәһимләр күрсүсүндә әјләшмәси ади

һал алыб. Чүнки халгдан ајры дүшмәк, адамларла отуруб-дурмамаг, онларын дәрд-сәри илә марагланмамаг өзү адиләшиб. «Гара волгалар» вәзифә адамыны ичласдан-ичласа, кабинетдән-кабинетә күчлә чатдырыр. Онларын халгла көрүшмәјә нә вахтлары, нә дә һәвәсләри вар.

Республика мәтбуатында бир рајон партија комитәсинин, онун биринчи катибинин јенидәнгурмаја рәһбәрлик саһәсиндә јарытмаз иши тәнгид едилирди. Биринчи катибин кабинетдән чох аз-аз чыхмасы, адамлары гәбул етмәмәси, һәтта рајон партија комитәсинин гапысында хусуси нөвбәтчи сахлатдырыб јанына кәләнләри кери гајтармасы кими фактлары охујанда адамы дәһшәт бүрүјүр. Бәс белә адам бөјүк бир рајона нечә рәһбәрлик едир? Беләси нәинки вәзифәјә, һеч инсанлыға да лајиг дејил. Амма нә фәјда, о, дүз беш ил бөјүк бир рајонун рәһбәри олуб! Биз исә инди ајылмышыг ки, ондан рәһбәр ишчи олмаз.

Памбыг Азәрбајчанын ән гијмәтли сәрвәтләриндәндир. Тәсадуфи дејил ки, памбыға «ағ гызыл» дејиб шәнинә нәғмәләр гошмушуг. Илләр боју фәхр етмишик торпағымызын бу гијмәтли сәрвәти илә, ону бечәрән, мин бир әзијјәтлә топлајан адамларын әмәји илә.

Амма сонра өјрәнмишик ки, бир груп адам ад-сан газанмаг үчүн, «гәһрәман» олмаг үчүн һалаллыг ганунларыны позуб. Башта әкин саһәләрини, отлағлары шумлајыб памбыг әкдириб. Бу торпаг саһәләрини учотдан кизләтмәклә һәр һектары «мәһсулдарлығыны» бирә-беш артырыб. Һамысы да план хәтринә!

Чох тез-тез ешидирик ки, филан бригада, јахуд, филанкәс планы «вахтындан әввәл 150, јахуд 180 фаиз јеринә јетириб». Вахтындан әввәл 150—180 фаиз нечә мүмкүн ола биләр? Ја план әввәлчәдән азалдылыр, ја да мә'лумат јаландыр. Планы өз вахтында, һәм дә 100 фаиз өдәмәк даһа дүзкүн, даһа һалал олмазмы? Биз тәбиәтин өвләдларыгыса, кәлин, анамыз тәбиәтдән өјрәнәк, она бәнзәјәк, онун ганунларыны поэмајаг. Бу бизә, бизим сабаһымыза, бүтөвлүкдә инсан нәслинә баһа баша кәлә биләр. Тәбиәтдә күнәш өз вахтында доғур, өз вахтында батыр. Ағачлар вахтында чичәкләјир, вахтында мејвә верир. Әкәр истиләр тез дүшүб ағачлар вахтындан әввәл чичәкләјирсә (сон заманлар тәбиәтин белә шылтағлығлары аз олмур), јаз јағышлары вә долу чичәкләри сонрадан мәһв едир, о ил мејвә олмур.

Әкәр ушаг доғгуз ајдан габаг дүнјаја кәлирсә, о да һардаса шикәст олур, зәиф олур. Тәбиәтин ганунлары беләдир. Елә буна көрә дә кејфијјәтли мәһсул истәјириксә, кәлин, план мәсәләсиндә бу «вахтындан әввәл» сөзүндән, үмумијјәтлә; план говһаговундан әл чәкәк. Һәр мәһсулу өз вахтында, һәм дә кејфијјәтлә топлајаг.

Бәзән «вахтындан әввәл» ифадәсинин гаршысына бир епитедә гојуруг. «Нәјин баһасына олур-олсун, план вахтындан әввәл өдәнилмәлидир!». Жәлин, бу чүмләни хырдалајаг. Нечә јәни нәјин баһасына олур-олсун? Оғурлуг, јалан мә'лумат вә ән нәһәјәт чан баһасына да олур-олсун план долдурмаг нә дәрәчәдә дүкүндүр? Белә тәләб нә дәрәчәдә гуманистдир?

Тәбиидир ки, шиширдилмиш рәгәмләр, сахта мааш чәдвәлләри, сахта имзалар белә «тәләбатла» әлагәдар јараныр. Учотдан кизләдилән торпаглар әкилир, рапортлар верилир. Гыш дүшәндә мә'лум олур ки, бичәнәкләр памбыға чеврилдији үчүн мал-гаранын гыш јеми јохдур. Һарама өјрәнән әлләр бу ишә дә «әнчам» чәкмәкдә чәтинлијә дүшмүрләр. Јенә дә сахтакарлыг баш алыб кедир.

5—6 адамын топладығы мәһсулун бир нәфәрин адына јазылмасы фактыны унутмушугму? Нәтичәдә 5—6 нәфәрин һесабына шөһрәтләнән адам утанмадан әмәк «пәһләванлығыны» өз гануни һаггы һесаб едир. Һаггыны једији адамларын көзүнүн ичинә бахмагдан да чәкинмирди. Тәсәввүрә кәтирмәк олмур ки, инсан нә гәдәр алчалмалы, һәја, абыр вә вичданыны нә гәдәр итирмәлидир ки, чијинләри үстүндә учалдығы адамлары өзүндән ашағы һесаб едиб онлара јухарыдан ашағы бахсын. Башгасынын тәпији алтында чијинләри әзилән, һаггы тапданан, зәһмәти итән бу адамларда һәгигәтә вә дүзкүнлүјә инамы өлдүрмәклә нә бојда чинајәтә јол вердијимизи дүшүндүкмү? Инди биз нә гәдәр чалышмалыјыг ки, о адамларда әдаләтә олан инамы гајтараг.

Вәзифә атына минәндән сонра шаир вә јазычы олуб, чызмагараларыны чап етдирәнләр дә таныјырыг. Ән дәһшәтлиси одур ки, бу сајыгламалар мүәјјән мәгсәдә чатмаг үчүн танынмыш пешәкар јазычыларын мәгаләләриндә дә тәгдир олунмуш, әсл јазычылара нүмунә көстәрилмишдир. Белә оlanda әдаләт ме'јары, дүзлүк гануну һарада галыр?

Өтән ил «Труд» гәзети республика памбыгчылыг сәнајеси назири Ф. Салмановун мәһкәмә ишиндән һесабат дәрч етмишди. Гәрибәдир ки, јазынын ады «Гара памбыг» гојулмушду. Әлбәт-тә, нә бу сәрләвһә, нә дә, үмүмијјәтлә, памбыг саһәсиндәки әлиәјриликләр памбығын «ағ гызыл»лығына шүбһә ојатмыр, онун дәјәрини азалтмыр. Памбыг милли сәрвәтимиз олараг галыр. Сөһбәт әлиәјриликлә јазылан, памбыгтәмизләмә заводу-фабрика-мағазалычы конвејерини кағыз үзәриндә «кечән» памбыгдан кедир. Сөһбәт о памбыгдан кедир ки, һәгигәтдә олмаја-олмаја чохларынын вар-дөвләт мәнбәјинә чеврилмиш, ахырда исә әлагәси олан әлиәјриләрин үзүнү гара етмишдир. «Ағ гызыл» бир груп адам үчүн «гара ләкәјә» чеврилмишдир.

«Вәзифә борчу» дејилән јүксәк бир анлајыш вар. Бу анлајыш вичданла, ләјәгәтлә, дүзлүклә билаваситә әлагәдардыр. Вәзифәли адамда шәхси мәнәфә, шәхси мараг өн сыраја кечирсә, онда «вәзифә борчу» дејилән анлајыш адиләшир, — тутулан вәзифә исә доланмаг, һәтта варланмаг вәситәсинә чеврилир.

Ленин дөврүнүн коммунистләринин, даһи рәһбәрин сынанмыш силаһдашларынын өмүр јолу, әгидәјә, тутдуглары јола сәдагәти илләр боју бизә өрнәк олараг галыр. «Огонјок» журналында Н. И. Бухаринин һәјәти барәдә дәрч олунмуш јазыдан бирчә факты хатырлатмаг истәјирәм. 1935-чи илдә Н. И. Бухарин «Известија» гәзетинин мәс'ул редактору, ејни заманда академик һәгиги үзвү иди. Академик кими алдығы әмәк һаггы илә кифәјәтләнән Н. И. Бухарин редактор кими маашыны вә гоноарыны партија фондуна көчүрүрдү. Мүгајисә едир.

Инди исә рајон партија комитәсинин биринчи катиби рәгәмләри шиширтмәклә күлли мигдарда дөвләт әмлакыны мәнимсәдијинә көрә, рүшвәт алдығына көрә мүттәһим күрсүсүндә әјләшир. Назир ејни һәрәкәтләрә көрә 12 ил азадлыгдан мәһрум едилир!

Сонралар — 1937-чи илдә Н. И. Бухарин халг дүшмәни кими ләкәләндијини ешидәндә бу барәдә гәрар чыхармыш Мәркәзи Комитә пленумуна е'тираз әламәти олараг ачлыг е'лан едир. Һалсыз вәзијјәтдә узанмыш Николај Иванович су истәркән арвады стәкана апелсин ширәси сыхыб вермәк истәјир ки, бир аз чана кәлсин. Бу «сәхавәти» һисс едән Бухарин стәканы јерә чырпараг гышгырыр:

— Сән истәјирсән ки, мән пленуму, партијаны алдатмыш олум?!

Ленин партијасы коммунистләри белә тәрбијә етмиш, белә бөјүтмүшдү. Коммунист вичданы, коммунист әгидәси сахтакарлыг, әлиәјриликләр гаршысында сынмазды!

В. И. Ленин учот вә нәзарәтин социализм чәмијјәтиндә мүстәсна әһәмијјәтини дәфәләрлә гејд етмиш, бу саһәјә хүсуси дигтәт јетирилмәси зәрурәтини көстәрмишди. Бәс инди даһи рәһбәрин бу вәсијјәти нечә јеринә јетирилир? Әкин саһәләринин учотдан кизләдилдији барәдә јухарыда сөһбәт ачмышдыг. Белә «учот»ун ардынча кәлән сахтакарлыглардан да данышдыг. Дүнјада илк социалист дөвләтинин јарадычысы белә мәнфи һалларын ола биләчәјини габагчадан көрдүјү үчүн учот вә нәзарәтә бу гәдәр чидди әһәмијјәт верирди.

Рајонларымыздан бириндә һејвандарлыг мәсәләләринә һәср олунмуш мүшавирәдә дејилмиш даһа бир факт да сахта учот «тәчрүбәсинә» мисал ола биләр. Мә'лумдур ки, гојунларын дөл вахты гыш-јаз ајларына тәсадүф едир. Гузу адәтән јанвар вә сонракы илк ајларда доғулур. Амма дөл фараһ оlanda декабр

ајында, һәтта, бир аз да эввэл доғуш ола биләр. Бу да тәбии просесдир вә ону тезләшдирмәк вә ја ләнкитмәк мүмкүн иш де-
жил. Һәмин мүшавирәдә исә мә'лум олду ки колхоз вә совхозлар-
да нојабр-декабр ајларында доғулан гузулар учота алынмыр.
Јени ил, январын бири көзләнилир. Чүнки эввэл учота алына
гузулар көһнә илә сајылыр. Нәтичәдә јени илин јүз гојундан
јүз әлли бала «алмаг» планы чәтинләшир. Бу мәсәдлә ики ај
бәлкә дә даһа чох вахт кечир, гузулар учотсуз, нәзарәтсиз бөјү-
јүрләр. Рајонун һејвандарлыг мүтәхәссисләри исә бу гузуларын
дүнјаја кәлмәсини «көрмүр», январын бириндән башлајараг
«ишә башлајырлар». «Јухарыдан» һесабат көзләјән мүтәхәссис-
ләр дә бу принциплә разылашыр, нәтичәдә нәзарәтсиз гузуларын
да учогу сахтакарлыг «пилләсиндән» кечир.

Инди мәнбуатымыз һәјатымызын мүхтәлиф саһәләриндә аш-
кар едилмиш мәнфи һаллардан, ајры-ајры сахтакарлыг фактла-
рындан тез-тез сөһбәт ачыр. Адамлар һәтта илләр боју «гапалы»
сајылан мөвзуларда белә чидди јазылар охујур, чәмијјәтдәки
мәнфи һалларын көкүнү кәсмәк јоллары илә марагланырлар.
Тәбии ки, бүтүн бунлара көрә биз өлкәдә кедән јенидәнгурма вә
ашкарлыг сијасәтинә, чәмијјәтин даһа да демократикләшдирил-
мәси принципинә борчлујуг.

Мәнбуатда мәнфи һалларын өлкәјә вурдуғу игтисади зәрәрдән
дә данышылар. Бәс белә һалларын вурдуғу мә'нәви вә социал
зәрәри ким һесаблајачаг? Адамлара эввәлки инамы, эввәлки әгн-
дәни ким гајтарачаг?

Јухарыда памбыг саһәсиндә рәгәмләрин шиширдилмәсиндән
сөһбәт ачдыг. Ахы вахтилә республикамыз дәфәләрлә Үмүмит-
тифаг социализм јарышында галиб кәләрәк кечичи бајраглар
алмыш, биз дә «гәләбәләрин» шәнинә нәғмәләр гошмушуг. Бу
рәгәмләрә алудә олараг һәр шеји унутмушуг. «Бир милјон тон
Азәрбајчан памбыгы һазырдыр!» — дејә өлкәјә сәс салмышыг.
Инди мә'лум олур ки, бу рәгәм јалан имиш.

Белә сахтакарлыг дөврүнүн јетирмәси олан кәнч оғлан вә
гыза биз һалаллыг дәрсини инди нечә кечәк? Ахы, онлар чох вахт
һарамы һалалдан ајыра билмирләр. Мисал үчүн, нүмунә үчүн
узаға да кетмирләр: гоншудақы «складчы һәмиди», «дүканчы
Рзаны», нә билим даһа кими кәстәрирләр. Чүнки әлијәриләр һә-
лә дә вар. Чүнки дөвләт әмлакыны оғурлајанларын, сахта мааш-
лара гол чәкәнләрин һәлә һеч дә һамысы чәзасыны алмајыб.
Онлар һәлә дә бизим сәхавәтимиздән суи-истифадә едир, һәлә
дә мәнфи тохумлар сәлмәкдә давам едирләр.

Белә һалларын јенијетмәләрин мә'нәвијјатына вурдуғу зәрбә
исә һеч бир өлчүјә кәлмир. Нәтичәдә биз аталарын, валидејнләр-
рин дүзлүјә чағырышы, вичданлы олмаға дә'вәти һавадан асы-

лы галыр. Онда нағылларымызын һалаллыг принципи дә, әдә-
ләтә чағырышы да көмәјә кәлмир.

Сон вахтлар партијамызын һәјата кечирдији бир сыра кон-
крет тәдбирләр мәнфи һалларын көкүнү кәсмәјә јөнәлдилиб.
Бизим һәр биримиз бу тәдбирләрин мүшаһидәчиси јох, иштирак-
чысы олсаг, һәр биримиз чалышдығымыз саһәдә дүзлүк, һалал-
лыг тохуму сәпә билсәк партијанын һәјата кечирдији тәдбирләр
дә кағыз үзәриндә галмаз. Ушаг да, бөјүк дә дәрин мә'на тутуму
олан бир ел мәсәлини гулағында сырға едәр

Һарам тикә днш гырап!

КӘЛИН, АЧЫГ ДАНЫШАГ...

32 Инсан үчүн ән мүгәддәс варлыг анадыр. Гәрибәдир ки, биз
тәбиәтә дә ана дејә мүрачият едирик: ана тәбиәт! Бәс тәбиәтә
ана гајғысы илә јанашырыгмы? Онун гаршысында өвладлыг бор-
чумузу һәмишә дәрк едә билирикми? Тәәсүф ки, јох! Өз сәрвәт-
ләрини бөјүк сәхавәтлә бизә бәхш едән анамыз тәбиәтин ана-
сыны ағладыр, онун синәсинә даг чәкирик. Билирик ки, һаванын
зәһәрләнмәси, әтраф мүһитин чиркләнмәси бизә чох баһа баша
кәлир. Амма онлара гаршы чидди мүбаризәјә галхмаға тәләс-
мирик. Газандығымыз јердә удузур, тапдығымыз јердә итиририк.
Итирә-итирә дә сусуруг. О вахт ајрылырыг ки, итирдимиз га-
занчымыздан чохдур.

Тәбиәт өз сәхавәтини республикамыздан әсиркәмәјиб. Сәфа-
лы мөшәләримиз, ајна көлләримиз, кур сулу чајларымыз, зәнкин
сәрвәтли торпагларымыз, улу дағларымыз вар.

Дүнјанын ән бөјүк көлү кими мәшһур олан Хәзәр Азәрбајча-
нын јарашығыдыр десәк, јанылмарыг. Бәс тәбиәтин бу јарашы-
ғыны биз нечә горујуруг? Оңу кәлчәк нәсилләр үчүн нечә һифз
едирик? Чаваб бирдир: чох пис!

Фикримизи сүбүт етмәк үчүн ССРИ Елмәр Академијасынын
Хәзәр проблемләринә һәср олунмуш јығынчағында дејилән сөз-
ләри хатырлатмаг јеринә дүшәр: «Дөвләт һидрометеоролокија
Комитәсинин апардыгы авиомүшаһидәләрә көрә Хәзәр суларын-
да нефтли өртүјүн һәчми бир нечә јүз квадрат километрә гәдәр
узаныр... Тәкчә 1985-чи илдә Хәзәр дәнизинә чиркаб сулары илә
бириклә 10,2 мин тон, дәнизә төкүлән чајлар васитәсилә 104,2
мин тон нефт вә нефт мәнсуллары ахыдылыб».

ССРИ Назирләр Советинин әтраф мүһитин мүһафизәси вә
тәбии еһтијатлардан сәмәрәли истифадә олунмасы комиссијасы-
нын сәдр мүавини П. И. Полетајев исә јазыр: «Тарлаларын күб-

рәләнемәси, зәрәрверничиләрә гаршы зәһәрли маддәләрин ишлә-
дилмәси нәтичәсиндә, һабелә јералты, јерүстү суларын шорлаш-
масы вә дузлашмасы нәтичәсиндә Хәзәр дәннзи һөвзәсиндә суда
јашајанларын нәсли түкәнмәк үзрәдир. Хәзәр балыгларынын ба-
шынын үзәриндә «Домокл ғылынчы» парлајыр».

Бизим Хәзәрә, онун тәбии сәрвәтләринә мүнәсибәтимиз белә-
дир.

50-чи илләрдә Хәзәрдән мөвсүм әрзиндә 300 мин тон балыг
овланырдыса, инди бу рәгәм күч-бәлә 70 мин тона чатыр. Үрәк
ағрысы илә демәлијик ки, артыг Хәзәрдә сијәнәк, ағкөз вә илан
балыгларынын һөвләри чохдан гејбә чәкилиб.

Демәли, бир тәрәфдән Хәзәрдән нефт чыхарыр, о бирн тәрәф-
дән нефтдән һеч дә аз гијмәтли олмајан балыглардан әл үзүрүк.
Демәк, јенә газананда удзуруг

Хәзәрә, онун сәрвәтләринә белә биканәлик, шүһбәси, Хәзәр-
әтрафы мүнһтә, орада јашајан әһалинин организмнә дә тәсир-
сиз галмыр.

ССРИ Јазычылар Иттифагынын нәздиндә очерк вә публици-
стика шурасы сәдринин мұавини В. Казаков јазыр: «Кәлип, аш-
карлыг дөврүндә ачыг данышаг: Хәзәр боју рекионунун һавасын-
да һидрокен оксидләринин, күкүрдлү газын, хлор вә азотун ин-
сан өмрүнә балта чалан дикәр зәһәрли ашкарларын миғдары
ичазә верилән һәддән гат-гат чохдур».

Мәкәр бу фактлар етираз сәси учалтмаг, «һәјәчан тәбили»
чалмаг үчүн кифәјәт дејилми? Биз етиразымызы инди дә бил-
дирмәсәк сабаһ кеч олачаг. Чүнки бир нечә ил әввәл — инди
дурғунлуг илләри адландырылан дөврдә белә етиразлара фикир
верән јох иди. Чох вахт мадди не'мәтләр истеһсалы хәтринә мә-
нәви вә соснал зәрәрин миғдарына бахылмырды, һеч олмаса
инди зәрәрин јарысындан гајыдаг.

Јазычы вә публицистләримизин етираз сәсини мәтбуатла,
радио вә телевизијада сон вахтлар тез-тез ешидирик. Телевизи-
јанын Хәзәр мөвзусуна һәср етдији верилишләрә чох вахт танын-
мыш јазычылар, алимләр, публицистләр дә'вәт олунур. Онлар дә
Хәзәрин бахымсызлыг үзүндән чиркләндијиндән, әтраф мүнһтин,
атмосферин зәһәрләнемәсиндән үрәк ағрысы илә данышырлар. Чох
јахшы. Бәс бу верилишләрин фәјдасы нә олур? Белә сөһбәтләрлә
Хәзәрин «јарасы» сағалырмы? Тәбии ки, јох! Һалбуки телевизи-
јанын имканы вар ки, Хәзәрә бә'зи мүүссәсәләрин чиркаб сују
ахытмасындан сөһбәт ачыларкән камераны белә мүүссәсәләрин
рәһбәрләринин дүз үстүнә тушласын, јазычынын етиразына кон-
крет чавабдәһ шәхсдән чаваб истәсин. Јохса ушагдан бөјүјә
һамы билир ки, чиркли сују Хәзәрә ахытмаг олмаз. Бәс филан
мүүссәсә инјә чиркли сујуну дистиллә етмәдән дәннзә ахыдыр?

Буну тамашачы билмир. Бә'зән верилишдә иштирак едән јазы-
чы да билмир. Амма телевизија экраны бу суаллара чавабы да,
она мәс'ул шәхсләри дә тез тапа биләр вә тапмалыдыр. Јохса
белә верилишләрин нә фәјдасы олар, нә дә тәсир!

Бу сәһәдә рус јазычыларынын, хүсусән, В. Распутинин, С. За-
лыкинин Бајкал көлүнүн сафлыгы уғрунда апардыгы мүбаризәјә
һәсәд апармалы олуруг. Хәзәр исә көзүмүзүн габағында әлдән
кедир.

Бакынын 40 километрлијиндә јерләшән вә бир вахтлар шәһи-
нә кәнчлик шәһәри кими нәғмәләр гошулан Сумгајыт көзүмүзүн
габағында «гочалыр». Сумгајыт јашча гочалса дәрәд јары иди,
Сумгајыт еколокија чәһәтдән гочалыр. Күкүрдлү газ вә хлор-
туршусу Сумгајытын «нәфәсини» кәсир. Мүтәхәссисләрин фик-
ринчә Сумгајытдакы үч ири мүүссәсәнин истеһсал етдији хло-
рун вур-тут 20 фаизиндән истифадә олунур, галан 80 фаизи тех-
нолокијанын јарытмазлыгы үзүндән ја газ шәклиндә һаваја
бурахылыр, јахуд да маје шәклиндә Хәзәрә ахыдылыр.

Бу, фәциә дејилми? Јереванда бир каучук заводунун тикин-
тисинә бүтүн шәһәр етираз едир, ермәни јазычысы исә бу е'ти-
разы мәркәзи мәтбуат сәһифәләриндә «Јереван фәлакәтдә» адлы
јазы илә үмүмиләшдирир, бир шәһәрин һарајыны бүтүн өлкәјә
јајыр. Биз исә һәр күн атмосферә зәһәрли газ бурахан заводла-
рымызла фәхр едир, онларын истеһсал күчүндән, кәтирдји га-
занчдан бәһс едән рәгәмләрә «һејран галырыг». Һалбуки Сум-
гајыт бүтүнлүклә белә кимјәви заводлар шәһәридир. Бакы вә
Сумгајыт шәһәрләриндә һаванын радиактив шүәланма сәвијјәси
ичазә верилән һәддән гат-гат чохдур!

Сумгајыт шәһәр хәстәханасында бир нечә илдир ки, бөјрәкдә
вә өд кисәсиндә дашлашмыш дуз галыгларыны чыхарыб, адам-
лара сағламлыг бәхш едирләр. Белә һәкимләрин әлләри вар
олсун. Һәтта хәстәханада бөјрәк вә өд кисәсиндән чыхан дашла-
рын кичик «музејини» дә тәшкил едибләр. Бу «музеј»ин һәким-
ләрин мөһәрәтини кәстәрмәк үчүн, јохса башга хәстәләрә көрк
олмаг үчүн тәшкил едилдијини билмирик. Амма ону билирик ки,
һәтта ән мүүвәффәғијјәтли әмәлијјатдан сонра белә бу чүр хәстә-
ләр јарымчан олурлар. Өд кисәси кәсилмиш адамдан һансы иш
габилијјәти тәләб етмәк олар? Һәр һалда Сумгајыт һәкимләри
хәстәләри һәјата гајтармаг үчүн әлләриндән кәләни әсиркәмир-
ләр. Бәс көрәсән, белә хәстәликләрин Сумгајытда даһа чох ја-
јылдығыны мүүјјән едән, онун јаранма сәбәбләрини арашдыран
мүтәхәссисләр вармы? Бәлкә бу хәстәликләрин дә әсас «сәбәб-
кары» шәһәрин кимја заводлары вә онун ичмәли сујудур? Әкәр
беләдирсә онда өд вә бөјрәк дашларындан ибарәт «музеј» хәс-
тәханада јох, шәһәр партија комитәсиндә јерләшдирилмәлидир!

Атмосфери зәһәрләјән, әтраф мүһити чиркләндирән заводлар республиканын башга јерләриндә дә вар. Тәхмини һесаблама- лара көрә Гарадаг цемент заводунун собаларындан атмосфера ил- дә төғрибән 100 мин тон истеһсалат тозу атылып. Биз исә һәмин тозу сора-сора сусуруп.

Кировабад алуминий заводунун фәсадларынын гаршысыны алмаг үчүн мүтәхәссисләр чох чалышыр. Һалбуки завод вахтилә шәһәрдән узаг јердә тикилмәли иди ки, инди дә бу гәдәр проб- лем чыхмасын.

Өтән ил јолум Дашкәсәнә дүшмүшдү. Нә көрсәм јахшыдыр? Мәдән туллантылары кома-кома торпаға сәпәләнмиш, гәлпәләр- дән төпәләр јаранмышдыр. Дашкәсәнин тәбии сәрвәтләриндән истифада етмәк вачибдир. Лакин дағлары инсафсызчасына да- гыдыб мәһв етмәжә, күл-чичәкли јайлағларымызы харабазара чевирмәжә һеч кәсин һаггы јохдур. Бу амансыз зүлмү тәбиәт би- зә багышлајачагмы? Ф. Енkelc һәлә кечән әсрдә демишди: «Тә- биәт үзәриндәки гәләбәләримизлә чох да өјүнмәјәк. Һәр белә гә- ләбә үчүн тәбиәт биздән интигам алачаг». Инди тәбиәт биздән бу интигамы алып. Тәбиәтин бакирәлијинә вә көзәллијинә гыјыб ону бу һала салан адамларын өзләринин тәбиәти дағылмырмы?

Тәбиәтин сүмүјүнә дирәндик,
Илијини сорасыјыг, сорасы.
Әлиминлә бу аһамыз торпағын
Дағланмамыш көрән галды һарасы?

Јаранышдан биз өвләдыг, о — ана,
Бу ситәми нечә гыјдыг биз она?
Һара кедир о, фырлана-фырлана,
Синәсиндә чалып-чарпаз јарасы?

Елә зәманәмизин бөјүк сәнәткары Ч. Ајтматов «Чәллад кө- түјү» романында бу мәсәләнн глобал шәкилдә гојур.

Бир тракторчу даһа чох газанч әлдә етмәк мәгсәдилә даһа бөјүк саһәни шумлајаркән о, нә кејфијјәти, нә дә кәләчәкдә әл- дә олуначаг мәһсулу дүшүнмүр вә аһамыз торпаға бу вәһши мү- һасибәт ону биздән инчидир. Беләси ејни заманда өз мәһнәви дүнјасына да гәсд едир.

Вичданыны унудуб, «белә дә кечәр» фәлсәфәси илә јашајан белә адамлардан нә көзләмәк олар? Әкәр тәбиәтлә әлагәси олан һәр кәс тутдуғу ишин мәс'улијјәтини өзү өз вичданы илә вәрә- бурд еләмирсә, башгасынын она бу мәс'улијјәти хатырлатмасы- нын һеч бир фәјдасы јохдур.

Азәрбајҹанда лап гәдим дөврләрдән бәри торпаға анд ичиб- ләр, «торпаг һаггы» дејибләр. Чөрәк торпағын не'мәти олдуғун- дан, чөрәк кими, торпаг да мүгәддәс сајылып. Чох тәәссүф ки

мүгәддәс сајдығымыз торпағларымызын бир гисми шоранлаш- мыш [Ширван, Муған] бир гисми исә әријиб тоза чеврилмишдир. Азәрбајҹан тәбиәтинин вәһшичәсинә дағыдылмасы, торпағлары- мызын мәһв олмасы, чајларымызын гурумасы, мешәләрин ғырыл- масы, үмүмдөвләт әһәмијјәтли Хәзәрин чиркаб көлүнә чеврилмәси барәдә јазычы вә алимләрин 30 илдән бәри јерли вә мәркәзи мәтбуатда чыхыш етмәләринә бахмајараг һәлә дә чидди бир тәдбир көрүлмүр. Бу фәһиәнин әсас сәбәби памбыгчылыг рајон- ларында кәнд тәсәррүфатынын монокултур әсасында апарылмасы, суварма ишләриндә ганун-гајданын позулмасыдыр. Һәр ил бир јердә јалныз памбыг әкилирсә, бу да селләмә суварма тәләб едирсә, торпаг өлүр. Ири суварма каналлары бетона алынма- дығындан сујун сызмасы нәтичәсиндә әтрафда бичәнәкләр мәһв олур.

«Литературнаја газета» 1986-чы ил ијулун 30-да В. Соколовун «Вичдан, токсикозу» вә 1987-чи ил јанварын 7-дә «Давам едән токсикоз» башлыглы јазыларыны дәрч етди. Умумиттифаг ауди- торијасы гаршысында јығым заманы памбыг јарпағларыны төк- мәк үчүн ишләнән чох зәһәрли бутифос дәрманынын ағыр нә- тичәләриндән сөһбәт ачды. Бутифос бизим республикада да 1988-чи илә гәдәр әтраф мүһити һәддиндән чох зәһәрләмиш- дир. Селитранын тәрәвәзчилик вә бостанчылыг тәсәррүфатла- рында ифрат дәрәчәдә ишләдилмәси нәтичәсиндә, нәинки бостан- тәрәвәз мәһсулларынын тәркибиндә нитратларын мигдары арт- мыш, һәтта инсан организминә елә тә'сир кәстәрмишдир ки, нәтичәдә ушағлар шикәст доғулур, јенијетмә гызлар аһалыг га- билијјәтини итирир, гарачијәр һипатити күтләви һалда јайылып.

Һәмин мәсәләјә јенидән гајыдан гәзет [18 март, 1987-чи ил] бутифосун памбыгчылыгда тәтбиг едилмәсинә јасаг гојулмасы һагда ССРИ Дөвләт Баш санитарија һәкиминин гәрарыны да дәрч етди. Априлин 29-да исә белә бир гадағана Ганун күчү верилмәси һагда ССРИ Баш прокурорунун һөкмү дәрч олунду. Бизим јерли мәтбуат исә һеч олмәзсә, бу мүһүм Дөвләт сәнәдләри һагда мә'лу- маты республика ичтимаијјәтинә чатдырмағы да лазым билмәди. «Литературнаја газета» јазырды ки, һәтта Гарагалпаг Мухтар Республикасында бутифос еһтијатларынын мәһв едилмәси барәдә Өзбәкистан ССР Прокурорлуғу һөкм чыхармышдыр. Белә ишлә- рин хусуси нәзарәтә көтүрүлмәси илә әлагәдар бизим мәтбуат да вахтлы-вахтында һүгүг мүһафизә органлары гаршысында мәсәлә галдырмалыдыр. Ахы, сөһбәт адамларын сағламлығындан, кәлә- чәк нәслин тәләјиндән кедир.

Кимјәви зәһәрләрлә зәрәрверичиләри ғырыр, торпағын саба- ныны мәһв етмәклә өзүмүз зәрәрверичијә чеврилирик. Бунла-

ры көрдүкчө, дүшүнүрсөн, көрөсөн, табияти мұһафиза идарэлери не үчүн жарадылыб? Бу идаренин фәалијјәти нәдән ибарәтдир? һүгүгу олмајан идарә кимә вә нәјә лазымдыр? Орада 3—5 нәфәрин доланмасы үчүнмү?

Р. С. Бу гејдләри чапа һазырлајаркән мәтбуатда «Өлкәдә табияти мұһафиза ишенин көкүндән јенидән гурулмасы һаггында» Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрары дәрч олунду. Гәрарда дејилир ки, табияти мұһафиза функцијалары мұхтәлиф назирликләр вә баш идарәләр үзрә һәддән артыг сәнәләндијинә көрә табиятдән истифадәнин идарә едилмәсинин тәшәккүл тапмыш системи мұасир тәсәррүфатчылыг тәләбләринә чаваб вермир. Дикәр тәрәфдән, тәсирли иғтисади васитәләр вә стимуллар олмадығына көрә мұәссисәләр вә тәшкилатлар сәрәнчамларына верилән тәбии еһтијатлардан сәмәрәли истифадә етмәјә вә тәбии мұһитин чиркләндирилмәсинин азалдылмагына мараг көстәрмирләр.

Бүтүн бунлары вә табияти мұһафиза функцијаларынын паракәндәлијини нәзәрә алараг назирлик вә баш идарәләрин мұвафиг бөлмәләри әсасында ССРИ Дөвләт Табияти Мұһафиза Комитәси тәшкил етмәк гәрара алынмышдыр. Бу Комитә табиятин мұһафизәси вә тәбии еһтијатлардан истифадә сәнәсиндә мәркәзи дөвләт идарә органы олуб, табият үзәриндә дөвләт нәзарәтини һәјата кечирәчәкдир.

Бу гәрар һәјатымызын бүтүн сәнәләрини әһәтә едән јенидән-гурманын табияти мұһафиза ишиндән дә јан кечмәдијини көстәрир. Бу гәрар табиятә бикәнәлик бузунун сындырылмасы барәдә сигналдыр.

АНА ДИЛИМ — АНА КӨКҮМ

Кечән ил јазычыларын Москвада кечирилән Үмумиттифак пленумунда республикаларда милли дилләрин вәзијјәти мәсәләси чидди мұбаһисә доғурду. Бу мәсәлә бизим республикада да һәлә һәллини көзләјир. Бу барәдә дәфәләрлә јүксәк күрсүләрдән, демәјимизә бахмајараг, јенә дә Конститусијамызда Дөвләт дили кими тәсбит едилән Азәрбајҗан дили Дөвләт сәвијјәсинә галдырылмамашдыр.

Мән Конститусијамызын бу барәдәки 73-чү мәддәсини олдуғу кими хатырлатмағ истәјирәм: «Азәрбајҗан Совет Сосналист Республикасынын дөвләт дили Азәрбајҗан дилидир.

Азәрбајҗан ССР дөвләт органларында вә ичтиман органларда, мәдәнијјәт, маариф мұәссисәләриндә вә башга идарәләрдә

Азәрбајҗан дилинин ишләдилмәсини тәмин едир вә онун һәртәрәfli инкишафына дөвләт гајғысы көстәрир».

Республика әһалисинин мұәјјән һиссәси башга халглардан ибарәт олдуғуна көрә вә ССРИ-нин бүтүн халглары үчүн рус дили ортаг дил олдуғундан бу дили һаымызын билмәси зәруридир. Биз рус дилинин васитәси илә һәм рус мәдәнијјәти вә һәм дә дүнја мәдәнијјәти илә таныш олуруг. Буна көрә дә Советләр Иттифагында јашајан башга халглар кими, һәр бир азәрбајҗанлы өз ана дили илә јанашы рус дилини дә билмәлидир. Бунула бәрабәр, елә еләмәк лазымдыр ки, милли мұнасибәтләрдә вә дилләрин һүгүгунда таразлыг поэулмасын. Ахы, В. И. Ленин дилләрә мұнасибәтдә таразлығын горунмасы зәрурәтиндән дәфәләрлә сөһбәт ачмышдыр.

Инди кәлин, көрәк, биз әмәли ишдә Ленинни дедији бу таразлығы сахлаја билмишикмиз? Таразлыг бир јана, көрәк Конститусијада јазылдығы кими Азәрбајҗан дили доғруданмы Дөвләт дилидир? һаымыза мәлумдур ки, јох! Чүнки Дөвләт дилинин һүгүгуну горумуруг. Бунун зәрурәт олдуғуну баша дүшмәјәнләр идарәләрдә ишләмәдијинә көрә ана дилинә бикәнәлик көстәрир, һеч бу барәдә дүшүнмүр, буну өзләринә нөгсән да һесаб еләмирләр. Беләләри һаггында бөјүк рус јазычысы К. Паустовскинин мәшһур кәламыны бир даһа хатырлатмағ истәјирәм: «Һәр бир инсанын өз ана дилинә мұнасибәти онун мәдәни сәвијјәси илә јанашы, вәтәндашлыг гејрәтини дә мұәјјән едир. Ана дилини севмәдән, Вәтәни севмәк мүмкүн дејилдир. Өз ана дилинә бикәнә олан адам вәһшидир».

Украјна шаири Б. Олејник ССРИ јазычыларынын пленумунда чох һағлы олараг көстәрди ки, биз рус дили вә рус мәдәнијјәтинин зәрурәтиндән тәбии олараг данышырыг. Бу, бизим бејнәлмиләлчи табиятимиздән ирәли кәлир. Анчаг биз өз милли дилимизин, тарихимизин вә милли мәктәбләримизин вәзијјәтиндән данышанда бәзиләри бизә «бунлар да баш галдырды» дејир.

Олејник һағлыдыр. һансы дилин зәрурәтиндән данышсаг, бизи алғышлајыр вә бејнәлмиләлчи адландырырлар. Амма чашыб ана дилинин зәрурәтиндән данышан кими, анасынын дилини билмәјән, она һәгарәтлә баханлар бизә шүбһә илә јанашыр. ән јахшы һалда бизи «кери галмыш адам», өзүнү исә ирәли жетмиш, мәдәни вә мұасир адам һесаб едир.

Вахтилә мұһум вәзифәдә олан бир јолдашла бу барәдә сөһбәт едирдик. Мән республикада дил таразлығынын поэулмасындан данышанда о мәнә деди: «Унутма ки, биз бејнәлмиләл республикајыг». Мән она чаваб вердим ки, елә мән дә бејнәлмиләлчилији тәләб едирәм. Чүнки «бејнәлмиләл» сөзүнүн лүғәти мәнәсы «милләтләр бирлији» демәкдир. Биз јалныз бир дили

ишлэдиб, республиканын ады илэ адланан дили, рэсми жыгын-чаглардан вэ дөвлэт идарэлэриндэн говдугумуз заман бејнэл-милэлчилик позулмурму?

Вэзифэли јолдаш мәним бу суалыма чаваб верэ билмэди. Мәнчэ бу һагда чидди партијалы сөһбөт апармағын вахты чо-дан чатмышдыр. Чүнки бу мәсәлэ инди өлкәмиздә, ичтимаи һојатымызын бүтүн саһәләриндә баш вермәкдә олан јенидөнгур-манын маһијјәтиндән ирәли кәлир.

Бөјүк рус алыми Лихачов јазыр: «Бөјүк мәдәнијјәти, бөјүк милли әһәнәләри олан бөјүк халг, әкәр өз тәлјини кичик халг-ларын тәлји илэ бағлајырса, хејирхан олмалыдыр. Бөјүк халг кичик халга өз варлығыны, өз дилини вэ мәдәнијјәтини горујуб-сахламагда көмәк етмәлидир».

Рус халгы бу ишдә бизә көмәк едир. Милли республикаларда академјалар, университетләр, јарадычылыг тәшкилатлары, театр вэ башга мәдәнијјәт очаглары ачыр, мәдәнијјәтимизин инкишафы үчүн әлиндән кәләнн әсиркәмир. Буна көрә дә рес-публикада јаранмыш индики вәзијјәтин — Азәрбајчан дилинә биканәлијин әсас тәгсиркары биз өзүмүзүк. Советләр Иттифагы-нын јарандыгы күндән өлкәмиздәки бүтүн халглара милли бәра-бәрлик һуғуу верилмишдир. Инди бизә нә лазымдыр? Өзүмүзү башгалары илэ бәрабәрһуғуулу бир халг кими дәрк етмәк! Өзү-мүзә, милли варлығымыза һөрмәт етмәк! Неч кәс бизә јухары-дан демир ки, өвләдларына ана дилини өјрәтмә, ана дилиндә олан мәктәпләрә биканәлик көстәр, Дөвләт дилиндә јазылмыш әризәнн гәбул етмә! Ана дилиндә данышма!

Бу јахшы һалдырмы ки, үмүмдүнја шөһрәти газанмыш, ана дилинин көзәл биличиси Үзәјир бәјин анадан олмасынын 100 ил-лик јубилеј ичласы ана дилиндә кечмәсин? Еләчә дә әдәби дили-мизин әсасыны гојан Нәсиминин јубилеји.

Дилимизә бу чүр биканә оланлар кимдир? Өз көкүндән ај-рылмыш, доғма халгынын дилини, тарих вэ мәдәнијјәтини бил-мәјән, билмәдијинә көрә дә билмәдијинә гәним кәсилән бә'зи милли ниһилистләр.

Ч. Ајтматов «Огонјок» журналынын 1987-чи ил ијул нөмрә-синдә јазыр ки, «беләләри «сверхинтернационалист» адланыр вэ бөјүк һөрмәтә малик олурлар. Мән беләләрини милли ниһилист адландырырам. Бу һадисә милләтчиликдән даһа мүртәчә вэ даһа горхулудур. Милли дилини данан милли ниһилистләр дә мәтбуат-да ифша едилмәлидир».

Милли дилләрә биканәлији милли фачиә адландыран јазычы бу фачиәни чај вэ көлләрин гурумасы, торпагларын әримәси ки-ми еколожи фачиәдән дәһшәтли һесаб едир.

Бир нечә факт демәк истәјирәм:

«Коммунист» гәзетинин 1987-чи ил 21 феврал тарихли нөм-рәсиндә дејилир ки, Азәрбајчан ССР тикинти, мәнзил-коммунал тәсәрруфаты, јүнкүл сәнаје, әһалијә мәишәт хидмәти назирлик-ләри, Бақы Баш Тикинти Идарәси, Бақы шәһәр Совети Ичрай-јә Комитәси «Коммунист» гәзетинә абунә јазылмыш. Буна көрә дә бу назирликләрин вэ идарәләрин үнванына гәзәтдә тәнги-ди материал чап олунанда онлар гәзәти охумадыгларына көрә бу јазыја илләрлә чаваб вермирләр, дәјирман билдијини едир, таг-гылтысы баш ағрыдыр.

Демәк, бу назирлик вэ баш идарәләрин министрләр мәс'ул иш-чиси свләриндә дә «Коммунист» гәзетини алмыш вэ јерли-дibli охумурлар. Инсафән, онлары ғынамалы да дејил. Ана дилини билмәдикләринә көрә о дилдә јазылан гәзәти нечә охусунлар? Редаксија һәмин идарәләрә зәнк чалыб тәнги-ди јазыја чаваб истәјәндә, мә'лум олур ки, онларын јазыдан неч хәбәрләри дә јохдур. «Коммунист» гәзетинә нијә абунә јазылмадыгларыны сорушанда Бақы Баш Тикинти идарәсинин партија тәшкилаты-нын катиби М. Туганов көрүн, редаксијаја нә чаваб верир: «Ида-рә гәзет алмыш, мәнә нә?... Неч кәлән ил дә абунә јазылмајача-ғы». Туганова бу һөкмү вэ чәсарәти верән амил барәдә дүшү-нөндә адамы дәһшәт көтүрүр.

Азәрбајчан ССР Јүнкүл Сәнаје Назирлији исә тәнги-дән нә-тичә чыхарыб бу иллән «Коммунист» гәзетинә абунә јазылыб. Амма сәһв дүшүб, Азәрбајчанда чыхан «Коммунист» әвәзинә, Ермәнистанда (!) рус дилиндә чыхан «Коммунист» гәзетини ал-малы олублар.

«Коммунист» гәзетиндә чыхан «Кинајәли е'лан» мәғаләсиндә охујуруг: «Бақы шәһәр Совети Ичрайјә Комитәсинә көндәрилән мәктублар гујуја атылан даш кими итир... Гәзәтдә чыхан онлар-ча јазылары илләрлә чаваб алынмыш».

Көрәсән нијә?

Бақы Совети кими мүһүм дөвләт идарәсинин башында дуран сәдр өз ана дилиндә даныша билмир. Бу адам анасынын дилинә һөрмәт еләмир, бу онун өз мәдәнијјәтинин көстәричисидир. Дө-вләт идарәсинин башында дурусса, бәс дөвләт дилини нијә бил-мир? Әкәр Бақы Советиндә ишләрин неч олмаса 10—20 фаизи ана дилиндә кетсәјди, белә бир адам о вәзифәни тута билмәзди. Амма индики һалда, о, ана дилини билмәмәсинә көрә хәчәләт чәкмир, әксинә, буну она нөгсан тутмадыгларына көрә фәхр едир.

Адамлары вәзифәјә тә'јин едәндә, әкәр онун һәр ики дили мүкәммәл билиб-билмәдији илэ мараглансалар, белә адамлар

јүксәк рүтбәләре чата билмәз. Рүтбәләре чан атанлар исә мәч-
бур олуб һәр икн дили мүкәммәл өјрәнәр.

Халг јазычысы С. Рәһимов, Ә. Вәлијев, Б. Бајрамов вә шаир
Г. Гасымзаде илә бирликдә вахтилә бөјүк вәзифәдә олан бир
нәфәрин гәбулуна кетмишдик.

Ким олдугумузу сорушду, дедик. Гәрибәдир, бу јолдаш һеч
биримизи танымады. Нијә? Она көрә ки, Азәрбајчан мәтбуатыны
охумур вә һәтта телевизорда да Азәрбајчан верилишләринә бах-
мыр. Телевизорда һеч олмаса јерли верилишләрә бахсајды, һәр
һалда бизи танымыш оларды. Бәс, телевизорда јерли верилишләр
нијә бахмыр? Чүнки ад-фамилијасына көрә азәрбајчанлы ол-
са да, халгынын дилини билмир. Инди беләсинә халгын һансы
дәрдини дејәсән?

Русијада Фадејев, Шолохову, мүасирләрдән Распутини, Лев-
тушенкону танымајан, әсәрләрини охумајан адам мәдәни һеса-
б едиләрми? Вә беләси бөјүк рүтбәјә чата биләрми? Јох. Бәс нәјә
көрә биздә беләләри «мәдәни» дә олур, һәлә бир бөјүк вәзифә-
ләрә дә чатыр?

Дөвләт лазым билиб, орта вә али мәктәпләрин Азәрбајчан
бөлмәсинә рус дилини, рус бөлмәсинә исә Азәрбајчан дилини
тәдрисини дахил едиб. Д. Бүнјадзаде адына Халг Тәсәрруфаты
Институтунун¹ ректору рус бөлмәсиндә Азәрбајчан дилини ихти-
сара салмаг вә үмумијјәтлә, Азәрбајчан дили кафедрасыны ләғв
етмәк һаггында елми шуранын гәрарыны чыхарыр. Ректордан
сорушан јохдур ки, нечә олур ки, сәнә гәдәр бу института Азәр-
бајчан дили лазым иди, сән исә буну артыг һесаб едирсән? Сән
һансы сәләһијјәтин саһибсән ки, бир өлкәнин дөвләт дилини
лүзумсуз һесаб едиб ону бөјүк бир институтун тәдрис планын-
дан силәсән? Сәндән мәнсуб олдугун халга хидмәт истәмәдик,
бәс хәјанәт нәдир?

О, халгын дилинә гәсд етмәкдән чәкинмәди. Чүнки о әмин-
дир ки, бундан өтрү она һеч кәс бир сөз демәјәчәк. Бу һәрәкәтин
онун вәзифәсинә зәррә гәдәр хәләл кәтирә билмәк еһтималы ол-
сајды, о, бу чәсарәти еләмәзди. Чүнки беләләри үчүн нә вәтән
вар, нә дә онун миниллик мәдәнијјәтини горујуб сахлајан ана
дили! Онлар үчүн чәмијјәтдә мөвгә тутмаг вә ону мөһкәм сах-
ламаг еһтирасы вар. Чүнки беләләри вәзифәсиз вә мөвгәсиз һеч
бир шеј олдугларыны өзләри дә јажшы билир.

31 Күрчү халгы Тбилисидә Ана дилинә бөјүк бир һејкәл гојуб.
Сентјабрын 1-дә мәктәблиләр «Ана дили» һејкәлинин гаршысын-
да бу дилә садиг олачагларына анд ичиб тәдрис илинә башла-

¹ Индики Н. А. Вознесенски адына Ленинград Малијә-Игтисад Институ-
тунун Бакы филиалы — ред.

јырлар. Биз дилимизә һејкәл гојмадыг, һеч олмаса, кәлин она
хәјанәт етмәјәк.

Азәрбајчан бејнәлмиләл республикадыр. Мүхтәлиф халгла-
рын нүмајәндәләри республикада чијин-чијинә чалышыр, ваһид
аилә кими мөһрибан јашајырлар.

Бәс онлар јашадыгы республикадакы халгын дилини, мәдә-
нијјәтини, тарихини, адәт-ән'әнәсини билirmi? Һеч олмаса өј-
рәнмәјә чәһд едirmi? Бу суаллара мүсбәт чаваб вермәкдә чә-
тинлик чәкирик. Республикамызда јашајан башга халгларын
Азәрбајчан дилини билмәмәси дилимизә, халгымыза һөрмәтсиз-
лик дејилми?

Хүсусән хидмәт саһәләриндә ишләјәнләрин јерли дили билмә-
си мүтләг вачибдир. Нәјә көрә мағазада ишләјән сатычыја бир
кило гәнд алмаг үчүн мүрачиәт едән ағбирчәк гадын өзүнә тәр-
чүмәчи ахтармалыдыр? Тәәссүф ки, јерли дили билмәјән адамлар
нәинки хидмәт саһәләриндә, һәтта мүһүм дөвләт идарәләриндә
дә рәһбәр вәзифәләрдә сәрбәст ишләјир, гәбулуна кәлиб дәрдини
ана дилиндә демәк истәјәнләрә исә кинајә илә «мен билмез»
дејир.

Кечән илин август ајында харичи радиостансијаларын јалан-
чы тәблиғатынын тә'сири илә Прибалтика республикаларында
милләтчи нүмајишләр кечирилдији барәдә мәтбуатымызда чидди
јазылар верилмиш, Прибалтика һадисәләри тәһлил едилмишди.
«Правда» гәзетиндә дәрч олунмуш кениш јазыда јаранмыш вә-
зијјәтин сәбәбләри тәһлил едиләркән орада јашајан башга халг-
ларын нүмајәндәләринин јерли дилләрә биканәлијиндән сөһбәт
ачылыр, бунун јерли халгларда чидди наразылыг доғурдугу көс-
тәрилирди. Гәзет 30 илдән чох Вилнүсдә јашамыш, орада мәк-
тәб битирмиш бир нәфәрин фикрини верир: «Русча адамта да-
нышмаг белә истәмирләр, һәтта «салам»а да чаваб вермирләр».

«Күнаһ сәнин өзүндәдир, — дејә «Правда» беләләринә чаваб
верир. Ахы республикада бу гәдәр јашајасан вә Литва халгынын
тарихини, мәдәнијјәтини, онун дилини билмәјәсән, бу, садәчә
олараг ајыб дејил, бу, әтрафында олан адамлара һөрмәтсизлик-
дир».¹

Прибалтикада бу чүр мәнфи һаллар баш верәндән сонра рус
мәктәпләриндә милли дилләрин јарытмаз өјрәнилдијини етираф
едирик, тәдбирләр көрүрүк. Бәс башга республикаларда нијә
бу чәһәтә фикир верилмир, конкрет иш көрүлмүр?

Кәрәк нәсә баш верә, сонрамы ајылаг?

Гоншу Күрчүстан вә Ермәнистан республикаларында хејли
азәрбајчанлы јашајыр. Бу республикаларда јашајан азәрбајчан-

¹ Бах: «Правда» гәзети, 1 сентјабр 1987-чи ил.

лыларын дилинэ, адэт-эн'энэсинэ һөрмәтсизлик чидди нараһатлыг доғуруп. Бир нечә ил эввэл мән бу мәсәләләрлә мараглана-раг Күрчүстанын бә'зи районларыны кәзмишдим. Тәхминән једди минә гәдәр азербайчанлы јашајан Кәпәнәкчи кәндинин мәдәни вә сосиал инкишафы тәәссүф доғуруп. Кәнддә 400 шакирд үчүн нәзәрдә тутулмуш мәктәб вар. Лакин тәкчә орта мәктәбдә 1600 шакирд охујур, сәккизиллик вә ибтидаи мәктәбләрдә дә бу гәдәр. Бунун нәтичәсидир ки, ушагларын бир гисми шәхси евләрдә (!) тәһсил алып.

Күрчүстанын бә'зи районларында, о чүмләдән, Каспи, Ахмета, Телави кими районларынын азербайчанлылар јашајан кәндләриндә ана дилиндә мәктәбләр јохдур. Бә'зи јерләрдә исә Азербайчан мәктәбинә, эһалиси азербайчанлылардан ибарәт олан колхоз вә совхозлара директорун азербайчанлы гојулмадығы һансы мәнтигә ујғундур?

Гејд едим ки, бүтүн көрдүкләрим фактлар барәдә вахтилә республиканын рәһбәрләринә ачыг мәктубла мүрациәт етмишәм. Амма нә фајда? Бә'зи тәдбирләр көрүлсә дә бу иш баша чатдырылмады.

Партија бизи милли дилләрә, милли мүнәсибәтләрә еһтијатла, гәјғи илә јанашмаға өјрәдир. Тәәссүф ки, сон вахтлар бә'зиләри ашкарлыг вә демократија шүарлары алтында милли мәсәләләрдән дә «сөһбәт ачыр» вә бу ишдә Ленин принципләринә бикәнәлик көстәрирләр.

Мәсәлән, И. Белјајев «Ислам вә сијасәт» адлы бөјүк мәгаләдә¹ ислам дини галыгларыны тәнгид едәркөн «исламшүнәслыгда» чидди сәһвләрә јол верир, Совет Иттифагынын мүсәлманлар јашајан республикаларындакы халгларын милли гуруна тохунан «кәшфләр» едир. О, охучуну ислам дининин рәмзи олан идарәләрин артмасы илә «горхудур», јери кәлдикчә Гәрбин булвар мәтбуатындан «фактлар» көстәрир. Һәгиги фактлара исә көз јумур. Көз јумур ки, 6 милјона јахын мүсәлман јашајан Азербайчан ССР-дә инди чәми 18 мәсчид, 1,5 милјон эһали јашајан Бақыда исә чәми 2 мәсчид вар. Галанлары ја мәһв едилиб, ја да анбара чеврилиб. Југославијада исә 2 милјондан бир гәдәр чох мүсәлман јашадығы һалда 1946—1987-чи илләр әрзиндә 800-ә јахын мәсчид тикилиб вә ја бәрпа олунуб».²

И. Белјајев белә бир факты да лазымсыз билир ки, Азербайчанын Шуша шәһәриндә бир христиан киләсинин бәрпасына ајрылан мәбләғ дикәр мәдәни-тарихи абидәләрин бәрпасына чәкилән хәрчдән бир нечә дәфә чохдур.

Мә'лумдур ки, өлкәмиздә јашајан халгларын чохунун, о чүмләдән, русларын да адам вә јер адларынын бир һиссәси тарихән динлә бағлы олмушдур. Она көрә дә И. Белјајев мүсәлман адларынын «тәмизләnmәсини» мәсләһәт көрүр, амма христиан вә с. динләрлә бағлы адлары (Богдан, Богданов, Боголјубов, Богомолов, Исајев, Абрамов, Григорјан, Моисеј, Иосиф вә с.) исә «унудур».

Тәбиидир ки, гардаш халглара, онларын адәт-ән'әнәсинә, милли гуруна белә мүнәсибәт өлкәмизин бир чох јерләриндә чидди е'тираза сәбәб олмуш, гәзетин вә мүәллифин үнванына е'тираз мәктублары көндәрилмишдир. Ахы ашкарлыг вә демократија анархија демәк дејил. Ашкарлыг ачыг сөһбәт, вичданлы сөһбәтдир. Ашкарлыгдан суи-истифадә етмәк, башгаларынын милли мәнәфејинә, дилинә, адәт-ән'әнәсинә саташмаг јенидәнгурма принципләринә, Ленин тә'лиминә зиддир. Кәлин, буну унутмајаг. Унутмајаг ки, В. И. Ленин вахтилә јазырды: «Мүхтәлиф милләтләрин азад вә меһрибанчасына биркә јашаја билмәси... үчүн фәһлә синфинин мүдафеи етдији там демократизм олмалыдыр. Неч бир милләт үчүн, неч бир дил үчүн кәрәк неч бир имтијаз олмасын! Азлыг тәшкил едән милләтләрә гаршы азачыг да олса тәзјигә, азачыг да олса әдаләтсизлијә кәрәк јол верилмәсин!»¹.

ИФТИРАЈА ЧАВАБ²

«Комсомолскаја правда» гәзетинин 1988-чи ил 16 јанвар тарихли нөмрәсиндә хүсуси мүхбир С. Романјукун «Аргументләр олмадан» адлы мәгаләсини охујуб тәәччүбләндим. Мәгаләдә «Әмәк коллективиндә вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси вә милли тәрбијә» мөвзусунда Гырғызыстанда кечирилән республика елми-практик конфрансында Чинкиз Ајтматовун чыхышы, милли дилдә ушаг бағчаларынын вә мәктәбләрин ачылмасы, гырғызлар тәрәфиндән рус вә гырғыз дилләринин өјрәнилмәси мәсәләләринә даир А. Токомбајевлә полемикада онун мөвгеји тәнгид едилир.

С. Романјук јазыр: «...Ч. Ајтматов һәмин конфрансын трибунасындан билдирир ки, бу иш (гејри-гырғызлар үчүн гырғыз дили дәрсләри — Б. В.) лүзумсуздур вә ачы истәһза илә сорушур: «Әкәр гырғызлар өз дилләрини билмәсәләр, көрәсән гырғыз дилини өјрәнән руслар бу дилдә кимлә данышачаглар? Бу

¹ В. И. Ленин. Әсәрләринин там күллийаты, 23-чү чилд, сәһ. 164.

² Мәгалә «Комсомолскаја правда» гәзети редаксиясына вә УИЛККИ МК-ја көндәрилмишдир.

¹ «Бах: Литературнаја газета», 13, 20 мај 1987-чи ил.

² Бах: «Југославскије новости» гәзети, 1987-чи ил, № 2—4.

сөзлөр архасында милли мөһдудийәт вә милли тәкәббүр идејасы кизләнмири?»

Көрәсән, С. Романјука нијә елә кәлир ки, бу сөзлөр архасында мөһз милли мөһдудийәт вә милли тәкәббүр кизләнир? Мәкәр ана дилинә, доґма мәдәнијјәтә мөһәббәт, онларын инкишаф етдирилмәсинә гајғы, ана дилиндә ушаг бағчалары вә мәктәбләрин олмасыны истәмәк һәр бир халгын ән ади һүгугу дејилми? Мәкәр һәр бир азад халгын бу ади, элементар һүгугу тәләб етмәси милли мөһдудийәт вә тәкәббүрмү демәкдир? Ахы, С. Романјук бир гәдәр әввәл, һәмин гәзетин 1987-чи ил 29 нојабр тарихли нөмрәсиндә белә бир факт кәтирмишди ки, Ғырғызыстанын пајтахты Фрунзедә ғырғыз дилиндә чәми бир мәктәб вар! Бәс көрәсән, бу фачиәли факт нијә «һөрмәтли» мүхбири нараһат етмир! Ахы, белә факт һәр һансы харичи өлкәдә олсајды биз нә һај-күј ґопардыґ?! .

«Ч. Ајтматов да дахил олмагла ғырғызлар өзләри ушағларыны ана дилиндә охутмағ истәмирләр. Демәли, ғырғыз мәктәбләринә еһтијач јохдур», — фикрини тәлгин едән мүхбирин мөвгеји тәәччүб доғурур. Әкәр о, объектив журналистдирсә нијә бу вәзијјәтин сәбәбини көрмәк истәмир, ону арашдырмыр?

Чох чидди сәбәбләр олмадан һеч бир халг, о чүмләдән ғырғызлар өз ана дилиндән әл чәкмәз. Һәм дә унутмағ олмаз ки, сөһбәт эиф инкишаф етмиш тајфанын вә ја халгын дилиндән кетмир, сөһбәт «Манас» кими епос јарадан бир халгын, өз әдәбијјаты, киномотографија, мәдәнијјәт вә инчәсанәт наилијјәтләри илә һәһһһ Совет Иттифагында, һәтта дүнјада танынан бир халгын дилиндән кедир. Бу халг өз ушағларыны ана дилиндә охутмағ истәмир? Халг да өз ана дилиндән имтина едәрми? Бах, мәсәләнин дәһшәтли тәрәфи будур. Бојнуна әдаләти мүдафиә етмәк миссијасы көтүрән мүхбир бәс буна нијә нараһат олмур? Јохса бу, она сәрф еләмир?

Прибалтика республикалары, Ермәнистан вә Күрчүстан мүс-тәсна олмагла, галан республикаларда идарә ишләриндән тутмуш ичтәслара, елми јығынчағлардан тутмуш бәдиини шураларга гәдәр бүтүн ишләр әсасән рус дилиндә апарылырса, валидеји өвладынын кәләчәји наминә ону рус мәктәбинә вермәјә мәчбурдур. Ана дилли мәктәбләрә биканәлијин сәбәби бах будур! Бу әсас сәбәби көрдүјү вә бунун халг үчүн милли фачиә олдуғуну билдији һалда Ч. Ајтматовун һағлы тәләбинә белә инсафсызчасына һүчүм едән Романјук вә ону дәрч едән гәзетин объективлијинә нечә инанмағ олар?

Бејнәлмиләлчилијин башлыча тәләбинә көрә халғларын бир-биринә һөрмәти гаршылығлы олмалыдыр. Бу мәсәләнин зәрури-лијиндән данышан мәшһур совет һүгугшүнасы Ј. Кудрјавтсев

јазыр: «Белә бир вәзијјәти мәкәр нормал һесаб етмәк олармы ки, бәрабәрһүгуглу бир милләтин нүмајәндәси (фәрз едәк ки, рус милләтинин) он ил-тәрлә онунла ејни бәрабәрһүгуглу дикәр бир милләтин вәтәниндә јашајыр вә һәтта чох вахт јүксәк вәзифәләр тутур, лакин һәмин милләтин дилиндә ән ади шејләри өјрәнмәјә маңал тапмыр»¹.

Бу, бир јана, бәс өз ана дилини билмәјәнләрә нә дејәсән?

Тәәссүф ки, Азәрбајҗанда да вәзифә башында оланларын, дегиг елмләрә мәшғул олан зијалыларын бир чоху ана дилини билмир. Мән бу јахынларда Азәрбајҗан ССР Али Советинин депутаты кими сеччиләрин тапшырығыны һәлл етмәк үчүн Ба-кы шәһәр ХДС Ичраијә Комитәсинин сәдри О. Зејналовун гәбулунда олдум. О, мәнимлә ики кәлмә ана дилиндә даныша билмәди. Һалбуки Конститусија үзрә республикада Азәрбајҗан дили Дөвләт дили кими тәсбит олунмушдур. Ана дилини билмир, өзү биләр. Амма ана дили дөвләт дили кими гәбул олунубса, дөвләт апаратынын башында дуран бу адамын дөвләт дилини билмә-мәсини нә илә изаһ етмәк олар?

Марағлы бурасыдыр ки, бу чүр милли ниһилистләр ана дилини билмәмәсиндән һеч олмаса хәчәләт чәкмир, әксинә буну өз-ләри үчүн шәрәф вә үстүнлүк һесаб едирләр. Билмәмәји үстүн-лүк сәјмағ! Көрүн, ана дили нә гәдәр һөрмәтдән дүшүб ки, ону билмәк дејил, билмәмәк үстүнлүк сајылыр.

С. Романјук Фрунзе Педагожи Институтунун досенти А. Ва-силјевин апардығы бир експериментдән мисал кәтириб көстәрир ки, рус дилиндә имла јазан 246 тәләбәдән 138 нәфәри гејри-мәг-бул гејмәт алыб. Тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, бу, тәләбәләрин рус дилинә — Ленин дилинә биканәлијинин көстәричиси дејил, үмүмән орта вә аһи мәктәбләримиздә тәдрисин зәифлијинин сү-бүтүдур. Она көрә ки, ејни експерименти рус дили факултә вә мәктәбләрдә апарсалар, јенә она јахын нәтичә аларлар. Мән буна да әминәм ки, әкәр һәмин експерименти ғырғыз дили үчүн апарсалар, онда јәгин ки, даһа фачиәли нәтичә алынар.

Ғырғыз кәнчләринин чәми 4 фаизинин рус дилини билмәмә-синдән әсәбиләшән мүхбир бәс өз ана дилини билмәјән ғырғыз-ларын нечә фаиз олмасы илә марағланыбмы? Мән мүхбирин һә-гигәтән бејнәлмиләлчи олдуғуна вә бу мәсәләдә объектив мөвге тутдуғуна онда инанардым ки, өз ана дилини билмәјәнләрин дә фаизини һесаблајыб онлага да беләчә әсәбиләшәјди.

Һеч шүбһәсиз, рус дили чохмилләтли совет халғлары үчүн үмүми дилдир вә бу дили билмәк, һәм дә јахшы билмәк ССРИ халғлары үчүн зәруридир. Лакин мүәллифин «Рус дили ССРИ-

¹ Бах: «Неделја» гәзети, № 51, 1987-чи ил.

дә үмүмдөвлөт дилидир» фикри биздә тәәччүб доғурур. Билмәк истәрдик ки, бу һөкмү мүүллиф һансы рәсми сәнәддән көтүрмүшдүр? ССРИ Конституциясында белә бир маддә, белә бир мүддәә жохдур. Нә үчүн? Кәлин, В. И. Ленинә мұраһиәт едәк: «Фәһлә демократиясынын милли програмы беләдир: һеч бир миллиәтә, һеч бир дилә гәтијјән һеч бир имтијаз верилиәмәлидир»¹. 1977-чи ил октябрын 7-дә ғәбул олунмуш ССРИ Конституциясынын 36-чы маддәсиндә охујуруг: «Мүхтәлиф иргәрдән вә миллиәтләрдән олан ССРИ вәтәндашлары бәрәбәр һуғуғларә маликдирләр. Бу һуғуғларын һәјатә кечирилмәси ССРИ-нин бүтүн миллиәтләрини вә халғларыны һәртәрәфли инкишаф етдирмәк вә бир-биринә јахычлашдырмағ сijasәти илә, вәтәндашларын совет вәтәнпәрвәрлији вә сәсналист бейнәлмиләлчилији руһундә тәрбијә олунмасы илә, ана дилиндән вә ССРИ-нин башға халғларынын дилиндән истифадә етмәк имканы илә тәмин едиләр».

Тәәччүб доғуран одур ки, С. Романјук А. Токомбајевин дили илә «Комсомолскаја правда» сәһифәләриндә ашағыдакы кими арағызышдырычы мұһакимәләр ирәли сүрүр: «...Рус дили бүтүн өлкә мигјасында дөвләт дили һесаб едиләр, елә буна көрә дә һаһын бу дили билмәси мәчбуридир», јахуд «Рус дили ССРИ-нин үмүмдөвләт дилидир». Бу иддиалар өз маһијјәти етибары илә ингилабдан әввәлки гарақурунчу, шовинист «Рус халғынын иттифағы» тәшкилатынын руһуна јахындыр. Мәлүмдур ки, сон заманлар «Памјат» ады алтында белә бир груп баш ғалдырмаға чәһд көстәрир вә демәк лаһымдыр ки, онлара кәсәри чавабы верән дә елә «Комсомолскаја правда» гәзәти олмушдур.

Бейнәлмиләлчиликдән ағыздолусу данышан С. Романјук билмәлидир ки, «бейнәлмиләл» сөзү миллиәтләр бирлији демәкдир. Мүүллиф исә бир дилин тәблиғ вә тәдрисиндән данышаркән мәнһз бейнәлмиләлчилијин әсас шәртини позур. О јазыр: «Республикада бейнәлмиләл тәрбијәнин вәзијјәти барәдәки суала чаваб верәркән А. Токомбајев гејд етди ки, сон заманлар «милли мүстәсналығы» вә «милли сечилмә» идејасы әмәлә кәлмәјә башламышдыр».

Чох күлмәлидир. Милли дилдә мәктәбләрин вә ушағ бағчаларынын ачылмасыны тәләб етмәк һәр халғын ән ади вә һағлы тәләби дејилми? Әкәр халғын өз ана дилиндә тәрбијә алмағ вә охумағ һағгы да жоһса, о нә халғдыр? Бәс онда Бөјүк Октябр ингилабы бу халға нә кәтирибмиш? Ајтматов да өз чыхыш вә мәғаләләриндә јалһыз буну тәләб етмишдир. Милли мәктәб вә ушағ бағчасы тәләб етмәк мәкәр «милли мүстәсналығы» вә «милли сечилмә» демәкдир?

30—35 иллик јарадычылығы боју даим бейнәлмиләлчилији тәблиғ едән, әсәрләринин әксәријјәтини рус дилиндә јазан бир јазычыны кичик бир мәғаләдә «милли мәһдудијјәтдә» вә «милләтчиликдә» күнаһландырмағ ән азы савадсызлығ вә сijasи корлуғдур. «Комсомолскаја правда» гәзәтинин Гырғызстан үзрә мүхбири олан бу адам узун илләр Гырғызстанда јашамасына бахмајарағ, көрәсән гырғыз дилини билirmi? Мән әминәм ки, Ајтматов рус дилини билдијинин онда бири гәдәр о, гырғыз дилини билмир. Инди көрүн, ким кимә «милли мәһдудијјәт» дамғасы вурур? Бурда бир ел мисалыны хатырлатмағ јеринә дүшәр: Кор кора кор демәсә, бағры чатлајар.

Мән тәқрар едирәм Ч. Ајтматовдан мүхбирин мисал кәтирлији бу сөзләр тамамилә доғрудур: «Әкәр гырғызлар өз дилләрини билмәсәләр, көрәсән гырғыз дилини өјрәнән руслар бу дилдә кимлә данышачағлар?»

Мәкәр јалан дејир? Јаланын һәгигәт кими көзләрә дүртүлдүју дурғунлуғ дөврүндә белә јалан јазмајан, јалһыз һәгигәти јаздығына көрә тәкчә ССРИ-дә дејил, бүтүн дүнјада һөрмәт газанан вә севилән Ч. Ајтматов инди биздә демократиянын голһанад ачдығы бир дөзрдә јаланмы данышачағды?...

«Мәкәр дили лағв етмәк олармы? Аһы дил аерофлотун рејси дејил, ичтимаи-тарихи категорија олуб һәр биримизин рәјиндән асылы олмајарағ јашајыр», — јазыр Романјук. Бәли, дил доғрудан да ичтимаи-тарихи категоријадыр вә киминсә шәхси рәјиндән асылы олмадан јашајыр. Лакин нәдәнсә Романјук унудур ки, дил јалһыз ондан истифадә едәндә, һәмн дилдә данышанда јашајыр вә инкишаф едир. һәм дә дил тәкчә мәишәт мөвзусунда данышанда, садәчә оларағ ондан истифадә едәндә жоһ, ондан дөвләт дили кими истифадә едәндә јашајыр. С. Романјук исә унудур ки, әкәр гырғыз дилиндә ушағ бағчалары олмәзсә, гырғыз мәктәбләри дә аз олар, ја да һеч олмәз, әкәр гырғыз мәктәбләри олмәзсә тәләбәләр дә, гырғыз дилини јашадан зијалылар да, јазычы вә алимләр дә, гырғыз мәдәнијјәти хадимләри дә олмәз. Һәлә ки, «Манас»ын, дили биртәһәр јашајыр. Белә кетсә јашајачағмы? Зијалысы ана дилиндә данышмајан халғын нәнки дили, өзү дә өлүмә мәһкумдур. Бу ки, мәлүм һәгигәтдир.

Мәнһз бу һәгигәти көрән, доғма дилинә бикәнәлији мұшаһидә едән бөјүк јазычынын нараһатлығына, вәтәндаш мөвгејинә етираз едән мүхбирин мөвгејини дүшүнәндә адамы дәнһшәт көтүрүр.

О ки, ғалды А. Токомбајевин Ајтматова һүчмуна, бу, шәхси әдавәт вә шәхси интигам һиссиндән башға бир шеј дејилдир. Шәхси әдавәт һиссинә көрә, чәкишмәдә, полемикада гәләбә чалмағ хатиринә мәнсуб олдуғу халғын ән ади һағгына гаршы чыхан Токомбајевин «вәтәнпәрвәрлији» тәәссуф доғурур. Өз шәхси хеј-

¹ В. И. Ленин. Әсәрләринин там күллијаты, 23-чү чилд, сәһ. 471.

ри үчүн, халгынын дилинә гаршы чыхан бу адамын башга халгын дилинә, тарих вә мәдәнијјәтинә һөрмәт едәчәјичә инанмаг чәтиндир.

Адамлара шәхси гәрәз һиссинә қорә милләтчилик дамғасы әурмагын ачы бәһрәләрини көрмүшүк. Ч. Ајтматов кими Совет әдәбијјатынын классикини бу дамға тутмаз, әкәр Токомбајев вә Романјук бу дамғаны вурмаг истәјирләрсә, унутмасынлар ки, демократијанын ганад ачдығы индики јенидәнгурма дөврүндә бу дамға гајыдыб өzlәринә дәјә биләр. Чүнки индики чәмијјәтимизә нә «милли ниһилистләр» лазымдыр, нә дә милләтчиләр.

Нәһајәт, тәәссуф доғуран бир дә одур ки, һаггында данышдығымыз јазы гәзетдә охчулара «Биз бејналмиләлчиләрик» (1) рубрикасы илә тәгдим едилир...

АДЛАРЫМЫЗ БАРӘДӘ

Дүнјада һәр шејин өз ады вар. Ад—јалныз шејләрин бир-бириндән сечилмәси үчүн она верилән үнван дејил, һәм дә онун әләмәтидир, сәчијјәсидир. Һәр кәсин ад күнү онун јашыдыр, јәни-тарихидир. Улу дәдәмиз Горгуду хатырлајаг: рәвајәтә көрә чанлы вә чансыз һәр шејә вә һәр кәсә Горгуд дәдә ад гојармыш. Амма нечә? Бах, мәсәлә бу нечәнин үстүндәдир. О, шејләрә, јахуд адамлара илк ағлына кәлән ады дејил, мүтләг функцијасына, охшарлығына, әләмәтинә вә сәчијјәсинә көрә ад верирмиш. Јенә дә рәвајәтә көрә Дәдә дөрд шејин адында сәһв етмишдир: ијнәјә тикән, тикәнә сөкән, кәлине ајыран, ајрана исә дојуран демәли имиш.

Бу рәвајәтдә халг демәк истәјир ки, адлары елә-белә вермәк олмаз, ад характердән, сифәтдән, әләмәтдән, функцијадан доғмалыдыр. Дилимиздә сөzlәр бу принцип әсасында јаранмышдыр. Мәсәлән, көтүрәк «долма», јахуд «долча» сөzlәрини. Һәр икч сөз «долмаг», јахуд «долдурмаг» функцијасындан, «газајағы», јахуд «гурдағзы» битки вә чичәјин ады охшарлығындан, «Чәмәнли», «Чешмәли», «Сөјүдлү» кәнд адлары исә кәндләрин сәчијјәсиндән, әләмәтиндән јаранмышдыр. Адам адлары да бу сонунчу принципә көрә — јәни характеринә, әләмәтинә, хүсусијјәтинә көрә верилир. Мәсәлән, гәһрәман буға илә күләшдијинә көрә она Буғач адынын верилмәси кими...

Чох тәәссуф ки, адгојманын бу принципләри сон заманлар унутулмушдур. Ајры-ајры мүәссисәләрә, идарә вә институтлара ујғунсуз адлар гојулмушдур. Мәсәлән, Бәдән Тәрбијәси Институтунун ингилабчы С. М. Кировун, Азәрбајчан Дөвләт Академик

Драм Театрынын М. Әзизбәјовун, Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрынын М. Ф. Ахундовун ады илә адланмасы нә дәрәчәдә дүзкүндүр?

Көркәмли партија вә дөвләт хадими С. М. Кировун хидмәтләрини кичилтмәк фикриндә дејилик. Онун ады үрәкләрдә, хатирәләрдә даим јашајацагдыр. Лакин Бақыда ики али мәктәбин вә елми-тәдгигат институтунун С. М. Кировун ады илә адландырылмасы бә'зән гарышыглыг јарадыр. Һәлә вахтилә «Литературнаја газета» бу мәсәләдән сөһбәт ачараг өлкәдә 50-дән чох шәһәр вә кәндиң Кировун адыны дашыдығыны көстәрмиш, белә «тәшәббускарлығын» мәнфи чәһәтләрини изаһ етмишдир.

Биз М. Әзизбәјовун да, М. Ф. Ахундовун да адларынын әбәдиләшдирилмәси әлејһинә дејилик. Амма республиканын Академик Драм Театры мәһз Азәрбајчан драматуркијасынын бүнөврәсини гојмуш М. Ф. Ахундовун адыны дашыса даһа дүзкүн олмаздымы? Белә мисалларын сајыны чохалтмаг да оларды. Амма нә еһтијач?

Сон вахтлар гәрибә бир адгојма-аддәјишмә компанијасынын да шаһиди олмушуг. Көркәмли партија вә дөвләт хадимләринин адыны әбәдиләшдирәкән тәләсиклик едиб шәһәрләрин, гәсәбәләрин, күчәләрин адыны дәјишмишк. Ушаг бөјүјүб бојабаша чатынча доғулдуғу күчәнин ады бир нечә дәфә дәјишдијиндән һәрч-мәрчлик, гарышыглыг јараныр. Нечә ола биләр ки, илләр боју Шаһдаг кими таныдығымыз, вугарына, әзәмәтинә баш әјдијимиз дағын адыны дәјишдирәк? Көј көлүн адыны дәјишсәк нә гәдәр күлүнч олар. Бәс шәһәр вә кәнд адларынын дәјишмәк даһа күлүнч дејилми? Бу, тарихлә ојнамаг, кечмиши әлә салмаг демәкдир.

Бир нечә ил әввәл јолум гоншу Күрчүстан республикасына дүшмүшдү. Әһалисинин чоһу азәрбајчанлылар олан Гардабани, Марнеули, Болниси, Дманиси рајонларыны кәздим. Бу әразидә әсрләрдән бәри јаранмыш вә јашамыш тарихи топономиканын чох асанлыгла, һәм дә һеч бир әсас олмадан дәјишдирилмәси, һәтта тәрчүмә олунмасы тәәссуф доғурур. «Гарајазы» «Гардабани» олуб, «Борчалы» «Марнеули» кими «мүасирләшиб», «Башкечид» «Дманиси»јә чеврилиб, «Ағбулаг» «Тетритскаро» адыны алыб. Нијә? Јер адларынын тәрчүмәси, тарихи адларын бу чүр «мүасирләшдирилмәси» нә дәрәчәдә дүзкүндүр? Белә «мүасирләшмә» јерли әһалини тәһгирдән башга бир шеј дејил.

Нәдәнсә биз күчә адларынын да гојулмасында тәләсиклик едир, бу ишдә дә гәтијјәт көстәрмирик. Нәинки бу саһәдә јол берилмиш нағсанлар дүзәлтмәјә тәләсмирик, һәтта бир-биринин ардынча сәһвләри артырырыг. Чоғрафи, тарихи, милли вә

етник адлары дәјишмәклә, тарихимизә, кечмишимизә гәсд едик.

Һамыја мә'лум һәгигәтдир ки, шәхси адлар башга дилә тәрчүмә олунмур. Амма биз бу принципи дә дәјишмәји бачарырыг. Бақыдакы Лухары Дағлыг күчәси «Верхняја нагорнаја», Шәкидәки «Шәрг» күчәси «Ул. Восток» олур. «Гах» «Кахи», «Балакән» «Белоканы», «Мәрдәкан» «Мардакјаны» шәклинә салыныр. Әкәр бу чүр кетсә ким инад еләжә биләр ки, 100—200 илдән сонра бу адлар өз тарихи көкүндән, милли бүнөврәсиндән узаг дүшмәјәчәк? Өз тарихиндән ајрылмыш ад вә өз адындан ајрылмыш тарих исә кеч-тез маһијәтини вә әһәмијәтини итирмәјә мәнкумдур. Бу јахынлара кими Бақы метросунун стансијаларынын да адыны тәрчүмә етмәк дәбдә иди. Нә јахшы ки, бу сәһв артыг дүзәлдилиб. Амма там јох. Јохса метро стансијаларында «Азизбәјов», «Мејмар Аджеми — Мемар Аджеми» кими сәһвләр арадан галдырыларды.

XII әср Азәрбајчан ме'марлығынын көркәмли нүмајәндәси Әчәминин адынын метро стансијасына верилмәси һәр бир азәрбајчанлығынын үрәјиндә ифтихар һисси доғурур. Лакин бу ишин дә јарымчыг көрүлмәси бизи тәәсүфләндирир. Көрәсән стансијанын кирәчәјиндә даһи ме'марын һәјат вә фәалијәтини әкс етдирән лөһә асмаг чәгиндирми? Ахы ме'мар Әчәминин нәинки шәһәримизин гонаглары, һәтта бә'зи јерлиләримиз дә (тәәсүф доғурса да) танымыр.

Инди биз Бақыја адларын функцијадан, сәчијәдән јаранма принципи илә нәзәр салсаг, күчәләрин, мејданчаларын, мүәссисәләрин чохунун адында нөгсан көрәрик. Мәсәлән, М. Әзизбәјовун абидәсинин Н. Нәриманов проспектинин башында, Н. Нәримановун абидәсинин Чәнуби Совет мејданында, XI Гызыл Орду абидәсинин Авакјан күчәсиндә, Ч. Чаббарлығынын абидәсинин Сабунчу вағзалынын гаршысында, еләчә дә Нәсиминин абидәсинин Дөвләт Банкынын архасында гојулмасы нә дәрәчәдә дүзкүндүр?

Ону да дејим ки, 15 км-ә гәдәр узунлуғу олан вә үч јердә сынан бир күчә тәкчә Авакјанын адыны дашыјыр. Бу күчә үч јердә сындығына көрә ону 3 һиссәјә бөлмәк, бир һиссәсини «Авакјан күчәси», «Коммунист» нәшријјаты јерләшән һиссәсини «Мәтбуат күчәси», јахуд Н. Зәрдаби күчәси, XI Гызыл Ордунун абидәси јерләшән һиссәсини исә XI Гызыл Орду күчәси адландырсаг, о заман верилән адлар сәчијәсинә вә функцијасына ујғун оларды. Низами адына Азәрбајчан Әдәбијјаты музейинин әтрафында јени салынмыш мејданчанын «Низами мејданчасы» адландырылмасы да бу бахымдан мөгсәдәујғун олмазмы? Бу мејданча һәм дә Низаминин абидәси олан саһә илә бирләшир.

Вахтилә Бақынын бә'зи күчәләринә сон дәрәчә јөндәмсиз вә ујғунсуз адлар верилмишдир ки, бу адларын дәјишдирилмәси барәдә дүшүнмәк вахты чохдаң чатыб. Бунлардан бир нечәсини хатырлатмаг истәјирәм: Хрептоваја, Трамвајнаја, Дрогалнаја, Кислотнаја, Заводскаја, Кирпичнаја, Крајнаја Криваја вә с.

Әсәрләриндә Азәрбајчанын фүсункар тәбиәтини, адамларыны, ичтимаи һәјатыны бөјүк мәнәббәтлә вә еһтирамли тәрәннүм едән декабрист јазычы Бестужев-Марлинскинин, Азәрбајчан дилиндә илк «Вәтән дили» дәрслијини јазан А. О. Черняјевскинин адына Бақыда күчә олмамасы нә дәрәчәдә дүздүр? Еләчә дә бөјүк ингилабчы Сәттархан, Шейх Мөһәммәд Хијабани, Бағырхан, дөвләт хадимләриндән Ш. Хәтан, Бабәк, алимләрдән Бөһмәнјар, Н. Туси, Нәвваб, М. Қазымбәј, Н. Нүсәјнов, сәркәрдәләрдән Мөһмәндаров, Ә. Шыхлиски, јазычылардан Ә. Һагвердијев, Ф. Көчәрли, Ә. Чавад, Р. Рза, С. Рәһимов, С. Јесенин вә башталарынын адларына шәһәримиздә күчәләрин олмамасыны нә илә изаһ етмәк олар?

Бөјүк ингилабчы сатирикимиз М. Ә. Сабирин адыны дашыјан күчә Ичәри шәһәрдә чәми 6—7 јапалаг бинадан ибарәтдир.

Һалбуки, јухарыда адыны чәкдијимиз јөндәмсиз, мә'насыз-мәзмунсуз күчә адлары исә шәһәримиздә кифајәт гәдәрдир.

Азәрбајчан пајтахты өзүнүн ингилаби вә бејнәлмиләл ән'әнәләри илә мәшһурдур. Бу ән'әнә шәһәрин күчә адларында да јашајыр. Бақынын әп јарашыглы күчәләри мұхтәлиф милләтләрдән олан ингилабчыларын, алимләрин, јазычыларын вә с. адыны дашыјыр. Бәс бу ән'әнә башга республикаларда Азәрбајчанын көркәмли адамлары барәсиндә нечә давам етдирилир? Тәәсүф ки, бу суала да үрәкачан чаваб вермәк олмур. Бақынын Тбилиси проспектинин республика пајтахтынын баш јолу адландырмаг олар. Амма Тбилисидә «Бақы» күчәси дөнкәјә бәнзәјир. Шәһәрдә апарылан јенидәнгурма ишләри илә әлағәдар олараг М. Ш. Вазеһ күчәси лағв олунуб, М. Ф. Ахундов күчәси исә чәми бир нечә өвдән ибарәтдир. Узун илләр Тбилисидә јашајыб јаратмыш А. Бақыханов вә Ч. Мәммәдгулузада кими Азәрбајчан классикләринин адына күчә гојмаг исә тамам унутулуб. Бејнәлмиләлчилик көзәл шејдир. Амма бир шәртлә ки, икитәрәфли олсун.

Ахы ад тарихдир, елми мәнбәдир, сәнәддир. Адлар өзүндә тарихи јашадыр. Белә олан һалда адлара бикәнәлији тарих бизә бағышламаз.

КЭЛИН, БИЗ ДЭ ДУШУНЭК

Гәдим абидәләр онлары ярадан халгын кечиб кәлдији јоллардан, бу јолларда чатдығы фикир вә хәјал мәгамындан хәбәр верән нишанкаһлардыр. Өзүнү нечә-нечә нәсилләрә көстәриб әсрләрин бурулғанындан кечиб кәлән бу абидәләр суса-суса данышыр, даныша-даныша сусур. Бу бахымдан абидәләр сусан даш нәғмәләрдир.

Бу нишанкаһлар бизә улу әдәдиымызын зөвгүндән, руһундан, истәдадындан вә идракындан хәбәр верир. Онларын үстүндәки ојмалар, рәсмләр вә јазылар улуларымызын кечән әсрләрдән әсримизә көндәрдикләри мәктублардыр. Бу мәктублары биз дәнә-дәнә охумалы, онлара сәчдә гылмалы вә горујуб биз дә биздән сонракы нәсилләрә чатдырмалыыг.

Профессор Давуд Ахундовун «Азәрбајчанын пәдим вә илк орта әсрләр дөврү ме'марлығы» китабы (рус дилиндә, Азәрнәшр, 1986) бу чәһәтдән олдугча гијмәтлидир. Алим Азәрбајчан ме'марлығы вә инчәсәнәти тарихинин кифәјәт гәдәр өјрәнилмәмиш бир сәһәсини — гәдим вә илк орта әср ме'марларынын, рәссам вә һејкәлтәрашларынын јарадычылығыны тәдсиг етмиш, ме'марлыгдә вә инчәсәнәтдә мөвчуд олмуш ганунаүјғунлуғлары арашдырмыш вә бу јолла тарихи абидәләримиз барәдә санбаллы бир әсәр јаратмышдыр.

Китабдакы елми мүнәкимәләр, чәдвәлләр, һәбелә 300-ә гәдәр шәкил Азәрбајчан ме'марлығы барәдә, зәнкин тарихи абидәләримиз барәдә әтрафлы мә'лумат верир. Дикәр тәрәфдән монографија Азәрбајчан ме'марлығынын көкләрини изләмәјә, арашдырмаға, бунунла да ме'марлыг абидәләримизин тарихини өјрәнмәјә имкан верир.

Д. Ахундов гәдим вә илк орта әсрләр Гафгаз Албанијасынын архитектура вә инчәсәнәти сәһәсиндә танынмыш мүтәхәссис олдугу үчүн алимин Гафгаз Албанијасынын абидәләри барәдә сөһбәти хүсуси мараг доғурур.

Китаб Азәрбајчан ме'марлығы, гәдим абидәләримиз барәдә гијмәтли тәдигат әсәридир. Бу әсәр абидәләримиз, онларын тарихи барәдә көркәмли алимин кәләчәк нәсилләрә јадикарыдыр. Д. Ахундовун бу китабыны «гәдим вә илк орта әсрләр дөврү абидәләримизә абидә» адландырсаг јанылмарыг.

Үмумијјәтлә, тарихи абидәләри көз бәбәји кими горумаг, онлары «данышдырмаг», «сирләрини-сөһбәтләрини» өјрәнмәк һәр бир вәтәндашын борчудур. Чүнки абидәләр вар ки, һәлә тәдгиг олунмајыб, һәлә арашдырылмајыб. Бәлкә тарихимизин һансы дөврү барәдә исә елә бу абидә нәсә гијмәтли сөз дејәчәк? Ким билир?

Тарихи абидәләрин дәвләт тәрәфиндән горунмасы барәдә Ганун вар. Чох јахшы! Амма бу барәдә бир ганун да вар: вичдан гануну, мә'нәвијјат гануну! Бу торпагда бөјүјүб боја-баша чатан һәр бир вәтәндаш бу торпағын кечмишини, беләликлә, өз кечмишини өјрәнмәјә борчлудур. Бу, адичә борч дејил, мүгәддәс борчдур!

Инди сорушулур: бу мүгәддәс борчу вә вәзифәни биз лајигинчә јеринә јетирә билирикми? Бә'зи рајонларымызда мүјјән ишләр көрүлүб. Лакин бу, кифәјәт дејил. Бир чох абидәләримиз учулуб төкүлән кәрпичләринин, овулмуш дашларынын мә'лул көзләри илә бахыб биздән имдад көзләјир. Биз исә лагејд бахышла вә сојуг үрәклә онларын јанындан өтүр, јараларына мәлһәм гојмуруг. Бу күн биз онлара бикәнәлик көстәрдијимиз кими, кәләчәк нәсилләр дә бизим инди јаратдығларымыза лагејд олсалар, һеч кәс онлары төһмәтләндирә билмәз.

934 Бир мисал. Гәдим Кәнчә тарихимизин изләрини горујуб сахлајан абидәләримизлә зәнкиндр. Лакин бу абидәләрин бир гисми бизим көзләримизин гаршысында сојугганлылығымыз үзүндән мәһв олуб кедир. Бу јердә бөјүк Сабирин «Биздә бу сојуг ганлары нејләрдин, илаһи?» — мисрасы јада дүшүр. Анлаја билмирәм, биз нә заман өзүмүзү дәрк едиб, өзүмүзә гијмәт верәчәјик?

10—12 ил бундан әввәл гәдим Кәнчәдә IX әсрин јадикары олан Чомәрд гәссаб мәғбәрәси вар иди. Инди һаны? Эт комбинатына истилик хәтти чәкиләндә ону «уф» демәдән өз әлимизлә дағытдыг. Демәк, бабаларын руһуну мәдәмизә једиртдик! Бәс һаны бизим милли вүгар һиссимиз вә милли гејрәтимиз?

Кәнчәчајын үстүндәки 3 көрпүдән бири сон илләрә гәдәр дурурду. О да дағылды. Халг да өзүнә, өз кечмишинә бу гәдәр е'тинасыз олармы? Биз өзүмүз өзүмүзә гијмәт вермәјәндә ким бизә гијмәт верәчәк?

Милли мәдәнијјәт абидәләри илә зәнкин олан шәһәримиздән бири дә Ордубаддыр. Бу абидәләрдән ән марағлысы бөјүк астроном Нәсрәддин Туси нәслинин көмүлдүјү Пир Ејваз түрбәсидир. Журналист Нәриман Нәсәнәлијевин јаздығына көрә¹ бу гәбиристанда бөјүк хәттатларын әлләрилә нахышланыб јазылмыш баш дашлары булдозерләрин ағзына верилиб мәһв едилмиш, түрбәләр дағыдылмышдыр. Нәсријјә нәсли түрбәләринин јериндә автомат ојунчаг чиһазлар «сехи» ачылмышдыр. Адамы дәһшәт көтүрүр. Биз нәји нәјә дәјишдијимизи баша дүшүрүкмү? Журналист сөзүнә давам едәрәк јазыр ки, «Бөјүк чинар мәсчиди» кечә вахты рајон рәһбәрләри тәрәфиндән Чулфа рајонун-

¹ Бах: «Улдуз» журналы, 1987-чи ил, № 12.

дан тә'чили чағырылмыш адамларын «көмәји» илә сөкүлмүш, јериндә исә Ермәнистандан (!) дә'вәт едилмиш ме'марын «гу-
рашдырдығы» лајинә әсасында Мәдәнијјәт еви тикилмишдир.
Бинанын интерјери хачла долдурулмуш, милли Азәрбајчан ме'-
марлығындан чох узаг үслубда ишләнмишдир.

Ахы белә «сәһвләрлә» тарихимизи сахталашдыранлара әл
јери гојмуругму? Бурада јенә Сабир јада дүшүр:

Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә,
Гејрәтимиз бәллидир һәр милләтә.

Бахташыры мәтбуатда мүхтәлиф тарихи абидәләрә бәсләнән
биканә мүнәсибәтдән сөһбәт ачан јазылар дәрч едилир. Бу ја-
зылары охујанда адамы дәһшәт бүрүјүр.

«Коммунист» гәзетиндә дәрч едилмиш «Бизә варис демәк
олармы?» сәрлөвһәли јазыда Губа рајону әразисиндә дағыды-
лан, унудулан абидәләрдән сөһбәт ачылыр. Јазы белә башла-
јыр: «Јүз-јүз, мин-мин илләрин бурулғанындан адлајыб бу күнә
кәлиб чатан тарихимизин бүнөврә дашлары, улу бабаларымы-
зын гејрәт јадикарлары итиб-батыр, таланыр, дағыдылыр. Нә
һај-һарај гопарырыг, нә гол чырмајыб иш көрүрүк. Бизә варис
демәк олармы?»

Саһәси бир һектара гәдәр олан Х әсрин јадикары Једдиләр
галасынын диварларыны сөкүб дашыјан, иншаат материалы ки-
ми истифадә едәнләрин гејрәтсизлијиндән нијә һарај гопармы-
рыг? Ев әшјасы тапмаг мәгсәдилә галанын дахилиндә «газынты
апаранлары» нијә даш-галаг еләмирик? Сөһүб галасы, Субаба
түрбәси нијә бахымсызлыг учбатындан мәһв олуб кедир? Нијә
тарихин бу даш јадикарлары өз «сирләри», «сөһбәтләри» илә
бирликдә мәһв едилир? Нијә онлары данышдырмырыг?» «Да-
нышдырмаг» бир јана галсын, һеч олмаса горујуб сахлаја биләк.

Мән белә мисаллардан чох чәкә биләрәм. Амма бу чүмләләр
ри јаза-јаза өзүм-өзүмдән вә чијинләри үзәриндә учалдығымыз
Низамиләрин, Фүзулиләрин, Н. Тусиләрин мүгәддәс руһундан
утанырам.

Бу јердә һинд халгынын бөјүк гызы Индира Гандинин «Мә-
ним һәгигәтим» китабындакы бир мәтләб јадыма дүшдү. Һәмни
китабда Индира Ганди модер-сәнајә јаратмағын Һиндистан
үчүн нә гәдәр зәрури олдуғуну дедији јердә көстәрир ки, «Бә'зән
тәрәддүд едирик, олан имканларымызы вачиб еһтијачларымыза
сәрф едәк, јохса тарихи абидәләримизин горуноуб бәрпа едил-
мәсинә?»

Көрүндүјү кими, бөјүк вәтәнпәрвәр тарихи абидәләрин гору-
масыны ән вачиб еһтијачларла јанашы гојур вә әлава едир ки,

көкүмүзү, тарихимизи горујуб кәләчәк нәсилләрә чатдырмаг бир
халг кими өзүмүзү горујуб сахламаг демәкдир. Чүнки кечмиши-
нә һөрмәт етмәјән халгын сабаһы да јохдур.

Кәлин, биз дә бу барәдә дүшүнәк. Амма дүшүнмәк дә аздыр,
бир аз фәдакар олаг!

ТАРИХ НӘ ДЕЈИР?

430 Мәним Вәтәним Азәрбајчан чох гәдим тарихә маликдир. Өл-
кәнин тарихи инсанын тарихи илә өлчүлүрсә, бу өлкә чох гәдим
инсан мәскәнидир. Фүзули рајонунун Азых кәнди јахынлығында
ашкар едилән мағара ССРИ әразисиндә инсан јашамыш ән гәдим
вә ән нәһәнк мағара сајылыр. Алимләрин демәсинә көрә бу маға-
ранын милјон јарым јашы вар.

Милјон јарым, бәлкә ондан да о јана, 2 милјон ил инсан мәс-
кәни олан бу торпаг Азәрбајчан халгынын вәтәнидир. Азых
мағарасында тапылан чәнә сүмүјү ибтидаи ичма дөврү инсаны-
нын, јә'ни мәним улу әчдадымын чәнә сүмүјүдүр.

Археологларымызын сон илләрдәки арашдырмалары халгы-
мызын һәлә бизим ерадан чох-чох әввәл отураг һәјат кечирди-
јини ашкар етди. Тунч дөврүнүн сонуна аид Мәрдәкандан, Шү-
вәландан тапылан адәтләр, һөркүләр, гәбирләр, силаһлар, һеј-
ван вә инсан тәсвирләри бу јерләрдә јүксәк мәдәнијјәтә малик
отураг әһалинин јашадығыны сүбут едир.

Гобустанда 6 миндән чох гаја тәсвири... 10—12 мин ил бун-
дан әввәл јашамыш улу әчдадымызын сәрт гајалар үстүндә
дөјүнән гәлби, дүшүнән бејни... Бу тәсвирләрин чохунун даш
аләтлә, дөјмә үсулу илә һәкк едилмәси онларын ибтидаи ичма
гурулушу дөврүнә аид олдуғуну көстәрир.

Бу сирли тәсвирләр бабаларын нәвәләрә, улу кечмишин бу
күнә јаздығы даш «мәктублар»дыр. Фәрасәтимиз варса, бу «мәк-
туб»лары олдуғу кими охујуб, биз дә кәләчәк әсрләрә көндәр-
мәлијик. Гој, нәсилләр вә әсрләр арасындакы бағлар гырылма-
сын. Чүнки халг јалһыз бу күн јашајанлардан ибарәт дејил.
Халг — дүнән јашамышларын, бу күн јашајанларын вә сабаһ
јашајачаг нәсилләрин тамлығы вә вәһдәтидир. Биз бу торпаг
үстүндә дүнән јашамышларын вә сабаһ јашајачаг нәвә вә нәти-
чәләримизин руһуну бу күн өз ганымызда јашадырыг. Белә ол-
маса, јә'ни нәсилләр арасында бағ гырылса, дүнәнки көк биздән
адлајыб, сабаһа ишләмәз. Вај о адамын һалына ки, улу әчдаддан
мирас алдығы әманәтә, гана вә о гандакы руһа хәјанәт едә, ону
өзүндән сонракы нәслә өтүрә билмәјә!

† 436 Он беш эсрлик тарихи олан Бејләган, Гутгашен районун Чухур-Гәбәлә кәнди јахынлығында јерләшән Гәдим Албанија-нын пајтахты Гәбәлә шәһәри... Кечән ил бу шәһәрини харабалыг-ларыны долашыр, торпагда бабамын ајаг изләрини ахтарыр-дым. Бу јерләрдән кимләр кәлиб, кимләр кечиб... Шәһәрин башында һансы булудлар ојнајыб.. Шәһәр дағылыб, амма нә-силләр давам едир. Јаддаш нәсилдән-нәслә кечир. Ган вә ганда-кы руһ бабадан өвлада, өвладдан нәвәјә, нәтичәјә кечир, беләчә халг јашајыр. Белә олдугда ким дејә биләр ки, мәним шималлы, чәнублу халгым 15—20 милјондан ибарәтдир? Ахы, бу сајын ичиндә инди харабалыгларыны көрдүјүм Гәбәлә шәһәринни са-кинләри, еләчә дә Әчәми, Низами, Н. Туси, Нәсими, Фүзули вә онларча, јүзләрчә улуларымыз јохдур. Ахы, инди јер үзүндә он-ларын јалныз чисми јохдур. Әслиндә онлар биздә, бизим руһу-музда, ганымызда јашајыр. Нә сирли дүнјадыр бу дүнја! «Кә-лимли-кедимли дүнја! Сон учу өлүмлү дүнја» — дејиб Горгуд дәдәмиз! Инди бу мүдрик кәламы дејән атамыза ким өлү дејә биләр? Бу күн онун сөзү илә бәрабәр өзү дә биздә јашаырма? Онун һәр кәламы бу күн бизи сәһрләјиб дүшүндүрүр. О, мүд-рик кәламлары илә эсрләрин гаранлығындан бојланыб бизә са-лам көндәрир. Биз дә ону өз јаддашымызда вә ганымызда јашат-магла онун саламына чаваб верир вә бу саламы сабаһкы нәсил-ләрә өтүрүрүк. Бах, бу вәһдәтдә, бу бирликдә һеч бир халгын сајыны олдугу кими демәк олмаз.

Гәдим Минкәчевирдән тапылан илк мис әридән вә илк дулус күләрәни, илк тохучулуг дэзкәһи, араба модели, гандалла дәфн олунмуш. инсан, илк албан јазысы, илк тахта табут гәбирләр вә с. Бунлар нечә мин ил әввәлки кечмишимиздән сирли нағыл-лар данышыр.

Газах районунда Шомутәпә дејилән јердән тапылмыш даш дишли илк ораг Загафгазијада ән гәдим бичин аләти сајылыр. Бу ораг вә Күлтәпә (Нахчыван) јахынлығындан тапылан аләт-ләр енеолит мәдәнијјәтинин Азәрбајҹанда кениш јајылдығыны көстәрир.

Бу мәдәнијјәтин бизим олмадығыны, бу торпаглара сонра-дан, јә'ни XI әсрдә кәлдијимизи иддиа едәнләр дә вар. Бәс та-рих өзү, онун јазылы абидәләри нә дејир?

Күрчү салнамәси һалә бизим ерадан әввәл IV әсрдә, јә'ни, гәхминән 2400 ил бундан габаг бу торпагларда түркдилли гә-биләләрин јашадығыны хәбәр верир. Салнамәдә көстәрилир ки, бунтүркләр, башга сөзлә, туранлылар кәләчәкдә фарс һөкмдары Кәјхосрову өз сәрһәдләриндән сыхышдырыб чыхармаг үчүн Кас-пи дәнизиндән Күр чајы бојунча јухары јеридәрәк Мсхетидә 28000 аилә илә кәлди. Мсхети Мамасахли вә бүтүн Картвеллә-

рин, јә'ни күрчүләрин мусәидәси илә фарслара гаршы мүбаризә-дә өз көмәкләрини вә'д едән бунтүркләр Мсхетидән гәрбдә гаја каһалатарында јерләшдирилди¹.

Икинчи мисал: хәлифә I Мүавијәнин (661—680) мәсләһәтчи-си Убейд ибн Шәријјә әл-Чүрһумидән сорушур: «Сән аллаһ, Азәр-бајҹан һаггында әлағәниз, тәләшыныз вә хәтирәниз нәдир?»

Убейд ибн Шәријјә хәлифәјә белә чаваб верир: «Азәрбајҹан та гәдимдән түркләр өлкәсидир»².

Бу сөzlәр ерамызын VII әсриндә дејилиб. Амма «Та гәдим-дән» сөзүнүн бизи тарихин һансы дөврүнә апардығыны демәк чәтindir.

Бир чох гәдим гајнаглар вә тарихчиләр дә һалә ерадан чох-чох әввәлләр Азәрбајҹан торпагында түркдилли гәбиләләрин јашадығыны хәбәр верир.

Бунлары мән демирәм, тарихи фактлар, тарихи сәһәдләр де-јир. Бунунла бәрабәр, тарихи дәлил-сүбутлардан даһа күчлү бир амил вар ки, мән ону һәр шәјдән үстүн тутурам. Бу, мәним бу торпага көзәкөрүмәјән телләрлә бағлылыгым, изаһолунмаз һиссләрлә мәчнунлуғумдур. Чүнки бизим көқүмүз бу торпағын дәрин гатларына елә ишләјиб ки, биз өз ләјағәтимизи вә мә'нәви варлығымызы јалныз бу торпағын үстүндә һисс едә биләрик.

Ган јаддашы дејилән бир фәһми һисс вар. Алимләр бу һис-син, бу јаддашын механизмини, башгалдырма сәбәбләрини һалә ача билмәмишләр. Амма бу јаддаш биздән асылы олмајараг баш галдырыр вә бизим гулағымыза гәрибә сирләр пычылдајыр.

Һәрдән дарыханда Бақыдан чыхыб үз гојурам дағлара, ме-шәләрә, чөлләрә... Кечдијим јерләрин һәр аддымында улу әчда-дымын ајаг изләрини көрүрәм; јарпагларын пычылтысында, гар-талларын гыј вурмасында, сел суларын шырылтысында онларын сәсини ешидирәм. Бу торпаг мәни чәкир. Бу торпағын үстүндә өзүмү дүнјанын ән гүдрәтли, ән күчлү адамы сајырам. Нијә бу гүдрәти, бу күчү мән гүрбәт торпагында һисс едә билмирәм? Мәкәр, торпаг торпаг дејилми? Јох! Кимјәви тәркиби бир олса да бу торпаг, бу јурд бизә мә'лум олмајан ган јаддашы вә фәһм һисси илә бағлајыр бизи өзүнә. Вәтәнимин көрмәдијим, өмрүмдә бир дәфә дә олса кечмәдијим бир обасындан кечәндә һәр гаја, һәр даш, һәр дөнкә мәнә таныш кәлир, елә бил, бу јери һаваһт-са көрмүшәм. Әслиндә мән көрмәмишәм, улу әчдадым көрүб, мәним ганымда дилә кәлир. Мәнә бу јерләри таныш көстәрән дамарларымдакы ганын јаддашыдыр.

¹ Картлис цховреба (күрчү тарихи). Грузинский текст, том I, Тбилиси. 1955, с. 35.

² Бах: Азәрбајҹан ССР ЕА мә'рузәләри, XXX ч., Б., 1974, сәһ. 86.

+5 (Мәним улу эңдадым бу торпагдан јаранмыш, бу торпагда бој атмыш, бу торпагда јашајыб, бу торпаға гарышмышдыр. Мән белә билірәм. Буна әсасым да чохдур. Башға чүр дүшүнән варса, гој, бунун тәрсини сүбут етмәјә чалышсын. Мәним үчүн буну сүбут етмәјә еһтијач јохдур. Бабамын көбәји бурда кәселиб, һазырда өзүм дә бу торпагын саһибјәм. Бу торпаг да халгымын ады илә адланыр.

Гәдим јүзилликләрин даш китабләри көзләрим өнүндә вәрәгләнир: Искәндәрдән тутмуш Помпејә, Кирдән тутмуш эрәбләрә гәдәр јаделликләрин бу торпаға һүчумлары... бу торпаг уғрунда ахыдылан ганлар, гыргынлар... Бу улу торпаг мәним ганымла суварылыб. Уғрунда ган төкүлмәјән торпаг исе јалныз торпагдыр, о Вәтән ола билмәз. Торпагда о заман Вәтән олмаг һаггы газаныр ки, бу торпагын үстүнә ган вә алын тәри төкүлмүш олсун. Әкәр белә олмасајды, бу торпағы Вәтән адландырмаға бизим һаггымыз чатмаз вә ону һәр кәләнә пешкәш едәр, онун уғрунда ганлар ахытмаздыг. Бир һөкмдарын башға бир һөкмдарла мүәјјән сәбәб долајысы илә мүһарибәси ади һалдыр. Неч бир һөкмдар разы олмаз ки, онун өлкәси башға бир һөкмдар тәрәфиндән ишғал едилсин, јахуд чаһанкирлик, «мәнәм»лик иддиасында олан бир азғынын өзүндән зәиф өлкәнин үстүнә басгыны да тарих үчүн гејри-ади дејил. Бәс, Бабәк? Көрәсән, һөкмдар олмајан Бабәкә нә дүшмүшдү ки, бу торпагын јолунда кәлмә эрәбләрә гаршы ғылынч галдырырды? Чүнки о, узун әсрләр боју бу торпагда јашамыш, сүмүкләри бу торпаға гарышмыш дәдә-бабасынын мүгәддәс мәзарыны, руһуну вә шәрәфини кәлмәләрдән мүдафиә едирди. О рәва билмәзди ки, дәдә-бабасынын јурду кәлмәләрин тапдағы олсун. Бабәкин 20 иллик мүғавимәтинин нәтичәсидир ки, кәлмә эрәбләр бизи «ғылынч мүсәлманы» адландырырды. Бәли, биз ғылынч күчүнә мүсәлманлашмыш гәдим христианлар, бүтпәрәстләр вә атәшпәрәстләрик. Өлкәмизин әразисиндә онларла гәдим Афған килсәләринин вә мәбәдләрин варлығы буна әјани мисаллардыр.

Бунунла бәрәбәр, бу да бир һәгигәтдир ки, неч бир халг дүнаја бина оландан һәмишә ејни торпагда јашадығыны сүбут едә билмәз. Халглар ән гәдим дөврләрдән мүхтәлиф сәбәбләр илә даима бир јердән о бири јерә көч етмишләр, неч бир халг јалныз бир торпагда бәнд алыб галмамышдыр. Бунун әксини дүшүнәнләр тарихдән хәбәрсиздирләр. Бурада јалныз нисбәт мәсәләси ола биләр. Беләликлә дә мүәјјән әразинин тарихи орада јашајан халгын тарихиндән әкәсәр һалда даһа гәдим олур. Даһа доғрусу, әразинин тарихи илә орада јашајан халгын тарихи чох һалда үст-үстә дүшмүр. Бу, инкаредилмәз бир һәгигәтдирсә, инди һансы халға «Бу сәнин јерин дејил» демәк олар? Әкәр буну

демәк оларса, кәрәк Америкада јашајан бүтүн авропалылары, Мачарыстанда јашајан мачарлары вә Анадолуда јашајан түркләри индики вәтәнләриндән дәрбәдәр саласан.

Тарихдә тәбии вә гејри-тәбии ахынлар олмуш вә инди дәдә-бабаларын һагг-һесабыны нәвәләрдән тәләб етмәк ән азы ағылсызлыг вә наданлыгдыр.

86,6 мин квадрат километр әразиә малик гузеј Азәрбајҗан дүнянын әсас иглимләринә вә бүтүн наз-не мәтләринә маликдир. Бу торпагда јашајан халгын өзү сәхавәтли вә гәлби кениш олдуғундан тәбиәт дә өз сәхавәтини бу халгдан әсиркәмәјиб. Чүнки биз һәмишә гоншуну ики инәкли, өзүмүзү бир инәкли көрмәк истәмишик.

Малдар да олмушуг, јайлаға да көчмүшүк, нәдәнсә, бә'зән буну бизә нөгсан тутурлар. Әввәла, дүнада дәдә-бабасы көчмә малдарлыгла мәшғул олмајан халг аз тапылар. Икинчи тәрәфдән, јайлаға көчмәк тәбиәтә јахынлыгдыр, тәбиәт гәдәр саф вә тәмиз олмагдыр. Бәли, биз чәпәр, тәрәзи вә алвер дүшкүнү олмамышыг. Буна көрә јаландан, бөһтандан, алыб-сатмагдан, адам алдатмагдан хәбәримиз олмајыб. Амма бизи алдаданларын чавабыны һәмишә мәрди-мәрдәнә дәјүшдә верә билмишик. Биз алдатмамышыг, амма алдандығымыз вахтлар олуб. Нәтичәдә исе јенә биз галиб кәлмишик.

Һәлә 1904-чү илдә көркәмли рус публицисти, јазычы вә журналисти, «Кавказ» гәзетинин редактору В. Л. Величко «Кавказ. Русские дела и междуплеменные вопросы» китабында бу дијарда јашајан халгларын тарихи кечмишини, үмуми сәчијјәсини шәрһ едәрәк азәрбајҗанлылар һаггында јазырды: «Азәрбајҗанлыларын ганы хејрхаһлыгла јоғрулуб. Онлар тәбиәтән аличәнабдыр, мәрддир, гәлбиачыгдыр. Зәһни вә әхлағи кејфијјәтләре маликдирләр»¹.

Биз ат белиндә доғулмуш, ат белиндә бөјүјүб әрсәјә чатмыш, ат белиндә дә иглимдән иглимә кечмишик. Бунун нәји гүсүрлүдүр ки, тәбиәтин сафлығы, хејрхаһлығы ганымыза, руһумуза чөкмүш, өзүмүзү дә сафлашдырыб мә'нән көзәлләшдирмишидир.

Дәдә Горгуд дастанларында оғуз бәјләринин мә'нәви дүнајасыны — икидлијини, горхмазлығыны, бунларла бәрәбәр, сафлығыны, ачизә әл тутмаларыны, инсаф вә вичдана архаланмаларыны охудугча бабаларымызын бөјүклүјү, мәрдлији вә тәмизлији өнүндә сәчдәјә кәлмәмәк мүмкүн дејилдир.

«Бамсы Бејрәк» бојунда бир өлкәдән башға өлкәјә мал апаран бәзирканлары Евнүк галасынын адамлары талајыр. Бәзир-

¹ В. Л. Величко. Кавказ. Русские дела и междуплеменные вопросы. с. Петербург, 1904, с. 149.

канын бөйүү тутулур, кичији өзүнү Огуз һудудуна јетирир. Ондан сонра чөмөнликдә динчәлән Бајбура бәјин оғлу бәзирканы динләјир, башындакы 40 икидлә Евнүк галасынын таланчылары илә дөјүшә јолланыр. Таланчылардан бәзирканларын малыны кері гәјтарыр.

Бәзирканлар бу јахшылығын әвезини вермәк үчүн Бајбура бәјин оғлуна гәјтарылан маллардан она истәдијини көтүрмәји тәклиф едир. Икид тачир, ја алверчи дејилди ки, парча-пурчаја, гызыла, даш-гаша тамаһ сала Эр оғлу әр өз икидлијинә вә дәдә-баба ән'әнәсинә ујғун атларын ичиндән бир ајғыры, бир алты ганадлы күрзү вә ағ киришли јајы сечир.

Бәзирканлар башларыны ашағы дикир. Буну һисс едән икид:

— Чохму истәдим? — дејинчә; бәзирканлар:

— Хејр, амма бизим бир бәјимиз оғлу вардыр. Бу үч шеји она һәдијјә апарырыг — дедиләр.

Икид:

— Бәјинизин оғлу кимдир?

Бәзирканлар:

— Бајбуранын оғлу — дедиләр. Амма гаршыларындакынын Бајбуранын оғлу олдуғуну билмәдиләр.

Икид бу сөзү ешидинчә, атына гамчы вуруб, онлардан узаг-лашды.

Ертәси бәзирканлар Бајбуранын һүзуруна кәлдиләр. Бәјин јанында отуран икиди таныјыб, әһвалаты атасына данышдылар. Ата севинди вә бәзирканлардан сорушду:

— Мәним оғлумун икидлији она ад гојачаг гәдәр вармыдыр?

Дедиләр:

— Даһа артыг!

Бајбура бәј гејрәтли оғуз бәјләрини чағырды Дәдәм Горгуд кәлди, оғлана ад гојду:

— Үнүмү анла, сөзүмү динлә, Бајбура бәј, Аялаһ тәала сәнә бир оғул вермиш, тути версин... Гаршы јатан гара дағлардан ашар олса, Аллаһ тәала сәнин оғлуна ашыт версин. Ганлы-ганлы сулардан кечәр олса, кечид версин. Бунун ады боз ајғырлы Бамсы Бејрәк олсун. Адыны мән вердим, јашыны аллаһ версин.

Бамсы Бејрәк бәзирканлардан дәдә-бабасыңын чәнкавәрлик ән'әнәсинә ујғун әрмәған истәдији кими, Дәдәм Горгуд да оғлана өз икидлијинә ујғун ад верир: «Бамсы Бејрәк!»

Белә мисалларын сајыны артырмаг да олар.

Бүтүн бунлар оғуз бабаларымызын јүксәк мә'нәвијјатындан, көзәллик дүјғусундан вә инчә зөвгүндән хәбәр верир. Будур, бабаларымызын мә'нәвијјаты вә мәдәнијјәти, дүнјакөрүшү, зөвгү вә фәлсәфәси!

Улу бабаларымыз дүнјанын мадди не'мәтләри илә јашама-

мыш, мә'нәви дүнја илә нәфәс алмыш, мәрд олмуш, намәрдлијин нә олдуғуну билмәмишләр. Оғузлар дүшмәнини һеч заман архадан вурмамыш, она тәлә гурмамыш, сөзүнү демиш, онунла үзбәүз вурушмушлар.

Дастанда һадисәләр Азәрбајчанда чәрәјан едир вә көстәри-лир ки, оғузлар күрчү, ермәни вә абхазларла гоншудур. Һади-сәләр Бәрдәнин, Кәнчәнин, Дәрбәндин, Әлинчә галасынын вә Кејчә көлүнүн әтрафында чәрәјан едир.

Дастан бу сөзләрлә башланыр: «Рәсул Әлејһүссәлам заманына јахын Бајат бојундан Горгуд ата дејилән бир әр гопду». Бурдан ајдын олур ки, дастан Мәһәммәд пејғәмбәрин заманындан чох әввәл — јә'ни VII әсрдән габаг јаранмышдыр. Бәдии чәһәт-дән бу гәдәр камил вә гүдрәтли бир әсәри јарадан халг бу өлкә-дә узун әсләр боју бәргәрар олуб, торпағын дәринликләринә көк атмасајды јурд-јува, доғма очаг, ана торпаг һисси онда бу гәдәр мөһкәм вә дәрин ола билмәзди. Вәтән һисси бурдакы бүтүн образларын илијинә, ганына елә ишләјиб ки, онун јолунда бунларын һәр бири өлүмә һазырдыр. Бурдан белә нәтичә чыхыр ки, дастан VII әсрдә јараныбса да бу дастаны јарадан халг даһа гәдимләрдән бу торпагда јашамыш, бу торпағын дәринлијинә көк атмышдыр.

Дастанларын бәдии дәјәрини вә буну јарадан халгын Азәрбајчанда даһа гәдимләрдә көк атдығыны көстәрән инкилис фи-лологу Чофреј Лјунс јазыр: «Ислам тарихиндән хејли әввәл ја-ранмыш бу дастанлар көчәри оғузларын һәјат тәрзи илә ислам мәдәнијјәтини бирләшдирир».

Инкилис алиминин дедији «Ислам тарихиндән хејли әввәл» сөзү үзәриндә дүшүнмәк лазымдыр. Бу «хејли» сөзү ерадан әв-вәлә кедиб чыхмырмы?

Дүнја фолклорунун инчиләриндән сајылан бу бөјүк әсәр јал-ныз камил вә бөјүк халгын тәфәккүрүндән, һисс вә дүјғуларын-дан сүзүлә биләрди. Намусу, шәрәфи, кишилији вә мәрдлији, мә'нәви бөјүклүјү вә сафлығы тәблиғ вә тәрәннүм едән бу әсәр оғузларын мә'нәви дүнјасынын ајнасы, үстүндә јашадыглары торпаг исә өз ганлары илә сувардыглары гануни торпагларыдыр.

Дағ чешмәләринин шырылтысындан, ат кишнәртиләриндән, күләкләрин выјылтысындан, гушларын нәғмәсиндән нәғмә алан бу халга «шаир халг» (Н. Тихонов) дејилмәси тәсадүфи дејил-дир. Дилимизи өјрәнмәк истәјән бөјүк рус шаири М. Лермонтов јазырды ки, «Авропада франсыз дили нәдирсә, Гафгазда түрк дили дә одур»¹.

Бизим дилин тә'сири вә көзәллији о гәдәр бөјүк олмушдур ки,

¹ М. И. Лермонтов. Полное собр. соч. т. V. М.—Л., 1937, с. 393.

башга халгларын ашыглары вә шаирлэри дэ бу дилдэ өлмэз эсэрлэр жаратмышлар. XIII—XIV эсрлэрдэн бэри онларла ермэни шаири вә ашыгы бизим дилдэ ше'р жазыб, диван багламышлар. Фрик вә Блуз Гованес (XIII эср), Тилкуранси (XIV эср), Бағишеси (XV эср) түрк дилиндэ, лакин ермэни һәрфлэри илә жазылмыш көзэл ше'р парчалары гојуб кетмишлэр. XVI эсрдэ Ванлы Кучак (Наһапет Кучак), XVII эсрдэ Гул Арзуин, XVIII эсрдэ Сајат Нова, Миран, Бағыр оғлу, Әмир оғлу, Гул Егаз, Тураб дэдэ, Шамчы Мелко, Кичик Нова, Артем, Нарутјун Бегум, XIX эсрдэ Кешиш оғлу, Дони, Гәссаб оғлу, Зәркәр (1824—1874), Дәлләк Мурад, Ширин (Гованес Карапетјан) (1827—1856), Мискин Бүрчи (1810—1847), Маһуби Кеворк (1827—1927), Чәркәз оғлу (1763—1845), Туринч (1790—1875), Артун оғлу (1789—1869), Камил (Багдасар) (1803—1932), Бәдәл (1810—1850), Әзбәр Адам (1816—1846), Бүнјад оғлу (1818—?), Нирани (1822—?), Чаһил оғлан (1820—1850), Кәнһа (1820—1886), Һәллач оғлу (1839—1919), Мајиф (1825—1902), Сәрдар оғлу (1830—1896), Сазаји (1848—1916), Кәрдиши (1857—1909) вә с. Бунлардан башга јашадыглары иллэри дәгиг билмәдијимиз Јетим оғлан, Бабачан, Мәһчуби, Мискин Степан, Воскан оғлу, Гејрәтли, Талал оғлу, Гитчи Титтос, Зүлал оғлу, Мәлул вә с. ермэни ашыглары түрк дилиндэ јазмышлар. Бу ән'әнә Ашыг Авак, Ашыг Вартан кими ел сәнәткарларынын тимсалында Совет һакимијјәти дөврүндә дэ давам етдирилмишдир.

Түрк дилиндә јаздыгларына көрә бу сәнәткарларын бир чо-ху, көрүндүјү кими, өзлэринә түрк адлары көтүрмүшлэр.

Ашыг Дони, Ашыг Тәтевос, Степанос Јерест кими ашыглар исә бир чох гошмаларыны јары ермэни, јары түрк дилиндә јазмышлар. Ермэни фолклорчусу Г. Тарвердијан 400-ә гәдәр ермэни ашығын эсэрлэрини топладығыны јазыр вә дејир ки, бунлардан јалныз 20—25 нәфәри ермэни, галанлары исә јалныз түркчә јазмышдыр¹.

Ермэни ашыг вә шаирлэринин түрк дилиндә јазыб јаратмаларынын сәбәбини һәрә бир чүр изаһ едир. Мәшһур ермэни тарихчиси Лео даһа дүзкүн мөвгедә дурараг буну түрк дилинин зәнкинлијиндә вә сәлислијиндә көрүр. О јазыр: «Ашыглар үчүн нағылларда, маһныларда тәсвир олуна һәјаты ифадә етмәк үчүн түрк дили ермэни ләһчәләриндән даһа сәлис, даһа ифадәли вә даһа зәнкиндир»².

Чох марағлы һалдыр ки, ермәничә јазан ашыглар да түрк ше'р вәзнини (һеча вәзни — једдилик, сәккизлик, онбирлик, он-

дөрдлүк, онбешлик вә с.) вә формаларыны (гошма, кәрајлы, дү-бейт, мүхәммәс вә с.) гәбул етмишлэр. Бунлардан башга һәлә чох тәдимләрдә көһнә ермэни дили грабарда һәмгафијә сөзләр олмадығындан, сонралар халг усталары сәтирлэрин сонундакы гафијәни тәмиз билдиклэри гоншу түрк дилиндән көтүрмәли олурдулар. М. Х. Абегјан јазыр: «Классик грабарда һәјрени (бајаты) ше'ри гафијәсиз јазылырды. Белә ки, бизим дилимиз гафијә сарыдан касыбдыр, дилимиздә һәмгафијә сөзләр аздыр. Шифаһи халг јарадычылығында гафијә XI—XII эсрдән сонра јаранмаға башлады. Халг нәғмәлэрини јараданлар гафијә үчүн онлара ајдын олан түрк дилинә мүрачизәт едирдиләр»¹.

Ше'р формаларыны башга халгдан көтүрмәк вә ајры дилдә бу формаларда ше'р јазмаг мүмкүндүр. Лакин вәзн көтүрмәк чәтин мәсәләдир. Она көрә ки, һәр халгын дили о дилин тәбиәтинә вә гурулушуна ујғун вәзнини јарадыр. Бизим доғма вәзнимиз олан һеча вәзни түркдилли халгларын дилиндәки саит вә самит сәслэрин сөз ичиндәки гурулушундан вә дүзүлүшүндән доғмушдур. Бу гурулуша вә бу дүзүлүшә ујғун кәлмәјән дил, һеча вәзнини гәбул едә билмәз. Белә олдуғу тәгдирдә бәс нечә олмуш ки, ермэни дилиндә дэ һеча вәзни илә ше'р јазма билмишләр? Иәдим ермэни дили — грабарла, јени ермэни дили ашхарабарын гурулушу арасындакы фәрги вә бунун сәбәбини 50 илә гәдәр ахтаран ермэни алыми, ермэни дилинин бөјүк мүтәхәссиси, профес-сор Һ. Ачарјан бу барәдә белә дејир: «Ермэни дилинин стру-ктурундакы дәјишиклик нәдән төрәмишдир? Нијә ермэни дили струкуруна, гурулушуна көрә өз эһатәсиндә олан вә ону ишғал едән дилләрә — латынчаја, јунанчаја, франсызчаја, әрәбчәја, ајсоричәја вә һәтта күрдчәнин струкуруна, гурулушуна ујғун ола-ола, бирдән-бирә бунлардан узаглашыр, түрк-татар диллэ-ринин струкуруна ујғунлашыр? Бу охшајыш тәсәдүфидирми? Ермэни дилинин струкурунун, гурулушунун дәјишмәсинә сәбәб нәдир?»²

Сәбәб ајдын дејилми? Гурулушча латын, јунан, франсыз, әрәб вә күрд диллэри групуна дахил олан ермэни дили гоншусу түрк диллэринин тә'сиринә мә'руз галмыш вә өз струкуруну дәјишмишдир. Бу ујғунлашманын нәтичәсидир ки, ермэни шаир вә ашыглары түрк дилинин тәбиәтиндән вә гурулушундан доған һеча вәзнини дэ гәбул етмишләр. Бурадан јазынын әввәлиндә дедијимиз бир мәсәләнин даһа тутарлы тәсдиги дэ мејдана чы-хыр. Мә'лумдур ки, бу дилин башга бир дилин струкуруна ујғунлашмасы 50—100 илин иши ола билмәз. Бу дәјишиклик

¹ Бах: Ермэни ашыглары, I чилд, Јереван, 1937, сәһ. 19. (Бундан сонра верилән бүтүн ермэни мәнбәлэри ермэни дилиндәдир).

² Лео. Ермэни тарихи, III чилд, Јереван, 1946, сәһ. 1072.

¹ М. Х. Абегјан. Халг гусанларынын маһнылары. Јереван, 1940, сәһ. 19.

² Бах: Ермэни дилинин тарихи. II һиссә. Јереван, 1951, сәһ. 191.

үчүн эсрләр — ән азы 500—1000 ил лазым иди. Гәдим ермәни дилиндәки түрк тә'сири исә һәлә ерамызын VII эсриндән өзүнү көстөрмәжә башлајыр. Ермәни дилиндәки бу дәјишиклик түркдилли халгын бу торпагларда даһа гәдим заманлардан јашамасынын ашкар сүбүтудур.

Дил, вәзи вә форманы гәбул едән ермәни сәнәткарлары ермәничә јаздыглары ше'рләрини дә бизим ашыг һавалары үстүндә охудугларындан вәзи вә форма илә бәрәбәр бу вәзи вә формадан доған мусигини дә гәбул етмәли олмушлар. Кетдикчә бу мусиги дә онлар үчүн доғмалашмышдыр. Тәсадүфи дејил ки, Г. Левонјан Азәрбајчан ше'ринин ермәни халгы арасында кениш јайылмасынын әсас сәбәбини мәләһәтли мусигимиздә көрүр¹.

Мәнчә, Г. Левонјанын дедији әсас сәбәб дејил, сәбәбләрдән биридир. Она көрә ки, әввәл сөз, сонра һәмин сөзүн үзәриндә маһны јараныр. Ачарјанын дедији кими, ермәни дилинин тәбиәти, гурулушу Азәрбајчан дилинин тәбиәти вә гурулушуна ујғунлашмасадј, Азәрбајчан вәзиләри ермәни дилинин тәбиәтинә, руһуна јатмаз, бу дилдә једдилик, онбирлик, ондөрдлүк вә с. өлчүләрдә ше'р јаратмағ мүмкүн олмазды. Бу бир һәгигәтдир ки, бизим доғма вәзимиз олан һечә вәзи, јалныз түркдилли халглара анддир. Бу вәзи түркдилли халгларда башга јалныз ермәни ше'риндә көрмәк мүмкүндүр. Демәк, бу ејнилији мусигидән әввәл дил тә'сириндә ахтармағ лазымдыр. Чүнки дил вәзи, вәзи дә мусигини јарадыр.

Азәрбајчан халг һавалары илә охумағ үчүн һәм ермәничә, һәм дә азәрбајчанча нәғмәләр јарадан ермәни ашыгларындан Бајдзарә «Бағчада күлләр», «Јар бизә гонаг кәләчәк», «Кәрәми» адлы Азәрбајчан һаваларына ујғун ермәничә ше'рләр јазмышдыр².

Гаракин Левонјан јазыр: «Түркләрлә јанашы јашајан ермәни ашыглары өз адларыны түрк ашыгларындан көтүрмүш, маһныларыны исә гәдим Асија һаваларында охумағ үчүн түрк һаваларына ујғунлашдырмышлар».

Бөјүк ермәни јазычысы Х. Абовјан исә јазырды: «Чох гонаг кетдијим, јахуд шәһәрлә кечдијим вахтларда диггәтими топлајырдым ки, көрүм халг данышаркән, кеф едәркән нәдән даһа чох һәзз алыр. Дәфәләрлә көрүрдүм ки, мејданда, күчәдә адамлар дуруб бир кор ашыға елә һајыл-мајыл гулаг асыр, пул верир, ағызларынын сују ахыр. Мәчлисдә вә тојда сазандарсыз һеч чәрәк јемәк олардымы? Дедикләри түркчә иди...»³

Тарихин ән гәдим дөврләриндә јанашы јашамыш ермәни вә түркләр һәмишә бир-биринә арха вә көмәк олмушлар. XVIII эсрдә ермәни вә түркләр бу ики гардаш халгын арасына фитнә-фәсад саланлара гаршы гаршылыглы әһднамә бағламышдылар. Мәсәлән, Кәнчәнин 80 мөһәлләсиндә јашајан Азәрбајчан әһалисинин әһднамәсиндә дејилир: «Бу вә ја башга јердә ермәниләрә зәрәр вермәжә гојмајачағыг. Гој онлар һәр чәһәтдән архајын вә раһат олсунлар... Бунун үчүн биркә анд итмишик, биркә сөз вермишик, бизим андымыз, шәртимиз, әһдимизә көтүрдүкләримиз даш үзәриндә һәкк олунмуш кими данмидир»⁴.

Халг һәмишә белә дүшүнмүш вә бу гардашлыгы сона гәдәр сахламаға чалышмышдыр. Лакин бәзәк өзүнү халгынын «бөјүк патриоту» кими гәләмә верән чызмағарачылар вәтәнпәрвәрлик маскасы алтында кизләниб ики халгын арасыны вурмаға чалышыр, араја әдавәт тохуму сәпирләр. Беләләриндән бири јалан вә ујдурмаларла долу «Очаг» китабыны јазан, адынын да, фамилијасынын да көкү дилимиздән кәлән Зори Балајандыр (зор-бала). Һәр дөврдә беләләри тапылар.

Бөјүк ермәни јазычысы, ингилабчы демократы М. Налбајдјан вахтилә бир мөғаләсиндә белә јаланчы вәтәнпәрвәрләрин образыны чох көзәл чәкмишдир: «О, тәғрибән гырк јашлы бир адамдыр... Мүхтәлиф китаблар охумаға һәвәс көстөрир. О, һәмишә өзүнү вәтәнпәрвәрләрдән бири һесаб етмиш вә инди дә һесаб едир. Нијә дә һесаб етмәсин — өзүнү вәтәнпәрвәр сајмағ, јахуд башгаларынын көзүндә вәтәнпәрвәр кими көрүнмәк чох чәтин ишдирми? Мән буну башга халглар бәрәдә дејил, јалныз бизим ермәниләр бәрәдә дејирәм. Чүнки башга халгларда вәтәнпәрвәр кими шөһрәтләнмәк нә гәдәр чәтindir», бизим халгда бир о гәдәр асандыр. Нә үчүн? Онун үчүн ки, ермәни орда-бурда бир-ики курултулу ибарә ешиндән кими өз кушәсинә чөкилиб өзүнү вәтәнпәрвәр һесаб етмәжә башлајыр; о, өз халгына чох истәһләрлә үз тутур... О, милләти тә'рифләјир, милләтин гүсүрларыны өзкәләрдән кизләдир. Куја о, ермәни халгынын елә сәһир ки, бу халгын гүсүрларыны үзә чыхаранлара шифрәт бәсләјир. Бөһтан вә сөјүшлә онлардан гисас алыр вә... даһа нә истәһирсини — сүркүндә өмрүнү баша вуран вә вар-јохундан олан бир завадлынын гәриб дијардакы гәбрини мүғәддәсләндирир.

Бах, белә бир адам — аһ, ачы һәгигәт — аһам күтләни кәзүндә һөрмәт газаныр. О, гарныны көпүкдүрүб, бағларынны ешир, биздән һөрмәт вә еһтирам көзләјир.

Узағ ол биздән, һәјасыз ахмағ, чөкил көзүмүздән, јаланчы вә

¹ Ермәни — фарс мүнәсибәтләри һаггында. Јереван, 1927, сәһ. 88.

¹ Бах: Г. Левонјан. Әсәрләри, Јереван, 1963, сәһ. 35.

² Бах: Ашыг Бајдзаренин Варшам Трдатјан маһнылары, I чилд, Тифлис, 1895.

³ Бах: Х. Абовјан. Сечилмиш әсәрләри, I чилд, сәһ. 9.

шәрәфсиз инсан, биз сәнин фырылдагларына бәләдик, сәнин фит-на-фәсадын бизә мә'лумдур»¹.

Чох бөјүк вәтәндашыгы чәсарәти, мәс'улијјәт һисси вә мүд-рикликлә дејилмиш бу сөзләрин јазылдыгы вахтдан бир әсрдән артыг бир мүддәт кечмишдир. Онун мүәллифи тәһсилчә вә их-тисасына көрә тәбиб иди, савадлы, истәдадлы тәбиб Москва университетинин мәзуну М. Налбандјан һәм дә ичтимай-сијаси вә тарихи-әхлаги хәстәликләри көрән, мүәјинә вә мүәличә етмәјә чалышан һәким-журналист-публисист иди. Онун јаздыглары-ны охујурсан вә мәәттәл галырсан, фикирләширсән, нечә олуб ки, Михаил Налбандјан көрдүјү, гамчыладыгы, ифша вә нифрәт етдији «јаланчы вә шәрәфсиз» адамлар, «бөһтан вә сөјүшлә» өзүнә «вәтәнпәрвәр» ады газандырмаға чалышанлар, «гарныны көпүрдүб, бығларыны ешиб... һөрмәт вә еһтирам көрмәјә чәсарәт едән» авантюристләр бизим зәманәмизә гәдәр дә кәлиб чыхмыш-дыр. Һәм дә беләләринин ичәрисиндә нә гәдәр тәәччүблү көрүнсә дә һәким-јазычы-публисист вә һәтта әмәкдар идман устасы оланы да вардыр. Беләсинә елә қәлир ки, халқларын вә милләт-ләрин тарихини ағына-бозуна бахмадан тәһриф етмәк, өз аван-тюрист мејлләри вә фантазијасына ујғун шәкилдә јазмағ да олар, чап етмәк дә. Һәм дә ачыначағлысы будур ки, кимләринсә һимајәдарлығы илә чәзасыз галмағ да мүмкүндүр. Лакин белә-ләри әввәл-ахыр кор кишинин оғлу кими бәднам олачағ, тарихин эһбил јәшиғиңә атылачағлар. Бунунла әлағалар бир ибратамиз факты охучуларын нәзәринә чатдырмағ истәјирәм. 1971-чи илдә елми журналлардан бириндә мәшһур совет алим академик И. Пиотровскинин «Редаксияја мәктубу» дәрч олунмушдур. Ону диғәтлә охудум. Мәни о гәдәр тутду ки, сурәтини чыхартдыр-дым. Гојмушам јазы масасынын үстүнә. Нә гәдәр дәрин вә ту-тарлы мәктубдур. Елми дүрүстлүјүн, дәғиглик вә мәс'улијјәтин бариз нүмунәсидир. Ону охумағы тарихлә мәшғул олан һәр кәсә мәсләһәт көрәрдим. Сөһбәт нәдән кедир? 60-чы илләрдә Ермә-нистан ЕА нәшрләриндә, бир сыра күтләви мәтбуат органларында сенсәсија характерли јазылар вә мә'луматлар дәрч олунду ки, куја республика эразисиндә ерамыздан әввәл XIX—XVIII әср-ләрә анд һажас ироғлиф јазысы мејдана чыхарылмышдыр. Һәт-та һәмин дөврә анд сиккә белә тапылмышдыр. Тезликлә бу јазы-лары «охујанлар» да пейда олду. Онларын мәзмуну «ачылды». Бу «кәшф» барәдә һәтта харичи мәтбуат сәһифәләриндә јазылар чыхды. Академик И. Пиотровски мәктубунда бүтүн бу һәј-күјүн әсассыз олдуғуну, һеч бир елми дәлил вә фактла сүбута јетирил-

мәдијини көстәрир. Совет, о чүмләдән Ермәнистан шәрғшүнас-лары вә алим-мүтәхәссисләринин рә'јинә истинад едәрәк мүәл-лиф јазыр ки, Метсомар јазылары һағында әсл һәғигәт будур ки, әввәла, онлар ерамыздан әввәл XIX әсрә анд дејил, ерамызын XIX әсринә анддир. Икинчиси, тапынты һажас јазысы дејил, куфи хәтти илә јазылмыш Азәрбајчан сөзләридир, өзү дә әввәлләр Метсомар јайласында јерләшмиш азәрбајчанлы Зејвә кәнди са-кинләринә мәхсусдур. Үздәнирағ јени јазы кәшфчиләри әрәб-әлифбасы илә јазылмыш сөзләри сағдан сола охумағ әвәзинә, солдан саға охумуш, бә'зи дүзәлишләр етмиш вә һәғигәтлә бир әлағәси олмајан фантастик ујдурмалара јол вермишләр. О ки-галды сиккәләрә, сән демә, бунлар да XII—XIII әсрдә Азәрбај-чан Атабәјләринин сиккәләри имиш¹.

Азәрбајчан вә ермәни халқлары һәминә гоншу олмуш, араға-рышдыранлара гаршы өз сөзүнү демишләр. Бу чәһәтдән Азәр-бајчан вә ермәни дилләриндә чыхан «Дә'вәт-Гоч» болшевик гәзе-тинин 1906-чы ил 4-чү нөмрәсиндә ермәни шаири Сурән Һагвер-дијанын «Мәһәббәт» сәрләвһәли ше'ри чох марағлыдыр. Ермәни-шаиринин азәрбајчанча јаздыгы, гәзетдә ермәни һәрфләри илә дәрч едилмиш ше'ри күнаһсыз гурбанлара гаршы чыхыр, ики-гардаш милләти сүлһә, достлуға чағырыр:

Истәр исәк бизләр јахшы күн көрәк,
Лазымдыр ки, үрәк үрәјә верәк
Истәр исәк хилас олағ бәладан,
Сизлик, бизлик кәрәк чыхсын арадан.

Кәл гардашым дост олағ,
Һәр хәтадан гуртулағ.
Гардашлығла кечирилән
Күнләри јада салағ.

Шаир араја әдавәт дүшмәмишдән әввәлки достлуғ, гардаш-лығ күнләрини јада салмағы, јенә һәмин о күнләрә гајытмағы төвсијә едир. Марағлы бурасыдыр ки, Ч. Мәммәдгулузадә дә «Каманча» пјесиндә ермәни Бахшынын чалдыгы секаһын тә'си-ри илә өтән күнләри јада салыб дејир:

— Елә чалыр ки, кечән күнләри кәтирир гојур адамын габа-ғына.

Гәһрәмән јүзбашы Бахшыја:

— Адә, ермәни, тез каманчаны јығышдыр, кет бурдан, јохса атамын кору һағы, бу јолдашларымын башына анд олсун, бу

¹ М. Налбандјан. Өлүләрин сорғусу. Сечилимиш фәлсәфи, ичтимай-сијаси әсәрләри. М., 1954, с. 182—183.

¹ Бах: Академия Наук Армянской ССР. Историко-филологический жур-нал, 3 (54), Ереван, 1971, с. 302—303.

гәмијән бу саат сәни дә өлдүрәрәм, өзүмү дә өлдүрәрәм». Нијә? Чүнки һәр ики халтын мусиги аләти камаңча өз наләси илә кечән күнләри — ики халгын бир-биринә чан дејиб чан ешитдији күнләри Гәһрәман жүзбашынын дедији кими кәтириб гојду онун жөзләринин габағына. Гәһрәман жүзбашы кечән күнләрин ширин хатирәсиндән кечә билмир. Бу мәгамда о, һәм өзүнү, һәм дә ермәни халгынын нүмајәндәси Бахшыны күнаһкар билир. Буна көрә дә ермәнијә «сәни өлдүрәрәм демир», өзүмү дә өлдүрәрәм, сәни дә» дејир. Бычағы әлиндән дүшүр, әсир Бахшыны азад едир.

Бәли, тарих дә, көркәмли јазычыларымыз да белә дејир.

Мән тарих мүтәхәссиси дејиләм. Садәчә олараг бу торпағын оғлу кими охуугларымы, ешитдикләрим, көрдүкләрим бир даһа саф-чүрүк едиб бу јазыны јаздым. Шүбһәсиз, тарихчи алимләримиз даһа санбаллы сөз дејә биләрләр, һәм дә демәлидирләр. Чүнки тарихлә «ојнајан», тарихи «мүасирләшдирән» «алим» вә «јазычылар» инди дә пејда олулар. Индинин өзүндә торпагларымызы газыб даш басдыранлар тапылыр ки, бир нечә илдән сонра јени «кәшфләрлә» аләмә сәс салсынлар. Сәс салсынлар ки, бура да бизимдир. Дәлил-сүбут үчүн исә сүн'и басдырылмыш дашы кифајәт һесаб едирләр...

Бу мә'нада Азәрбајчан тарихини, онун сирли-сәһрли кечмишини дәриндән билмәк һәр биримизин мүгәддәс борчудур. Бәс биз бу борча нә дәрәчәдә садиг галырыг? Тарихимизи кәнчләримизә өјрәдә билирикми? Өјрәдә билирикми ки, онлар сабаһ сахта даш басдыранлары, бу дашлардакы сахта јазылары ајыр едә билсинләр? Онлары тарихимизә сахта из саланлардан гору маға һазырлаја билирикми? Тәәсүф ки, јох!

Тәәсүф ки, Азәрбајчан тарихи барәдә күтләви-сијаси китаблар аздыр. Бә'зән тарих китабларымыз о гәдәр гәлиз, академик дилдә јазылыр ки, ону охујан ади охучу нә бир шеј анлајыр, нә бир шеј өјрәнә билир.

Бә'зән тарихи пис билмәләринә көрә кәнчләримизә ирад турлар. Куја кәнчләр аз охујурлар. Јох, әзизләрим, кәнчләр охујурлар, биз онлара нәји охутмағы билмирик. Биз онлара тарихимиз барәдә санбаллы китаблар верә билмирик. Көрәсән нәшријатларымызын Азәрбајчан тарихинә, онун мүхтәлиф дөврләринә даир вахташыры күтләви китаблар бурахмасына нә мане олуру?

Мәкәр фачиә дејилми ки, XV әсрин көркәмли сәркәрдә вә дипломаты, Афғојунлу дөвләтинин әсасыны гојмуш Узун Һәсәни букүнкү кәнч, һәтта бә'зән зијалы белә танымыр.

Биз нијә Сәфәвиләр дөвләтинин әсасыны гојмуш дөвләт хадими вә шаир Шаһ Исмајыл Хәтәинин бир «шаһ» сөзүнә көрә бәзән

адыны чәкә билмирик? Нијә башга халглар дөвләт башчысы олмуш чарлара, императорлара абидә гојурлар, биз Хәтәинин «шаһлығындан» еһтијат едирик? Биз тарихимизи кәнчләримизә беләми севдиририк? Јәгин ки, тарихимизи белә өјрәтдијимиз вә белә өјрәндијимиз үчүн ону сахталашдырмаг истәјәнләрини асанлашыр. Илләрин, әсрләрин сынағындан чыхараг бу күнүмүзә чатан даш абидәләрдә, дикәр јазылы гајнагларда «дүзәлиш» апарылмасы да бу биканәлијимизин бәласы дејилми? «Очаг» китабындакы (З. Балајан) сахта фактлары, сахта «вәтәнпәрвәрлик» мотивләрини нечә ендирмәк үчүн дәлил-сүбутумуз чохдур. Амма пәрәкәндә шәкилдәдир: Топланыб санбаллы китаб шәклинә, тарихимизә јарашан абидә шәклинә салынмајыб.

Бу мә'нада киши гејрәтли алимимиз Фәридә Мәммәдованын «Гафгаз Албанијасынын сијаси тарихи вә тарихи чографијасы» (рус дилиндә, «Елм», 1986) адлы китабы чох гијмәтлидир. Бу китабын әсас мәзијәтләриндән бири будур ки, мүәллиф күлли мигдарда гајнаглара, о чүмләдән орта әсрләрдә јашамыш ермәни мүәллифләринин әсәрләринә истинад едәрәк Азәрбајчанын әрази бүтөвлүјүнү — истәр Сүник олсун, истәр Әрсаг, истәр Камбисена олсун, истәр Гогарена, бунларын һамысынын гәдим Албанија торпаглары олдуғуну сүбут едир.

Мүәллиф сүбут едир ки, бу торпаглар мүәјјән ғыса мүддәтә ермәни чарлығы тәрәфиндән зәбт едилсәләр дә, неч вахт Ермәнистан торпаглары олмамышдыр вә бу торпагларда ермәни диллиләр јашамамышлар. Бу торпаглар, үмумијјәтлә, Албанија әразиси Атропатена илә бирликдә гәдимдә бизим индики Шималлы вә Чәнублу Азәрбајчанымызын әразисини тәшкил етмишдир. Бу әразинин аборикенләри — јерли әһалиси һәлә ерамызын әввәлләриндән бу јерләрә күтлә һалында ахыб кәлмәјә башламыш түркдилли гәбиләләрлә бирликдә һәлә әрәб истиласындан чох габаг тәшәккүл тапмыш Азәрбајчан халгынын әсасыны, көкүнү тәшкил етмишдир.

Марағлыдыр ки, Ф. Мәммәдова ермәни тарихини гәдимләшдирмәк истәјән сахта тарихчиләрин сахта дәлил-сүбутларыны алт-үст едир, тарихи гајнаглара сонрадан әләвә едилмиш «дүзәлишләрин» өз «тарихини» көстәрир.

Тәсадүфи дејил, бу чүр санбалына, елми сәвијјәсинә көрә Ф. Мәммәдованын китабы әлдән-әлә кечир, һәвәслә охунур. Амма Азәрбајчан дилиндә, һәм дә күтләви тиражла бурахылмасы да зәрури тәләбат олараг галыр. Гој бу китаб һәр бир азәрбајчанлынын столүстү китабы олсун. Неч олмаса, тарихимизин бир дөврү һаггында санбаллы тәдгигат әсәринин варлығы илә фәхр едәк!

Амма нә фајда, бу китабын да әлејһинә чыхан јаланчы «вә-тәһпәрвәрләр» тапылды. Јереванда чыхан «Гракан терт» («Әдәбијат гәзети») гәзети Ф. Мәммәдованың китабынын «гызышдырычы мөвзу»да олдуғу барәдә чыхыш етди. Гәрибәдир ки, бу китабда верилмиш фактлара гаршы чыхмағ үчүн гәзет өзүнә һавадар да тапды: ССРИ ЕА Тарих Институтунун директор муавини А. Н. Сахаров.

Академик Зија Бүнјадов бу мәсәләјә өз кәскин мүнәсибәтини билдириб,¹ јаланчы «вәтәһпәрвәрләри» вә онларын сахта «сү-бут-дәлилләрини» ифша етди. Алим јазыр: «Бир чәһәт дә шүбһә доғурур: антик вә орта әсрләр дөврү проблемләринә һәср олунмуш, јазылышы һеч шүбһәсиз профессионал билик тәләб едән докторлуг диссертасијасы кими тәғдим вә мүдафиә олунмуш, гәдм тарих мүтәхәссисләри вә медејевистләр тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмиш бир тәдгигат әсәрини А. Мушејјан кими бир филолог һејрәтамит бир кобудлугла јерә вурур. Лакин бундан да чох тәәччүб доғуран «рәсми чаваб» јазмыш А. Н. Сахаровун һәдсиз мәддаһлығыдыр».

Даһа сонра З. Бүнјадов јазыр: «Сон заманлар бә'зи ермәни алимләри вә онларын тәәсүбүнү чәкән дикәр алимләр албан мөвзусуну иһнисара алыб, дикәр рекионларын, о чүмләдән Азәрбајчанын алимләрини бу проблемлә мәшғул олмагдан мәһрум едиләр. Бу «гадаған»ын «ләззәтини» илкин даданлардан бири слә мән өзүм олдум».

Тарихимизин бу дөврүнүн тәдгигинә гадаған гојанлар нәјә архаланыблар? Дејәк ки, дурғунлуг илләринин дурғунлуғуна. Бәс бу дөврүн тәдгигат әсәринә һүчүм чәкәнләр инди нәјә архаланырлар? Мәкәр ашкарлыг јалныз белә гарафикирлиләринми әл голуну ачыб? Мәкәр ашкарлыг тарих елминә, онун наилијәтинә һүчүм етмәк үчүнмү верилиб?

Јазынын әввәлиндә сөһбәт ачдығым кими тарих, ана тарихимизин јадикарлары бизә чох шеј дејир. Бу јадикарлар бизә гәдимлијимиздән, улулуғумуздан, тәмизлијимиздән сөһбәт ачыр, һәгигәти сөјләјир.

Бәс биз — индики нәсилләр нә дејирик? Бу барәдә дә кифајәт гәдәр данышдыг. Бурада өз биканәлијимиздән дә, арагызышдыранлардан, онларын сахта әмәлләриндән дә сөз ачдыг. Инди бир фикир верин, көрүн тарих нә дејир, бизим бә'зи үздәнирағ «алимләр», «академикләр», «јазычылар» нә дејир?

ДАҒЛЫГ ГАРАБАҒ: ИДДИАЛАР ВӘ ҺӘГИГӘТ¹

Сов.ИКП МК чәмијјәтимизин бүтүн һәјат саһәләрини ингилаби сурәтдә јенидән гурмағ хәттини һәјата кечирдији бир дөврдә Совет Иттифагынын бүтүн зәһмәткешләри кими, Азәрбајчан әмәкчиләри дә Вәтәнимизин тәрәггиси јолунда вар гүввәләрини сәрф едирләр. Азәрбајчан халгынын оғул вә гызларынын мәрәми, зәкасы вә ирадәси дә үмуми мәнәфә вә идеалларымызы әзиз тутан бүтүн адамларын сых бирлијинә, јенидәнгурма вәзифәләринин јеринә јетирилмәсинә јөнәлдилмишдир.

Лакин тәәсүф ки, һамянын руһ јүксәклији илә чалышдығы белә бир шәраитдә бә'зи көлкәли, мәһдуд, худбин мејлләр дә үзә чыхыр. Парисдә Ермәни-Франса Институтунун вә Ермәни вә-теранлары ассоснасијасынын тәшкил етдији гәбулда академик А. Ағанбегјан демишдир: «Мән истәрдим ки, (республиканын шимал-шәргиндә јерләшән) Гарабағ Ермәнистанын олсун. Мән игтисадчы кими белә һесаб едирәм ки, о, Азәрбајчана иһсбәтән Ермәнистана даһа чох бағлыдыр! Мән бу истигамәтдә бир тәклиф ирәли сүрмүшәм. Үмидварам ки, јенидәнгурма, демократија шәраитиндә һәммин проблем өз һәллини тапачагдыр»².

Фитнәкар характер дашыјан бу бәјанат ССРИ-нин Конститусија әсасларыны сарсытмағ мәгсәди күдүр. Бу һәм дә сағлам тәфәккүрә сығмајан бир һәрәкәтдир. Чүнки өзүнү совет алими, совет вәтәндашы адландыран бир шәхс Сов.ИКП МК Баш катибинин АБШ-а сүлһ сәфәри әрәфәсиндә харичи өлкә Коммунист Партијасы органынын сәһифәләриндә бир Совет республикасынын башға Совет республикасына әрази иддиалары барәдә бош-боғазлыг етмәји өзүнә рәва билмишдир. Ағанбегјан кими шәхсләр әслиндә әлалтдан иш көрәрәк ССРИ-нин В. И. Ленинни сағлығында сабитләшмиш милли дөвләт структурунун тәфтиш олунмасыны тәклиф едир. Ағанбегјанын һәмфикри, тарих елмләри доктору С. Микојан бу мәсәлә барәсиндә «нәзәријәбазлыга» ујарағ «Литературнаја газета» нын (2 сентјабр 1987-чи ил) сәһифәләриндә јазыр: «Јығчам тарихи әрази мәлик «јерли олмајан» миллиәтин бөјүк бир групунун инзибати чәһәтдән нә үчүн һәммин миллиәтин «јерли» ола биләчәји республикаја дејил, башға бир республикаја табә олдуғунун сәбәбләрини чәсарәтлә, гәрәсиз музакирә етмәјә еһтијач вардыр. Һәтта Совет һакимијјәтинин илк чағларында инзибати әрази бөлкүсүндә јол верилән нөгсан-

¹ Бах: «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 15 јанвар 1988-чи ил.

¹ Бу мәгалә тарих елмләри доктору, профессор Сүләјман Әлијаровла биргә јазылмышдыр.

² «Һуманите», 18 нојабр 1987-чи ил, сәһ. 17.

лар бу күн проблем жаратмагда давам едэ билэр, ишин көкүнэ гайтмадан бунлары һәлл етмәк мүмкүн дејилдир».

Аганбегјанын, Микојанын вә баиғаларынын «програ́м кредосу» изаһат тәләб едир:

Биринчиси, Гарабағын Ермәнистана игтисади «бағлылығы» барәдә күлүнч дәлили бир кәнара гојсаг (Азәрбајчан ССР-инь шимал-гәрб рајонлары Күрчүстанла, шимал рајонлары исә Дағыстанла игтисади әлағә сахлајыр, лакин онларын статусу дүчүн бунун нә әһәмијјәти ола биләр?), «јерли олмајан» милләтләри мүттәфиг республикаларын табелијиндән чыхарыб әрази чәһәтдән елә республикалара бирләшдирмәк тәклиф олунур ки, һәмин республикаларда онлар «јерли» милләт олсунлар. Әслиндә бу, милли тәркиб етибары илә «саф» республикалар жаратмаг иддиасындан башга бир шеј дејилдир. Беләликлә, Совет мухтаријјәтинин маһијјәти шүбһә алтына алыныр. Һалбуки, Сов.ИКП-нин вә Совет дәвләтинин 70 иллик тәчрүбәси В. И. Ленин тәрәфиндән ишләниб һазырланмыш Совет мухтаријјәти системинин бөјүк һәјати күчүнү бүтүн дүнјаја нүмајиш етдирир. Елә бир системин ки, онун даһилиндә, мәсәлән, Гарабағ ермәниләринин мәнәфеји Азәрбајчан ССР-ин тәркибиндәки Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин симасында, Күрчүстандакы абхазларын вә осетинләрин мәнәфеји Күрчүстан ССР-ин тәркибиндәки Абхаз Мухтар Республикасынын вә Чәнуби Осетија Мухтар Вилајәтинин симасында там тәмин едилмишдир. Бу тарихи факты јалныз о шөхсләр инкар едә биләрләр ки, ССРИ халғларынын социалист бирлији вә гардашлығы практикасынын өзүлу олан бејнәлмиләлчилик онларын тәбиәтинә јаддыр. Лакин бир һалда ки, игтисадчы Аганбегјан «игтисади әлағәләрә» истинад едир, объектив фактлара мүрациһәт едәк: Азәрбајчан ССР-ин јалныз ики бөјүк сәнаје рајонундан — Бақы вә Кировабад рајонларындан Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинә 60 милјон манатлыг, Мил-Гарабағ, Араз боју вә Шәки рајонларындан исә бураја 16,5 милјон манатлыг мал кәтирилир. Демәли, Мухтар Вилајәтә кәтирилән 100 милјон манатлыг мәһсулул $\frac{3}{4}$ һиссәси (76,5 фаизи) Азәрбајчан ССР-ин адлары чәкилән беш рајонунун пајына дүшүр. Бәс Ермәнистан ССР-дән вилајәтә нә гәдәр мәһсул кәтирилир? Вур-тут 1,5 милјон манат дәјәриндә, бу исә кәтирилән бүтүн мәһсулул 1,5 фаизиндән чох дејилдир.

Инди дә ДГВМ-дән кәнара чыхарылан мәһсулу көтүрәк: Мухтар Вилајәтдән ихрач олуан мәһсулул үмуми дәјәри 150 милјон манатдыр, бунун да дүз $\frac{1}{3}$ һиссәси Азәрбајчан ССР-ин пајына, $\frac{2}{3}$ һиссәси исә галан республикаларын пајына дүшүр. Ермәнистан ССР-и ајрыча көтүрсәк, ораја јалныз 40 мин манатлыг вә ја 0,04 фаиз һәчминдә мал апарылыр. Бурадан белә бир нәти-

чә алыныр: игтисади бахымдан Ермәнистан ССР-ә «даһа чох бағлылығы» һагда «игтисадчы» Аганбегјанын бәјанаты әсассыздыр. Һәм дә ДГВМ-нин бүтүн мүттәфиг республикаларла кениш игтисади әлағәси башлыча олараг Азәрбајчан ССР һесабына әлдә едилмишдир. Чүнки Азәрбајчан ССР-дән Мухтар Вилајәтә кәтирилән мәһсулул дәјәри, бурадан республикамыза гәјтарылан мәһсулул маја дәјәриндән ики дәфәдән дә артыгдыр.

Икинчиси, Совет һакимијјәтинин илк чағларында милли мәсәләдә бурахылмыш «сәһвләр» барәдә данышыглар да гәрәзли мәгсәд күдүр. Тәсадүфи дејил ки, «Һуманите»нин мүхбири бөјүк ермәни» (ады чәкилән һесабатда ишләнән ифадәдир) Аганбегјанын сөзләрини белә шәрһ едир: «Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Горбачов 1987-чи ил нојабрын 2-дәки мә'рузәсиндә милли мәсәләнин һәллиндәки тәәсүфедиләчәк кечикмәни гејд етмишдир». Тәәччүблүдүр ки, ССРИ-дә милли мәсәләнин һәлл едилмәмәси һаггында ујдурма тезис Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын 70 иллијинә һәср олунмуш мә'рузәнин адына чыхылыр.

Һамыја бәллидир ки, Совет һакимијјәтинин илк илләриндә Загафгазијада милли дәвләт гуручулуғу — Совет республикалары јарадылмасы саһәсиндә бөјүк иш көрүлмүшдүр. В. И. Ленин 1921-чи ил 14 апрел тарихли мәктубунда һәмин республикалар һаггында јазмышды: «Онларын сых иттифагы буржуазија шәрәитиндә көрүнмәмиш дәрәчәдә вә буржуа гурулушунда мүмкүн олмајан милли сүлһ нүмунәси јарадачагдыр»¹.

Буржуа һөкмранлығы, дашнакларын вә мүсаватчыларын ағалығы дөврүндә ермәни вә Азәрбајчан халғларынын дәрин милли әдавәтә мә'руз галдыгларыны нечә унутмаг олар! Ленин мәктәбинә мәнсуб олан ингилабчы Н. Нәриманов 1922-чи илдә Загафгазија өлкә партија комитәсинин органы «Зарја Востока» гәзетиндә јазырды: «Сонралар Загафгазија советләшәнәдәк ики ил әрзиндә бу Загафгазија республикалары арасында снлаһлы тоғгушмаја баис олан чәкишмәләр мәнз әрази үстүндә баш верди.

Загафгазијанын нә гәдәр кәнч гүввәси һәлак олду, нә гәдәри ев-ешиксиз галды, нә гәдәр аилә очағы дағыдылды, доғма торпагдан ајры дүшмүш нә гәдәр гачтын инди ачлыгдан мәнв олмагдадыр.

Вә бүтүн бунларын һамысы да Зәнкәзура, Гарабаға, Загата-лаја, Лоријә вә башгаларына көрәдир»².

Вахтилә белә олмушду. Лакин Совет һакимијјәтинин илк илләриңдәчә әсаслы дәјишикликләр баш верди, милли сүлһ вә

¹ В. И. Ленин. Әсәрләринин там күллијјаты, 43-чү чилд, сәһ. 214.

² Н. Нариманов. Избранные статьи, речи и письма, Б., «Язычы», 1987, с. 54.

гардашлыг жаранды. Бунун нечэ вэ нэжин баһасына элдэ едилди-
тин Н. Наримановун һәмнин мәгаләсиндән көрмәк олар:

«Азәрбајчан вэ Ермәнистан советләшәндән сонра онлардан
өҗрәнчиси Зәнкәзуру мәмнунијјәтлә Ермәнистанын ајрылмаз
һиссәси е'лан едир, икинчиси исә Дағлыг Гарабағы Азәрбајча-
нын ајрылмаз һиссәси е'лан едир.

Күрчүстан советләшәндән сонра о да Азәрбајчан әразиси
һесаб едәрәк Зағатала барәдә данышмагдан тамамилә имтина
едир...

...Азәрбајчан өзүнүн тәбии сәрвәтләрини бүтүн совет респуб-
ликаларынын үмуми малы е'лан едир...

Ғәрибәдир ки, бу вахта гәдәр һәмнин республикаларын зәһ-
мәткешләринин һеч бир рәсми вэ гејри-рәсми јығынчағы бу кү-
зәштләрә е'тираз етмәмишдир»¹.

Беләликлә, Дағлыг Гарабағ үчүн чидди шәкилдә Совет мух-
таријјәти ишләниб һазырланды. 1923-чү ил ијулун 7-дә Азәрбај-
чан ССР-ин тәркибиндә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәти тәш-
кил едилди. Зәһмәткешләрин бејнәлмиләл бирлији принципинә
үстүнлүк верилмәсини горујуб сахламагла, милли әлагәләрин
вэ милли бирлијин кејфијјәт чәһәтини нәзәрә алмаг барәдә
Ленин тәләби өн плана чәкилди. В. И. Ленин һәмишә өјрәдирди
ки, «фәһләләрин бејнәлмиләл бирлији милли бирлијиндән мү-
һүмдүр»².

Зағафғазия коммунистләри Дағлыг Гарабағын мухтаријјәти
мәсәләсини мәһз Ленин мөвгејиндән һәлл етдиләр. Һәлә Ермәнис-
танда дашнаклар һакимијјәтдә оларкән А. И. Микојан РК(б)П
МК-ја, В. И. Ленинә мәрузәсиндә јазырды (чоһ марағлыдыр ки,
С. Микојан өз атасынын мирас гојуб кетдији сәнәдләрдән объек-
тив истифадә етмәк истәмәмишдир!): «Ермәни һөкүмәтинин
агентләри олан дашнаклар Гарабағы Ермәнистана бирләшдир-
мәјә чан атырлар, лакин бу, Гарабағ әһалиси үчүн өз һәјат мән-
бәјиндән — Бакыдан мәһрум олмаг вә һеч вахт, һеч нә илә бағ-
лы олмадығлары Ирәвана бағламаг демәк оларды (курсив би-
зимдир—Б. В., С. Ә.). Ермәни кәндлиләри дә бешинчи гурултај-
да Совет Азәрбајчаныны танымағы вә онунла бирләшмәји гәрәра
алмышлар»³.

1920-чи ил ијунун 5-дә РК(б)П МК-нын Гафғаз бүросу
Г. К. Орчоникидзе вэ А. М. Назаретјанын тәклифи илә Гарабағ
мәсәләсини музакирә едәрәк гәрәра алмышды: «Мүсәлманлар

вэ ермәниләр арасында милли сүлһүн, јухары вэ ашағы Гара-
бағын игтисади әлагәсинин, онун Азәрбајчанла мүнтәзәм әла-
гәсинин зәрурилијини нәзәрә алараг Дағлыг Гарабағ Азәрбајчан
һүдудларында сахланылсын, она кениш мухтаријјәт верил-
син...»¹.

Инди бүтүн бунлар унудулур. Белә бир фактын да үстүндән
сүкутла кечирләр ки, Гарабағ вэ Зәнкәзур мәсәләси ики респуб-
ликанын гаршылығлы разылығы илә һәлл олунмушду. Совет
Азәрбајчанынын Ермәнистан ССР-ә күзәштә кетдији әрази чоһ
кениш иди вә һәмнин күзәшт нәтичәсиндә Азәрбајчан әразиси тәх-
минән 9 мин квадраткилометр азалыб 86,7 мин квадраткиломет-
р әһмишди.

Инди дә, С. Микојанын сөзләрилә сөјләсәк, «ишин көкүнә»
гајыдаг. Гарабағ барәдә иддиалара тарихи дон кејиндирмәјә ча-
лышырлар. Куја бу дијар кечмишдә Ермәнистана мәхсус олмуш
вэ ермәниләр тәрәфиндән мәскунлашдырылмышды. Һәмнин вер-
сијанын тәрәфдарлары тарих сәһнәсиндә зоракылыг едир, вахти-
лә Гарабағы гәдим Гафғаз Албанијасынын вилајәти һесаб едән
ермәни алимләринин (К. Патканов, Н. Емин, К. Шахназарјан,
Ј. Манандјан, И. Орбели, С. Јеремјан вэ башгаларынын) әсәр-
ләрини белә тәфтиш етмәкдән чәкинмирләр.

Узаг тарихи кечмишдә индики Азәрбајчан ССР-ин әһалиси
башлыча олараг Гафғаз албанларындан ибарәт иди. Мәшһур
совет гафғазшүнасы, ССРИ Елмләр Академијасынын мүхбир үз-
вү К. В. Тревер албанлары «Зағафғазиянын үч әсас гәдим хал-
гындан бири, Зағафғазия Азәрбајчаны вэ Дағыстан халғлары-
нын әҷдадларындан бири» адландырыр, онларын «гәдим вэ јүк-
сәк мәдәнијјәтә» малик олдуғларыны хатырладырды².

ССРИ тарихи мүтәхәссисләри арасында бунунла бағлы јек-
дил фикир мөвчуддур:

«Кетдикчә албанларын әксәријјәти Азәрбајчан халгынын
тәркибинә дахил олду вэ мүсәлманлашды, онларын кичик азлы-
ғы исә (Шәкидә вэ Дағлыг Гарабағда) ермәниләрә говушуб
ермәниләшди»³.

«Гарабағын вэ гисмән Азәрбајчан ССР-ин башга вилајәтлә-
ринин (Нахчыван МССР-дән, савајы) ермәниләри онун (албан
әһалисинин) нәсилләридир. Демәли, гәдим Албанија әһалиси
һәм дә индики азәрбајчанлыларын вэ ермәниләрин бир һис-

¹ Н. Нариманов. Избранные статьи, речи и письма, Б., «Язычы», с. 55, 56.

² В. И. Ленин. Әсәрләринин там күллијјаты, 49-чу чилд, сәһ. 367.

³ Сов.ИКП МК јанында МЛИ-нин партија архиви, ф. 461, с. I. г. 45452.
в. I, ситат бу мәнбәдән кәтирилир: Ч. Б. Гулијев. Ленин милли сијасәти бај-
рағы алтында (русча), Бакы, 1972, сәһ. 302.

¹ Сов.ИКП МК јанында МЛИ-нин партија архиви, ф. 461, с. I. г. 45452,
в. I, сәһ. 303.

² К. В. Тревер. Гафғаз Албанијасынын тарихи вэ мәдәнијјәтинә даир
«очеркләр (русча), ССРИ ЕА нәшри, М.—Л., 1959, сәһ. 3.

³ И. И. Петрушевски. Азәрбајчанда вэ Ермәнистанда феодал мүнәсибәт-
ләринин тарихинә даир очеркләр (русча), Л., 1949, сәһ. 52.

сәсиин үмуми әчададыр. Буна көрә дә һәммин мәсәләдә Азәрбајҗан вә ермәни алимләри арасында кедән вә тәәсүф доғуран мүбәһисәләр әсассыздыр»¹.

Фикримизчә, гәдим дөврдә мөвчуд олан вәзијјәт тамамилә әјдндыр. Бүтүн орта әсрләр боју (Азәрбајҗан вә ермәни халqlарынын өз дәвләт гурулушундан мәһрум олдуглары әрәб Хилафәти вә монголлар дөврүндән башга) Гарабағ Азәрбајҗандакы феодал дәвләт бирләшмәләринин бир һиссәси олмушдур. Беләки, бу әрази XII—XV әсрләрдә Азәрбајҗанын Атабәјләр, Гарагојунлу вә Ағгојунлу дәвләтләри тәркибиндә инзибати ваһид олмушдур.

Гарабағ торпағлары сонралар пайтахты Тәбриз шәһәри олан Сәфәви дәвләтинин тәркибиндә јарадылмыш үч Азәрбајҗан бәјләрбәјлијиндән бири иди (1501—1736-чы илләр).

«Нүзһәтүл-гүлуб», «Зејл-е Тарих-е гузиде», «Тәкмилатүл-әхбар» вә башга тарихи әсәрләрдә бу әјаләт, адәтән «Аран Гарабағы» адланмышдыр (Аран орта әсрләрдә Күр вә Араз чајлары арасындакы Азәрбајҗан торпағларынын адыдыр). Буну XVII әср ермәни мүәллифи Тәбризли Аракелин «Тарих китабы» да тәсдиғ едир. Мүәллифә көрә Гарабағ албанлар өлкәсидир: «Сонра вардапет... албанларын өлкәсинә, Гарабаға јола дүшдү...»².

1747-чи илдән 1828-чи илә кими Аран торпағлары Азәрбајҗан феодал дәвләтинин — Гарабағ ханлығынын өзүлү олмушдур. Иран тәчавүзүнә гаршы гәтијјәтлә мүбаризә апаран Гарабағ ханлығы Ибраһим ханын дөврүндә рус дәвләти илә сых дипломатик әлағәләр сахламышдыр. Бу әлағәләрин характери II Јекатеринанын 1783-чү илдәки фәрманында бирбаша өз әксини тапмышдыр: «Ибраһим хана кәлдикдә исә, әкәр онун рус һимајәсинә гәбул едилмәси бир чәтинлик, јахуд шүбһә илә гаршыланмырса, онда чар Иракли илә көрүлән иш рәһбәр тутула биләр (Күрчүстана аид олан тарихи Кеорки мүгавиләси нәзәрдә тутулур — Б. В., С. Ә.). Охшар шәртләрлә онун һимајәжә көтүрүлмәси оранын мүгавимәтсиз әлә алынмасына вә орадакы бир чох гоншуларын бу ики һөкмдардан нүмунә көтүрмәси үчүн тәкана сәбәб ола биләр». Ибраһим хан вә Гафгазын баш команданы П. Д. Сисианов тәрәфиндән 14 мај 1805-чи илдә бағланмыш ики-тәрәфли мүгавиләжә көрә Гарабағ ханлығы Русијаја бирләшдирилди. Сых тарихи вә мәдәни әлағәләрлә Азәрбајҗана бағлы олан Гарабағ ханлығыны бир сijaси амил олмагла өзүнә бирләшдирән Русија дәвләти, бу өлкәдән өтрү Азәрбајҗанын галан

¹ А. П. Новоселтсев, В. П. Пашуто, Л. В. Черепнин. Феодализмин инки-кишаф јоллары (русча), М., 1972, сәһ. 42.

² «Наука», 1973, сәһ. 226.

һиссәси үчүн сәчијјәви олан инзибати идарә статусу мүәјјән етди: 1822-чи илдә ләғв едилән ханлығын јериндә Загафгазијанын «мүсәлман» әјаләтләриндән бири олан «Гарабағ әјаләти» рәсми оларағ јарадылды. Буна көрә дә Русијанын дөрд назирлији (харичи ишләр, дахили ишләр, һәрби вә малијјә назирликләри) тәрәфиндән бурахылан дөрдчилли «Загафгазијадакы Русија торпағларынын ичмалы» (СПб, 1834) китабында Гарабағ «мүсәлман әјаләтләри» тәркибинә дахил едилмишдир. 1828-чи илдән сонра јаранан «Ермәни вилајәти», тәбии оларағ «мүсәлман әјаләти» сајылмырды, һалбуки, 30-чу илләрин камерал сајымына көрә онун әһалисинин 46,2 фаизи (Ирандан вә Түркиядән бураја көчүрүлән ермәниләр кәлмәздән габағ исә 73,8 фаизи) мүсәлман — түркләрдән, јә'ни азәрбајҗанлылардан ибарәт иди. Демәли, чар Русијасы һөкүмәти дә Гарабағы рәсмән «Ермәни вилајәтинин», јә'ни индики шәрғи Ермәнистанын бир һиссәси сајмырды вә сајмағ үчүн бир тарихи туталга танымырды.

1840-чы илдән Гарабағ торпағлары Шимали Азәрбајҗанын әксәр торпағларыны өзүндә бирләшдирән јени јарадылмыш Каспи вилајәтинин гәзалары тәркибиндә; 1868-чи илдән Шимали Азәрбајҗанын ики ири инзибати ваһидиндән бири олан Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасынын тәркибиндә; 1920-чи илдән исә Азәрбајҗан ССР тәркибиндә мөвчуд олмушдур.

Беләликлә, бүтүн тарих бојунча, хүсусән сон 1600 илдә нә бүтөвлүкдә Гарабағ әјаләти, нә дә онун дағлығ һиссәси һеч вахт ермәни дәвләт бирләшмәләринин тәркибиндә олмамыш, әксинә Азәрбајҗанын сijaси-игтисади вә мәдәни һәјатынын тәркиб һиссәси кими танынмышдыр.

Беләликлә, Аганбегјанла көрүш һағгында һесабатда сөјләнән «Азәрбајҗан республикасына бирләшдирилмиш гәдим ермәни торпағлары — Гарабағ вә Нахчыван», — сөзләри Аганбегјан «аудиторијасынын», хүсусән орада иштирак едән Дашнаксутјун партијасы «ветеранлары»нын експансионист хулјаларыны әкс етирир. Белә хулјаларын тарихи исә гәдимдир. Һәлә 1904-чү илдә рус публисисти В. Л. Величко јазырды:

«Биз һәлә бәднам Бөјүк Ермәнистан барәдә вә өзүнүн бүтүн гоншуларыны мәдәниләшдирмәк кими дүнја мигјаслы бир миссијаны өз бојнуна көтүрән ермәниләрдән сөз ачан чәфәнк дәрсликләрдән данышмырығ. Һәммин килсә мәктәбләриндә пайтахты Тифлис олмагла аз гала Воронежә гәдәр Бөјүк Ермәнистанын хәритәләри дә интишар етирилирди»¹.

Һазырда Дағлығ Гарабағда ермәни әһалисинин сајча үстүнлүјүндән чох данышырлар. Ән илкин рәсми рус гајнағына, 1832-чи

¹ В. Л. Величко. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы, С.-Петербург, 1904, с. 101.

илин-камерал сајымына көрө, Гарабаг эјалетиндө 34,8 фаиз ермәни вә 64,8 фаиз азербайжанлы олмушдур¹. Нәзәрә алмаг ләзымдыр ки, 1828-чи ил Русија — Иран мугавиләсинә көрө илк илләр эрзиндә Ирандан-Гарабага вә Шимали Азербайжанын башга эјаләтләринә интенсив сурәтдә ермәни эһалиси көчүрүлмүшдүр. XIX әсрин 80-чи илләринин сонуна јахын Дағлыг Гарабағын дахил олдуғу Шуша гәзасында ермәниләрин сајы артыг 58 фаиз, азербайжанлыларын сајы исә 42 фаиз иди².

Һәмин дөврдә Русијанын Иранда сәфири олмуш јазычы А. С. Грибоједов 1828-чи илдә ермәниләрин Ирандан Гарабага көчүрүлмәси мәсәләләриндән бәһс едәрәк јазырды ки, онлар бизим тәзә торпагларда јерләшдириләркән һәр шеј дүшүнүлүб дашынылмамыш, бағышланмаз дәрәчәдә нашылыг көстәрилмишдир. «Ермәниләрин Ирандан бизим эјаләтләрә көчүрүлмәси һаггында гејдләр» адлы һәмин јазыда даһа сонра охујуруг: «Ермәниләрин әксәр һиссәси мусәлман мүлкәдар торпагларында јерләшдирилмишдир. Јајда буна биртәһәр дөзмәк оларды. Ев саһибинин — мусәлманларын бир чоху көчүб кедирди, башга динә мәнсуб олан кәлмәләрлә аз-аз растлашырдылар»³.

Нәһајәт, о, бу гәнаәтә кәлир: Мусәлманлара тәлгин едилмәлидир ки, һазыркы сыхыйтылы вәзијјәт узун сүрмәјәчәкдир. Инди биз кәрәк «ермәниләрин галмасы үчүн илк дәфә мусәидә едилән торпаглара онларын әбәди јијәләнәчәји горхусуну мусәлманларын бејниндән чыхараг»⁴.

Бу горху әбәс дејилмиш...

Рус империјасы эһалисинин биринчи — 1897-чи ил сајымына көрө исә «ана дили» үзрә бурада јашајан ермәни вә азербайжанлыларын сајы мугавиг олараг 53 вә 45 фаиз иди (мөтәризәдә гејд едәк ки, русвајчы «Очаг» китабынын мүәллифи З. Балајан утанмадан көстәрир ки, XIX—XX әсрин башланғычында куја Гарабаг эһалисинин 96—98 фаизи ермәниләрдән ибарәт иди. Өз халгына бу бојда јалан данышмаг олармы?!). Хүсусилә, Биринчи дүнја мұһарибәси илләриндә гачғынларын сајы артдыгча Гарабагда ермәниләр бир гәдәр дә чоһалырды. Беләликлә, Русија дөвләтинин һимәјәси алтында Азербайжан халгы өз мүгәддәс торпағында ермәни халгына сығыначаг верди.

Јакин 1948—1953-чү илләрдә ССРИ халгларынын гардашыг мүһасибәтләриндә көрүнмәмиш олан вә көрүләси ола да

¹ Загафгазијадакы Русија торпагларынын ичмалы (русча), III һиссә, СПб, 1834, «В» чәдвәли.

² 1896-чы ил үчүн Гафгаз тәғвими (русча), V бөлмә, сәһ. 48—61.

³ Бах: А. С. Грибоједов, Сочинения в двух томах, Т. 2. Библиотека «Огонек», Издательство «Правда», М., 1971, с. 340.

⁴ Јенә орада, с. 341.

билмәјән бир һадисә баш верди. Сталин бир гәләм чәкмәклә 100 миндән артыг азербайжанлынын Ермәнистан ССР-дән зорла чыхарылмасына, депортасија едилмәсинә разылыг верди. Јүз илләрдән бәри нечә-нечә нәслин јашадығы евләр вә очаглар дағыдылды. Күнаһсыз адамлар индијәдәк анлаја билмирләр ки, онлары нә үчүн Ермәнистан әразисиндәки доғма јурдларындан мәһрум етмишләр. Ајдын олурду ки, Ермәнистан ССР-и јекчинс милли тәркибли республикаја чевирмәк хәтти рәсми истигамәт алмышдыр. Азербайжан ССР-ә әрази иддиалары вермәк дә систем һалыны алды. Һәмин вахтдан индијәдәк бу иддиалар демәк олар ки, һәмишә Азербайжанын мәғлубијјәти илә нәтичәләнмишдир. Бу гәбилдән олан сонунчу тәһгирамиз һадисә чәми үч ил габаг Газах рајонунда 5 мин һектардан артыг барлы-бәһрәли әкин-саһәләринин Азербайжандан гопарылмасы илә нәтичәләнмишдир.

Көрүнүр, бүтүн бунлар мүәјјән бир зәнчирвари реаксија јарадыр ки, бу да торпагларымызын һиссә-һиссә парчаланмасына сәбәб ола биләр. Инди артыг күрчү тарихчиләри арасында да Шәки эјаләти—Азербайжанын 5 рајонунун әразиси барәдә иддиалар ешидилир.¹ Һәм дә бу чүр иддиалара елә бир вахтда јол верилир ки, Күрчүстан ССР һүдудларында «јығчам бир әразидә» 300 миндән артыг азербайжанлы јашајыр. Онлар, 50-чи илләрдә бөјүк күтләси зорла республикадан чыхарылдыгдан сонра индијәдәк Ермәнистан ССР-дә јашајан 200 минә јахын азербайжанлы кими һеч бир милли мухтаријјәтә малик дејилләр.

1828-чи илдән бәри Азербайжан халгы ики һиссәјә бөлүнмүшдүр. Совет сосиалист милләтләри бирлијиндә Азербайжан халгыны өз милли дөвләти—Азербайжан Совет Сосиалист Республикасы ләјәгәтлә тәмсил едир. Халгымызын Иранын табелијиндәки Чәнуби Азербайжанда јашајан һиссәси исә һәр чүр милли дөвләт һүгүгларындан мәһрумдур. Орада Азербайжан дили, 10 милјондан артыг чәнуби азербайжанлынын бүтүн милли мәдәнијјәти амансыз тәғибләрә мәрүз галыр. Белә бир шәраитдә тәбиндир ки, Чәнуби Азербайжан халгынын бүтүн үмиди Азербайжан ССР-әдир.

Инамла демәк олар ки, өз милләтинин дирчәлишини вә сәадәтини башгаларынын бәдбәхтлији үзәриндә гурмаға чан атанларын, ермәни әдәбијјатынын классики, Азербайжанын јетирмәси Александр Ширванзадәнин пејғәмбәрчәсинә сөјләдикләрини унуданларын вәтәндашыг аләми, дахили аләми мәһдуд вә ачыначаглыдыр. А. Ширванзадә һағлы олараг демишдир: Загафгазија сачајаг кимидир, ајағынын бирини гырсан, бүтүнлүклә јыхылыб бөјрү үстә дүшәчәк.

¹ Бах: Д. Л. Мухәлишвили. Шәрги Күрчүстанын тарихи чоғрафијасындан (русча), Тбилиси, 1982.

А. Аганбегжан кими шәхсләр җахшы билирләр ки, Азәрбајҗан халгы узун әсрләр боју өз тарихи әчдадларынын торпагы олан Гарабаҗда вә Нахчыванда ермәниләрлә биркә јашамыш, онлары дин ајры гардаш адландырмышдыр. Еләчә дә торпагларында та гәдимдән азәрбајҗанлылар јашајан ермәни халгы да бу һиссләрлә јашамышдыр. Лакин белә шәхсләр үчүн бүтүн бунлар аздыр. Онлар һәр шеји өз әлләринә алмаг, һәм дә буна наил олмаг истәјирләр ки, халгымыз өз торпагларына саһиб олмаг һүгугундан мәһрум едилсин. ХХ јүзиллијин башлангычында бә'зи ермәни алимләри Күрчүстан барәдә дә бу чүр иддиаларла чыхыш едир, субут етмәјә чалышырдылар ки, «Күрчүстан әслиндә Күрчүстан дејил, гәдим Ермәнистандыр». О вахтлар бөјүк күрчү демократ јазычысы Илја Чавчавадзе бу барәдә јазмышды: «Мәкәр ермәниләрин сәпәләnmәси бизим үрәјимизчәдир? Аллаһ-тәала онлара күч вә бачарыг версин ки, тәрк едиб кетдикләри јердә бирләшсинләр. Амма гој өзкә варына көз дикмәсинләр, бизи өз варымыздан мәһрум етмәјә чан атмасынлар, бизим адымызы алчатмагла ад чыхармаға чалышмасынлар. Бизим торпагымыз чох да олса, аз да олса, һәр һалда сизә сығыначаг вердик, ганадымыз алтына алдыг, сизинлә гардашлашдыг. Öz евимиздәчә бизимлә дүшмән кими рәфтар етмәјин»¹.

Бөјүк демократ јазычынын фикри бу күн дә актуалдыр. Хүсусән Дағлыг Гарабағ әтрафында һај-күј галдыран, әрази иддиасына дүшән бир јыгын индики «вәтәнпәрвәрләр» үчүн. Лакин бу чүр иддиалар Конститусијамыза, совет социалист гурулушунун тәбиәтинә зиддир. Белә иддиалар халглар арасына нифаг салмагдан, милли мүнәсибәтләри кәркинләшдирмәкдән башга бир шеј дејилдир.

Әслиндә исә јенидәнгурма просесинин һәјата кечирилдији индики дөврдә башлыча вәзифә милли сijasәтин Ленин принципләрини ардычыллыгла һәјата кечирмәкдән, Азәрбајҗан вә ермәни халгларынын, Совет Загафгазијасы вә бүтүн өлкә халгларынын достлуғуну мөһкәмләтмәкдән ибарәт олмалыдыр. Дөврүн тәләби беләдир.

ВАИД — БӨЛҮНМЭЗ

Дағлыг Гарабаҗда баш верән ачы һадисәләр, бу һадисәләрлә бағлы һамынын кечирдији тәбии нараһатлыг, тарих боју гоншу олмуш, нечә-нечә сынаглардан чыхмыш, лакин инди һансыса бир

¹ И. Чавчавадзе. Ермәни алимләри вә фәрјад гопаран дашлар (русча). Тифлис, 1902, сәһ. 80, 123.

надүрүстүн фитвасы илә үз-үзә дурмалы олмуш ики гардаш халга јөнәлмиш диггәт, һәр күн, һәр саат почталјонларын кәтирдији галаг-галаг мәктуб вә телеграм, арды-арасы кәсилмәјән телефон зәнкләри, тәбиәтин дирчәлишиндән, јени руһ, јени севинч вә јени уғурлардан хош мүждәләр кәтирән новруз бајрамы үчүн ән'әнәви тәбрикләр әвәзинә сөһбәтләримизин «нијә белә олду?», «кимдир бу ишләрин сәбәкары?» кими суалларла башланмасы мәни үрәк сөзләrimi јазмаға, бејнәлмиләлчилик, һуманизм, тарих вә мүасирлик һаггында фикирләrimi һәмвәтәнләримлә бөлүшмәјә вә һәр биримизин өһдәсинә дүшән бөјүк мәс'улијјәти бир даһа вә тәкрат-тәкрат нәзәрләрә чатдырмаға вадар етди.

Тарих боју мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләри бир-бири илә әлагә сахлајыб. Елә һаллар да олуб ки, бир халгын тәлеји үчүн әләмәтдар олан һәр һансы бир һадисә башга бир халгын тәлејиндә ачы бир әкс-сәдаја чеврилиб. Бу бахымдан бизим социалист дөвләтимизин мөһтәшәмлији дә һәр шејдән әввәл ондадыр ки, өлкәмиздә јашајан халгларын һамысынын марагы, истәји бирдир, ајрылмаздыр вә бу бирлик, бу ајрылмазлыг бизим һәјатымызын, бүгүнкү вә кәләчәк уғурларымызын әсасы, тәмәл дашы, әлифбасыдыр. Бу күн бу бирлијә, бу ајрылмазлыға, халгларымызын амал, истәк, мүбаризә үмумилијинә хәләл кәтирән, милләтләр вә халглар арасында ән чүзи, ән азачыг белә әдавәт, инчиклик, уму-күсү сала биләчәк вә ја салмаг мәгсәди күдән һәр һансы бир чәһд ким тәрәфиндән едилдијиндән, кимин мәнәфејини күдмәјиндән асылы олмајараг, өзүнүн принципал гијмәтини алмалы вә вахтында арадан галдырылмалыдыр. Биз — бүтөвүн һиссәләријик, бурада нә «бөјүк» вар, нә «кичик», һамы бирдир, ејнидир вә биримизин варлыгы, мөвчудијјәти о биримизин варлыгыны вә мөвчудијјәтини инкар јох, тәсдиг едир, тамамлајыр.

Инди бә'зи харичи радио мәркәзләри, Дағлыг Гарабағ Мухтар Виләјәтиндә баш верән һадисәләри биздә милләтләрарасы мүнәсибәтләрин кәскинләшмәси илә, куја ки, Адәм вә Һәвва вахтындан белә ермәниләрлә азәрбајҗанлыларын бир-биринә бәсләдији патоложи нифрәтлә бағламаға чалышырлар. Бош шејдир. Бу ики халг әсрләр боју сүлһ вә әмин-аманлыг ичиндә јашајыб, достлуғ едиб, дүз ХХ әсрә гәдәр бу әмин-аманлыға һеч бир дүшмәнчилик, һеч бир нифрәт хәләл кәтирмәјиб. Сөзләримин доғрулуғуну тәсдиг үчүн ермәни гызы Әсли илә азәрбајҗанлы Кәрәмин мөһәббәтиндән бәһс едән халг дастаныны варагламаг, әсәрләринин бөјүк бир һиссәсини Азәрбајҗан дилиндә јазмыш даһи ермәни шаири Сајат Нованын бәнзәрсиз мисраларыны јада салмаг кифәјәтдир.

Инди һамы тарихлә марагланыр. Јаддаш бөјүк шејдир вә гимәтлидир. Амма бахыр, һансы јаддаш?! Гоншуларла мүнәси-бәтләрин хошақәлмәз тәрәфләрини јада сала-сала нәсилләри бир-бириндән ајыран, халглар арасында инамсызлыг, етибарсызлыг вә бәджуманлыг тохуму сәпән јаддашмы, јохса бөјүк амалларла вә идеалларла ганадланыб халглар арасындакы мүнәси-бәтләрин ишыглы, севиндиричи тәрәфләрини габартмагла нәсилләрә әмин-аманлыг, етибар тәјин едән јаддашмы?

Ахы, белә ишыглы, хош сәһифәләр һәм азербайчанлы вә һәм ермәни халгынын тарихиндә бол-болдур, һәм дә ССРИ-дә јашајан башга халгларла әлагәмизин тарихиндә. Бизим халгымыз Хачатур Абовјанла М. Ф. Ахундовун, Лермонтовла И. Гутгашынлынын, Бакыхановла Пушкин аиләсинин достлуғуну һәмешә уча тутур вә јадда сахлајыр.

Танынмыш алим, 26 Бакы комиссарларындан М. Әзизбәјовун нәвәси П. Әзизбәјова бу јакынларда мәнә белә бир әһвалат данышды: «Азербайчанда Совет һакимијјәти гуруландан сонра Түркмәнистан сәһраларындан комиссарларын сүмүкләрини вәтәнә кәтирәндә мәним нәнәм, јәни М. Әзизбәјовун һәјат јолдашы әз әринин чәсәдини С. Шаумјанын, А. Чапаридзенин, И. Фиолетовун вә башга ингилабчыларын чәсәдиндән сечиб ајыра билмәмишдир. Ингилаб чәңкәвләринин чәсәдләри инди 26 Бакы Комиссары адына бағдакы хатирә кушәсиндә ујумагдадыр. Бүтүн совет адамлары үчүн мүгәддәс олан бу кушә бизим бирлијимизин, социалист бејнәлмиләлчилијимизин рәмзидир».

Мәни дүзкүн баша дүшүн: үмумилик, бирлик дејәндә, мән һеч дә јекчинслијә, фикир вә дүшүнчә јекнәсәглијинә чағырмырам. Достугса, «арамызда һеч бир фәрг олмамалыдыр» фикри көкүндән јанлышдыр. Достлуг мүхтәлиф чичәкләрдән һөрүлмүш бир чөләнкдир. Бү чөләнкдә һәр чичәјин өз рәнки, өз гохусу олдуғу кими, бизим социалист бирлијимиздә дә һәр халгын өз фәргли чәһәти, әхлагы, иғтисади, мәдәни вә с. фәргләри мөвчуддур ки, бу фәргләр бизи даһа чох бирләшдирмәли, руһән зәңкинләшдирмәлидир. Бу фәргләрә бахмајараг, инсан һәр јердә инсандыр вә һәр кәс илк нөвбәдә инсанлыг борчуну өдәмәјә борчлудур. Өзкә дәрдини өз дәрди кими гәбул етмәјән, өзүнү бир, гоншусуну мин көрмәк истәмәјән инсан мәһән бәдбәхтдир, гәлбән јохсулдур. Фәләстинлиләрин ганы су јеринә ахдығы, Чәнублу гардашларымызын ән ади инсани һугуглардан мәһрум олдуғу, Никарагуада ушаглар вә гочалар фәлакәтләрә дүчар олдуғу, Чәнуби Африканын ән јакшы өвладлары зинданларда чүрүдүјү бир вахтда нечә раһат јашамаг олар? Бәшәријјәтин башына кәлән башга фәлакәтләр кими әсрин әввәлиндә ермәни халгынын дүчар олдуғу фәлакәт дә үрәк ағрыдыр, тәәсүф доғурур, һәмин фәһиәнин гур-

банларына Јереванда нәһәнк абидә учалдылыб. Бу фәһиә минләрлә ше'р, һекајә, повест, роман, елми монографија һәср олу-нуб. Кечмиш таршысында фанатик мүтилији көрмәк үчүн һәр ил апрелин 24-дә Јереванда тәшкил олуан издиһамлы нүмајиш-ләрә бахмаг бәс едәр.

Һеч вахт унутмаг олмаз ки, милли һисс сон дәрәчәдә инчә вә мүгәддәс һиссдир. Бу һисслә ојнамаг чох бөјүк еһтијат тәләб едир. Бу да һамыја мә'лум һәгигәтдир ки, бүтүн халгларын тарихиндә фәһиәли һадисәләр — өлүмләр, гырғынлар вә таланлар олуб. Еләчә дә бизим халгын. Ермәниләрин милли гәһрәмән адландырдыглары Андроник вахтилә Нахчыван тәрәфләрдә азым азербайчанлы гырмышды? Бәс, көрәсән, биз нијә гәтлә јетирилмишләримиз үчүн абидә учалдыб ағлашымыр? Чүнки биз араја әдавәт сала биләчәк јаддашы унутмаг истәјирик. Ахы, кечмишин дәһшәтли вә драматик һадисәләрини јада салыб ағлама-ға вә бу ишдә инди кимисә кунәһландырмаға, она кин бәсләмәјә вә кәңчилији һансы халгаса нифрәт һисси илә тәрбијә етмәјә еһтијач вармы? Вә-бу бизи һара апарар? Бир сөзлә, бизә пис шеј-ләри хатырладан јаддашы итиләмәк ләзым дејил.

Милли дүјгулар гышышдырыланда һисс ағыла үстүн кәлир. Тәмкин вә тәһлил үчүн имкан галмыр. Онда милли алилик, бән-зәрсизлик фикри, милли егоизм өзү үчүн мүнбит зәмин тапыр. Хүсуси тарихи ағибәти олан милләт кими өзүнү дәрк едән хал-гын нүмајәндәсиндә дәрһал «халгын һамиси» олмаг иддиасы баш галдырыр. Тарихә вә букүнкү һадисәләрә синфи бахыш милли бахышла әвәз олунур. «Дәниздән-дәнизә» узанан ујдурма империјаны бәрпа етмәк вә Зағафгазијанын, һәтта Русијанын бир һиссәсини, һабелә Аралыг дәнизи рајонларыны бу империја дахилиндә јенидән бирләшдирмәк иддиасы ону нараһат едир. Белә хулјалар харици мәркәзләр тәрәфиндән хүсуси консепсија-лара салыныр, гурулушумузун, социалист дөвләтимизин вә ермә-ни халгынын өзүнүн мәһәви өзүлүнү сарсытмаг үчүн бир васи-тәјә чеврилир.

Бу күн һамыја күн кими ајдындыр ки, Ермәнистанда вә Дағ-лыг Гарабағдакы нүмајишләр наразы чамаатын кортәбни һәрә-каты дејил. Бу, узун илләрдир ки, Дағлыг Гарабағы Ермәниста-на бирләшдирмәк иддиасында олан бир груп адамын ардычыл фәәлијјәтинин нәтичәсидир. Дағлыг Гарабағла мәсәлә битирми? Әлбәттә, јох. Зори Балајанын мәнфур «Очаг» әсәрини охујан һәр бир кәс көрүр ки, бу китабда Азербайчанын тарихи әразисиндә тәшкил едилмиш Нахчыван Мухтар республикасы да һәјасызча-сына ермәни әразиси е'лан едилир. Дағлыг Гарабағы гәмарламаг үчүн бир гајда олараг әһалинин милли тәркибинә мүрачиәт едилрәр. Амма Нахчыванда јалныз азербайчанлылар јаша-

дыгындан 3. Балажан тарихин Балажан үчүн элверишли олан сәһифәләринә үз тутур.

Мәнә белә кәлир ки, халглары бир-бириндән аыран, онлар арасында нифаг салан вә бунунла да кәләчәјимизә бөјүк зијан буран јаддаш бејинләрдән силнимәлидир, кәләчәк нәсилләрин хатиринә!

Бу һәјәчанлы күнләрдә бир чох шаирләр, јазычылар, алимләр, мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләри, гәзет сәһифәләриндә, радио вә телевизијада чыхышлар едирләр. Онлар вәзијјәтә ујғун олараг тәшвиғат методларыны дәјишмәк әвәзинә көһнә хатирәләри јада салыр, тәкрар-тәкрар мүһарибә илләриндә мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләринин үмуми дүшмәнә гаршы вурушмасындан, тапдыглары бир тикә чөрәји јары бөлмәләриндән данышырлар. Бунлар олмуш шејләрдир вә буну һеч кәс инкар етмир. Лакин шәһәр вә кәндләри кәзән шәјнәләрдән әсәбләри кәрилмиш күтлә илә бу чыхышлар арасында бир информасија вакууму јаранды. Адамлар бу информасијаны Азәрбајчан вә Ермәнистандакы кәркинлији бир аз да артырмаға чалышан харичи радиомәркәзләрдән алырлар. Сон һадисәләр белә бир вакуумун халгла зијалылар арасында да олдуғуну нәзәрә чарпдырды.

Сәһбәт јазычы сөзүнә инамдан кедир. Бу һәјәчанлы күнләрдә һәмкарларымызын бәзиләри күтләләри әлә алмаг үчүн үрәкләрә јол ача билән исти сөз тапа билмәди. Беләләрини күрсүдән ашағы салдылар. Вахтилә сөз ријакарлығы илә мәшғул олмуш адамларә исә даһа чәтин олду. Адамлар «дил пәһләванларынын» сөзүнә инанмадылар. Бизә ајдын олду ки, кечә-күндүз ишләмәли, сәһвләримизи тәһлил етмәли, адамларын инамыны, етибарыны газанмалыыг. Белә бир тәзәләнмә рус әдәбијјатында чохдан башланыб, амма биз илк аддымларымызы атырыг.

Бөјүк рус шаири В. Мајаковски дејиб ки, бизләрдә сөз дәмәһалыны алыр, палтар кими көһнәлир. Бир шаир вә бир вәтәндаш кими мән кечән илләрин ријакарлығыны өзүмә вә гәләм јолдашларыма бағышлаја билмирәм. Бу илләрдә биз достлуг һаггында пәфосла, чәјнәнмиш сөзләрдә данышыр вә үрәјимизә бикәнәлијин јол тапмасыны көрмүрдүк. «Достлуг күнләриндә», «Әдәбијјат һәфтәләриндә» вә «ајлыгларында» јенә дә ән'әнәви алгышлар курлајыр, әввәлчәдән әзбәрләнмиш мәтнләр схунур, тәдбирләр мүхтәлиф олса да, ејни сөзләр, ејни шүарлар сөјләнир, әдәбијјатда вә хүсусән, шејрдә јалан даһа чох баш алыб кедирди.

Ајдын олду ки, өз ана дилиндә даныша билмәдикләриндән адамларла көрүшмәкдән горхан «мәс'ул» ишчиләр дә вар.

Бу јердә 10—15 ил бундан әввәл Ләләзадә адлы 80 јашлы бир гочанын дедији бир сөз јадыма дүшдү: «Кечмишдә биз һеч

вахт достлугдан данышмаздыг. Амма ермәниләрлә гапыбир гоншу вә дост идик. Бундан сонра гоча мәнә олмуш бир әһвалат данышды. О деди ки, ушаглыгда олан бир әһвалаты һеч унда билмирәм. Бизим Көјбулаг кәндиндә бир ермәни кәнчлә азәрбајчанлы кәнч ова кедирләр. Овда ермәни кәнчин әлиндә түфәнк ачылыр, дәјир азәрбајчанлыја. Азәрбајчанлынын јекәнә баласы тәсадүфи хатаја гурбан олур. Мүгәсирин валидејнләри вә гоһумлары азәрбајчанлыкилә башсағлығына кәлмәк истәјир, лакин чәкинирләр. Әһвалатын баш вердији обанын ағсағалы Аракел адлы гоча мүгәсирин гоһумлары илә матәм мәчлисинә кәлир. Мағардакылар һамысы ајаға галхыр, башсағлығына кәләнләри гаршылајырлар. Аракел кишинин матәмә кәлиши вә бир сөзү, дүшә биләчәк әдавәтин гаршысыны алыр: «Ганы ганла јумазлар, ганы су илә јуарлар». Бу адәт һәр ики халгын гәдим, улу адәтидир. Инди биз етираф едәк ки, чохданкы шаблон тәблиғат вәситәләринә архајын олуб елин өз руһундан доған психолокијасыны, ағсағал һөрмәтини вә адәт-ән'әнәләри унутмушуг.

Мән бу дәмәһәтлә күнләрдә шаһиди олдуғум бир һадисәни дә јада салмаг истәјирәм. Гарабағ һадисәләриндә мәнә Ағдама көндәрдиләр. Мән һадисәдә өлдүрүлмүш ики кәнчин — Бәхтијарын вә Әлинин матәм мәчлисинә кетдим. Мәгсәдим чамаатын бу һадисәјә мүнәсибәтини вә әһвали-руһијјәсини өјрәнмәк иди. Әлбәттә, хүсусилә дәлиганлылар, күнаһсыз гәтлә јетирилмиш ики кәнчин өлүмүнә дөзмүр, әсәбдән од алыб јанырдылар. Чаванларын бу гәзәби даһа бөјүк гырғынларә сәбәб ола биләрди. Ағыллы адамларын һамысы бу гәзәбин гаршысыны алмаға чалышырды. Бу әсәб аловуну сөндүрмәк лазым иди. Мағарын башында әјләшән ағсачлы гоча тәмкинлә данышмаға башлады. Шәргин мүдрик шаирләриндән кәтирдији мисалларла кәнчләри сәбрә, дөзүмә вә тәмкинә чағырды. һамыны һиссини чиләламаға чағырды.

Ағдам гәдим шәһәрди. Бурада адамларә тәкчә ганун дејил, мин илләрин сынағындан чыхмыш хејирхә адәтләр, ән'әнәләр, тәсәввүрләр идәрә едир. Бурада ағсағал сөзүнүн гијмәти вар. Бу чәһәти нәзәрә алан Ағдам Рајон Партија Комитәси ағсағаллардан ибарәт сәләһијјәтли бир мәсләһәт шурасы јаратмышдыр. Рајонун социал инкишафы вә хүсусән кәнчләрин тәрбијәси илә мәшғул олан бу шуранын чамаат арасында чох бөјүк һөрмәти вар.

Тәзә пејда олан јениликчиләр кечән илләрдә нечә-нечә адлар, символлар, дөш нишанлары, адәт-ән'әнәләр дүзәлтдиләр. Амма јаранмыш фөвгәл'адә вәзијјәт јенә дә халгын јаратдығы мә'нәви өлчүләрин даһа јүксәкдә дајандығыны сүбүт етди...

...Мәңгәсіндән чыхмыш ики нәһәнк чајы андыран күтлә өлүм-дирим мүбаризәси үчүн гаршы-гаршыја дајаныб. Хашиш, горху, ганун — һеч нә көмәк етмир. Ермәниләр вә азербайҗанлылар дөш-дөшә кәлибләр. Бир аздан гаршысыалынмаз фәлакәт баш верә биләр. Бу заман республика КП МК катибләриндән бири ирәли чыхыб, үзүнү һәр ики тәрәфә тутду: «Әввәл мәни, сонра бир-биринизи өлдүрүн. Мән бу гардаш гырғыныны көрмәк истәмирәм...» — деди.

Адамлар чашдылар. Чоху дајанды. Амма әсас јолдан кәнарда кедән издиһам ирәлиләди. Елә бу вахт јашлы бир гадын, һамы көрсүн дејә, машынын кузовуна галхды. Кәлағажысыны бир-бирини дидмәјә һазыр олан кишиләрин ајағлары алтына атды. Фөвгәләдә бир һадисә баш верди. Һеч кәс бу кәлағажыны тапдајыб кечмәјә чәсарәт етмәди. Адамлар узун мүддәт бир-биринә бахыб дајанды. Саваш мејданыны ахырынчы һәмин гадын — Социалист Әмәји Гәһрәманы Хураман Аббасова тәрк етди.

Мән үзүмү јерлиләримә — ермәниләрә вә азербайҗанлыларә вә хүсусилә, Хураман ханымын һәјатларыны хилас етдији, ган төкмәјә гојмадығы чаванларә тутараг дејирәм: кәлин, өз пулу-музла һәмин јердә гардаш гырғынына мане олмуш гадына һејкәл учалдаг. Ахы, мәнз онун әмәлине көрә ағыл һиссә галиб кәлди, әмин-аманлыг дүшмәнчилијә, һармонија хаоса гәләбә чалды.

Әзиз охучу, дедикләрим нағыл дејил. Бу гадынын һәрәкәти гәдим дастанларын сәтирләри кими көзләрим гаршысындадыр. Дүзүнү дејим: әввәлләр мәнә елә кәлирди ки, белә һадисәләр анчаг дастанларда вә нағылларда мүмкүндүр. Амма сән демә, бу әхлаг халг јаддашына һәкк олунмуш вә онун өз күчүнү көстәрмәси үчүн лазыми шәраитин јаранмасыны көзләјирмиш. Бах, елә бу мөвгедән дә бир азербайҗанлы кими үрәкләримизи ағрытмыш Сумгајыт һадисәләринә өз мүнәсибәти билдирмәк истәрдим.

Сумгајыт һадисәләри, һеч шүбһәсиз, Степанакертдә вә Ағдамда баш вермиш һадисәләрлә, бу һадисәләрдә Азербайҗана ахыб кәлмиш азербайҗанлы гачынларла бағлыдыр. Бу гачынларын ачыначағлы вәзијјәти, јерли һөкүмәтин онларын тәлејинә бикәнә мүнәсибәти гәзәб доғурду вә бу гәзәб һәјәчана чеврилди. Лакин мәни бурада башга бир шеј марағландырыр. Бәс нијә Әскәрәнда баш верән чинајәт Ағдамда әкс-реаксија әмәлә кәтирмәди, тоғгушма гырғына чеврилмәди, Сумгајытда исә гачынлар кәлән кими талан, гырғын, өлүм баш верди? Ахы, ән јүксәк даирәләрдә Сумгајыт бејнәлмиләл шәһәр, комсомол шәһәри сајылыр. Онун чәми 40 јашы вар. Мүхтәлиф јерләрдән кәлән

кәнчләр тәрәфиндән тикилиб вә инди дә бурада онларла халгын нүмајәндәси јашајыр вә ишләјир.

Бәс, нијә минләрлә коммунисти, јүзләрлә тәблиғат вә тәшвиғатчысы олан фәһлә шәһәри Сумгајытда бу гисас аловунун гаршысы алынмады? Мән ачыг данышмаг истәјирәм. Она көрә ки, Сумгајыт Ағдам кими мин илләрин халг ән'әнәләринә сөјкәнән шәһәр дејил. Бу шәһәрдә боллуча шүар вә рајком тәблиғатчылары вар ки, онларын нә күчәләрә асдығлары шүарларын, нә дә сөз хатиринә боғаздан јухары данышдығлары сөзүн тәсири вар. «Улу сөзүнә бахмајан, улаја-улаја галар», «Ағсаггалы олмајан евин бүнөврәси чүрүк олар», — аталар сөзләрини дә хатырласаг, көрәрик ки, мин илләрдән сүзүлүб кәлән ел адәтинә, халг мүдрүклүјүнә узун илләр боју еләдијимиз һүчүмлар наһаг имиш!

Тәзада бахын! Халг гурбан вердији јердә ән'әнәјә сөјкәниб гоншусунун хатасыны бағышлады, мүдрүклүјүнү көстәрди, амма халг ән'әнәсинә вә мүдрүклүјүнә сөјкәнилмәјән јердә гәзәбинни чиловлаја билмәјиб, һәм гырғын төрәтди, һәм дә гырғына кетди.

Мүхтәлиф милләтләрдән олан 32 нәфәр, башыпозуглуғун вә бөјүксүзлүјүн гурбаны олду. (Һәм өләнләр, һәм дә өлдүрәнләр мүхтәлиф милләтин нүмајәндәләри олдуғундан, буна милли әдавәтин вә гисасын нәтичәси кими бахмаг олмаз). Бөјүк ән'әнәси, көкү, тарихи ган јаддашы вә ағсаггалы олмајан шәһәрдә белә бир һадисәнин олмасыны мән тәбии һесаб едирәм.

Бу күнләрдә новруз бајрамы мүнәсибәтилә кечмиш достларым — Мәммәдовлар мәни гонаг чағырдылар. Елман Мәммәдов мүһәндисдир, азербайҗанлыдыр. Арвады Сирануш журналистдир, ермәни гызыдыр. Сәмими аиләдир. Бајрам столунда Шәрг ширнијјаты, бојанмыш јумурта, сәмәни дүзүлмүшдү. Һәјат, дирчәлиш рәмзи олан јамјашыл сәмәни шәһәр мәнзилләриндә мәнә хүсуси ләззәт верир. Лакин мәни һәмин күн даһа чох севиндирән онларын үчајлыг оғлу иди. Мәммәдовлар Дағлыг Гарабағ, Ермәнистан вә Сумгајытдакы һадисәләрдән тәшвиш кечирир, Бақыда сакитлик олса да, ким нә билир, сабаһ нә олачаг, дејә һәјәчанланырдылар. Дејирдиләр ки, һәрәкәт планы чызмышыг: азербайҗанлылар һүчүм етсә, габаға Елман чыхачаг, ермәниләр һүчүм етсәләр — Сирануш. Даһа чох ушаг үчүн горхурдулар. Һәтта ону дөлиганлылардан горумаг үчүн кизли бир јер дә дүшүнмүшдүләр.

Дејин көрүм, бөлүнмәјәни нечә бөлмәк олар? Әсрләр боју бир-биринә гајнаглашмыш шејләри бир-бириндән нечә ајырмаг олар?

Еләчә дә Гарабағы Азербайҗандан ајырмаг мүмкүн дејил. Чүнки ваһид бөлүнмәз. Чүнки тарихин ән гәдим дөврләриндән

Гарабаг — Азербайджанын үзвү бир хиссәси, башынын тачы, үрә-
жинин дөјүнтүсү, дилинин нәғмәси, нәғмәсинин аһәнкидир.

ВӘТӘН ҺАГГЫНДА ДУШҮНЧӘЛӘР

Бир нечә ил әввәл Вилнүсә кетмишдим. Шаир достум А. Бу-
контас мәнә шәһәрин көрмәли јерләрини — тарихи абидәләрини,
гәдим килсәләри вә музејләри көстәрир вә бунлар һаггында бө-
јүк фәхрлә данышырды. О, Вилнүсүн ән ади күчәләриндән, би-
наларындан, һәтта паркларындакы ағач вә чичәкләрдән елә да-
нышырды ки, мән көрдүкләримдән чох онун өз вәтәнинә һејран-
лығына һејран галмышдым. Мәнә көстәрдији биналар, килсәләр,
галалар, музејләрдәки експонатлар, парклардакы ағачлар вә
чичәкләрә бәнзәрләрини башга шәһәрләрдә вә өлкәләрдә дә тап-
маг мүмкүндүр... Даһа доғрусу, бунлар мө'чүзә дејил. Мө'чүзә
бунлар һаггында ағыздолусу мәнә мә'лумат верән Буконтасын
өзү иди. О, Вәтәнинин һәр дашыны, һәр бинасыны, һәр күчәсини
өз гәлбиһини оду илә исидиб онлары мәнә мө'чүзә шәклиндә чат-
дырмаг истәјирди. Истәјирди ки, мән дә көрдүкләримә онун гә-
дәр һејран галым, онун кими вурулум. Мән исә... хәјалымда көр-
дүкләримин өз вәтәнимдә тајыны ахтарыр, әкәр она бәнзәрини
тапырдымса, севинир, тапмырдымса ичимдә кәдәрләнирдим. Бу
нә гәдәр тәһни һиссәдир. Мәһним гәлбимдә бәләдчимин Вәтәни илә
өз Вәтәним үз-үзә дурмушду:

— Ахы, нијә белә бир музеј, јахуд белә бир парк биздә ол-
масын?

Бу суалдан әввәл башга суал верилмәлидир: — Нијә биздә
Буконтас кими Вәтән дәлилләри азыр? Бәли, мәһз дәли! Үмумиј-
јәтлә, һәгиги вә бөјүк севки дәлиликдир. Мәһнун да, Ромео да,
Вертер дә, Биотриче дә, Анна да... Онларла, јүзләрлә севәнләр
өз севкилиләринин дәлиси дејилми? Дәлилик фанатикчәсинә
севкиһини терәмәсидир. Демәк, севки фанатик вурғунлугдур.
Мәкәр Лејли там гүсурсуз, там камил көзәл иди? Әсла! Лакин
Мәһнун фанатикчәсинә севдијинә көрә Лејлидә һеч бир гүсур
көрә билмир, көрә дә билмәзди. Әкәр көрә билсә, гүсуру Лејлидә
дејил, севәһин севкисиндә ахтармаг лазымдыр.

Вәтән севкисинә кәлдикдә, бурада мәсәлә бир гәдәр башга-
дыр.

Севкиһини севмәјин мүддәти өмүр гәдәрдир. Јә'ни бурда сев-
киһини мүддәти өмрә бәрабәрдир... Вәтән севкисинин мүддәти исә
өмүрдән о тәрәфә кечир. Севкиһини өзүмүз үчүн севириксә, Вә-

тәһни халгымыз үчүн, бу халгын кәләчәји үчүн, үзүнү белә көрә
билмәјәчәјимиз нәвәләримиз, нәтичәләримиз вә көтүкчәләримиз
үчүн севирик... Елә бурда да бу ики севкиһини дәрәчәсини өлч-
дүк... Вә көрдүк ки, Вәтән севкисинин гаршысында гадына олан
севки мәзмунча кичик вә чылыздыр. Гадына олан севкимиздә
мәнәмлик вар. Вәтән севкисиндә исә онун әвәһинә бөјүклүк,
кенишлик вә ичтимаһлик вар. Чох гәрибәдир, севдијимиз гады-
ны өзүмүздән башга көзүмүзүн ишығы белә севсә, биз она дүш-
мән кәсилирик. Шәхси дүшмәһимиз дә олса, Вәтәһимизи севәһи
исә биз дә севирик...

Икинчи тәрәфдән, севдијимиз гадыһын гүсуруну чох заман
көрә билмирик, онун јанлышыны да нахыш билирик, амма вәтә-
һимиздә вә халгымызда чатышмајан чәһәтләри, гүсурлары көрүр
вә бунлары дәрһал арадан галдырмаға, Вәтәһимизи истәдијимиз
сәвијјәдә көрмәјә чалышырыг.

Бәс, бу нә үчүн беләдир?

Чүнки севкиһинин гүсуру әкәр варса, тәкчә мәнә аиддир. Мән
ону көрә дә биләрәм, көрмәјә дә... чүнки о, тәкчә мәнә мәхсус-
дур. Лакин Вәтәһини көзәллији дә, гүсуру да бу Вәтәһини өвлад-
ларыһын һамысына мәхсусдур. Вәтән — һамыһындыр. Вәтән —
тәкчә мәһним евим дејил, милјонларын евидир. Вәтәһини гүсуру
да, көзәллији дә һәмим бу милјонларә мәхсусдур. Буна көрә дә
Вәтән мәнәфеји гаршысында онун өвладларыһын һамысы ејни
дәрәчәдә чавабдеһдир. Вәтән мүхтәлиф фикирли вә әгидәли
өвладлары бирләшдирән јекәнә анадыр. Беләһиклә дә Вәтәһини
таләји тәкчә мәндән асылы дејил, онун вәтәндашларыһын һамы-
сындан асылыдыр. Мешә чаггалсыз олмаз, дејибләр. Халгын ла-
јигли өвладлары илә бәрабәр истәдијин гәдәр бу Вәтәнә лајиг
олмајан чаггаллар да вар. Бу чаггаллар исә Вәтәһини одуна гы-
зыныр, түстүсүндән гачыр. Сабирин дедији бу «чанлы дәјирман-
лар» Вәтәһини чөрәјини јејир, сујуну ичир, һавасыны удур, чи-
һинә јүк олур. Бунлар Вәтәнә һеч нә вермир, амма истәдијини
алыр. Евинә бир саат су кәлмәјәндә Вәтәһини дә сөјүр, халгыны
да... Белә «чанлы дәјирманлары» Вәтән севкиси шәхси мәнәфе-
јиндә гуртарыр. Вәзифәси, бағы, бешотаглы мәнзили, мәнзилин-
дә һәр чүр шәраити, раһатлығы вә күзәрәны варса, Вәтән көзәл-
дир. Јохса... «Белә өлкәдә јашамагданса, өлмәк јахшыдыр» —
дејә өз гүсурларыны да Вәтәһини ајағына јазанлар вар. Беләһин-
дән кәрәк сорушасан: сән ки, бу Вәтәндән бунлары тәләб едир-
сән, бәс сән бу Вәтәнә нә вермисән? Сән нејләмисән? Һансы
булағын көзүнү ачымыш, һансы ағачы әкмиш, һансы јетимин көз
јашыны гурутмусан?

(Вәтәһини не'мәтләринә ортаг, дәрдинә, азарына бикәнә олан-
лар, «мәнә нә вар» фәлсәфәһилә јашајырлар, амма јери кәләндә

ағыздолусу Вәтәнин, халгын адындан данышыр өзүнү халгын лајигли өвлады сајыр.

Ән бөјүк севки Вәтән севкисидир, дедик. Буна көрә дә бәшәријјәтин тарихиндә Вәтән дәлиләри, милләт мәчнунлары үчүн шәхси истәк Вәтән севкисиндән башланыр. Онларын шәхси истәји, шәхси арзусу милјонларын истәк вә арзусунда әријир, јоха чыхыр. Бу заман о, бир инсан кими өзү вәтәнләшиб амала чеврилир, Вәтән тимсалына дөнүр. Бу нөгтәдә о, шәхсијјәт сәвијјәсинә јүксәлир.

Бир бөјүк амала вурулан заман
Өзүнү јенидән јарадыр инсан.
О бөјүк амалын чағрыш сәсиндә
Гајғылар әријир, мәгсәд доғрулулр.
Өзүнү јаратма мәртәбәсиндә
Инсан камилләшир, шәхсијјәт олур.

Бабәк, Жанна д'Арк кими халг ичиндән чыхан гәһрәманлар, Вәтән мәчнунлары халгын дүшүнән бейнинә, көрән көзүнә, вуран голуна чеврилир. Бу чеврилмәдә инсан, адиликдән сыјрылыб гејри-ади шәхсијјәт олур. Бах, белә шәхсијјәтләр тарихин сүканчыларыдыр. Тарихдә шәхсијјәтин дә гәлибини јыртыб шәхсијјәт сөзүнү сон һәддинә гәдәр бөјүдән титанлар мөвчуддур.

Вәтән, ана торпаг! Доғма очаг! Нијә инсан үчүн бу гәдәр әзиз олур? Дүнјанын чәннәт кими бир кушәсиндә бүтүн арзуларыны, истәкләрини јеринә јетирсәләр белә, дүнјанын бүтүн не'мәтләрини башындан төксәләр белә јенә көзүн Вәтәни ахтарачаг, гәлбин Вәтән һәсрәтилә дөјүнәчәк, додагларын «вәтән», «вәтән» дејәчәк. Бунун сәбәбини билмәк үчүн ана торпағын бир парчасы олан инсаны, онун тәбиәтини арашдырмалыјыг. Чүнки вурулан инсандыр.

Гәрби Алманијанын Дүсселдорф шәһәриндә јашлы бир һәмјерлимлә көрүшдүм. Рамиз Гулијевин Секаһ валыны она һәдијјә вердим. Мәним отағымдача Секаһ гулаг асдыг. Бизә јал олан бу сојуг диварларын арасында учалан доғма сәсләр бизи иситдикчә һәр биримиз өз ич дүнјамызы вәрәгләјир, сусурдуг. Бир вахт башымы галдырыб көрдүм ки, һәмјерлимин јанаглары боју јаш ахыр. Онун көзләриндән ахан адичә јаш идими? Јох, илләрлә гәлбинин башында дүјүнләниб галмыш вәтән һәсрәти иди... Мәним һеч шүбһәм јохдур ки, әкәр кимјакәрләр бу јашла баласыны итирмиш ананын көз јашыны тутушдурсалар, һәр биринин өз гајнағы вә өз тәркиби олдуғуну јәгин едәрләр. Һәсрәт јашы башга, матәм јашы башга, севинч јашы исә бамбашгадыр.

Ајры бир халгын секаһдан һәзин, секаһдан јаныглы бир маһнысы елоғлуму ағлада биләрдими? Јох! Она көрә ки, мин илләрдән бәри дәдә-бабаларымызын руһундан, сүзүлүб кәлән Секаһ елоғлумун ган јаддашыны ојатды. Чүнки Секаһда ону јарадан халгын тарихи сәсләнир. О, Секаһа гулаг асдығы 5—10 дәгигә әрзиндә халгынын мин илләрдән бәри кечиб кәлдији тарихи динләди. Бу тарих онун дамарларындан ахан ганда да јашадығындан, бу јашанты јени сәсә көкләнән симләр кими Секаһда өз аһәнкини, өз унисонуну тапды. Чүнки гәлбиндә дәдә-бабасынын руһу баш галдырды. Ону көјнәдиб ағладан Секаһда көкүнү тапмыш һәммин аһәнк, һәммин руһ иди. Бу руһдан үз дөндәрән һәмишә ағлар галар. Чүнки бу руһдан үз дөндәрән, өзүндән үз дөндәрир. «Ел ичиндә, өл ичиндә», «Кәзмәјә гүрбәт өлкә, өлмәјә вәтән јахшы», «Јад очағынын аловундан вәтән очағынын түстүсү көзәлдир» мәсәлләрини дәдәләр сөзкәлиши демәмиш, заманын долајларында сарсылыб демишләр.

Бир журналда Азәрбајчан һаггында мәгалә илә таныш олдум. Мәгалә бу сөзләрлә башлајырды: «Азәрбајчан нефти илә мәшһурдур». Бу чүмлә мәни әсәбиләшдирди. Әкәр дүнја мәни нефтимлә таныјырса, демәк танымыр. Бу чүр танынмаг мәнә лазым дејил. Нефть тәбиәтин бизә вердији не'мәтдир. Даһа доғрусу, бу не'мәт бизә тәбиәтин бәхшишидир. Алдығы бәхшишлә өјүнән адам исә дүнјанын ән ахмаг адамыдыр.

32 Дүнјада мөвчуд олан 12 иглимин 9-нун бизим республикада олмасы, нефти, памбығы, тахылы, чајы вә с... кими мадди не'мәтләр мәним халгымын заһири көзәллијидир, мә'нәви көзәллији дејил. Ејни заманда бу мадди не'мәтләр бизим республикада олмаја да биләрди. Бәс онда бизим өјүнмәјә бир шәјимиз олмајачагды?

Бир дә халг тәбиәтин она вердији бәхшишлә дејил, өзү јаратдығы вә өзү газандығы илә өјүнә биләр. Нефтьлә вә башга тәбии сәрвәтләрлә өјүнмәк — пулу, вары, дөвләти илә өјүнмәјә бәнзәр, әсл инсан исә, дөвләти илә дејил, ағлы, камалы вә һәсәс үрәји илә, бир сөзлә, мә'нәви сәрвәти илә өјүнмәјә һаглыдыр.

Әслиндә, өјүнмәјин өзү инсана јарашан сифәт дејил. Үмумијәтлә, өјүнмәк һагислик әләмәтидир. Бунунла белә халгын әсл сәрвәти онун мадди не'мәтләри дејил, мә'нәви дүнјасы — тарихи, елми, идракы вә сәнәтидир. Чох шүкүр ки, мәним халгымын мә'нәви сәрвәти онун мадди сәрвәтләриндән керә галмыр.

Мән илк нөвбәдә онунла өјүнүрәм ки, мәнсуб олдуғум халг өз тарихи боју һеч бир халгы өзүнә гул етмәмиш, һеч бир халгын үзәриндә һакимлик иддиасында олмамышдыр. Гисмәтинә шүгүр демиш, өзкә торпагларына көзүнүн учу илә дә бахмамышкүр

дыр. Бәлкә дә елә бу тәбиәтинә көрә тәбиәт дә ону өз бол сәрвәти
илә мұкафатландырмышдыр. Бир күн мәнән сорушдулар:

— Хошбәхтлији нәдә көрүрсүнүз?

Дедим:

— Көзүтохлугда.

Инанмырсыныз?

Нәфси өзүндә, көзүтох адам она көрә хошбәхтдир ки, дәрди
олмур. Дәрд исә, әксәрән, пахыллыгын мејвәсидир. Пахыллыг
исә ичәридән адамы гурд кими јејиб чүрүдүр... Беләсинин көзү
һәмишә гоншусунун бостанында олур, вә о, мүтләг гоншусунун
бостанына даш атмаға, ондан артыг бир тикә гопартмаға чалы-
шыр. Бурда да чәпәр башланыр. Чәпәрин паясы чәпәри сөкүб
гоншусунун бостанына кечмәк истәјән гоншунун башында сынар...
Бу, тарих боју белә олуб. Әкәр белә олмасајды, биз бу вахта гә-
дәр өз торпагларымыза саһиб ола билмәздик.

ЈЕНИЈЕТМӘ ВӘ ЗАМАН БАРӘДӘ ДҮШҮНЧӘЛӘР

(27) Инсанлыгын биринчи шәрти, башлыча сифәти онун вәтән-
дашлыгыдыр. Вәтәнини, халгыны севмәјән башга халгы вә башга
өлкәни дә севә билмәз. Мәним мөһкәм әгидәмә көрә, бүтүн дүн-
янын дәјәрли адамы олмаг үчүн илк нөвбәдә өз Вәтәнинин вә-
тәндашы олмалысан.

Сәнәтиндән асылы олмајараг һәр кәс өз саһәсиндә Вәтәнә
өвладлыг борчуну вермәли, Вәтәнин гүдрәти үчүн сәјини әсир-
кәмәмәлидир. Бөјүјән нәсил дә бу руһда тәрбијә едилмәлидир.
Кәнч оғлан вә гызлар дүнјаны вәтәндаш көзү илә көрмәји, вә-
тәндашлыг дүшүнчәләри вә һиссләри, вәтәндашлыг һәјәчаны вә
нараһатлыглары илә јашамағы бачармалыдырлар. Биз јазычы-
лар, мүәллим вә валидејнләр, бүтүн ичтимаијјәт үмуми гүввә
илә она наил олмалыјыг ки, кәнч нәсил габагчыл идеаллара, ин-
санпәрвәрлијә, ата-бабаларымызын вәтәнпәрвәрлик ән'әнәләринә
һәдсиз сәдагәт руһунда бөјүсүн. Шаир вә јазычынын китабы,
мүәллимин чанлы сөзү ушаг вә јенијетмәләрин гәлбиндә јүксәк
вәтәнпәрвәрлик һиссләри ојатмаға јөнәлмәлидир. Кәнчләримиз
дәрк етмәлидирләр ки, онлар һәр шејдән әввәл, вәтәндашдырлар,
өз Вәтәнинин өвладларыдырлар: Вәтәнин шәрәфи һәр кәсин шәх-
си шәрәфидир, инсанын ән улу, мүгәддәс борчу Вәтән борчудур.

Биз сәдәчә вәтәндаш јох, фәал вәтәндаш тәрбијә етмәкдән
данышырыг, елә вәтәндаш ки, хејри, әдаләти, һәгигәти, шәрәфи

гызгын мұдафиә етсин, шәрә, лагејдлијә, икиүзлүлүјә, шәрәф-
сизлијә, идеја дүшмәнләримизә гаршы барышмаз олсун.

Бу да бир һәгигәтдир ки, әсл инсаны, вәтәндашы сәчијјәлән-
дирән башлыча чәһәт онун мәсләки, инамыдыр. Бунсуз долғун
мәналы һәјәт, һәгиги әмәк, Вәтәнә вә халга намусла хидмәт ет-
мәк мүмкүн дејилдир. Мән бу дүшүнчәләри «Ленинлә сөһбәт»
поемамда ифадә етмәјә чалышмышам. Ше'рин дили јығчам вә
ајдын олдуғу үчүн охучулара фикрим бу диллә дә чатдырмаг
истәрдим:

Мәсләки, Амал!
Әсл инсанын јол јолдашы!

Өмүр үзүк,
Мәсләк исә үзүк гашы.

Һәр үзүјүн гашындадыр өз
дәјәри...

Мәсләк варса —
О билир ки, јашамағын мә'насы нә,

Мәсләк јохса —
О бир јүкдүр һәм дүнјаја,
һәм өзүнә...

Бу мисралары давам етдирмәк дә олар. Лакин үмумиләшдир-
сәк, дејә биләрик ки, инсан инамы, әгидәси илә гијмәтләндири-
лир. Инам, әгидә, мәсләк һәм дә шәхсијјәтин вәтәндашлыг јет-
кинлијинин мүһүм көстәричисиدير: мәсләкли адам горхмаз вә
чүр'әтлидир, фәдакар вә ишкүзардыр; мәсләксиз исә, әксинә,
горхаг вә јалтагдыр, сөјүд ағачы кими тез-тез о тәрәф бу тәрәфә
әјилир, белә адамын өз әгидәси, өз сөзү јохдур, севкиси дә, ниф-
рәти дә бәлли олмур, өз еарлығыны бир «сағ ол» а сатмаға, јерй
кәләндә думан кими әјилмәјә, инсанлыг шәрәфини мә'дәсинә је-
дирмәјә һазырдыр. Беләләринә јүксәк вәтәндашлыг дүјғулары вә
әмәлләри јаддыр, бир сөзлә, инсани һиссләр јаддыр. Инсан инам
демәкдир, о, инамын өвладыдыр.

Инсан инамла јашајыр, инамла да кәләчәјә аддымлајыр. Әла-
ләтә вә һәгигәтә инам чәмијјәтимизин һәр бир үзвү үчүн, о чүм-
ләдән бөјүјән нәсил үчүн дә јол көстәрән бир мајакдыр, һәјәт
компасыдыр. Инам, әгидә тәрбијәси јеткин шәхсијјәтин форма-
лашдырылмасынын әсасыны тәшкил едир. Әгидәси чилаланма-
мыш, мөһкәмләнмәмиш кәнч әсл шәхсијјәт вәтәндаш ола
билмәз. Әгидә, инам инсан һәјәтына рәһбәрлик едир, она јөн ве-
рир. Инсанын идеја-сијәси вә әхлаги идејалара мөһкәм инан-
масы, әгидә бағламасы онун һәмкин истигамәтдә дүзкүн һәрәкәт
етмәсинә, чәтин анларда өзүнү итирмәмәсинә, мәрд вә мүбариз

олмасына көмөк көстөрүр. Идеја һәјаты, жүксәк мә'нәви һәјат инсан фәалијјәтинин даһили енержисини тәшкил едир. Бә'зи адамларда, о чүмләдән јенијетмә вә кәнчләрдә мүшаһидә олу- нан әхлагымыза зидд һәрәкәтләрин көкләрини мәһз бурада — зәнкин идеја һәјатынын олмамасында, һәр шејә лагејдликдә, арзу вә амалларын бәситлијиндә, еғоист һиссләрлә јашамағда — анчағ өзү үчүн, өз шәхси тәләбатларыны өдәмәк үчүн јашамағ мејлиндә ахтармағ лазымдыр. Әкәр һәлә һәјата бахышы, әги- дәси, мә'нәви идеаллары мөһкәмләнмәмиш тәк-тәк јенијетмә вә кәнчләр һәјата шәхси мејлләр көзлүјү илә бахарса, јемәк-ичмәк, дөбдөбәли һәјат сүрмәк онларын һәјат идеалына чевриләрсә, бу, тәрбијәннин әсл фәлакәти оларды. Мәктәб, аилә, әдәбијјат вә ин- чәсәнәт, бүтүн ичтимайјәт кәнчләри жүксәк идеалларла, бәшәриә һиссләрлә, вәтәндашлығ дујғулары илә јашамаға һазырламалы- дыр. Идеја! Мә'нәви тәрбијәннин әсас вәзифәсини мән бунда кө- рүрәм.

13* Һазырда, чошғун елми-техники тәрәғги дөврүндә бу вәзифә- нин әһәмијјәти азалмыр, әксинә, гат-гат артыр. Дејирләр ки, XXҖ әср роботлар әсри олачағ. Мән буна инанырам. Анчағ, бу да мә- лумдур ки, индидән истеһсал просеси кетдикчә даһа чох автомат- лашыр, роботлашыр. Бу иш интенсив шәкилдә давам едир. Лакин техника нә гәдәр инкишаф етсә дә ону јарадан, идарә едән ин- сандыр. Ән мүкәммәл техника белә һазырлығсыз адамын әлиндә лазыми сәмәрә верә билмәз, тез сырадан чыхар. Одур ки, истеһ- сал просесиндә, үмумијјәтлә, чәмијјәт һәјатында инсан амили мүһүм рол ојнајыр. Партијаһыз бу амили фәаллашдырмаға хүсуси әһәмијјәт верир. Бу саһәдә әдәбијјатын ролу бөјүкдүр. Әдәбијјат гүдрәтли тәрбијә васитәсидир; о, инсанын дүнјакөрү- шүнүн, һәјат идеалларынын, мә'нәви аләмнин формалашдырыл- масында, бир вәтәндаш кими јетишмәсиндә кениш имканлара маликдир. Тәсадүфи дејил ки, әдәбијјаты «һәјат дәрслији», «ин- саншүнаслығ елми» адландырырлар. Мүәллим дә тәрбијә едир, јазычы да. Лакин онларын һәр бири өзүнәмәхсус васитәләрдән истифадә едир: мүәллимин сөзү билаваситә ушағ шүуруна тә'сир едирсә, бәдин әдәбијјат өз чанлы образлары илә даһа чох гәлбә нүфуз едир, онун васитәсилә исә шүура тә'сир көстөрүр. Әтраф аләми, сијаси вә мә'нәви идејалары ағылла вә үрәклә дәрк етмәк исә тәрбијә ишиндә чох мүһүм шәртдир, һисс вә ағыл бирләшән- дә идејалар даһа јахшы дәрк олунур, даһа тез инама вә әгидәјә чеврилик. Одур ки, һәм мүәллим, һәм дә јазычы инсанын гәлбинә вә ағына гита вермәлидир; ону дүшүндүрмәји, һәм дә һәјәчан- ландырмағы бачармалыдыр. Әлбәттә, бурада сөһбәт бәсит һисс- ләрдән јох, үмдә, ән күчлү һиссләрдән — вәтәндашлығ гүруру, севинчи, мәс'улијјәти, вәтәндашлығ борчу, ләјағәти, шәрәф вә

вүғар һиссләриндән кедир. Јүксәк әхлағи вә сијаси идејалары шүура чатдырмағ инсаны вәтәндашлығ һәјаты аләминә дахил етмәк демәкдир. Белә вачиб һиссләрлә, идеалларла тәрбијә еди- ләнләр елми-техники тәрәғгинин тәләбләрини даһа јахшы јеринә јетирәр, чәмијјәтә даһа чох фәјда верәр, өзләри дә хошбәхт оларлар.

Бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтә малик олан жүксәк идејалы бәдин әсәрләр јаратмағ үчүн сәнәткарын өзүнүн вәтәндашлығ мөвгеји, халгла бағлылығы, өз халгынын тарихиндән, ән'әнәләриндән ги- даланмасы аз рол ојнамыр. Сәнәткар нә гәдәр өз халгынын та- рихинә, руһуна көк атарса, бир о гәдәр учалар. Тәбиәтин гануну да беләдир: көкү торпағын дәрин гатларына кедән ағач даһа чох бој атыр. Пушкин, Балзак, Сабир, С. Вурғун, Ү. Һачыбәјов белә учалмајыбмы? Даһи Пушкин өз дәјәсинин тәрбијәсиндән, онун данышдығы рус халғ нағылларындан јетишмишдир. Амма вах- тилә Русија аиләләриндә вә мәктәбләриндә тәрбијәчилик едән он минләрлә франсыз вә алман дәјәси Русијада бир Пушкин јетиш- дирә билмәди.

Мүасирләримиздән дүнјача танынмыш гырғыз јазычысы Чин- киз Ајтматову көтүрәк. О да әсл халғ гајнағындан чыхмышдыр: көрпәлији халғ ичәрисиндә, чобанлар арасында кечмишдир. Ма- насдан тәрбијә алмышдыр. Тәпәдән дырнағадәк гырғыздыр. О, дүнја шөһрәти газанмыш әсәрләриндә дә халғ руһуну, халғ пси- холокијасыны вә ән'әнәләрини әкс етдирир.

Луи Пастер дејир ки, елмин вәтәни јохдур, амма алимин вә- тәни вар. Алим билмәлидир ки, һансы халға, өлкәјә гуллуғ едир вә нијә гуллуғ едир. Бу сөzlәри ејни илә сәнәткарлара да, јазы- чы вә шаирләрә дә, мүәллимләрә дә шамил етмәк мүмкүндүр: вәтәндаш олмајан шәхс нә әсл мә'нада јазычы, нә дә мүәллим ола биләр. Бу, һисс исә ушағлығдан тәрбијә олунмалыдыр.

Мә'лумдур ки, букүнкү мәктәблиләр кәлән әсрин әмәкчиләри олачағлар, әсрин әзәмәтли вәзифәләрини онлар јеринә јетирә- чәкләр. Кәнч нәслин һәјата вә әмәјә һазырланмасы, һәртәрәфли вә аһәнкдар инкишафы, өзләринә шүурлу сурәтдә пешә сечмә- ләри инди һәмишәкиндән даһа чох ақуаллығ кәсб едир.

Мән Азәрбајҗан ССР Али Советинин депутаты кими кәнч- ләрин тәрбијәси үзрә даими депутат комиссијасынын үзвүјәм. Одур ки, бу мәсәлә елә мәним халғ елчиси кими бирбаша вәзифәмә дахилдир. Кәнчлијин бир хүсусијјәти дә ондан ибарәтдир ки, он- лар һәмишә тә'сирдә олурлар, даһа доғрусу, кәнчлик өзүнү һә- мишә кимәсә охшатмаға чалышыр. Биз әдәбијјата кәлдијимиз заман өзүмүзү Сәмәд Вурғуна охшатмаға чалышырдығ. Тәк әдә- бијјатда јох, һәјатда да ондан өјрәнирдик, һәтта һәрәкәтләрини дә тәғлид едирдик. Орта мәктәбдә охудуғум илләрдә мүәллимим

Ибраһим Чәфәри тәглид едирдим. Оун данышыг тәрзи, әдәби-
жата олан бөјүк мәһәббәти, чылғынлығы бизи магнит кими өзүнә
чәкирди.

Бу мисаллары онә көрә чәкирәм ки, кәнчлик дөврүмүздә би-
зим тәглид етдијимиз белә адамлар вар иди. Вај о кәнчлијин
һалына ки, оун тәглид едәчәји адамлар олмасын! Буна көрә дә
кәнчлији ләјагәтли көрмәк истәјириксә, кәрәк биз өзүмүз ләја-
гәтли олаг. Бурада К. Марксын бир сөзү јадыма дүшүр: «Тәрби-
јә едәнин өзү тәрбијә олунмалыдыр». Әкәр евдә ата-ана, мәктәб-
дә мүәллим, ичтимаи јерләрдә ағсагаллар өзләрини тәглидә
ләјиг апара билмәсә, ағылда, давранышда, әмәјә мүнәсибәтдә,
идеја-мә'нәви бахышларында јүксәк сәвијјәдә дурмаса, бизим
кәнчликдән ләјагәт уммағымыз јерсиздир. Тәрбијәсиндән нә тәр-
бијә көзләмәк олар! Она көрә дә мән тәрбијә мәсәләсиндә бирин-
чи нөвбәдә бөјүкләрин ләјагәтли олмасыны вачиб һесаб едирәм.

(3) Кәнч нәслин һәјата вә әмәјә даһа јахшы һазырланмасы мәсә-
ләсинә кәлинчә, гејд етмәк лазымдыр ки, бу мәсәлә тәкчә мәк-
тәби вә аиләни јох, һамыны чидди дүшүндүрүр. Өлкәмиздә һәја-
та кечирилән мәктәб ислаһатынын да башлыча идејасы мәһз
ушаг вә јенијетмәләрин әмәк тәрбијәсини вә пешә һазырлығыны
көкүндән јахшылашдырмагдан ибарәтдир. Лакин бу ислаһат да
һәлә елә бир сәмәрә вермир. Чүнки бу ислаһатын өзүндә дә гүсур-
лар аз дејил.

Кизли дејилдир ки, мәктәби битирән оғлан вә гызларын бир
гисми өзләринә әмәк саһәси, һәјат јолу сечмәкдә сәһвләрә јол
верир. Бә'зән тәсадүфи пешә сечмәк һаллары, кәнчләрин мараг вә
габилијјәтләринә зидд олараг көртәбин шәкилдә али мәктәбләрә
ахыны мүшаһидә олунур. Пешә сечмәк ишиндә белә тәсадүфләр,
сәһвләр һәм кәнчләр үчүн, һәм дә чәмијјәт үчүн зәрәрлидир.
Кәнчләримиздә садә пешәләрә мараг ојатмаг, онлара өз мејл вә
габилијјәтләрини, һабелә чәмијјәтин тәләбатыны нәзәрә алмагла
шүүрлу һәјат јолу сечмәкдә көмәк көстәрмәк лазымдыр. Әлбәт-
тә, бу мүнһәм мәсәләни тәкчә мәктәбин үзәринә атмаг олмаз. Бу
ишдә база мұәссисәләринин әмәк коллективләри, ичтимаијјәт,
елм, мәдәнијјәт вә јарадычылыг тәшкилатлары јахындан ишти-
рак етмәлидир: Кәнчләрин нәзәриндә садә пешәләрин нүфузуну
јүксәлтмәкдә јазычы вә шаирләримиз чох иш көрә биләр. Чәмиј-
јәтимиздә садә пешәләрин ролу, әмәјин вә әмәк адамларынын
әзәмәти мәктәбин тәрбијә ишиндә дә, бәдни әсәрләрдә дә өзүнә
ләјигли јер тутмалыдыр. Мән вахтилә «Садә адамлар» поема-
да бу мәсәләдән бәһс етмишәм:

Јохдур вәзифәнин, ишин, сәнәтин
Бөјүҗү-кичији зәманәмиздә.

136 Һәгигәтдә дә чобан олуб ән али мәртәбәјә јүксәлмәк мүмкүн-
дүр. Алим адыны алыб рәзил көкә дүшмәк дә олар. Һәр шеј пе-
шәнин дүзкүн сечилмәсиндән, инсанын әмәјә мүнәсибәтиндән,
зәһмәтсәврәлијиндән асылыдыр. Пис һәким олмагдансә бачарыг-
лы фәһлә олмаг мин дәфә јахшыдыр. Һалал әмәји илә јашајыб-
јарадан зәһмәт адамларымыз өз фәнинин билмәјән савадсыз
мүәллимдән вә савадсыз алимдән гат-гат үстүндүр.

Кәнчләрлә пешәјөнүмү ишини елми әсасда вә чидди систем-
дә гурмаг лазымдыр. Кәнчләри һәјата, әмәјә һәм зәһни вә физи-
ки чәһәтдән, һәм дә мә'нәви-психоложи чәһәтдән һазырламаг
вачибдир. Мәктәби битирән һәр бир кәнч билмәлидир ки, о, һан-
сы әмәк үчүн јарарлыдыр, һансы саһәдә Вәтәнә, халга даһа
јахшы хидмәт едә биләр вә даһа чох фајда верә биләр.

Мәктәбдә бүтүн тәлим-тәрбијә иши шәхсијјәтин һәртәрәfli
вә аһәнкдар инкишафыны тәмин етмәјә, һәр бир кәнчә өз гүввә
вә габилијјәтинә ујғун пешә тапмагда көмәк көстәрмәјә, әмәјин
вәтәндашлыг башланғычыны дәрк етдирмәјә јөнәлдилмәлидир.
Бурада мүәллимин һазырлығындан, оун шәхсијјәтиндән чох шеј
асылыдыр.

Мүәллим илк нөвбәдә мә'нәви тәмизлик тимсалы олмалы-
дыр. Мәктәбин әсас вәзифәси тәрбијә вәзифәсидир. Демәли,
мүәллим, һәр шејдән әввәл, тәрбијәчидир, о, јетирмәләринин
ағлыны, гәлбини, характерини, дүнакөрүшүнү тәрбијә етмәли-
дир, ләјагәтли вәтәндашлар јетишдирмәлидир. Бунун үчүн мүәл-
лимин бөјүк вәтәндаш үрәји олмалыдыр. Вәтәни, оун тарихини,
мәдәнијјәтини, дилини, әдәбијјәтини билмәјән, севмәјән, даһа
доғрусу, өзү биринчи нөвбәдә вәтәндаш олмајән мүәллим нечә
вәтәндашлар јетишдирә биләр?! Һәр бир мүәллим, тәдрис етдији
фәндән асылы олмајараг, ушаг вә јенијетмәләри Вәтәнә намуслу
хидмәт етмәјә һазырламалыдыр. Һәр шеј бурадан башлајыр.
Елм, билик сонракы мәсәләдир. Мән инанмырам ки, бир адам јах-
шы вәтәндаш ола, амма ејни заманда савадсыз ола; вәтән севки-
си мүтләг оун өз билијини артырмаға кәтириб чыхарачагдыр.

Мән бунунла мүәллимин өјрәтмә вәзифәсини мәһдудлашдыр-
маг истәмирәм. Биликсиз мүәллим ишыгсыз чыраг, гурујан булаг
кимидир. Савадсыз мүәллим олмаг ән бөјүк чинәјәтдир; о, нечә
нечә ушаг нәслини шикәст едә биләр, чәмијјәтә нә гәдәр «зај
мәһсул» верәр. Одур ки, мүәллим кадрларынын һазырланмасына
чох бөјүк диғгәт вә мәс'улијјәтлә јанашмаг лазым кәлир.

Мүәллим үчүн вачиб кејфијјәтләрдән бири өз сәнәтинә, фәнни-
нә вә ушаглара мәһәббәтин олмасыдыр. Белә мәһәббәтдән мәһ-
рум олан шәхсләрдән (онлар нә гәдәр һазырлыглы олсалар да!)
јахшы мүәллим чыхмаз. Әсл мүәллим өз фәнинин вурғуну ол-

малы, бу севкини, вурғунлуғу јетирмәләринә да ашыламағы ба-
чармалыдыр. Јахшы дејибләр ки, өзү алышмајан башгасыны да
јандыра билмәз.

Мәктәбдә тохулуғум илләри хатырлајырам. Әдәбијјат мүнәл-
лимимиз Ибраһим Чәфәр әдәби сималардан, бәди әсәрләрдән
һиссиз, һәјәчансыз даныша билмәзди. Һеч јадымдан чыхмаз. Бир
дәфә дәрсимиз Мәһәммәд Һадидән иди. Мүнәллим үрәк ағрысы
илә онун һәјәтындан эпизодлар данышырды. Дејирди ки, бө-
јүк шаир күчәләрдә доланыб ше'рләрини сатырмыш. Өлүб, ла-
кин инди дә мазарыны тапа билмирик. (Сонралар Мәһәммәд
Һадинин мазары тапылмышдыр: шаир Кировабадда дәфи едил-
мишир — Б.В.). Буну дејиб үзүнү кәнара чевирди. Көрдүк
чијиниләри атылыр. Билдик ки, мүнәллим ағлајыр. Чох чәкмәди
ки, о, дәрсин ортасында синфи тәрк етди. Мән дә онун далынча
чыхдым. Көрдүм, пәнчәрәдән бахыб, көзүнүн јашыны силир. Мән
мүнәллимә јахылашыб ағламағынын сәбәбини сорушдум. О мәнә
бахмадан деди: «Кет бурдан. Сән нә анлајырсан ки, сәнә нә де-
јим?». Мәндә бир шүбһә јаранды: көрәсән Һадидә нә һикмәт
вар ки, мүнәллим мәнә демәди. Кечә-күндүз Һадини мүнәллимә ет-
мәјә башладым. Һәмин анлардан мүнәллимим мәним үрәјимдә
Һади тохуму, вәтәндашлығ тохуму сәнди...

Бах, әсл мүнәллим, вәтәндаш-мүнәллим белә олар; өзү јана-
јана јандыра. Онда тәдрисин дә, тәрбијәнин дә ролу бирә-беш
артар. Беләләринә исә вәтәндаш тәрбијә етмәји чанла-башла
тапшырмағ олар.

ҺӘГИГӘТИН ДИЛИ ИЛӘ

Әдәбијјат чәмијјәтин күзкүсүдүр. Әкәр жанрындан асылы
олмајарағ, һансы әсәр чәмијјәтдәки реал керчәклији доғру-дү-
рүст тәһәссу́м етдирмирсә, демәли, өзүнүн башлыча вәзифәсини
итирир. Партијамызын XXVII гурултајында, Сов.ИКП МК-нын
сонракы пленумларында чәмијјәтимизә јад үнсүр вә һаллара
гаршы мубаризә бүтүн естетик дәјәри, ичтимаи-сосиал маһијјәти
илә гојулмушдур.

Совет әдәбијјатында, о чүмләдән Азәрбајҗан әдәбијјатында
ичтимаи һәјәтдә өзүнү көстәрән мәнфиликләри кәскин мөвгедән
ифша едән јазычылар чох олмушдур. Тәәссу́ф ки, онларын әсәр-
ләри вахты илә амансыз тәнгидә мә'руз галмыш, бир гисми исә
манеәләрдә гаршылашарағ чап олунмамышдыр. Конфликтсиз-
лик нәзәријјәсинин јалныз театра дејил, үмумән совет әдәбијја-
тына бөјүк зијан вурдуғу һаһмыза мә'лумдур. Бизим дүнјәкө-
рүшүмүз әксликләрин мубаризәсини һеч дә инкар етмәјиб. Чүн-

ки ичтимаи-сосиал һәгигәтдән доған' бәди һәгигәтин тамлығы
өзүнү јалныз әксликләрин мубаризәсиндә бүтүн маһијјәти илә
көстәрә биләр.

Буна бахмајарағ, әксликләрин мубаризәсини, ичтимаи ха-
рактерини бәди образларла, глобал проблемләр даирәсиндә көс-
тәрән, сүр'әтли инкишафымыза әнкәл төрәдән манеәләрә гаршы
јазылмыш әсәрләр һәм аз јараныр, һәм дә мејдана чыханлар
објективлиқдан узағ тәнгидә мә'руз галыр.

Белә чыхмасын ки, биз тәнгидин әлејһинәјик. Гәтијјән! Сөһ-
бәт ондан кедир ки, мүасир Азәрбајҗан әдәби тәнгиди елми-нә-
зәри тәһлилдә, глобал естетик арашдырмалардан узағ дүшүб,
һәјәтла, гајнар' әдәби просеслә ајағлаша билмир. Һазырда әдәби
тәнгид мәчлис тостуна бәнзәјир. Учдантутма бүтүн јазычылар вә
бүтүн ше'р, нәср китаблары тәрифләнир. Дејәк ки, һансыса әсәр
тәрифә лајигдир вә һәгигәтән дә белә сәнәт нүмунәләримиз вар.
Анчағ ме'јар о гәдәр итиб ки, тә'риф әндәзәни ашыб, тә'рифин
башлыча сәбәби мөгәләләрдә елми-нәзәри тәсдигини тапмыр.
«Нә үчүн јахшыдыр?» — суалына тәнгид чаваб тапа билмир.

Башга бир мәсәлә. Вәзифәдә олан јазычылар, бир гајда ола-
рағ, тәнгиддән тамамилә кәнарда галырлар. Санки онларын бо-
јуна анчағ јерли вә јерсиз тә'риф бичилиб. Әдәби тәнгиддә мөв-
чуд олан белә субъективизм «тохунулмаз јазычылар» дәстәси
јарадыб. Һансы тәнгидчи бармағыны гатлаја биләр ки, сон
вахтлар Азәрбајҗан Јазычылар Иттифагынын рәһбәрләринин,
иттифагын әдәби органларынын редакторларынын зәиф әсәрини
тәнгид едиб? Чаваб јохдур. Белә бурасындадыр ки, онларын
дәјәрли әсәрләри дә тә'риф долу мөгәләләрдә әсл елми-естетик
гијмәтини алмајыб.

Дәфәләрлә мә'тәбәр күрсүләрдән дејилмәјинә бахмајарағ Ја-
зычылар Иттифагы, ајры-ајры нәшријјатлар бәди әсәрләрин
чапында мүнәллим гајда јаратмырлар вә ја, ачы һәгигәт олса да,
јаратмағ истәмирләр. Охучулар тәрәфиндән бәјәнилмәјән, китаб
мағазаларында тоз басан роман, повест, поема сечилмиш әсәр-
ләрә, сонра да ики, үч вә дөрд чилдлијә дахил едилир. Гәрибә-
дир, алынмајан китабыны тәкрар-тәкрар нәшр етдирән јазычы,
шаир мә'нәви вичданы гаршысында һагг-һесаб вермири?!.

Бунун мугабилиндә әдәбијјатымызын классикләри јалныз ју-
биләдән-јубиләјә јада дүшүр. О да натамам, гүсурлу...

Китабын тиражы, мүнәллимин тутдуғу вәзифәјә көрә дејил,
бәди дәјәринә, охучу тәләбатына ујғун шәкилдә мүнәллимләш-
дирилмәлидир.

Республика Јазычылар Иттифагынын фәалијјәтиндә ән габа-
рыг нәзәрә чарпан гүсурлардан бири дә ана дилиндә јазылан
әсәрләрин рус дилинә, башга дилләрә тәрчүмәси мәсәләсидир.

Үрәк жангысы илә демәлијәм ки, иттифаг белә вачиб бир иши
язычыларын өз «ихтијарына» вериб. Чидди јарадычылыгла
мәшгул олан јазычы-шаирләрин ишини-күчүнү бурахыб тәрчү-
мәчи ахтармасы нә дәрәчәдә дүзкүндүр?

Низаминин әсәрләринин нә русча, нә дә Азәрбајчанча лајиг-
ли тәрчүмәсинин олмамасы Јазычылар Иттифагыны нараһат ет-
мирми? Дөвләт Бәдии Әдәбијјат Нәшријјаты јубилеј мүнәсибәти
илә Низаминин әсәрләринин күллијјатыны плана салды. Биз исә
елми чәһәтдән дәгиг, поезија бахымындан камил јени тәрчүмәләр
әвзинә, вахтилә тәһрифләрлә, јанлышлыгларла чеврилмиш
варианты тәкрарән нәшрә вердик.

Хагани, Фүзули, Сабир, Мирзә Чәлил, Чәфәр Чаббарлы, Нү-
сәјн Чавид... кими классикләримизи Үмүмиттифаг сәвијјәсинә
лајигинчә чыхара билмәмишик. Үрәк ағрысы илә демәлијик ки,
Әһмәд Чәмил, О. Сарывәлли, Әли Кәрим кими халгын севдији
шаирләримизин русча дәјәрли китаблары нәшр олунмајыб.

Башга бир мәсәлә. Әдәбијјатымыза исте'дадлы шаирләр, на-
сирләр кәлир вә онлар бизә (мән јашлы нәсли нәзәрдә тутурам)
бәнзәр јазмырлар. Биз исә чох вахт буна әсәбиләширик, јаху
додаг бүзүрүк. Һалбуки, тәзә, орижинал нәфәсә севинмәлијик.
Вахтилә бизә көстәрилән ағсаггал гајғысыны бу күн кәнчләрә
көстәрмирик. Белә лагәјдлијин, принципсизлијин нәтичәсиндә
бә'зән Јазычылар Иттифагына ләјагәти олмајан чызмагарачы-
лар гәбул олунур, үмидверән кәнчләр исә кәнарда галырлар. Лев
Ошанинн сөзләри јада дүшүр: «исте'дадлара көмәк етмәк ла-
зымдыр, исте'дадсызлар онсуз да өзләринә јол тапачаглар».

Әкәр бу күн јенидәнгурма һәјатымызын бүтүн саһәләриндә
вачиб кејфијјәт дәјишиқликләринә сәбәб олурса, демәли, Јазычы-
лар Иттифагы да өз фәалијјәтини, о чүмләдән иттифага гәбул
гајдаларыны әсаслы шәкилдә дәјишмәлидир.

Инди Мәркәзи Қомитә ашкарлыг вә демократија мәсәләсинә
чох бөјүк вә принципнал әһәмијјәт верир. Бу, бүтүн јарадычы
тәшкилатлар кими, Јазычылар Иттифагынын да фәалијјәтиндә
әсас көтүрүлмәлидир. Тәәсүф ки, һәлә биздә публицистика ва-
ситәсилә партијанын игтисади-сијаси хәттинин маһијјәтини күт-
ләләрә чатдырмаг, изаһ етмәк саһәсиндә чох аз иш көрүлүр.

Истәр мәркәзи, истәрсә дә республика мәтбуатында мәһсул-
ларын кејфијјәтсизлијиндән кәскин, әсл партија принципналлы-
гы илә сөһбәт кедир. Һәр һансы мәһсулун кејфијјәти дә, кејфиј-
јәтсизлији дә ону истәһсал едәндән — инсандан асылыдыр. Нә
вахтса тәбиәти мұһафизә барәдә бир мәгалә охумушдум. Мәга-
ләдә балыг тутан бир киши тәсвир олунуб. О, тор чәкир. Торуна
дүшән балыглары диггәтлә нәзәрдән кечирир, бә'зисини көтүрүр,

бә'зисини исә јенидән суја бурахыр. Мүәллифлә балыгчы ара-
сында белә бир диалог башлајыр:

— Әзијјәт чәкиб балыг тутмусан, бәс нијә бурахырсан?

— Суја атдығым балыгларын нәсли кәсилмәк үзрәдир, деји-
рәм, гој артсынлар.

— Сәндән башга белә едән ки, јохдур...

— Вичданым мәнимләдир.

Инсан нә гәдәр ки, вичданы илә баш-баша дејил, чәмијјәти-
миздә сағламлыгдан, дүзлүкдән сөһбәт кедә билмәз. Пешәмиз-
дән асылы олмајараг, һәр биримиз өз һәрәкәтләримизә көрә илк
нөвбәдә вичданымыза һесабат вермәлијик.

Позулар гајдалар, дағылар низам,
Вермәсән һәр кәсин өз гијмәтини.
Көвһәр дә чәтләјыб үзүләр тамам
Сәррафдан алмаса дүз гијмәтин...

Рәјонларымызда минләрлә һектар торпаг ерозијаја уғрајыб.
Буну һәјәчан һарајы илә дејирик. Ахы, һәмин торпагы вичданы
ерозијаја уғрајанлар о көкә салыблар. Онлара гаршы амансыз
олмалыјыг. Фикирләримә нөгтә гојмаг истәјәндә Михаил Анто-
новун «Огонјок» журналында охудуғум «Нәчиб гајдалар вә на-
нәчиб әмәлләр» мәгаләсини хатырладым. Мүәллиф јазыр: «Ин-
сан амили һаггында чох данышыб вә чох јазсаг да, она јалныз
бир бахым бучагындан јанашырыг: инсана гајғы көстәрмәк ла-
зымдыр ки, о, јахшы ишләсин. Мәкәр инсан тәкчә «ишчи гүввә-
сидир», «әмәк еһтијатыдыр?» Јох! Инсан социал вә мә'нәви вар-
лыгдыр, чәмијјәтимизин башлыча сәрвәтидир».

Бах, бу башлыча мә'нәви варлыгы, бу башлыча сәрвәти го-
румалыјыг.

ШӘХСИ ФИКИР — ИЧТИМАИ ДУҢҒУ

Шәхси фикир шәхси мәгсәдә дејил, үмуми мәгсәд вә мәнафејә
хидмәт едәндә халг фикринин ифадәсинә чеврилир. Буна көрә
дә биз белә шәхси фикри һәм дә ичтимаи фикир адландыра би-
ләрик. Ичтимаи фикир исә елә-белә һавадан јаранмыр. Һәјатын,
ичтимаи шәраитин өзүндән доғур. Ичтимаи шәраитдән доған
шәхси фикир исә бөјүк арзудан, бөјүк тәләбдән вә бөјүк ағрыдан
чүчәрир. Бир аталар сөзү фикримизин там ифадә едәр: «Үрәк
јанмаса, көздән јаш кәлмәз». Чәмијјәтдә инсанлары нараһат
едән, дәрин-дәрин дүшүндүрән, үрәкләри ағрыдан дәрләр ол-
маса фикир дә јаранмаз. Бу мә'нада инди әсас мәгсәд бејинләрдә
чүчәрән, үрәкләрдә јангыја чеврилән, ағызларда сөзә дөнән фик-

рә гол-ганад вермәк, ону чәмијјәтә чатдырмагдан ибарәтдир. Бурахдығымыз сәһвләри вә бу сәһвләрдән доған ағрылары жох етмәк, аталарымызын јаратдығы јени чәмијјәти даһа да инки-шаф етдирмәк вә горујуб сахламаг үчүн гүсурлары малаламагла дејил, онларын әлачыны тапмагла мәшғул олмалыыг.

Бир нәфәрин бүтүн елм сәһләриндә әвәзсиз мүтәхәссис олдуғу, биологлар, дилчиләрә, физикләрә, шаирләрә, бәстәкар вә рәссамларә «јухарыдан» дәрс дедији вахтлар јадымыздадыр. Белә оlanda инсан күтләшир. Онун өз сөзү, өз фикри олмур. Дејиләнә «бәли-бәли» сөјләјир, мүтиләшир.

Әслиндә исә һәр мәсәлә барәдә һәр кәсин шәхси фикри ола биләр. Әсас мәгсәд шәхси фикри мәһз сырф «шәхсликдән», шәхси мәнәфе вә шәхси мәгсәд јүкүндән азад етмәк, ону ичтимаи мәнәфејә јөнәлтмәкдән ибарәтдир. Ичтимаи мәнәфе исә ичтимаи дүјгунун мәһсулудур.

Ачыг демәлијик ки, сон заманлар адамларда ичтимаи дүјгү әзиләмәш, «мән» «биз»дән габаға кечмишдир. Көрдүјүмүз нөгсанлар бә'зән көз јумур, көрдүјүмүзү көрмәк истәмирик. Бу лагејдлик вә сојугганлыыг бизим чәмијјәтимизә јарашан сифәт дејил. Вахтилә бөјүк Сабир «Биздә бу сојугганлары нејләрдин, илаһи?» — дејә лагејдлијә гаршы чыхмышды. Бәс инди? Бәс, биз нијә сојугганлыға, лагејдлијә гаршы үсјан галдыра билмирик?

Губа рајонунун Ермәки кәндинин сакини Исајева Сәфурә 12 ушаг анасыдыр. Еви олмадығындан рајон үзрә Азәрбајҗан ССР-нин депутаты рәссам М. Абдуллајевә мүрачизә етмиш, депутат бүтүн әлағәдар тәшкилатларын гапысыны дејсә дә, Исајеванын арзусуну јеринә јетирә билмәмишдир.

12 өвлад бөјүдүб тәрбијә едән ананын хаһишинә әлағәдар тәшкилатларын бу бикәнәлијинә нә ад верәк?

Мешәләрин ғырылмасы вә зијанверичи һәшәратларә гаршы кимјәви мүбаризә нәтиҗәсиндә торпагларымыз мәһв олур. Биз бу күнү дүшүнүр, сабаһи унутдуруг. Кимјәви мүбаризәни биолоҗи мүбаризә илә әвәз етмәјин вахты чатмамышмы? Бах бурада да һәр шеји бир нәфәрин — вәзифә адамынын шәхси фикри һәлл едир. Умуми фикир, үмуми мәнәфе нәзәрә алынмыр. Чох тәәсүф!

Бир нечә ил әввәл Литвада идим. Ики кәнд арасында јол чәкиләркән нәһәнк бир ағачы кәсдирдијинә көрә тәбиәти мүнәфизә комитәсин рајон ичраијјә комитәсинин сәдрини мәһкәмәјә вермишди. Инсафсызчасына ғырылыб хәритәмиздән силинән Султанбүд мешәси јадыма дүшдү. Тәбиәтә етдијимиз бу гәсдә, кәләмәјимизә кәстәрдијимиз бу лагејд мүнәсибәтә ким чаваб вермәлидир, — дејә дүшүндүм...

Орта мәктәб шакирдләринин илин 5—6 ајыны памбыг ала-

ғына вә јығымына апарылмасы елминизә вә мәдәнијјәтимизә гәсддир. Бу мәсәләјә зијалыларымызын е'тинасызлығыны бизә һеч кәс бағышламаз. Дәрс програмыны бүтүнлүклә кечә билмәјән һәмин шакирдләр, програмы там кечән Бақы мәктәбдиләри илә ејни һүгүгдә али мәктәбләрә гәбул имтаһанларыны нечә верә биләләр? Икинчи тәрәфдән, гәбул имтаһаны көтүрән мүәллимләр кәнд мәктәбләриндәки бу вәзијјәти билдији һалда һансы һаг-ла онлардан програм даирәсиндә имтаһан гәбул едә биләр?

Республика Дөвләт Мүкафаты Комитәсинин үзвү кими мән халг гәһрәманы һагғында чәкилән бир филмин мүсабигәјә тәгдим олунан башга филмләрдән үстүн олдуғуну дејиб, мүкафатын бу филмә верилмәсини тәклиф етмишдим. Өзүнүн иштирак етдији филмә дејил, халг гәһрәманы һагғында чәкилән филмә мүкафат вериләчәјини ешидән көркәмли бир актјорун халг гәһрәманынын үнванына тәһгирәмиз сөзләр сөјләдијинин шаһиди олдум. Дәһшәт мәни көтүрдү. Актјор шәхси мәнәфејиндән өтрү халгын фәхр етдији бир гәһрәманы нечә алчалда биләрмиш! Инди беләсинин сәнәтинә нечә инанасан? Өз шәхси мәнәфејиндән өтрү һамыны тапдајан, мәнсуб олдуғу халгын белә тарихинә арха чевирән бу чүр наданларә вәтәндаш демәк олармы? Әһи мүһүмү дә будур ки, беләсинин шәхси фикри өзүнә гуллуғ еләдијинә көрә о фикир һеч кәсә лазым дејил. Чох тәәсүф ки, инди биздә евини Вәтән, гоһум-әгрәбасыны милләт сајанлар әмәлә кәлиб. Инди бизим илк вәзифәмиз бу мәһдуд һиссә, бу ејбәчәр дүјгү гаршы мүбаризә олмалыдыр. Инди биз илк нөвбәдә Вәтәндашлыг үғрунда мүбаризә апармалыыг!

Кимдир Вәтәндаш? Һамыны өзүнә дејил, өзүнү һамыја борчлу билән, һагғындан чох борчуну дүшүнән, Вәтән үчүн, халг үчүн өзүнү чыраг кими јандыран, «мән»ини «биз»ин ичиндә әритмәји бачаран адам!

Бунун үчүн орта мәктәбләрдән башламалы, тәдрисин әсас рајәсини биликдә јанашы ичтимаи дүјгүларын ашыланмасына јөнәлтмәли, бир сөзлә, әсл вәтәндаш јетирмәлијик.

Алимләрдән бири чох көзәл демишдир: «Шакирдин бејни бош анбар дејил ки, ора билик долдурмаға чалышасан, мүәллимин вәзифәси шакирдин гәлбиндә арзу мәш'әли јандырмагдан ибарәт олмалыдыр». Мәнчә, мүәллим бу мәш'әли јандыра билсә, шакирд өзү о мәш'әлин ишығы илә елмин гаранлыг кушәләрини ишыгландыра биләчәк.

Сон заманлар орта мәктәбдә техники фәнләрин тәдрисини кенишләндирмәк мәгсәдилә әдәбијјат дәрсләринин азалдылмасыны тәләб едәнләрә гаршы «Литератураја газета»да дәрч олунан мәгаләләри алгышлајырам. Мүәллифләр чох һаглы олараг кәстәрирләр ки, техники фәнләрин тәдрисини кенишләндирмәк

эдәбијат дәрсләринин һесабына олмамалыдыр. Чүнки техники фәнләр шакирдләрә билик верирсә, эдәбијат онлары әсл инсан олмага, вәтәндаш олмага һазырлајыр. Орта мәктәбин әсас вәзифәси исә биликлә бәрәбәр, јухарыда дедјимиз кими, үрәкләр-дә мәш'әл «јандырмаг», шакирдләри вәтәндаш кими формалаш-дырмагдан ибарәтдир. Ич бир техники фәнн инсаны инсан кими јетишдирмәк, үрәкләрә амал тохуму сәпиб мә'нәвијаты зәнкин-ләшдирмәк гүдрәтинә малик ола билмәз. Буна кәрә дә биз билик-дән әввәл, ушагларын мә'нәви дүнјасыны чилаландырмалы, он-лара нәјин һәминә јашајыб, нәјин һәминә көзәл мүтәхәссис ол-маг һиссини һәлгин етмәлијик. Бу исә эдәбијатын вәзифәсидир. Бу вәзифәни јеринә јетирмәси үчүн эдәбијатын нүфузуну даһа да галдырмаг әвәзинә саатларыны азалтмаг сәһв олар.

Шахси фикир мүстәгил дүшүнчәдән доғур. Бу вәрдиши дә ушаглыгдан башламаг лазымдыр. Чох тәәссуф ки, биз орта мәк-тәбләрә ушаглара мүстәгил фикир сөјләмәк вәрдиши әвәзинә чох заман тутуғушулуғ өјрәдирик. О. Чајковскаја «Дүз сөз» мәгаләсиндә¹ һаггы олараг јазыр: «Биз ушагларә әслиндә истә-дији кими дүшүнмәк тәрзиндән мәһрум етмирикми?»

Башга бир мисал. Кијев киностудиясынын чәкдији «Мән вә башгалары» адлы сәнәдли филм бу чәһәтдән чох марағлыдыр. 6 јашлы 12 нәфәр ушаг бөјүк бир столун архасында әјләшир. Столун үстүндә бири ағ, бири гара ики пирамида фигуру гојул-мушдур. Експериментатор гадын ушаглара дејир: «Ушаглар, инди бура Петја адлы бир ушаг кәләчәк. Сиз һамыныз демәли-синиз ки, пирамидаларын икиси дә гарадыр. Иә, инди дејин кө-рөк, пирамидаларын һәр икиси нә рәнкдәдир? Ушаглар бир ағыздан «икиси дә гарадыр», — дејә чаваб верирләр. Петја ичә-ри кирир. Гадын ушаглардан сорушур: «Пирамидалар нә рәнк-дәдир?» һамысы хорла гышгырыр: «Гара!» «Икисидәми гара-дыр?» Чаваб: «Икиси дә». Гадын Петјадан сорушур: «Пирами-далар нә рәнкдәдир?» Петја чаваб верир: «Гара». «Икисидәми гарадыр?» Чаваб: «Икиси дә». Онда гадын Петјаја дејир ки, «Ағ пирамиданы мәнә вер». Петја ағ пирамиданы гадына верир. Гадын дејир: «Бәс бајаг дејирдин, пирамидаларын икиси дә гарадыр. Инди мәнә ағ пирамиданы верирсән?» Ушаг башыны ашағы дикиб ағлајыр вә чаваб верир: «Мән билмирәм».

Ушағы ағладан нәдир? Јаланла һәгигәт арасындакы анла-шылмазлыг! Онун «мән билмирәм» чавабы исә ону долашдыран вәзијәтин, јә'ни јаланын үзүнә чәкилән шилләсидир. Ушаг бө-јүјәндән сонра бу шиллә дә бөјүјүб онун өзү илә чәмијјәт ара-сында учурум јарада биләр. Биз бундан горхмалы, һәлә орта

мәктәбдән ушаглара һәгигәтдән чәкинмәмәк, һәгигәти шиллә ки-ми јаланын үзүнә вурмаг тә'лимини вермәлијик. Јалныз һәгигәти дејәнләр шәхсијјәт сәвијјәсинә јүксәлир вә јалныз беләләри чә-мијјәт үчүн фәјдалы ола билир. Амма јаланлара һәлә ушаглыг-дан адәт едәнин бөјүјәркән сифәтсиз, мә'нән пуч бир мәхлуга чевриләчәји лабүддүр. Беләләриндән бирини О. Чајковскаја белә характеризә едир: — «О, «баша дүшмәмәк елми»нин мүтәхәссиси олду. Бу нечә елмдир? Мәнә сонралар бир назирлијин ишчиси бу «елми» изаһ етди: «Мәнә баша дүшмәмәк үчүн мааш верир-ләр. Мәним тәәччүбләндијими көрән бу адам фикрини белә хыр-далады: мисал үчүн, мәним јаныма бир директор кәлир вә дејир ки, заводун јенидән гурулмасы үчүн мәнә филан гәдәр фәһлә, филан гәдәр материал вә филан гәдәр пул лазымдыр. Мән өзүм мүһәндис олдуғумдан чох јахшы билирәм ки, о, һағлыдыр. Анчаг назирлијин ишчиси кими мән ону баша дүшмәмәлијәм вә онун истәдикләрини јарыбајары азалдырам».

Мүһәндис кими анламаг, назирлијин мә'муру кими анлама-маг! Бир чүр дүшүнүб әјры чүр данышмаг хәстәлији давам ет-дикчә биз гаршымыза гојдуғумуз бөјүк мәгсәдләрә нечә чата биләрик?

ИСТИСУ ДЕДИМ, ҮРӘЈИМ ЈАНДЫ...

I

Һәр гарыш торпағын тарихи үмүмән Вәтәнин тарихидир. Әкәр јурдун өјрәнилмәмиш, сирри ачылмамыш бир гарыш торпағы варса, синәмизә дөјә билмәрик ки, бүтөв тарих китабымыз вар. Бармаглар говушуб јумруг олан сајаг, һәр гарыш торпаг да го-вушуб Вәтән олур. Нирс вә гәзәби илә јери-көјү ләрзәјә кәтирән дәрја дамлаја миннәтдардыр вә бу дәрјанын дадыны, тамыны дујмаг үчүн ордан бир ичим су көтүрмәк кифәјәтдир. Бир ичим су үмүмәндән хәбәр вердији кими, һәр гарыш Азәрбајҹан торпа-ғы да инсанлығын тарихи һағгында чох мәтләбләр дејир.

Бу мә'нада дағлар вә гајалар вәтәни, елә бу дағлар вә гаја-лар кими мәрданә инсанлар вәтәни Кәлбәчәр ән инчә чизкилә-риндә белә халғымызын кечмишини јашадыр. Бу дағ рајонунда оларкән кез бәбәји кими горунан, јерли әһалинин ән ади дав-ранышларында, мәишәтиндә јашајан илкинлик, гәдимлик гәлби-ми нечә риггәтлә дөјүндүрдүсә, илкинә, сағлам көкләрә арха-ланан мүасирлијә дә бир о гәдәр севиндим. Бу чох вачиб шәртдир. Һәјат музеј дејил, натурал шәкилдә адәт вә ән'әнәләри

¹ Бах: «Литературнаја газета», 16 апрел 1986-чы ил.

нүмајиш етдирмэк, мадди мәдәнијјәт абидәләрини архив сәлигәси илә јан-јана дүзмәк әсл һәрәкәт вә динамикадан узагдыр. Әсас одур ки, дүнәнә сөјкәнән бу күн нечә көрүнүр. Тарих бизә она көрә кәрәкдир ки, бу күнүмүзү јарадаг, бүтүн руһумузла, фәһм вә идракымызла сабаһымызы тәсәввүр едә биләк.

Районун партија, тәсәррүфат фәаллары районун инкишаф мејлләрини вахтында вә дүзкүн көрүбләр. Елә бил район ичти-маијјәти һәлә бир нечә ил әввәлдән Азәрбајчан КП МК-нын, Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин 1986—1990-чы илләрдә вә 2000-чи иләдәк олан дөврдә Азәрбајчан ССР даг районларынын иғтисади вә социал инкишафынын сүр'әтләндирилмәсинә даир комплекс програм һаггында мәсәлә музакирә едәчәјини дујуб. Чәсарәтлә демәк олар ки, бурада республика партија тәшкилаты вә республика һөкүмәтинин һәллини вачиб сәјдығы бөјүк социал, мә'нәви проблеми — даг районларыны сүр'әтлә инкишаф етдир-мәк проблемини реаллашдырмаг үчүн е'тибарлы зәмин вар. Бу зәмин биринчи нөвбәдә һәрәкәтә кәтирилмиш инсан амилидир — публисистләрин дили илә десәк, адамларын гуруб-јаратмаг еш-гидир. Даш да тапыландыр, ағач да, гум да... Вај онда ки, инсан тикмәк истәмәјә, о заман дашы мамыр тутар, тахта чүрүјәр, гуму јел апарар. Гуруб-јаратмаг ешги индинин өзүндә Кәлбәчәри ча-ванлашдырыб. Район мәркәзиндән ики-үч километр аралыда салынан мүасир шәһәр фикримә тутарлы мисалдыр.

Тәзә шәһәрдә учалдылан биналар халгымызын гәдим ме'мар-лыг ән'әнәләри илә мүасир архитектура елементләрини паралел шәкилдә бирләшдирир. Дүнән доғулан јарашыглы биналар мил-јон јашлы дағларын әтәјиндән јапышан хошбәхт балалара јаман бәнзәјир. Инзибати биналар, чохмәртәбәли јашајыш евләри, мәктәб, ушаг бағчасы, хәстәхана вә с. улу дағларымызы бир аз да һөрмәтә миндириб. Үзбәүз дајанан дағлара вә шәһәрә бахан-да мәнә елә кәлди ки, кечмишлә бу күн, илкин јарадыланла нә-тичә диз-дизә вериб олмуш вә олачағын, кечмиш вә кечәчәјин әбәди мө'чүзәсини дәрк етмәк истәјирләр.

Кәлбәчәр белә олачагдыр. Кәлбәчәр белә јурддур! Тарихин вә индинин гоншу олдуғу бу чүр јурд јерләрини бармагла сәјмаг олар.

II

Кәлбәчәр бәнзәрсиз олдуғу кими, ики ил әввәл бурада јара-дылмыш тарих вә дијаршүнаслыг музеји дә һеч бир районун му-зејинә бәнзәмир. Бәнзәмир демәк асандыр. Амма бу бәнзәрсизли-ји јаратмаг чәтиндир. Тәкчә бу чәтинлијин өһдәсиндән ләјагәтлә

кәлдикләринә көрә һәр бир кәлбәчәрли әсл вәтәндашдыр, өз јурдуну, доғулуб боја-баша чатдығы торпағы чаны, ганы гәдәр севән адамдыр.

Бәс бәнзәрсизлик нәдәдир? Бу бәнзәрсизлик нечә јарадылыб? Бу суалы өзүмә вермишәм, музејлә таныш ола-ола, адамлары диндирә-диндирә һејрәтләнмишәм. Тәәсүф ки, музеј јаратмаг кими хејрхәһ бир иш бә'зән районларымызда «бизим дә вары-мыздыр» психолокијасына әсасланыр. Формал јарадылан бу му-зејләр тамашачы һејрәтинә сәбәб олмур. Экспозисијада јерли шәраити нәзәрә алмаг әвәзинә Азәрбајчан тарихинин һәр кәсә мә'лум материаллары нүмајиш етдирилир. Она көрә дә бу музеј-ләрин гапысыны илләрлә ачан олмур. Һалбуки, музеј мәктәб-дир, мә'нәви хәзинәдир. Кәлбәчәр музејинә баханда исә бир даһа дудум вә инандым ки, районларымыздакы тарих вә дијаршү-наслыг музејләринин архив сүкутуну гырмағын вахты чатмыш-дыр, мүмкүн олан ишдир.

Кәлбәчәр музеји, әкәр белә демәк оларса, икигәт музејдир; ичи бир музеј, чөлү бир музеј.

Адамы палтарына көрә гаршылајарлар, ағлына көрә јола са-ларлар. Гәрибәдир ки, Кәлбәчәр музејиндә хариц-заһир, чөл-ич сәрһәдди итир. Музејин һардан башландығыны демәк чәтин ол-дуғу кими, һарда битдијини сөјләмәк дә олмур. Бүтөвлүкдә му-зеј һәр илмәсиндә бир дүнја, һәр дүјүмүндә бир әләм јашајан нәһәнк халчадыр. Елә бил бу халчаны бүтүн Азәрбајчан әлләри тохујуб, сонра да кәтириб улу дағларын синәсиндән асыблар. Халг дүһасыны, халг илһамыны јашатмаг үчүн дағлардан е'ти-барлы ајры бир сахланч олармы һеч? Бүсбүтүн нахыш вә илмә-ләрдән ибарәт олан фасада бахырам. Бир фәрги вар ки, дивар-халчада илмәләр сапдан дејил... дашдандыр. Бу да халг тәфәк-күрүнүн јени мө'чүзәси; даш халча, даш илмә...

Бу халчанын әсас мүәллифи Кәлбәчәр торпағынын өзүдүр. Дағларда, гајаларда, чајлаг јерләриндә бизә мә'лум олан једди рәнкин ән азы јүз чаларында даш вар. Музејин тикинтисиндә бу әлван дашлардан елә мәһарәтлә истифадә олунуб ки, бир рәнк, бир чалар икинчи дөфә тәкрат едилмәјиб. Ме'марлыг нүмунә-ләриндә сырф халчачылыг сәнәтинин принципләрини көзләмәк ән'әнәси мәнә сон дәрәчә јени көрүндү.

Диварлары диггәтлә нәзәрдән кечирдикчә гәлбимдән гәрибә дујулар бојланды. Мәнә елә кәлди ки, халчаларымыза бөјүдүчү шүшә архасындан бахырам. Истәр-истәмәз қөркәмли Азәрбај-чан алими Худу Мәммәдовун гәдим түрк халчалары барәдәки фикринә бир даһа шәрик чыхдым ки, бизим милли халчаларда фон олмур. Ајры-ајры фигурлар бирләшәрәк фон јарадыр. Кәл-

бәчәр усталары бинанын бәзәдилмәсиндә бу үсулдан истифадә едибләр.

Гоһум адамлары ган бирләшидир, гоһум дашлары гоһум чизкиләр. Тарих-дијаршүнаслыг музејинин һәјәтинә Кәлбәчәр јајлагларындан ири даш парчалары кәтирилиб. Һејрәтли о дејя ки, бу дашлар һансы техниканын, һансы инсан, јурддаш инанын һесабына бура кәлиб чыхыб, Һејрәтли одур ки, бу дашларын синәсиндә јува гуран чизкиләр ејнән Гобустандакы гаја рәсмләрини хатырладыр. Хатырладыр јох, Гобустан рәсмләрини өзүдүр. Бир анлыға Кәлбәчәрлә Гобустанын арасындакы мәсафәни хәјалынызда чанландырын, бир анлыға Азых мағарасы илә Кәлбәчәрин арасындакы мәсафәни көзүнүзүн габағына кәтирин, бир анлыға көзү јашлы Араздан о тајда, әлчатмаз, үнјетмәз доғма гајалыглардакы Гобустан јазыларына бәнзәр хәтләри чызан даш бычагларын сојуглуғуну, көјнәртисини өз әзаларынызда һисс един. Сән демә, улу бабаларымыз Гобустанда, һүзуруна кедә билдијимиз вә кедә билмәдијимиз Вәтән гајалыгларында ов овлајыб, нәрә чәкиб, тонгал галајыб, сонра да садә тәфәккүрүн ишығыны гајаларын көксүнә саларкән Кәлбәчәр јајлагларында да ејни иши көрүрмүшләр...

III

Чөлүмүз барәдә бу гәдәр. Музејин ичи дә бәнзәрсиздир. Экспонатларын һәр биринин мән дејәрдим ки, тарихи әһәмијјәти вар. Музеј ишиндән бир о гәдәр башым чыхмаса да ону билирәм ки, орада нүмајиш етдирилән мадди мәдәнијјәт абидәси әшја, предмет нә гәдәр тарихи маһијјәт дашыјырса, бир о гәдәр надирдир. Музејдә исә бу чүр әшјалар чохдур. Марағлы будур ки, милли хәзинәнин јарадычылары мадди әшјаји-дәлилләрлә јанашы, јерли әһалинин мәнәви дүнјасыны да нүмајиш етдирмәјә наил олублар. Бу, бөјүк уғур сајылмалыдыр.

Музеј кәлбәчәрлиләрин, дағ адамларынын, үмүмән, халгымызын этнографијасы һаггында сон дәрәчә зәнкин мәлүмат верир. Дағ адамларынын дәјишмәз тәбиәти, мәнәви ерозијадан узағ этнографијасы тамашачыда Һејрәт доғурур. Нүмајиш етдирилән «Једди һүнәр» ојуну, мәнчә, бизим ушаглыгдан јадымызда галаң чилинкағач, дирәдәјмә, мәрә-мәрә, кизләнпач кими ојунлардан чох гәдимдир. Ојунун руһу Дәдә Горгуд дүнјасыны хатырладыр. «Једди һүнәр» ојунуна көрә еркәнлик јашына чатан һәр бир адам једди һүнәр көстәрмәлидир. Мәсәлән, обанын ән күчлү адамы әлиндәки гылынчы шағули вәзијјәтдә сахлајыр. Сынагдан чыхарыласы чаван узагдан кәлиб гылынч сахлајанын биләјинә елә

гүввәтли зәрбә ендирмәлидир ки, гылынч дүшсүн. Башга бир шәрт беләдир: сыннан јенијетмә ата минмәли, сүрәтлә чапмалы, мејданын ортасына гојулмуш ири бир еркәји јердән галдырыб атын үстүнә ашырмалыдыр. Марағлыдыр ки, бу адәтләр вә ојунлар Кәлбәчәрдә бу күн дә јашајыр.

Музејдә нүмајиш етдирилән мәншәт әшјаларынын бәзиләрини демәк олар ки, илк дәфә көрдүм. Сән демә, инди мәтбәхдә алүминниум мәфтилләрден һазырланмыш јујулмуш габ јығылан, мүасир көрүнән рәфләр јүз илләр бундан әввәл азәрбајҗанлыларын мәншәтиндә ишләнирмиш, сән демә, јујулмуш гашыглары сахламағ үчүн хүсуси тохунмалар вар имиш, һәм дә бу габын һәр гашыг үчүн хүсуси чиби олурмуш. Гашыг јујуландан сонра сапы јухары вәзијјәтдә һәмин габа гојулурмуш ки, һәм гурусун, һәм дә тәмиз галсын. Көрүнүр ки, кәлимли-кедимли дүнјанын әбәди вә әзәли ганунудур: һәр тәзәдә көһнәдән нәсә вар...

Кәлбәчәрин тәбиәти минерал јатагларла зәнкиндир. Мүаличә әһәмијјәтли сулар, гијмәтли дашлар... Минерал сулар вә онлардан истифадә барәдә бир гәдәр сонра данышачағам. Музејдә тәбии даш вә мәрмәр нүмунәләри гојулуб. Тәәссүф ки, зәнкин јатагларын гыртмышлары бу көзәл сарајда «дарыхыр». Республикамызын пајтахтында, рајон мәркәзиндә тикилән ири социал биналарын лајиһәсини һазырлајан ме'мар исә билмир өз бинасына нәдән үзлүк вурсун, һансы дашдан пилләкән гојсун ки, зөвг охшасын, көзәллик бәхш еләсин. Дағ рајонлары һаггында гәрар республикамызын иншаат мејданлары үчүн материал истәһсал едән тәшкилатларыны дүшүндүрмәли, ајаға галдырмалыдыр ки, Кәлбәчәр хәзинәси әзәмәтли биналарымызы бәзәсин. Тәбиәт китабдыр, охумасан охунмаз!

Музејдә хошума кәлән башга бир чәһәт фолклора, халгын миниллик ағыз әдәбијјатына көстәрилән доғма мүнәсибәт олду. Бурада шифаһи халг әдәбијјатынын нүмајиши үчүн хүсуси отаг ајрылыб. Галын-назик дәфтәрләрдә нағыллар, дастанлар, бајатылар, аталар сөзләри, гошмалар жанрлар үзрә группашдырылыб. Марағлыдыр ки, бу нүмунәләрин әксәријјәти алындығы адамын сәси илә лентә көчүрүлүб. Ашыг Шәмширин, демәк олар ки, башабаш јарадычылығы устадын өз сәси илә лентә алыныб. Бу хәзинә дејил, бәс нәдир? Бу сәтирләри охујаркән сизин дә гәлбиниз ифтихар һисси илә дөјүнмүрмү?

Ашыглар хасы уstad Әләскәри Кәлбәчәрә дәрин телләр бирләшидир. Дағ јолларындан кечәндә онун доғулдуғу Көјчә маһалы илә Кәлбәчәрин арасы беш-он километрди. Ашыг Кәлбәчәрин чох јығынчагларында олмуш, саз тутуб, сөз гошмушдур. Дағ көзәлләри јүз-јүз отуз ил өмүр сүрәндән сонра улу дағларла һалаллашсалар да, ашыг Әләскәрин көзәлләмәләриндә әбәди ја-

Кэлбәчәрдә чох адамдан сорушдум ки, илк дәфә бу музей кимин тәшәббүсү илә ярадылыб? Намы деди ки, Шамил Әскәров вун. Инди о, музейн директорудур. Шамил Әскәров исә башга чүр деди. Деди ки, илк нөвбәдә Азәрбајжан партија тәшкилатынын милли мәдәнијәтнинизә көстәрдији диггәт вә гајгыја верилән имкана миннәтдар олмалыыг. Музеји ярадан исә Кэлбәчәр чамаатыдыр.

Мән кәлбчәтрлиләрин бөйүк сәнәт һәвәсини һалә бир нечә күн ирәли әдәбијјатымызын, мусиги вә рәссамлығын инчәликләрини дәриндән билән чаван шаир Сејидәли Мәммәдовла көрүшәркән дүјүш, јерли адамларын сәнәт јанғысына һејрәт етмишдим. Дағ адамы даға бәнзәр. Сәхавәтдә дә, торпаға, ел-обаја бағлы-лығыда да...

Әфсус ки, дағын күнеји кими гузеји дә вар. Әфсус ки, Кәлбәчәрин тәрифи, сөзү-сөһбәти, гәләмә чәтинликлә кәлән көзәлликләри олдугу кими, демәјә чәтинлик чәкдијим гүсурлары, һәллийи көзләјән проблемләри дә вар. Гузеји күнеј еләмәк, инсан күчүн-дән ғырагдыр, амма гүсуру арадан ғалдырмағ, проблеми һәлл етмәк инсан әлиндәдир. Сәнин, мәним, фәһләнин, назирин, рај-ком катибинин — бир сөзлә, бизим әлимиздәдир. Нә үчүн бу ишә һамыны ғатырам? Чүнки Кәлбәчәр елә-белә јер дејил. Истәр тәбин гурулушу, истәр тәмиз-саф һавасы, мүәличә әһәмијјәти, истәрсә дә тарихи абидәләрлә зәнкинлији бахымындан дүнјанын надир кушәләриндән биридир. Кәлбәчәр доғма Азәрбајҗанымы-зын нәфәс алан чијәридир. Хәстә үрәкләримизин, сызылтылы-гол-ғычымызын логманы Кәлбәчәрди, онун шөһрәтли Истисују-дур. Истису дедим, үрәјим јанды. Бир көрүн биз нәјин ғәдрини билмирик? Корәғлуја нәрә вә күч верән бир дирилик сујунун! Әкәр Корәғлу һагигәтән дә, лап елә мүстәғим мә'нада, дағларда чағлајан гүдрәт сују, шәфа сују тапыб ичибсә, бу, Истису олма-јыб, башға нә су ола биләрди?

Биринчи. Дэнзиг сэвижэсэндэн 2225 метр жүксэкликдэ олан санаторијаја кедэн јол илбэнл бэрбад хала дүшүр. Инди бу гыса мөсөфөни 4—5 саата күчлө баша вурмаг мүмкүндүр. Јолун гайдаја салынмасы игтисадијатча зөиф олан Көлбөчөр рајонунун имканы харичиндэдир. Зөнимчө, ДГМВ-нин вэ этраф — Јевлах, Бөрдө, Мирбөшир, Ағдам рајонларындакы тикинти тәшкилатларынын көмөји илэ Истисуја кедөн јол гыса мүддөтдө дүзөлө билэр. Республика өһөмијјөтли курорта әл узатмаг, көмөк етмөк бүтүн тәшкилатларын борчудур.

Үчүнчү. Истисууун мүаличә әһәмијјәти дүнјада мәшһурдур. Бу сууун долдуруулмасы, рајонлара көндәрилмәси јенә дә бәрбад һалдадыр.

·94

кионунда тэдгигат апараркэн мэн дејардим ки, чинајэтэ јол верирлэр. Нэр дэрэдэ артезиан вуруб арадан чыхырлар. Онлар отрафда термал су тапдыглары илэ өјүнүб, гујулары гапамага мөһөл гојмурлар. Сулар навајы ахыб кедир. Белэ кетсэ, јахын 10—15 илдэ термал су ештијаты там түкөнмөк төһлүкөсиндэ галачаг. Тэбин чешмөниң сујундан сэмэрэли истифадэ едэ билмөдijимиз һалда эләвэ артезиан гујулары вурмаг, онлары багламаг чинајэт дејилсэ, бэс нэбир? Баш курортлар идарэсинин табелијиндэ олан идарэнин ишчилэри исэ газдыглары гујулары гапајачагларына сөз версэлэр дэ индијэдэк эллэрини ағдан гараја вурмамышлар.

Дөрдүнчү Истисуда бир дэнэ дэ олса меһманхана, јахууд пансионат јохдур. 1964-чү илдэ 300 јерлик ики пансионат бинасы тикилмөјө башламыш, сонра унутулмушдур. Гэрибэ-бурасыдыр ки, јарымчыг галмыш биналары тамамламаг эвэзинэ бу јахынларда онларын бири сөкүлүмүшдур. Тэсэррүфатсызлыг о дэрэчэјэ чатыб ки, диқэр јарымчыг галан бинанын гаршысындакы галдырычы кран 1964-чү илдэн бэри пас атыб чүрүјур.

Бешинчи. Истифадэда олан јеканэ санаторијада вэзијјэт дөзүлмэздир. 1982-чи илдэ элзэлэдэн эдэләнмиш 11 корпусда, газанханада вэ нөмрөлөрдэ тәмир иши апарылмыр. Кэлбөчэр рајонундакы 41 нөмрөли механикләшдирилмиш сәјјар тәмир-тикинти дөстөсинин имканы бу тәмири апармагдан чох-чоҳ ашағыдыр.

Алтынчы. Республикада бүтүн санаторијалары курорт тичарэти идарэси тәһиз етдији һалда, нөдәнсэ Истису санаторијасынын тәһизаты 1983-чү илдэн Азэриттифага һәвалә едилмишдир ки, бу да тәһизат ишини хејли чәтинләшдирир.

Једдинчи. Рајонун эразисиндэн вэ Истисујун 17 километрлијиндэн Ермәнистанын курорт шәһәри Чермуха тэбин газ хәтти кетдији һалда Истису тэбин газы мөһтачдыр. Гоншумуз исэ бизим газымызла очаг галајыб әлэјһимизэ «Очаг» јазыр.

Санаторијада хөрәкләр бәзән одунла биширилир. Хәстэләрә хөрәк вахтында чатмыр. Үстәлик мешәләримиз гирылыб мөһв олур. Өз тэбин газымыз өз торпағымыздан кечдији һалда, ондан истифадэ едэ билмөдijимизи дүшүндүкчә адамы һејрәт көтүрүр. Мән вэ мәним кими адамларын әлиндән үрәк ағырысы илэ јалныз тәәччүбләнмәк кәлир. Амма чох тәәссүф! Сәлаһијјәтли вэ сәлаһијјәтсиз јолдашларын һеч бири бу вэзијјәтә дөзмәмәлидир.

Сәккизинчи. Бу мәсәлэләр барәдә вахтилә мәрһум јазычыларымыздан Ә. Вәлијев, С. Рәһимов, сонралар халг јазычысы Б. Бајрамов, Г. Хәлилов, журналист-шаир Ш. Әкбәрзадә мөтбуатда чыхыш етмиш, сәсләрини учалтмыш, лакин бир фәјда һасил олмамышдыр. Мән дэ өз сөзүмү дејирәм. Нәтичәси ола-

чагмы, олмајачагмы, конкрет чаваб верә билмирәм. Нэр һалда фикирләрим кениш охучу күтләси илэ, бу ишин бирбаша чавабдеһләри илэ бөлүшмәк вачибдир. Бу күн сөз адамлары, мөтбуат халгын һәјаты илэ бағлы олан һеч бир мәсәлэдән јан кечә билмәз. Фикир верин, инди мәркәзи мөтбуатда дәрч олунаң мәгаләләрдә јазычылар, алимләр, журналистләр халгы дүшүндүрән чох чидди ичтимаи мәсәлэләр галдырырлар. Бу, јенидәнгурма дөврүнүн тәләбидир. Ашкарлыг вэ демократијанын кенишләндији бир дөврүн тәләбидир. Заманын, дөврүн тәләбинә биканәлик исэ јенидәнгурма хәттинә зиддир.

Кәлин, бирликдә дүшүнәк. Әкәр биз Истису кими гијмәтли инчинин гәдрини билмириксә, нијә өзүмүз өз јахамыздан јапышыб силкәләмирик. Ахы бизим халг гәдирбилән халгдыр. Өз зәримизин, өз хәзинәмизин гәдрини өзүмүз билмәлијик.

АСТАРАДА КӨРДҮКЛӘРИМ

Бир нечә илдир, јазычы достларымдан Астара рајонунда «Мараглы көрүшләр клубу» јарадылдығыны, бу клубда көрүшдә олдуғларыны вэ онлара мараглы суаллар верилдијини ешидирдим. Нәһајәт, илин әввәлиндә мән дэ бу клубда бир көрүшүн иштиракчысы олдум вэ дејиләнләрин доғрулуғуна инандым.

Бу клубун фәалијјәти рајонда галдырылан тәшәббүсләрин вэ көрүлән даһа бөјүк ишләрин вэ тәдбирләрин јалныз чүзи бир һиссәсидир. Буна көрә дэ сон заманлар республикамызын бир чох рајонларында, о чүмлөдән Астарада башланан бир чох хејрхәһ ишләрдән вэ бунларын зәрурәтиндән данышмаг истәјирәм.

Бунлардан биринчиси рајон мәркәзләриндә јарадылан шахмат мәктәбләридир. Бу гәдим ојунун индики заманда республикамызда күтләви јайылмасы сон дәрәчә севиндиричи һадисәдир. Астарада вэ Губада шахмат фигурларынын шәкли әсасында гирымызы кәрпичдән тикилән мәктәб биналарынын мөзмуну бир јана дурсун, заһири көркәми көз охшајыр, нәзәри чәлб едир. Бу мәктәбләрдә кәләчәкдә көркәмли шахмат усталарынын јетишәчәјинә инаныр, бу инам һисси бизи севиндирир.

Астарада ахырынчы дәфә 1972-чи илдә олмушам. Ондан бэри рајон танынмаз дәрәчәдә хејли дәјишмишдир. Рајона дахил олдуғумуз заман нәзәримизи чәлб едән илк мараглы чәһәт, асфалт јолун нэр ики тәрәфиндә ири һәрфләрлә јазылмыш шүарлар олду. Онлардан бир нечәсини мисал кәтирмәк истәјирәм: «Торпаг чох әдаләтлидир, о һеч вахт һаггы итирмир». Бу шүарын әсл мәна вэ изаһы аталар сөзүндә беләдир: «Торпаг дејир: өлдүр мә-

ни, дирилдим сәни». Бу мүдрик сөзүн мүасир изаһы исә беләдир: «Торпаға ғајғы вә ондан истифадә мәдәнијјәти јүксәлдикчә торпағын мәһсулдарлығы артар...»

Бу фикирләр Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Програм лајиһәсиндә дә өз әксини тапмышдыр:

Совет адамы «һәм дә доғулдуғу вә бөјүдүјү торпаға мәһәбәт» руһунда тәрбијә олунмалыдыр.

Торпаға мәһәббәт вә ғајғы!

Мән бу мүдрик сөзләрин јалныз шүарларда дејил, әмәлдә һәјата кечирилдијини республикамызын бир чох рајонларында, о чүмләдән, Астарада өз көзләримлә көрдүм... Мән бурада көрдүкләримин әјани сүбутуну рәғәмләрлә дејил, чанлы һәјат фактлары илә көстәрмәк йстәјирәм. Чүнки мәгсәдим башгадыр.

Торпағы әкиб бечәрәң инсандыр. Инсана ғајғы вә мәһәббәт олмајан јердә торпаг да ғајғы вә мәһәббәтдән мәһрум олар. Нәтичәдә дә һеч бир мәгсәд һасил ола билмәз.

Торпаға ғајғы инсана ғајғыдан башланыр. Астара зәһмәткешләри өзләринә көз охсајан гырмызы кәрпичдән јарашығлы евләр тикмиш, күчәләр јенидән гурулмуш, јоллар асфалтлашдырылмыш, һасарлар Шәрг үслубу илә һөрүлмуш; ејни үслубда тарла дүшәркәләри салынмышдыр. Бу көзәл евләрдә јашајан, асфалт јолларла аддымлајан јарашығлы тарла дүшәркәләриндә динчәлән зәһмәткеш, она көстәрилән ғајғыны вә мәһәббәти бечәрдији торпаға ғајтарыр, нәтичәдә торпаг инсана, инсан да ана торпаға өз борчуну өдәмиш олур.

Астарада «ән јахшы ев вә ән сәлигә-саһманлы һәјәт» уғрунда һәр ил јарыш кечирилмәси ән'әнә һалыны алмышдыр. Бу јарыша һәр ил апрел ајында әввәлчә шәһәр, гәсәбә вә кәнд советләриндә јекун вурулур. Советликләр үзрә биринчи јер тутан ән јахшы ев вә сәлигә-саһманлы һәјәт рајон мүсабигәсинә тәғдим едилир. Јарыш дөврүндә депутатлар евләри вә һәјәтләри кәзир, гәләбә чаланлара дәрәчәјә көрә телевизор, тозсоран, јахуд палтарју-јан машин һәдијјә верилир. Сәлигә-саһмана вә тәмизлијә риәјәт етмәјәнләр исә јерли радиода тәнгид едилир. Көзәл дүшүнүлмүш бу тәдбир Астараны тәмиз, абад вә нүмунәви јашајыш мән-тәгәсинә чевирмишдыр.

Рајонда көһнә вә тәзә гәбиристанлығлар милли орнаментләрлә һасарлара алынмыш, ағачлар вә күлләр әкилмиш, орада јатан вәтән мүһарибәси иштиракчыларынын, Астаранын тарихиндә мүәјјән хидмәти олан партија хадимләринин, көркәмли зијалыларын гәбри сәһмана салынмышдыр.

Шәһәрин мәркәзи күчәләриндән бириндә бөјүк бир портрет-шәкил нәзәримизи чәлб етди. Һәмин портрет-шәкилдә сүрүчү әрини сәфәрә јола салан, гучағында көрпәсини тутмуш кәнч ана

тәсвир олунмушдыр. Шәклин алтында исә «Ата, јолуну көзләји-рик, сөзләри јазылмышдыр. Бу сөзүн мүстәгим мәһасы «сүрүчү, еһтијатлы ол!» демәкдир. Лакин биринчи «Ата, јолуну көзләји-рик», мүрачиәти, икинчидән, јә'ни «еһтијатлы ол»дан әјанилији вә тәсир күчү илә гат-гат гүввәтлидир. Чүнки бурада мүрачиәт бирбаша үрәјә, һиссә вә инсанлығы јөнәлмишдыр.

Шүви кәнд сакини Шакир Таһиров вахтилә механизатор иш-ләјәркән гәзаја уғрамыш, бир ајағыны итирмишдыр. Она мәһәви көмәк көстәрмәк, чәмијјәтә јенә дә јарарлы олдуғуну билдирмәк үчүн кәнд чамаетынын хаһиши илә рајон партија комитәси ону Н. Крупскаја адына Бақы Китабханачылығ Техникумунда гијаби јолла охумаға көндәрмишдыр. Инди Шакир доғма кәндә китабханачы ишләјир.

Әмәк габилитетини итирән Кокалос кәндинин сакини Әли Фәрәхов хәстә гадыны вә 3 ушағы илә кичик бир мәнзилдә јаша-јырмыш. «Партијанын XXII гурултајы» адына совхозун комсомолчу кәнчләринин тәшәббүсү илә һәмин аилә үчүн ики ајын әрзиндә јени мәнзил тикилмишдыр.

Јахуд, Әрчиван кәнд зијалыларындан бир групу оғлу мүһарибәдә һәлак олмуш Балаханым Бахшыјеванын евиндә, һәјәт-бачасында сәлигә-саһман јаратмышлар.

Бүтүн бунлар инсана ғајғы вә мәһәббәтдән јаранан көзәл ин-сани тәдбирләрдир.

Бә'зи рајонларымызда истифадәсиз галыб бәрбад вәзијјәтә дүшмүш тарихи абидәләрдән Астарада бачарығла истифадә еди-лир. Рајонун Пенсәр кәндиндә көзәл зөвглә бәрпа едилмиш көһ-нә бинада «Поезија вә муғам ахшамы» кими көзәл бир тәдбир кечирилир.

Әрчиван кәндиндәки мәсчид биначасында бәрпадан сонра шә-кил галерејасы јарадылмышдыр. Бурада тамашачылар классик вә мүасир рәссамларын, о чүмләдән, Азәрбајҗан рәссамларынын сәнәт әсәрләри илә таныш олурлар. Киләкәран мәсчидиндә јара-дылмыш ушаг китабханасы шакирдләрин севимли јеринә чев-рилмишдыр.

Тәнкәрүд кәндинин гуртараҗағында, јол кәнарында јарадыл-мыш таби музее истәр-истәмәз мәни јолумдан сахлады. Бу Аста-ра торпағынын тарихини, етнографијасыны әкс етдирән гәдим әләтләр вә мәншәт әшјалары илә зәнкин бир музеедир. Мәнә'лә кәлир ки, бу, Азәрбајҗан торпағында ачығ сәма алтында јара-дылмыш илк музееләрдән биридир. Марағлы бурасыдыр ки, му-зее һеч кәс тәрәфиндән мүһафизә олунмур вә һеч кәс дә бураја топланан әшјалара сәдәмә тохундурмур. Әксинә, музеејин даһа да зәнкин олмасы үчүн гәдим әшјалардан бура нүмунә кәтирәнләр дә аз дејил. Халғымызын тарихинә мүасир кәнчлијин белә ғајғы-

лы мүнәсибәти тәгдирәләйигдир. Бу музей астаралыларын тәкчә кечмишә јахшы мә'нада мүнәфизәкар мүнәсибәтиндән дејил, һәм дә букүнкү мәдәнијјәтиндән хәбәр верир.

Астара чамаатынын мә'нәви дүнјаларынын зәнкинләшмәси, асудә вахтларынын сәмәрәли кечмәси үчүн рајон партија комитәсинин тәшәббүсү илә јени адәт вә ән'әнәләрин јарадылмасына диггәт јетирилир. Бир чох јени социалист адәт вә ән'әнәлери — «Фәһлә сүләләси», «Китаб бајрамы», «Сәнин әмәк китәбчән», «Мараглы көрүшләр клубу» сон илләр јарадылмышдыр. Әмәкчиләрин јаддашында дәрин изләр бурахан белә көрүшләр онларын мә'нән зәнкинләшмәсинә бөјүк тә'сир кәстәрир. Јени социалист ән'әнәләриндән бири олан «Мараглы көрүшләр клубунда» јухарыда дејилдији кими мән дә иштирак етдим. Артыг сәси республикаја јайылмыш бу клубда көркәмли шәхсијјәтләр вә адлы-санлы әмәкчиләрлә мүнтәзәм көрүшләр тәшкил едилер, онларын уғурларындан, наилијјәтләриндән сөһбәт кедир. Мараглы бурасыдыр ки, клубун мәшғәләләринә тәкчә зијалылар дејил, чәтин тәрбијә олуналар — динә аз-чох инамы оланлар, моллалыг иддиасына дүшәнләр, ичкијә мејл едәнләр, һәбсдән гајыданлар да дә'вәт олунар. Мәшғәләләрин чанлы вә мараглы олмасы белә адамларын психолокијасына өз мүсбәт тә'сирини кәстәрир.

Бу клубда јарадылмыш «Гијабн көрүшләр» бөлмәси дә диггәти чәлб едир. Бу бөлмәдә совет, Авропа, үмумијјәтлә, дүнја әдәбијјаты вә мусиги классикләри һагда сөһбәтләр кедир, сәс вә сөз усталарынын лент јазылары сәсләнир. Бүлбүлүн, Үзәјир һачыбәјовун, Шалјапинин, Глинканын, Шопенин, Бахын јарадычылығы барәдә мүнәзирбләр охунур.

Астаранын кирәчәјиндә јолун сағында ағсачлы гөчә бир кишинин, солунда исә өвләдләры мүнәрибәдә һәлак олмуш ағбирчәк ананын бөјүк портрет шәкли вә шәклин кәнарында ири һәрфләрлә онларын үрәк сөзләри јазылмышдыр.

⑤ — Ананын сөзләри: «Еј јолдан өтән, ајаг сахла, ағбирчәк ананын сөзләринә гулаг ас: гәдәм басдығын бу торпаг сәнин доғма вәтәниндир. Бу јурд, бу очаг сәнин гејрәтиндир, намусундур... Вәтән сәнин фәхриндир, гүрурундур, шәрәфиндир. Ону сев, она һәмишә сәдагәтли ол!»

Атанын сөзләри: «Торпагда изи олмајанын, сүфрәдә үзү олмәз».

Ибрәтамыз сөзләрдир. Вәтәндән јухарыда дедијимиз гајғы вә мәһәббәти көрән һәр бир вәтәндашын бу Вәтәнә чанла-башла хидмәт едәчәјинә, сәдагәтли олачағына шүбһә ола билмәз. Бунун ән көзәл сүбүтү кәнд тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә астаралыларын кәстәрдији әмәк гәләбәләридир.

КӨЗӘЛЛИК

Көзәллик поезијанын ганадларыдыр, илһам гајнағыдыр. Һәмишә бу нөгтәдә бөјүк сатирик шаиримиз Сабири хатырлајырам. Чүнки онун поезијасы чәмијјәтдәки ејбәчәрликләрин ифшасына һәср олуномушдур. О һалда Сабир поезијасы «көзәллик поезијанын илһам гајнағыдыр» фикрини инкар етмирми? Јох! Чүнки Сабир ејбәчәрликләри ифша етмәклә көзәллији тәсдиг едирди. Даһа доғрусу, Фүзули кими, Сабир үчүн дә көзәллик идеал иди. Бу идеалда Сабир Фүзули илә бирләшир.

Фүзули: «Һејрәт еј бүт», — дејә көзәллик гаршысында сәч-дәјә кәлирди. Демәк көзәллик гаршысында һејрәт поезијанын чарпан үрәјидир.

Бүти-һөврәси намазә
шәби-руз рәғиб олмуш,
Бу нә диндир, аллаһ-аллаһ!
Бүтә сәчдә вачиб олмуш, —

дејән Фүзули кәнч вә көзәл гызын намаз үстүндә көзәкөрүнмәз бүтә сәчдәсини гәбул етмир, сәчдәдә олан көзәл гызын өзүнә сәчдәни вачиб сајыр. Икинчи тәрәфдән Фүзули:

Еј Фүзули, гылмазам
тәрки-тәриги ешиг ким.
Бу Фәзиләт дахили
әһли камал ејләр мәни, —

дејә көзәллији вә көзәллик јолундакы изтираблары камиллијә доғру кедән јол һесаб едир. Шаир демәк истәјир ки, көзәллијә чатма јолларындакы изтираблар инсаны мә'нән бөјүдәр, учалдар, камилләшдирәр. Бунунла бөјүк шаир заһири көзәлликлә бәрәбәр мә'нәви көзәллији, дахили јеткинлији тәрәннүм етмиш олур. Демәк, шаирин идеалы мә'нәви көзәлликдир. Биз Фүзулинин дә, Низаминин дә Лејлисини белә таныјырыг. Низами дә, Фүзули дә јаратдыглары Лејлинин заһири көзәллијиндән чох мә'нәви көзәллијини өн плана чәкир, Лејлинин вәфасындан, сәдагәтиндән, јә'ни камиллијиндән сөһбәт ачырлар. Чүнки сәдагәт вәфа, мә'нәви јеткинлик, камиллик әләмәтидир. Ән камил көзәллик тәбиәтин өзүдүр. Тәбиәт исә инсана һәмишә сәдагәтли олмуш, ону једириб ичирмишдир. Бөјүк түрк ашығы Вејсәлин «Гара торпаг» ше'риндә дедији кими:

Гарын јардым газмајынан, белинән,
Үзүн јыртдым дырнағынан, әлинән.
Јенә мәни гаршылады күлинән,
Мәним садиг јфрым, гара торпагдыр.

Ишкәнчә җапдыгча мәнә күләрди,
Бунда җалан җохдур, һәр кәс дә көрдү.
Бир чәҗирдәк вердим, дөрд бостан верди,
Мәним садиг җарым гара торпагдыр.

Бу вачиб мәсәлә Нәсими поезијасында бир гәдәр башга чүр гојулур. Нәсимијә көрә инсан мәдәсинә дејил, мәнәвијјатына, гәлбинә вә руһуна гита вермәклә, гәлбини тәкмилләшдирмәклә мүтләг һәгигәтә, камиллијә чата биләр. Нәсимијә көрә тәбиәти, әтраф мүһити дәрк етмәклә инсан һагга говуша биләр. Нәсими-нин «Әнәлһәгг» нидасынын әсасы будур. Көрүндүјү кими улула-рымыз идракдан доған мәнәви көзәллији һәр чүр заһири көзәл-ликдән үстүн тутмушлар. Бу бизим бөјүк әдәбијјатымызын јүз илләрдән бәри давам едән бөјүк ән'әнәсидир. Тәәссүф ки, биз бә'зән бу көзәл ән'әнәјә лагәјдлик көстәрнр, улу шаирләримизи дәриндән өјрәнмир вә бизә елә кәлир ки, классик әдәбијјатымыз јалныз «күл-бүлбүл» әдәбијјатыдыр. Классик ше'римиздә чох ишләнән «күл-бүлбүл», «шам-пәрванә», «зәнчир-диванә», «Леј-ли-Мәчнун» термин-образларын архасында дуран фәлсәфи сим-воллары вә дәрин мәналары көрә билмәмәјимизә јалныз тәәс-сүфләнмәк лазымдыр.

Классик әдәбијјатымыз бөјүк мәктәбдир. Мүасир елмин һан-сы саһәсини көтүрсәк, онун фәһми көкләрини классик поезија-мызда тапа биләрик. Көзәллик фәлсәфи анлајышына кәлинчә бу саһәдә поезијамыз учу-бучағы көрүнмәјән бир дәрјадыр. Она көрә дә көзәлликдән сөз дүшәндә классик әдәбијјатымыза баш вурмамағы, ора иснад етмәмәји мән бөјүк гүсур һесаб едирәм.

Истәр заһири, истәрсә дә мәнәви көзәлликдән доған илк һисс һејрәтдир, һејрәтдән доған һисс исә севкидир. Бир сөзлә, көзәл-ликдән һејрәт, һејрәтдән мәһәббәт доғур. Бизим диван әдәбијја-тымыз бу үч сүтун үзәриндә гурулмушдур.

мүсаһибәләр

**ВЭТЭН — СЭНСЭН.
ВЭТЭН — МЭНЭМ.
ВЭТЭН — БИЗ!**

(Жданов райондагы
Шаумян адына колхозун бригадир,
Социалист Эмэри Гәһрәман
Әһмәд Әһмәдовла диалог)

+11/ Б. Ваһабзадә: — Дүниәдә һәр шеји зөвгә, имкана көрә дәјишмәк олар, бирчә Вәтәндән вә анадан савајы. Онлары сеч-мирләр. Вәтән дә тәлә төһфәсидир, ана да. Јер үзүнүн халглары «Вәтән» сөзүнә мүгәддәс епитет ахтаранда «Ана» кәлмәсинин үс-түндә дајаныблар. Онлар гојнуңда јашадыглары торпаға «Ана вәтән» дејәндә, елә бил, бир јердә дүшүнүб-дашыныблар. Мүх-тәлиф әгидәли милләтләрин ејни чүр дүшүнмәләри, сөзүн әсл мәнасында, дил һадисәси, тәфәккүр мөчүзәсидир. Башға чүр ола да билмәз. Ахы, Вәтән бәшәр өвләдынын шан-шәрәфи, геј-рәти вә намуһудур. Бүтүн севкиләримизин әввәли дә она бағлы-дыр, ахыры да...

Ә. Әһмәдов: — Елә буна көрә дә партијамыз күтләләр арасында вәтәһпәрвәрлик һиссини ашыланмасына даим гајгы көс-тәрир. Дөвләтимиз өз гануңлары илә Вәтәһнимизин, вәтән дүјғуму-зун кешијиндә дајаныр. Биз бу мүгәддәслијә хәләл кәтирән ән кичик һадисәјә дә биканә галмамалыјыг. Ашкарлыгың, демок-ратијаның вә јенидәһгурманың гаршымызда ачдыгы кениш үфүг-ләр папағымызы габағымыза гојуб чидли дүшүнмәјә, нөгсанла-рымызы ачыг демәјә, вәтәндашлыг борчумузу нечә јеринә јетир-мәјимизә, Вәтән мөһәббәтимизин мәзмунуна јенидән бахмаға сәсләјир.

Б. Ваһабзадә: — Јадыма бу јахынларда охуһуғум бир јазы дүшдү. Орадакы бир абзас ејнилә әзбәримдәдир: «ССРИ өлкәһиздәки халгларын сијаси иттифагыдыр. Кичик Вәтәһнини, өз милли көкүнү, милли мәдәһијјәтини дәрк етмәдән бөјүк Вәтән барәдә дүшүнмәк ән азы гансызлыг вә һанкорлуғдур». Совет мәт-буатының бајрагдары «Правда» гәзетиндән (7 сентјабр 1987-чи ил) көтүрдүјүм бу фикир һәм дә о демәкдир ки, һәр биримизин фәәлијјәт јери — тарла, ферма, завод, елми лабораторија, јазы масасы бөјүк Вәтәһниң бир парчасыдыр, әсл вәтәндашлығымызы тәсдиғ етмәк үчүн мејдандыр. һәр шеј көкдән башлајыр, елә вә-тәндашлыг да...

Мән «Вәтән» аңлајышының мүгәддәслијини Сабирлә Мирзә Чәлили дәрк етмәјә башлајандан, Үзејирбәјин «Короғлу» увер-түрасыны динләјәндән дүјмушам...

Ә. Әһмәдов: — Мән исә чәһһәчи гардашым Исидән гара кағыз кәләндә ел-обаның «Вәтән јолуңда шәһид олана ағламаз-лар» тәскинлијини ешидән күндән аңладым ки, «Вәтән» гардаш иткисиндән дә мүгәддәс аңлајышдыр.

Б. Ваһабзадә: — «Правда»дә кәтирдидим ситата гајыт-сағ белә бир суал мејдана чыхыр: «Бәс халғың өз көкү, өз мәдә-һијјәти һарадан башлајыр?»

Ә. Әһмәдов: — Ана лајласыңдан! Торпаға бағлылығдан!
+31/ Б. Ваһабзадә: — Бир дә ана дилиңдән! Ана дили милли мәдәһијјәтимизин бүһвәрәсидир. Важа Пшавела «Дил халғың анасыдыр» дејәндә мин дөфә һағлыдыр. Күрчүләр јер үзүндә ана дилинә һејкәл гојан илк халғдыр. һејкәл Тбилисиниң көркәмли јериндә учалдылыб, 1984-чү илдән бәри Күрчүстан пајтахтының мәктәблиләри Билик бајрамы күнүндә бу абзәһниң өнүндә ана дилинә вә Вәтәнә сәдағәтли олачағларына аңд ичирләр...

Ә. Әһмәдов: — Дилиң намуһуну чәкмәк — милли мәдәһиј-јәтин, үмумијјәтлә, тарихимизин кешијиндә дајанмағ демәкдир. Ахы, дил дүһәһимиз вә бу күнүмүз дејил, һәм дә сабаһымыздыр, әбәдијјәтимиздир!

Б. Ваһабзадә: — Тәәссүф ки, башға чүр дә олур. Бәзән сатычының чәкдији, дејәк ки, бир килограм картофун ичиндә бир-ики чүрүјүнү көрәндә, јахуд төвлә диварыңдан бир кәрпич дү-шәндә һарај салырыг. Амма дилимизин евини јыхаңларын, јабан-чы кәлмәләрлә онун мүгәддәс сүдүнү «чүрүдәһләрин» дәрсини јахшыча вермирик. Адамлар таныјырыг ки, ана дилини билмир. Марағлы бурасыдыр ки, еләси бундан утанмыр, башғалары да она ана дилини билмәмәсини нөгсан тутмур. Демәк, дәһшәтләси будур ки, ана дилинә биканәлик хәстәлији адиләшиб. Чүнки бу хәстәлијә гаршы мүбаризәһиз дә јохдур! Бир азербәјчанлы га-дын таныјырам. 2 ил атасы илә бәрабәр Алманијада јашамыш вә орада алман дилини өјрәнмишдир. Азербәјчанда доғулуб, Азербәјчан чөрәји илә бөјүјүб, паспортунда азербәјчанлы јазы-лан бу гадын өз доғма дилини билмир, буну она ирад тутлуғда исә тәәччүбләһир вә буну чох тәби һал һесаб едир. Демәк, ики илә јад дили өјрәнмәк мүмкүнмүш, амма өмүр боју доғма дили билмәмәк дә олар. Доғма дилә бу биканәлијин сәбәби барәдә дү-шүнәндә адамы дәһшәт көтүрүр. Инди беләсиндән биз вәтәһпәр-вәрлик ума биләрикми?

Ә. Әһмәдов: — Әлбәттә, јох!

+31/ Б. Ваһабзадә: — Әксинә, вәзифә башына беләләрини кә-тирирләр вә бунлар да Вәтәһниң вә Вәтән өвләдларының тәләјини һәлл едир. Инди кәл беләсиниң јанында ана дилиниң зәрурәтин-дән даныш, о саат күрәјинә «милләтчи» даһғасы вурулур. Һал-буки, бағча јашлы ушағдан тутмуш рәһбәр ишчијәдәк һамы ән

мүгәддәс мәдәнијјәт абидәмиз олан ана дилимизин горунмасына чавабдәһ олмалыдыр. Мән чох дил биләни дүнјанын ән хошбәхт адамы һесап едирәм. Хүсусән дә ортаг үнсијјәт васитәмиз олан Ленин дилини камил билмәк чох вачибдир. Бу дил бүтүн мәдәнијјәтләрә көрпүдүр... һәр халгын ана дили исә о халгын милли варлығы вә јашамаг һаггыдыр...

Ә. Әһмәдов: — Мәктәбләримиз бу сәһәдә башлыча рол ојнамалыдыр. «Правда» гәзетинин јаздығы кими, ана дили дәрсләринин саатыны артырмаг гәјгысы дәвләт әһәмијјәтли мәсәләдир.

Б. Ваһабзадә: — Чох дүз дејирсиниз. Бир мүәллим кими етираф едирәм ки, кұнаһын чоху бизим бојнумуза дүшүр. Бир нараһатлығымы да билдирмәк истәјирәм. Әввәлләр кәнддән али мәктәбләрә кәлән шакирдләр чох гүввәли, савадлы олурдулар. Инди вәзијјәт көкүндән дәјишиб. Бунун бир сәбәби дә одур ки, шакирдләр дәрс илинин мүәјјән һиссәсини бечәрмәдә, јығымда иштирак едир, дәрсдән сојујурлар. Әдәбијјатымыза, мәдәнијјәтимизә, бир сөзлә, емләрә дәриндән јијәләнә билмирләр. Партија вә һөкүмәтимиз буну нәзәрә алараг мәктәбләрин бағланмасыны гәти гадаған етди. Бу күнләр алдығым мәлүмата көрә, јенә дә һәммин су, һәммин дибәкдир. Кәнд мәктәбләрини јенә дә мәһсул јығымына чәлб едирләр. Сиздә дә беләдирми?

Ә. Әһмәдов: — Индијәдәк тарлаја мәктәбли, јахуд тәләбә бурахдығым јадыма кәлмир. Машынларымыза нә кәлиб? Лакин һаглысыныз. Чох јердә јығым заманы мәктәбләр бағланыр. Бу барәдә мәктәбләрин вәтәндашлыг гејрәтинин гапана гојдуғу он беш-ијirmi килограм памбыгда јох, тәһсилдә газандығы наилијјәтдә көрмәлијик. Мән әмәк тәрбијәсинин әлејһинә дејиләм, лакин һәр шејдә әндазә көзләнилмәлидир.

Б. Ваһабзадә: — Һаглысыныз. Инди зај мәһсул бурахан артыг јахасыны ғыраға чәкә билмир. Чүнки мәһсул гәбулуна хүсуси дәвләт нәзарәтчиси тәјин олунуб. Бу, чох јахшы! Бәс зај шакирд бурахырыгса, нечә? Ахы савадсыз, биликсиз, зај мәктәбли сабаһын зај механизатору, зај һәкими, зај мүәллими, зај коллектив башчысы, зај рәһбәри олачаг. Зај мүтәхәссисин әлиндән нә десән кәләр: хәстәни өлдүрәр, гарпызы зәһәрә дөндәрәр, шишртмә план далынча гачар, халгынын адыны батырар...

Ә. Әһмәдов: — Лап һәдәфә вурурсунуз. Елә мәктәб ислаһатында да бу мәсәлә башда дурмалыдыр. Вәтәнин, халгын сабаһыны дүшүнмәк, бүтүн сәһәләрдә күчлү мүтәхәссисләр орду-су јаратмаг гәјгысына галмаг демәкдир. Елми-техники ингилаб да булу тәләб едир.

Б. Ваһабзадә: — Демәли, кәләчәјимизин варисләри бу күн парта архасында әјләшән балаларымыздыр. Лакин маари-

фин инкишафына дырнагарасы јанашан, бәрбад мәктәб биналарынын јанындан лагејд өтән, алаг еләтдирмәји билик газанмагдан үстүн тутан, илләрлә мәктәбә ајағы дәјмәјән нә гәдәр колхоз сәдри, совхоз директору вә партија ишчиси вар. Мән беләләринин вәзифәдән вә партија сыраларындан говулмасыны истәрдим.

Ә. Әһмәдов: — Мәктәбин гәјгысына галмајанлар һеч тәсәрруфатын, торпағын гәјгысына да гала билмәзләр. Онларын «ишкүзарлығы» көздән пәрдә асмаг үчүндүр.

Б. Ваһабзадә: — «Вәтән» аңлајышыны торпагсыз тәсәввүрә кәтирмәк мүмкүн дејил. Мин бир бәһрә јетирән торпағларымызын дәрдинә јанмамаг олмаз. Буну торпаг оғлу даһа јахшы биләр. Ачығы, әтраф мүһитимизин, һавамызын, сујумузун вәзијјәти дә көнүлачан дејил. Мәни узун илләрдир ки, бир проблем дүшүндүрүр: «Хәзәрдән балыг чыхармаг сәрфәлидир, јохса нефт?» Һәр ики сәрвәти зијансыз-зәрәрсиз чыхармаг олмазмы? Бу чәттин еколожи вә иғтисади проблемин һәлли барәдә дүшүнәндә Хәзәр өзү бојда ода дөнүб мәни гарсыр вә истәр-истәмәз Бајкалы хилас етмәкдә хүсуси хидмәтләри олан ики һәмкарыма — Серкеј Залыкинә вә Валентин Распутинә гитбә етмәјә билмирәм. Хәзәрин хиласы үчүн илк аддымлар атсаг да, залыкин-лијимиз, распутинлијимиз һәлә чатмыр. Бурада бир чәһәти дә демәлијәм ки, Русијада јазычылары ешидирләр, бизи исә ешидән аздыр. Дејирик, јазырыг, амма нә фәјдасы! Јазычынын әлиндән демәкдән вә јазмагдан башга нә кәләр?

Буна нә ад верәсән ки, Вәтән торпағынын јетирлији ән көзәл немәтләрдән бири олан гарпыз, Бақының күчәләриндә алан олмадығындан чүрүјүр. Әввәлләр бир адам хәстәләнәндә, јахуд зәһәрләнәндә гарпыз ахтарыб тапардылар. Иш о јерә чатыб ки, инди гарпыз адамы зәһәрләјир. Гарпызын чәкисини гәпик-гуруш хатиринә зәһәрли маддә күчүнә артырана чинајәткар јох, чәллад дејјәрдим.

Ә. Әһмәдов: — Торпағларымызын тәһлүкә гаршысында олдуғу барәдә чох јазмысыныз. Дүз дејирсиниз, фәјдасы јохдур. Әтраф мүһити, торпағы, сују, мешәни корламагдан усанмырыг. Мәсәлән, Орчоникидзе адына суварма каналы отузунчу илләрдән ишимизә јарајыр. Амма ону бахымсыз гојдуғумуза көрә бу канал инди хејрдән чох зијан вурур. Су әтрафа сызылараг мүһит сәһәләри шоранлашдыра-шоранлашдыра өлдүрүр. Суварма каналларынын чоху бетона алынмадығындан сызма нәтичәсиндә бичәнәкләр, каналбоју әкилләр көзләримизин габағындача мөһв олур.

Б. Ваһабзадә: — Ерозијаја уғрајан әслиндә Вәтән севки-миздир, вәтәрпәрвәрлик дујғумузду. Торпағларымыз мөһв олуркән сабаһкы нәслә нәји мирас гојуб кедәчәјик? Бу күн план көс-

тәричләрини сүн'и јолла шиширтмәк хатиринә торпағы чармыха чәкириксә, демәли, кәләчәји индидән «дәфи» едирик. Һәлә бит-кичиликдә ишләдилән зәһәрли маддәләр...

Ә. Әһмәдов: — «Нечә олур-олсун, — тәки план долсун» — бу, һалаллыг јолу дејил; учурума апаран јолдур. План хатиринә һәр чүр шиширтмәјә әл атмағын ачы нәтичәләрини көрә-көрә кәлирик. Јаланчы рәгәм нә тәкнәјә бәрәкәт кәтирир, нә дә инсана ұзағлығы.

Б. Ваһабзадә: — Үстәлик, ајыр-ајры адамлары јох, нәтичәдә бүтөв коллективләри бәднам еләјир. Һәлә бу һарасыдыр? Әкәр үстүндә кејфијјәт нишаны олан ајағгабы, буз долабы, ја-худ палтар башга шәһәр вә республикалардан үзүгара гајыдырса, тәсәррүфатларда шиширтмә рәгәмләрин үстү ачылырса, сахтакарлыға көрә елм очағы бағланырса, кимләринсә учбатындан бүтөв бир халгын адына ләкә кәлир. Сөһбәт дүшәндә демирләр ки, бу зај мәһсулу филан коллектив бурахыб, дејирләр ки, «Азәрбајчан мәһсулудур». Бах, мәни көјнәдән дә будур.

Бәлә бурасындадыр ки, тәләм-тәләсик рапорт вермәк азары Һәлә дә вар. «Вахтындан әввәл» шүарына сиз нечә бахырсыныз?

Ә. Әһмәдов: — Бә'зи һалларда һәгигәтән вицданлы әмәк белә демәјә һагг верир. Лакин чох заман өзүнү доғрултмур. Сиз бу барәдә «Әдәбијјат вә ничәсәнәт» гәзетиндә јазмысыныз. Вахтындан әввәл доғулан нә варса, мәһвә мәһкумдур. Мәтбуат органлары нәдәнсә «Вахтындан әввәл» башлығындан әл чәкмирләр. «Вахтындан әввәл» компанијачылығы бир гајда олараг мәһсул иткисинә кәтириб чыхарыр. Агросәнајә комитәсинин ишчиләри вахтындан тез тарлаја машын чыхармаға көстәриш верирсә, техника ачылмамыш гозалары шил-күт едирсә, «вахтындан әввәл»ин хејриндән чох зијаныны көрүрүк. Сөз-сөзә кәләндә сәнә көстәриш верәнләр јахаларыны кәнара чәкирләр. «Мәнә нә вар?» дејирләр. Бу јердә сизин «Мәнә нә вар?» адлы ше'риниз јада дүшүр.

Б. Ваһабзадә: — Дүз 20 ил әввәл јазмышам. Тәкчә сонлуғу јадымдадыр:

Бөјүк бир Вәтәни,
бөјүк бир ели
Таримар ејләјәр
«Мәнә нә вар»лар!

Ә. Әһмәдов: — Јадымдадыр, һәтта Мәммәд Араз бу ше'рә ајрыча ше'р һәср еләмишди:

Мәндән өтән сәнә дәјди,
Сәндән өтән мәнә дәјди.
Сәндән, мәндән өтән зәрбә,
Вәтән, Вәтән, сәнә дәјди!

411 Б. Ваһабзадә: — Мәммәд Араз һағлыдыр. Дүшүнүлмәмиш атдығымыз һәр аддымын зәрбәси әввәл-ахыр Вәтәнә дәјир... Ахы, Вәтән тәкчә јурд-јува дејил. Вәтән сәнсэн, Вәтән мәнәм, Вәтән бизик. Онун дүнәнинә, бу күнүнә вә сабаһына да һағымыз чавабдәһ олмалыјыг.

АЗӘРБАЈҶАН ТЕЛЕВИЗИЈАСЫНЫН ӘМӘҚДАШЫ ИЛӘ МҮСАҲИБӘ

Суал: Бәхтијар мүәллим, «Сизин истәјинизлә» верилцишиндә хош көрдүк! Сизинлә көрүшүб, сизи ешитмәк истәјән тамашачыларымызын чохсајлы мәктубларыны нәзәрә алыб, сизи студија-мыза дә'вәт етмишик. Сөһбәтимизә өз мисраларынызла башламаг истәјирәм:

Өмрүмү ше'р одуна
Әритдим килә-килә.
Бу јолда гара сачы
Дәјишдим ағ сач илә.

Бу ифтихардыр, јохса тәәссүф? Тәсәввүр едәк ки, бир мө'чүзә баш верди, илләр кери дөндү, бу ағ сачлар гаралды, сиз кәнчлик чағларынызга гајытдыныз — илк ше'ринизин јаздығыныз чағлара...

Чаваб: Инсанын тәбиәти беләдир ки, о ушағлыгдә тез јашланмаг, гочалдыгдә исә кәнчләшмәк истәјир. Бу, садәчә арзудур. Лакин мүмкүнмү? Бир шеј ки, мүмкүн дејил, о барәдә дүшүнмәјә дәјмәз. Әлбәтте, илк ше'рләримизин јаздығым вахта гајыда билсәјдим, јарадычылығыма башга чүр башлар вә јаздығым бә'зи ше'рләрдән имтина едәр, бүкүнкү әдәби кәнчлијин јолуну тутардым. Чүнки әдәбијјата јени кәлән кәнчләр илк аддымларыны атанда өзүндән әввәлки уstad шаирләрдән өјрәнир, јашлашандан сонра исә өзүндән сонра кәлән кәнчләрдән өјрәнмәлидир.

Суал: Сизин мусигијә, бу сәнәтлә бағлы олан сәнәткарлары һәср олунмуш нечә-нечә ше'р вә поемаларыныз вар. Бетһовенә, Үзејир һачыбәјова, Фикрәт Әмирова, Гара Гарајевә, һабилә һәср етдијиниз ше'рләр, «Муғам» поеманыз, һабелә бир сыра башга ше'рләриниз, мәғаләләриниз бу гәбилдәндир. Һәм дә сизи бир нәғмәкар шаир кими таныјырыг. Бу, поезијанын мусиги илә гоһумлуғудур, јохса башга бир һиссдир сизи мусигинин е'чазына бағлајан?

Чаваб: Мәни мусигијә бағлајан мусигинин өз е'чазыдыр. Мәнә көрә инчәсәнәтин ән фүсүнкар вә ән чәлбедичи саһәси мусигидир. Мән севдијим мусигини сакит, һәјәчансыз динләјә билмирәм. Мусиги мәни ганадлары үстүнә көтүрүб учурур. Көзлә-

римдә һәр шеј көзәлләшир. Буна көрә дә мән әлбәттә, бир мусигчи кими дејил, бир динләјичи кими бәстәкарлар вә мүғәнниләр һаггында фикрим дејә билмирәм. О ки, галды «Муғам» поема-сы, бу мәним узун илләрдән бәри халгымызын зәнкин мусиги фолклору һаггында дүшүнчәләримин мәһсулудур. Јери кәлмишкән, бурада бир мәсәләјә тохунмадан өтә билмәрәм. Нәдәнсә, сон заманлар муғамлара бир бикәнәлик һисс едирәм. Бунун бир сәбәби муғам ифачыларынын бу зәнкин вә мүрәккәб мусигини тәһриф етмәләридир. Ханәндәләрин муғам сәнәтинин инчәликләрини баша дүшмәмәләринин, ону лазыми сәвијјәдә дуја билмәмәләринин нәтичәсиндә муғам хәзинәмизи динләјичинин көзүндән салыблар. Дүнја консерваторияларында классик бир операдан бир арияны дүзкүн охумаг үчүн ханәндәләр илләрлә чалышдыглары һалда бир дэскаһна онларча ария сығышан муғамы исә бизим ханәндәләр мүталиә етмәдән, ифа гәјдаларыны мүкәммәл мәнимсәмәдән охумаға чәсарәт едирләр. Мәнчә бу ишә артыг сон гојмаг лазымдыр. Һәр тәсадүфи охујана муғамы тапшырмаг халг сәнәтинә һөрмәтсизликдир. Дәрин мусиги тәһсил олмајан, савадсыз вә тәсадүфи адамлары аз-чох сәси олдуғуна көрә экран чыхартмаг, филармония сәһнәсинә бурахмаг халга, онун миниллик зәнкин фолклор ирсинә хәјанәтдир. Кечмишдә ашыглар вә ханәндәләр уstad ашыгларын вә ustad ханәндәләрин јанында илләрлә шакирдлик едиб мусиги тәлими кечмәмиш онлары тоја вә ел мәчлисләринә бурахмаздылар. Бу бөјүк ән'әнәни нијә унутдуғумузу мән баша дүшә билмирәм.

Муғам сәнәтинин көздән дүшмәсинин икинчи сәбәби ресторанлардан тутмуш ән һөрмәтли концерт салонларына гәдәр һәр јердә естрада сәнәтинә бөј верилмәсидир. Мән естраданын әлејһинә дејиләм. Орада да көзәл сәнәт нүмунәләри вар. Лакин чох заман естрада адына һәм охујанын, һәм дә динләјәнин һиссини, зөвгүнү дајазлашдыран дүшүк маһнылар да тәсадүф едирик. Бу чүр примитив маһнылар тез гавраныр, тез дә унутулур. Симфоник әсәрләри вә муғам кими дәрин әсәрләри баша дүшмәк үчүнсә, мүәјјән һазырлыг вә зөвгүн тәрбијәси лазымдыр. Көрүнүр, јени нәсил бу чәтинлијә гатлашмаг истәмир.

Су а л: Уstad Шәһријарын Аразы адлајыб кәлән мәктубларынын бириндә чох көврәк мисралар охумушуг:

Сәмәдин сөзүндән өп,
Бәхтијарын үзүндән өп.

Бәхтијар мүәллим, сәһв еләмәдик ки?

Ч а в а б: Бу мисралар Шәһријарын С. Рүстәмә ше'рлә јаздығы мәктубундандыр.

Су а л: Билирик ки, сиз Тәбризә зәнк едиб Шәһријарла да-

нышмысыныз. Бу көрүшүн тәәсүратыны «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч етдирмисиниз. Шәһријар поезиясынын һәзинлији, мусигиси, онун мисраларында үрәк кими чырпынан һәсрәт, унутулмаз мүғәннимиз Рүбәбә Мурадованын сәсиндә Араз јангысына чеврилир, бу јангы илә үрәкләрә од салырды. Шәһријар мисраларыны Рүбәбәнин сәсини ешидәндә үрәјинизи һансы дүјулар бүрүјүр, гәлбиниздә һансы хатирәләр баш галдырыр?

Ч а в а б: Рүбәбә чох севдијим мүғәнниләрдән биридир. Онун сәсиндәки нискил Чәнуб нискили иди вә бу нискил бизим һамымызы јандырыр.

Су а л: Ленин вә ССРИ Дөвләт мукафатлары лауреаты, Социалист Әмәји Гәһрәманы Чинкиз Ајтматов сизин јарадычылығыныздан, поезияныздан һәмишә гардаш мәһәббәтилә, гүрүр вә ифтихар дүјусу илә сөз ачыр. О сизин «Бир кәминин јолчусујуг» китабынызы охујандан сонра јазырды: «Бизи әһәтә едән аләмдә нә варса Ваһабзәдәни дәриндән дүшүндүрүр: хејир вә шәри, көзәлликлә ејбәчәрлији, бөјүклүклә кичиклији, бир сөзлә, инсан руһунун али вә хырда дүјуларыны поезия сәвијјәсинә галдырмаг еһтирасы Бәхтијарын фитрәтиндәдир. Мүтәфәккир сәнәткарын, ustad шаирин башлыча гәјәси, уғуру да бундадыр».

Бәхтијар мүәллим, доғрудан да үрәкдән кәлән сөзләрдир. Белә сөзләри чох кенишгәбли бөјүк сәнәткар дејә биләр. Инди белә бир суал: Чинкиз Ајтматовла сизи бағлајан телләр? Онун сәнәти, шәхсијјәти барәдә фикриниз, дүшүнчәләриниз? XX әср дүнја әдәбијјатында Чинкиз Ајтматовун јери, мөвгеји?

Ч а в а б: Мәни Чинкиз Ајтматовла бағлајан телләрин бир гисми көзлә көрүнүр, бир гисми исә мәним ичимдәдир. О, һәм бөјүк сәнәткар, һәм бөјүк вәтәндаш, һәм дә бөјүк инсандыр. Бүтүн сәнәткарлар бөјүк инсан вә бөјүк вәтәндаш ола билмир. Мән Ајтматовун бөјүклүјүнү вә шәхсијјәтинин бүтөвлүјүнү илк нөвбәдә онун вәтәнинә, халгына бағлылығында вә чәсарәтиндә көрүрәм. Бир дәфә «Огонјок» журналында онун мүсаһибәсини охум. О, бурада еколожи проблемләрдән данышыр. Аралын, Иссыккулун вә чајларын гурумасындан сәһбәт ачыр вә буну бөјүк фәлакәт сајыр. Елә орадача чајларын вә көлләрин гурумасындан даһа дәһшәтли олан бир мәсәләдән — милли дилләрин тәдричән јох олмасы тәһлүкәсиндән данышыр вә көстәрир ки, сон заманлар өз доғма дилини билмәјән вә ән гәрибәси будур ки, дилини билмәмәклә өјүнән милли ниһилистләр мејдана кәлмишләр. Јазычы көстәрир ки, бу тәһлүкә милләтчилик тәһлүкәсиндән даһа горхулудур. Јазычы һағлыдыр. Белә милли ниһилистләр биздә дә вар вә мән вахтилә «Ана дили» адлы ше'римдә јазмышдым:

Сиз еј догма дилиндэ данышмагы ар билэн,
Буну ифтихар билэн,
Фасонлу эдэбазлар,
Рухунузу охшамыр гошмалар, телли сазлар.
Бунлар гој мәним олсун,
Анчаг Вәтән чөрәји гој сизә гәним олсун.

Мәни Ч. Ајтматовла бағлајан телләрден бири будур. Ч. Ајтматовун XX әср дүнја әдәбијјатында јеринә кәлинчә о, биринчиләр сырасындадыр.

Су а л: Сизин белә мисраларыңыз вар:

Торпаг үстә сәпдијимиз
Тум да фикир,
Дән дә фикир,
Сән дә фикир,
Мән дә фикир,
Јер, көј фикир,
Һәр шеј фикир.

Бәзән сизә «фикир шаири» дејирләр. Анчаг бизә елә кәлир ки, сизин поезијанын бир ганады һиссдир, бир ганады фикир. Сиз өзүнүз буна нечә бахырсыңыз?

Ч а в а б: Һисс олмаса, ондан фикир доғмаз. Чүнки фикрин әввәли һиссдир. Бир шејдән һәјәчанланыб сонра мүәјјән фикрә кәлирик. Шаир дә һәјәчанланыб һиссини, һәјәчаныны јазыр. Охучулар вә тәнгидчиләр исә шаирин гәләмә алдығы һиссдән, һәјәчандан фикир чыхарыр. Буна көрә дә сиз һағлысыңыз.

Су а л: Әдәбијјаты һағлы олараг инсаншүнаслыг адландырырлар. Сизин ше'р вә поемаларыңызда, пјесләриниздә, һекајә вә публисистик јазыларыңызда инсан тәлеји өн планда дурур. Бу чәһәтдән «Атылмышлар» вә «Ләјагәт» поемаларынызы хусуси гејд етмәк истәрдим. Һәр ики әсәр телевизија экранында көстәрилиб. «Атылмышлар» әсасында «Вичданла үз-үзә» адлы тамаша һазырланыб, «Ләјагәт»и исә өзүнүз охумусунуз. Бу әсәрләрлә бағлы тамашачыларымыздан јүзләрлә мәктуб алмышыг. Көрүнүр, поемаларын драматик сүжети, фачиәли, инсаны сарсыдан талеләр, үрәкләри риггәтә кәтирән сәһнәләр тамашачылары сарсыдыб. Јәгин ки, бу әсәрләрлә бағлы сиз өзүнүз дә чохла мәктуб алмышыңыз. Сизин тохундуғунуз бу мөвзулар Мәркәзи вә республика мәтбуатында да сон вахтлар өзүнә чох кениш јер тапыб. Бу әсәрләр һансы һиссләрлә, һансы тәәсүратларла јазылыб?

Ч а в а б: Мән һәгигәтән, «Атылмышлар» вә «Ләјагәт» барәдә охучулардан хејли мәктуб алмышам. Бу, мәним үчүн «ујдурма сүжет вә мөвзуларла охучунун гәлбинә јол тапмаг олмаз» фик-

рини бир даһа дәринләшдирди. Һәр ики поеманын әсасында мөһз һәјәтда олмуш һадисәләр дајаныр. Мәним тәсадүфән гочалар евиндә олмағым «Атылмышлар»ын јаранмасына сәбәб олду. Чох тәәсүф ки, гочалар евләринә сығынан гочаларын әксәријјәти өвләдлары тәрәфиндән атылмышлардыр. Һамымыза мәлүмдур ки, биздә гочалара һәмишә һөрмәт олмушдур. Гоча кәләндә ајаға галхмаг, она јер көстәрмәк, онун гуллуғунда дурмаг, биздә әсрләрин ән'әнәсидир. «Јол бөјүјүн, су кичијиндир»... аталар сөзү дә фикримизи тәсдиг едир. Бу белә исә, бәс инди бизә нә олуб ки, ата-аналарымызы гочалар евинә, балаларымызы исә көрпәләр евинә атырыг? Бәс, миниллик ән'әнәмиз бирдән-бирә нә олду? Инди јенидәнгурма дөврүндә бу чидди мәсәләләрә дә јенидән бахмалы, бу саһәдәки ән'әнәләримизи өзүмүзә гәјтармалыјыг. «Атылмышлар» поемасы бу фикрин тәблиғинә һәср олунмушдур.

«Ләјагәт» поемасы да олмуш бир әһвалат әсасында јазылмышдыр. Бу барәдә «Комсомолскаја правда» гәзетинин 1986-чы ил 10 сентјабр тарихли нөмрәсиндә журналист Инна Руденконун мәғаләсини охудум. Журналист 13 јашлы Саша Логвиновун башына кәлән фачиәни нәгл едир. Саша она атылан бөһтана дөзә билмир, өзүнү өлдүрүр. Поеманын әсасыны гојан бу әһвалат мәнә һағсызлыглар вә инсан ләјагәтинин, шәхсијјәтинин горунмасы һағгында сөзүмү демәјә бир васитә олду. Буна көрә дә поеманын адыны «Ләјагәт» гојдум.

Су а л: Сизи һәјәтда вә сәнәтдә өзүнә идеал сајан кәңчләримиз чохдур. Буна сиз нечә бахырсыңыз? Сизин өзүнүзүн һәјәтда вә сәнәтдә идеалыңыз?

Ч а в а б: Мәни өзүнә идеал сајан кәңчләрә миннәтдарам. Бу, мәним гәләмимә һөрмәт әләмәтидир. Шәхсэн мәнә кәлинчә, мән өзүмү идеал һесаб еләмирәм. Мәним үчүн идеал, һеч бир шејдән чәкинмәдән өз фикрини вә һиссини ачыгчасына дејә билән вә әгидәси јолунда һәр бир мәһрумијјәтә һазыр олан, өлүмү белә мәрдликлә гаршылајан горхмаз адамлардыр. Бизим тарихимиздә Нәсими беләләриндәндир.

Су а л: Сизчә поезија нәдир? Бәс һарда, илин һансы чағында, күнүн һансы вахтында ишләмәји хошлајырсыңыз? Ше'рли, ше'рсиз күнләриниз?

Ч а в а б: Бу суала чаваб вермәк чәтиндир. Һәр һансы бир ше'рин илк мисрасындан онун ше'р олуб-олмадығыны дәрһал дејә биләрәм. Амма ше'рин елми тәрифини вә онун шәртләрини демәкдә ачизлик чәкирәм. Суалын икинчи тәрәфи, јә'ни илин, күнүн һансы чағында јазырам суалынын чавабы беләдир: илин бүтүн чағларында, хош илһам әһвалында јазырам. Күнә кәлинчә, мәғаләләримни әсасән сәһәрләр, ше'р вә пјесләримни исә кечә

11-дән сонра, бә'зән сәһәрә гәдәр, кечәнин сакитлијиндә јазмаг мәнә хошдур.

С у а л: Инди столунузун үстүндә һансы јарымчыг, давамыны көзләјән јазыларыныз вар? Гаршыда охучуларымызла, тамашачыларымызла сизи һансы көрүшләр көзләјир?

Ч а в а б: Һазырда театрымыз үчүн мүасир мөвзуда бир пјес үзәриндә ишләјирәм. Елә күман едирәм ки, бу әсәри октјабрын әввәлләриндә театра тәгдим едә биләчәјәм.

А п а р ы ч ы: Бәхтијар мүәллим, мараглы сөһбәт үчүн тәшәккүрүмүзү билдирмәклә, сизә мөһкәм чан сағлыгы, һәмишәки кими јенә дә сәнәткар нараһатлыгы вә јарадычылыг уғурлары арзулајырыг.

РАДИОНУН ӘМӘҚДАШЫ ИЛӘ МҮСАҺИБӘ

С у а л: Сизә кәлән охучу мәктублары һаггында нә дејә биләрсиниз?

Ч а в а б: Мән һәр күн охучулардан азы 3, чоху 7—8 мәктуб алырам. Бу мәктублары ашағыдакы шәкилдә группашдырмаг олар:

1. Мәним јени китабым, јени бир ше'рим, јахуд да радио вә телевизијадакы бир чыхышымла әлагәдар охучу рә'јләри, охучу фикри;

2. Азәрбајчан ССР Али Советиния депутаты кими мәнә мұрачнәтләр, хаһишләр;

3. Мәним фикрими билмәк үчүн һәвәскаш шаир вә јазычыларын көндәрдији әсәрләр.

Биринчи групп мәктублардан мән бурада јалныз бирини нүмунә кәтирмәк истәјирәм. Нахчыван МССР-ин Илич рајонунун Дүдәнкә кәндиндән Әлијева Гәрәнфилин мәктубу. Бу мәктубда Гәрәнфил мәним «Муғам» вә «Шәби һичран» поемаларымдан, бу әсәрләрин она бағышладыгы тә'сирдән данышыр вә көстәрир ки, бу әсәрләрин күчү ондадыр ки, онлар милли варлығымыз бизә дәрк етдирир. Биз тарихи кечмишимизә бахмагла өзүмүз өзүмүзү дәрк едирик.

Әсәрләримә вердији бу гијмәтә көрә мән Әлијева Гәрәнфилә дәрин тәшәккүрүмү билдирирәм. Бурада мәсәлә мәним әсәрләримә верилән гијмәтдә дејил, әсас мәсәлә ондадыр ки, охучу һаггында сөһбәт кедән әсәрләрин маһијјәтини чох јахшы дәрк етмишдир.

Бакыдан Һејдәрова Рәисә, Һачыјев Мустафа, Һачмаздан Әсәдуллајева вә Мәликмәммәдова Сачлынын әсәрләрим һаггында јаздыглары рә'јләр сон дәрәчә мараглыдыр. Бу мәктуб-рә'ј-

ләр мүәллифләрин әдәби вә мә'нәви сәвијјәләринин сон дәрәчә мүасир олдуғуну көстәрир.

Икинчи групп мәктублар барәсиндә мә'лумат вермәји артыг билирәм. Она көрә ки, бунлар әсасән шәхси хаһишләрдир.

Үчүнчү групп мәктублар, јә'ни һәвәскаш шаир вә јазычыларын мәнә көндәрдији јазылар барәсиндә әтрафлы данышмағы лазым билирәм. Бу гисим мәктублар о бириләринә нисбәтән даһа чохдур. Бәдии јарадычылыгла мәшғүл олан охучуларын демәк олар ки, һамысы редаксиялардан шикајәтләнир, онларын јазыларына биканәлијә е'тиразларыны билдирир вә мәнән хаһиш едирләр ки, онларын јазыларынын үзә чыхмасына көмәк едим.

Әлбәттә, бу чох тәбии арзудур. Лакин көндәрилән јазыларын әксәријјәти һәм бәдии чәһәтдән, һәм дә мәзмун е'тибары илә чох ашағы сәвијјәдә олур. Чаван һәвәскашлары јазыларынын зәифлијинә инандырмаг бә'зән чох чәтин олур. Она көрә ки, инсанын өзү өзүнә тәнгиди јанашмасы өзлүјүндә чох бөјүк проблемдир. Инсанын өзү өзүнә тәнгиди јанашмасы үчүн биринчи нөвбәдә дәрин билик, савад, мә'лумат, бир сөзлә, мәдәни сәвијјә лазымдыр. Чох тәәссүф ки, бизим мүасир кәңчлијимиздә чатышмајан чәһәтләрдән бири вә бәлкә дә биринчиси будур.

Һачмаз рајонунун Јеркүч кәндиндән Мирзә Әбдүләзизов мәнә чох узун бир мәнзум мәктуб јазмышдыр. Мәктуб башдан-баша дидактик фикирләрдән ибарәтдир. Поезија јохдур. Мән тәәччүб етдим ки, бу фикирләри о мәнә ади бир диллә—нәсрлә јаза билмәздими? Икинчиси, мән ондан хаһиш едәрдим ки, өз доғулдуғу кәндин адына диггәт јетирсин. Јеркүч кәнди! Бу адын мә'насы башдан-баша поезијадыр. Бу поезијаны әкәр о, ше'рә кәтирә билсә, биз һамымыз ондан разы галарыг. Јеркүч! Күч јердәдир, торпагдадыр. Гој, о, бу кәндин адындакы мә'наны өјрәнсин. Торпагдан ганадлансын. Јердән күч алсын. Мә'лум фикирләри гафијәләндирмәјә вахт сәрф еләмәсин.

Бакыдан Һәсән Мәммәдов мәнә бир нечә ше'р көндәрмишдир. Лакин бунлара ше'р демәк олмаз. Гафијәләнмиш мә'лум фикирләрдир. Јахшы ки, Һәсән өзү ше'рләринин бириндә јазыр ки,

Мән шаир дејиләм, бир адәткарам.

Бир һалда ки, беләдир, адәткаш јазыларынын чап олунмасы һаггында дүшүнмәмәлидир.

Әлбәттә, бунунла белә һеч кәсин әлини тутмаг олмаз. Һамы јаза биләр. Лакин шаир олмаг, јазыларыны чап етдирмәк истәјән адам чох бөјүк мәс'улијјәт һисс етмәлидир.

Бакынын 8-чи километр гәсәбәсиндән Шүкүров Әзизаға мәнә бир мәгалә көндәрмишдир. Һәмин мәгаләдә мәним бир нечә ше'рими тәһлил едир. Лакин буна тәһлил демәк олмаз. Бу, ше'рләрин нәср дили илә ифадә олунмасыдыр.

Бүтүн бунларла јанашы, тәк-тәк олса да, охучуларын көндәрдикләри јазылар ичәрисиндә нәзәри чәлб едәнләр дә вардыр. Бунлардан мән, хүсусилә, Фүзули рајонундан Әлифоглунун ше'рләрини гејд етмәк истәрдим. О, әсл ше'р јазыр вә буна көрә дә мән онун бир нечә ше'рини, онун һаггында јаздығым мәгалә илә бәрабәр «Улдуз» журналына тәгдим етмишәм.

Беләләриндән бири дә јенә Фүзули рајонундан Бајрамов Оручун ше'рләридир. Онун «Арамыза Араз атан дүнјадыр» ше'ри чох хошума кәлди. Онун ше'риндән бир бејти мисал кәтир-мәк истәјирәм.

Бағры чатлајарды, дашарды Араз
Үрәји дәннзә бошалмасајды.

Бурадакы поезијаја диггәт јетирин. Мә'лумдур ки, Араз чајы дәннзә ахыр. Бу, фактдыр. Лакин шаир факта поетик мә'на верир. Аразын үрәји дәннзә бошалмасајды, бир халгы ики јерә бөлдүјүнә көрә бу чајын бағры чатлаја биләрди! Бу, поетик фикридир.

Бакыдан Баһар Әлијеванын, Күрдәмирдән Атиф Исламзадәнин ше'рләри дә диггәти чәлб едир. Бу мүәллифләрин ше'рләриндә һәр шејдән әввәл мүасир сәвијјә һисс олунур.

Су а л: Букүнкү әдәби кәнчлик барәдә фикриниз?

Ч а в а б: Букүнкү чаван шаирләрин әсәрләри илә бизим дөврүн чаван шаирләринин әсәрләри арасында чох бөјүк фәргләр көрүрәм. Узаға кетмәк лазым дејил. Мәним өзүмүн 20—25 јашында оларкән јаздығым ше'рләри букүнкү кәнчләрин ше'рләри илә мүгајисә едәндә мән бир һәгигәти ачыг-ајдын көрүрәм ки, мүасир кәнчлик сәнәткарлыг бахымындан даһа гүдрәтлидир. Бу, белә дә олмалыдыр. Чүнки заман ирәли кедир. Буна көрә дә букүнкү кәнчликдән тәләб олунан сәвијјә даһа јухарыдыр. Сабаһкы сәвијјә бундан да јухары олмалыдыр.

Су а л: Мүасир тәнгиддән разысынызмы?

Ч а в а б: Чох доғру вә јериндә верилән суалдыр. Чүнки һәгигәт фикир мүбадиләсиндә мејдана чыха биләр. Тәәссүф ки, инди әдәби мүбаһисәләр вә дискуссиялар демәк олар ки, тамам ләғв едилмишдир. Инди әдәби әсәрләр һаггында јазылан мәгаләләрдә дә мүбаһисәли чәһәтләр олмур. Мәгаләләр башдан-ајаға гәдәр тә'рифдән ибарәт олур. «Литератураја газета»нын көзәл бир ән'әнәси вар. Бу гәзет бә'зән ејни әсәр һаггында ики тәпәдән-дырнаға бир-биринә зидд олан фикир дәрч едир. Рус јазычылары вә охучулары арасында бу әсәрлә әлагәдар дискуссия башлаһыр. Биз бу ән'әнәдән истифадә етмәлијик.

әдәбијјат вә сәнәт дүшүнчәләри

**ШАИР,
РЭССАМ,
БЭСТӘКАР**

Пушкинин рус әдәбијатындағы ролуну вә јерини мүәјјәнләшдирмәк үчүн өлчү ваһиди јохдур. Она көрә ки, рус әдәбијаты вә ичтиман фикринин јаранма вә инкишафында Пушкинин ролу өлчүјәкәлмәздир. Чүнки о, јалныз јаратмајыб, һәм дә јаратдығларының өмрүндән сонра давам етдириб. О, һәм әсл милли рус әдәбијатының баниси, һәм дә онун давамчысыдыр. Пушкин бу күн дә өз давамчыларының јарадычылығында јашајыр вә бу әдәбијаты јүксәлдир. Бунун үчүн дә биз она шаирләр шаири демәкдә һағлыјыг.

Пушкиндән сонра јетишән бүтүн рус сәнәткарларының шаир вә јазычыларын, бәстәкар вә рәссамларын әсәрләриндә биз өлмәз сөз устасындан гәтрәләр көрүр, онун мөвзуларының јени шәкилдә давами илә растлашыр, ону мүасиримиз һесаб едирик. Бу күн Русијада елә бир рәссам вармы ки, о, Пушкин әсәрләринә иллустрасијалар чәкмәсин, елә бир бәстәкар вармы ки, Пушкинин сөз сәнәтини мусиги вә балет дилинә чевирмәсин, елә бир шаир вә јазычы вармы ки, онун сәнәт чешмәсиндән су ичмәмиш олсун?! Чүнки Пушкин мәнсуб олдуғу халгын руһуну, мәнәвијатының формалашдыран елә бир сәнәт јаратмышдыр ки, бу сәнәт күзкүсүндә халг өзүнү, өз милли варлығыны көрмүш, өзүнү дәрк едиб танымышдыр. Белинскинин «Јевкени Онекин» мәнзум романының «Рус һәјатының намусу» адландырмасыны да бунунла изаһ едирик. Доғрудан да бу роман рус милли руһунун вә мәнәвијатының бәдәннүма күзкүсүдүр. Инди белә бир нәһәнк сәнәткәры вә онун һејрәтамиз јарадычылығыны һансы өлчү илә өлчмәк олар.

М. Ф. Ахундовдан С. Вурғуна гәдәр Азәрбајчан шаир вә јазычылары Пушкинә һөрмәт вә мәһәббәтләрини билдирмиш, ондан тәрчүмәләр етмиш, адына ше'рләр гошмушлар. С. Вурғун өмрүнүн ики илини Пушкин јарадычылығына вермиш, «Јевкени Онекин»и дилимизә чевирмишдир. А. Сәһһәтдән тутмуш букүнкү әдәби нәслә гәдәр шаирләр ордусунун зәһмәти сәјәсиндә Пушкин бу күн миллионларла Азәрбајчан охучусунун севимлисинә чеврилмишдир.

Мән дә өз нөвбәмдә Пушкинин онларча ше'рини дуја-дуја, севә-севә тәрчүмә етмиш, ондан өјрәнмиш, «бу бөјүк шаирин

сәнәтиндә мәни вәләһ едән чәһәтләр нәдир?» суалы гаршысында дәнә-дәнә дүшүнмүшәм.

Пушкин һәм шаирдир, һәм рәссам, һәм дә бәстәкар. О, сон дәрәчә ади вә садә сөзләрлә һәм рәсм чәкир, һәм дә бу рәсмин нәғмәсини јарадыр. Онун мәшһур «Гыш кечәси» ше'риндән икинчә бәнди мисал кәтирмәк истәјирәм:

Јаған гары бура-бура
Боран сәсләнәр әсәби.
Ушаг кими каһ ағлајар,
Каһ улајар бир гурд кими.

Јел күләши сәсләндириб
Чардағларда каһ инләјәр.
Каһ кечикмиш јолчу кими
Пәнчәрәни тыг-тыг дөјәр.

Боранын јаған гары бурмасы, онун каһ ушаг кими ағлама каһ да гурд кими уламасы һәм поетик тапынты, һәм типик рус гышының сәсләрлә ифадәси, һәм дә шаиранә мәнзәрәсидир. Дәсләри күләшлә өртүлән рус комаларының чардағында күләш әсәби һалда сәсләнмәсинин кечәнин ваһимәли зүлмәтиндә пәнчәрәнин кечикмиш јолчу тәрәфиндән таггылдадылмасына бәндәдилмәси јенә дә һәм нәғмә, һәм дә нәғмәнин поетик мәнзәрәсидир. Чүнки Пушкин јазаркән јаздығыны һәм көрүр, һәм дә ешитдирди. Өзү бир шаир кими көрдүјү вә ешитдијинә көрә, охучулар да көрмәјә вә ешитмәјә вадар едир. Бах, будур даһилијин әһәм бөјүк сирләриндән бири!

Мән Пушкинин даһилијини бир дә инсан гәлбинин ән дәрин жушәләринә ишыг салыб, ән кизли вә ән инчә һиссләри үзә чыхара билмәсиндә көрүрәм. О, образларыны мүхтәлиф шәраитдә тәсвир едир вә онун дүшдүјү вәзијјәтә ујғун јашадығы дүјғулары елә бөјүк усталыгла үзә чыхарыр ки, охучу бу дүјғуларын дәринлијинә вә доғрулуғуна һејрәтләнир. Ән ади әсәрләриндән бири олан «Атәш» һекајәсиндә графы ики вәзијјәтдә тәсвир едир. Бириндә өзүндән разы, ловға граф, икинчидә исә дүшдүјү шәраитдән асылы олараг алчалдылмыш, рәзил граф. Јазычының усталығы орасындадыр ки, о, бизи графын һәр ики вәзијјәтинә инандырыр, һәм дә тәәссуфләндирир. Ән марағлы бурасыдыр ки, һәр икисиндә граф дуелдә ејни адамла атышдығы шәраитдә тәсвир олунмасына бахмајараг о, һәр дөфә башга адамдыр. Бәс графы дәјишдириб башгалашдыран нәдир? Вахт вә бу вахт әрзиндә психолокијанын дәјишмәси.

Һәлә евләнмәмиш, һәјатын мә'насыны әјләнчәләрдә көрән, өзүндән разы кәнч граф өлүмдән горхмур. Дуелдә она тушланан тапанчанын ваһимәси түкләрини белә үрпәтмир. Өлүм гаршы-

сында једији киласын чәрдакләрини дүшмәнинин үзүнә түпүрүр. Онун өлүмүндөн горхмадығыны көрән дүшмәни Силвио онун үчүн һәјатын бир мә'на кәсб етмәдијини баша дүшүб, бу өлүмүн онун гисасы үчүн кичик олдуғуну дәрк едир, күлләсини атмыр, дуели гејри-мүәјјән вахта кечирир. Елә бир вахта кечирир ки, өлүм онун үчүн горхулу олсун. Бу нөгтәдә Силвио өз интигамында бөјүјүр. Даһа доғрусу, о, дүшмәни үчүн һәјаты гијмәтләндириб, јалныз бундан сонра онун үчүн мәһз гијмәтли олан һәјаты онун әлиндән алмаг истәјир.

Биринчи дуелдән алты ил кечир. Граф јаша долур, һәјатын гијмәтини дәрк едир. Јалныз бундан сонра Силвионун кеч-тез бир күн кәләчәјини дүшүнүб, һәр күн өлүб-дирилир. Чүнки о, јахшы билир ки, Силвио ондан нә истәјир вә кеч-тез бир күн о, кәләчәк, ону дуелә чағырачаг вә вахты илә вурдуғу силләнин гејфини алачаг. Алты ил мүддәтиндә бир тәрәфдән евләнмәси, аилә мәс'улијјәти, икинчи тәрәфдән өлүм горхусу алтында јашамасы графы тамамилә дәјишдирир, даһа доғрусу, өлүмүн ваһимәси она һәјаты севдирир. Дүшмәни Силвио исә бир заман пејда олур, вахты илә атмадығы күлләни инди атачағыны билдирир. Силвионун гаршысында граф сарсылыр, әлләри әсир, рәнки саралыр. Силвиоја да мәһз бу лазым иди. О, дүшмәнини горхан вәзијјәтдә көрүр. Бу исә граф үчүн өлүмдән бетәрдир.

Һекајәдә образларын шәраитә мүнәсиб психоложи вәзијјәтләри о гәдәр бөјүк усталыгла тәсвир олунмушдур ки, охучу уstad гәләминин гүдрәтинә гејрәтләнмәјә билмир. Бөјүк бир романа сығыша биләчәк һадисәләри, дәјишкәнлији, психоложи вәзијјәтләри 5—6 сәһифәлик балача бир һекајәдә сығышдыран сәнәтин вә сәнәткарын гаршысында биз сусур, бу даһијанә сәнәтин өнүндә башымызы әјмәклә она өз мәһәббәт вә миннәтдарлығымызы билдиририк.

150 ил бундан әввәл Пушкин һәјатдан кедиб. Амма өлмәјиб, үрәкләрә көчүб. Одур ки, даһиләрин доғум тарихи мә'лумдур, өлүм тарихләри исә билинмир. Даһа доғрусу, даһиләрин өлүм тарихи јохдур. Она көрә дә биз бу күн Пушкинин өлүм тарихини шәрти гејд едирик:

Бу рус даһисинин өмрү һүдудсуз,
Өмрү әбәдидир јараданларын.
Доғум тарихләри бәлидир, јалныз
Өлүм тарихләри јохдур онларын.

САБИР, ЈЕНӘ САБИР

Миниллик әдәбијјат тарихимиздә бөјүк сәнәт улдузларымыза бәнзәрләрини башга халqlарын әдәбијјатында да тапмаг мүмкүндүр. Лакин онларын ичәрисиндә Сабирә бәнзәрини тапмаг чәтиндир. Она көрә ки, халгын ичтимаи-сосиал вә психоложи дәрдләрини, бәлаларыны бу гәдәр дәгиглији илә вә үрәк јанғысы илә дејән, фәрјадында күлән, күлүшүндә ағлајан вәтәндаш сәнәткарын гүдрәти бир дә ондадыр ки, атәшини һәдәфә дүз вурмагла охучусуну да өз дәрдләринин аловуна бүрүмәји, өзү гәдәр аловландырмағы бачармышдыр. Дәрди демәк олар, амма о дәрди милјонларын да үрәјинә көчүрә билмәк һәр сәнәткарын иши дејил. Сабир буну да бачармышдыр.

Телевизијанын тәшкил етдији «Көзәллик» верилишиндә апарычы: мәнән хәбәр алды ки, поезијанын әсас объекти нәдир? Чаваб вердим ки, көзәллик! Вә бу чавабы верән кими дәрһал Сабир јадыма дүшдү. Өз-өзүмә суал вердим: «Бәс Сабир?». О ки, көзәллијин тәрәннүмчүсү олмајыб? Әксинә, һәмишә ејбәчәрликләрдән јазыб, онларын ифшасыјла мәшғул олуб. Елә орада-ча чаваб вердим ки, Сабир дә долајысы илә көзәллијә хидмәт едиб, чүнки ејбәчәрлијин инкары көзәллијин тәсдигидир. Сабир бу нөгтәдә көзәллик тәрәннүмчүсү Фүзули илә бирләшир. Чүнки идеаллары ејнидир.

Мән бир чох мүсаһибәләримдә «Ән бөјүк устадын кимдир?» суалына «Сабир» чавабыны вермишәм. Бу һәгигәтән беләдир. Бу, әлбәттә, ади бир шакирдин бөјүк уstad гаршысындакы пәрәстишидир. Мән бунунла ону демәк истәјирәм ки, букүнкү әдәбијјатымызын вә ичтимаи фикримизин ән бөјүк вә ән дүзкүн јолу Сабир јолудур. Бурада мән форманы дејил, мәзмуну нәзәр-дә тутурам.

Сабир вә Мирзә Чәлилин күлүшүндәки фәрјад нәтичәдә лирика вә фачиә илә бирләшир:

Дашгәбли инсанлары нејләрдин, илаһи?
Биздә бу сојуг ганлары нејләрдин, илаһи?
Мәзлумларын көз јашы дәрја олачагмыш, —
Дәрјалары, үмманлары нејләрдин, илаһи?

Сабирин бу вә буна бәнзәр онларла ше'рләриндәки үрәк парчалајан лирика, бә'зән сатираны үстәләдији кими, М. Чәлилин дә, демәк олар ки, бүтүн пјесләриндә вә «Азәрбајҹан» типли фелјетонларында дәрин вә һәзин лирика һақимдир. «Өлүләр», «Дәли јығынчағы» вә «Анамын китабы» пјесләринин јалныз финалларындакы налә вә фәрјад сатиранын чәрчивәсини дағы-

дыр: сатира — лирикаја, күлүш — көз жашына, лаг — үсјана чевриллр.

Кефли Искэндэр гәбиристанлыгда дири өлүлэри мәһкәмәјә чәкир. «Бахын, бахын, јахшы бахын. Диггәтлә бахын! Сизин тарихинизин китабларында бу, ган илә јазылмыш бир сәһифәдир. Сиздән сонра кәләпләр бу китабы вәрәгләјиб, бу сәһифәни көрәндә сизи јада салыб дејәчәк: «Тфу сизин үзүнүз!» Мән һеч! Инди көрәк сиз кимсиниз? Мәним адым Кефли Искәндәрдир. Бәс сизин адынызы нә гојаг? Мән дағлары, дашлары, гушлары, фәләкләри, ајлары, улдузлары вә дүнја аләмләри бура шаһид чәкәрәм вә бу гызлары онлара нишан верәрәм. Сорушарам ки, бу чамаата нә ад гојмаг олар? О вәдә һамысы бир ағызла чаваб верәр: «Өлүләр!» Мән чәми милләтләри бура јығыб тәвәггә едәрәм ки, Шејх Нәсруллаһын һәрәмханасына тамаша еләсинләр вә о вәдә бүтүн јер үзүнүн тајфалары сизи бир сәслә адландырлар: «Өлүләр!».

Бу бөјүк иттиһамнамә комедија сонлуғу дејил, фачиә сонлуғудур. Һәгигәтдә дә «Өлүләр»дә тәсвир олуан әһвалат бир кичик кәндин, шәһәрин дејил, бөјүк бир өлкәнин, бәлкә дә бүтүн мүсәлман дүнјасынын фачиәсидир. Мәзмун бахымындан «Өлүләр» әслиндә комедија дејил, фачиәдир.

Јалныз «Өлүләр»ми? Хејр! Әдибин «комедија» адландырдығы бүтүн пјесләринин сонунда нәтичә фачиәдир. Бурасы гәрибәдир ки, Мирзә Чәлилин әсәр сәһнә әсәрләринин комик гәһрәманлары финалда комик вәзијјәтдән чыхыб чиддиләшир вә чәмијјәти иттиһам едир. «Дәли јығынчағы»нда әсәр боју мајаллаг ашан, атылыб дүшән, рәгс еләјән Молла Аббас финалда чәһаләт гурбаны олан бүтүн бир чәмијјәти, ону дәли һесаб едиб әлә салан һачыларын вә мәшәдиләрин чәмијјәтини сатира илә дејил, бир-баша чидди публисистик диллә ифша едир: «Бу хамушлугда инсана елә бир ити зәһин үз верир ки, дүнјанын јахшы вә јамаһыны һакиманә бир сурәтдә көрә билир. Аллаһ шаһиддир ки, бир белә хамушлуг, бир белә сакитлик бу дәгигә мәним дә гәлбимдәдир. Онун үчүн дә инди мән һәзрәт Саһибил-әср вәззәманын хидмәтинә мүшәррәф олан бу чамаатын һәрәкәтинә диггәт илә тамаша едиб дејирәм: «Валлаһ вә биллаһ, бир «дәли јығынчағы»на дүшмүшүк!»

Бу чидди иттиһамнамә, бу дил, бу фәрјад Ч. Чаббарлынын романтик гәһрәманларынын монологларына нә гәдәр јахындыр. Демәк, јоллар мүхтәлиф олса да, һәр үч сәнәткәри дүшүндүрән, јазыб-јаратмаға мәчбур едән мәсәләләр ејнидир.

Сабирдән сонра онларла шаир Сабир ше'ринин мәзмуну илә јанашы формасыны да көтүрдү. Јә'ни сатира јолу илә сөзүнү

демәк истәди. Лакин һеч кәс Сабир зирвәсинә чата билмәди. Она көрә ки, Сабир еталондур — һәм фикирдә, һәм дә формада.

Мәнә көрә нәинки букүнкү ше'римизин, нәсримизин, драматуркијамызын да јолу Сабир јолу олмалыдыр. Һәкм дејил ки, һамы сатира үсулундан истифадә еләсин. Мән мәзмунда, фикирдә, идејада, јанғыда Сабир јолунун әсас јол олдуғуну демәк истәјирәм.

Бурада мәнә ирад тутуб дејә биләрләр ки, вахтилә Сабирин тәнгид етдији чәһаләт, наданлыг, хурафат, мөвһумат кими һәдәфләр инди јохдур. Дүздүр. Лакин Сабир көһнәлибми? Сабир бу күн охунмурму? Охунур вә севилив. Нијә? Она көрә ки, Сабирин дөврүндәки чәһаләт, фанатизм, наданлыг, савадсызлыг инди башга шәкил алыб. Мәкәр индинин өз чәһаләти, наданлығы, фанатизми вә савадсызлығы јохдурму? Елә савадсызлыгдан башлајаг. Ленин милли сијасәтинин тәтбиги сајәсиндә ингилабын илк 10—15 илиндә Азәрбајҗанда савадсызлыг ләғв олунду. Һамы охујуб-јазмағы бачарды вә биз елә күман етдик ки, савадсызлығын ләғви илә чох шеји һәлл етдик. Инди нечә? Инди даһа савадсызлыг јохдурму? Јенидәнгурманын тәләбләри илә инди тамам башга вәзифәләр гаршысында дурмалы олуруг. Инди сијаси, елми-техники, игтисади вә милли савадсызлығымыз мејдана чыхыр. Инди әлифбаны һамы билир, јазыб-охумағы бачарыр. Амма дүшүнмәји вә јени дүшүнчә тәрзи илә һадисәләри дүзкүн гијмәтләндирмәји лазыми сәвијјәдә бачармырыг. Инди јахшы баша дүшмәк үчүн бизә јахшы дүшүнмәји бачармаг лазымдыр. Јахшы дүшүнмәји бачармаг үчүн исә бизә јенә Сабир лазымдыр.

Бәс наданлыг нечә, инди јохдурму? Сабир дөврүнүн наданлығы јохдур. Амма һәмин наданлыгдан, һәмин чәһаләтдән доған тәзә наданлыг, тәзә чәһаләт вар.

Ч. Ајтматов бир нечә јазысында Гырғызыстанда милли мәктәпләрин вә бағчаларын зәрурәтиндән данышыр, Гырғызыстанын халг шаири Токомбајев Ајтматова бәсләдәји шәхси әдавәтә көрә јазыр ки, бу һиссләр Ајтматовун милләтчилијиндән хәбәр верир.

Инди сорушулур: Сабир дөврүнүн чәһаләт вә наданлығы горхулу иди, јохса бу? Бу нөв чәһаләтин вә наданлығын ифшасы үчүн дә јенә бизә Сабир гәләми лазымдыр.

Әкәр өтәри бир бахышла мүасир әдәбијјатымыза нәзәр салсаг көрәрик ки, мүвәффәгијјәтли әсәрләримизин һамысы Сабир јанғысы, Сабир идеалы илә јазылан әсәрләрдир. Бу мә'нада мән Азәрбајҗан совет ше'ринин ән көркәмли нүмајәндәләри олан Сүләјман Рүстәмин, Сәмәд Вурғунун, Рәсул Рзанын ән көзәл әсәрләрини Сабир мәктәбинин давамы һесаб едирәм. Еләчә дә насирләримизин ән мүвәффәгијјәтли романларыны, һекајәләрини Сабир булағындан су ичән әсәрләр сајмаг олар.

Бу күн јенидэнгурма вә ашкарлыгла әлагәдар совет јазычыларынын гаршысында чох кениш үфүгләр ачылыр, бөјүк имканлар јараныр. Бу имканлардан истифадә едиб заманын өз тәләбиндән доған јени сөз демәк үчүн јенә бизим гаршымызда Сабир пәнчәрәси ачылыр. Чүңки Сабир бизә халг үчүн, Вәтән үчүн нечә јанмағы, бу јанғыны халга нечә чатдырмағы өјрәтмишдир. Инди огул истәјирәм, Сабир мәктәбинин һәгиги шакирди ола билсин. Демәк, јенә Сабир бизимләдир. М. С. Горбачов јолдашын дедији кезәл бир кәламы хатырлатмағ јеринә дүшәр. О, јазыр: «Өз физики вә мә'нәви сағламлығы уғрунда шүүрлу сурәтдә фәал мүбаризә апаран чәмијјәтин өз хәстәликләрини кизләтмәсинә еһтијач јохдур. Чүңки бу һәмин хәстәликләрин мүаличәсини анчағ чәтинләшдирир».

Бир һалда ки, артыг хәстәликләри кизләтмәјә еһтијач галмыр, инди бизә бу хәстәликләрин мүаличәси үчүн Сабир гәләминин кәскинлији вә Сабир үрәјинин оду лазымдыр.

Сабир дөврүнүн өз хәстәликләри вар иди, бу дөврүн дә өз ағры-ачылары вар. Инди о сәнәткар бөјүк ола биләр ки, Сабир үрәјинин оду илә јазыб јарада билсин.

Бүтүн дөвләрдә о сәнәткарлар бөјүк ола билиб ки, онлар өз фәрди һиссләрини дејил, бүтүн чәмијјәти дүшүндүрән дәрәҗәләри, ағрылары гәләмә алыблар. Әдәбијјатымызда Ахундовла башлајан бу јол Сабир вә Мирзә Чәлил сәнәтиндә зирвәјә галхмыш вә өз доғрулуғуну тәсдиғ етмишдир. Индики әдәбијјатымызын да бу јолла кедиб, бөјүк наилијјәтләр газаначағына әминәм.

СӘКСӘН ЈАШЛЫ ЧАВАН ШАИРИМИЗ

(С. Рүстәмин 80 иллик јубилејиндәки мә'рузә)

Әдәбијјатымызын ағсагалы, Азәрбајҗан совет ше'ринин бү-нөврә дашыны гојан халг шаиримиз Сүлејман Рүстәмин кечдији 60 иллик јарадычылыг јолу, ејни заманда Азәрбајҗан совет ше'ринин инкишаф јолудур. Бу јарадычылыг һәјәчан вә тәләтүмлә, мүбаризә вә гәләбәләрлә долу һәјатымызын ајнасыдыр. Бу 60 илдә халгымызын һәјатында баш верәң дирили-хырдалы бүтүн һадисәләр, социализм уғрунда кедән мүбаризәләр вә чәкишмәләр бу мөһтәшәм ајнада әкс олунмушдур. Буна керә дә биз Сүлејман Рүстәмин јарадычылығыны өјрәнмәклә совет һәјатынын ениш-јохушларыны, јени гурулуш уғрундакы мүбаризә тарихини өјрәнмиш олуруг.

Мән С. Рүстәмлә мәктәбли икән таныш олмушам. (Бу барәдә о өзү дә јазмышдыр). Бу көрүш индики кими јадымдадыр. Шаирин ата јурду Гасым Исмајылов күчәсиндә иди. Биз исә она гоншу олан Мирзә Фәтәли Ахундов күчәсиндә олурдуг. Анам С. Рүстәмин анасы илә таныш иди. Мән о заман тәзәчә ше'р јазмаға башламышдым. Анам мәни о заман М. Әзизбәјов адына Драм театрынын директору олан С. Рүстәмин јанына апарды. О да јадымдадыр ки, С. Рүстәм директор ложасында әјләшиб «Һа-чы Гара» тамашасына бахырды. Бизи көрүб кабинетинә кечди. О, шакирд дәфтәрләринә јаздығым «ше'рләри» охујуб күлүмсүндү. Сонра о мәнә ше'рин јазы гәјдалары — вәзн вә гафијә барәдә сәбрлә мә'лумат вермәјә башлады. О данышдыгча мән јалныз онун сәсини ешидир, дедикләрини исә анламышдым. Бүтүн диг-гәтимлә онун һәрәкәтләринә, отурушуна, дурушуна фикир верирдим. Доғрусу, С. Рүстәмлә бир отагда олдуғума инана билмирдим. Көрдүкләрим илә хәјал, јахуд јуху зәнн едирдим. Шаирин отағындан чыхаркән учмаға ганадым јох иди. Зарафат дејил, дәрс китабымда шәклини көрүб ше'рләрини охудуғум шаирин өзүнү шәхсән көрмүш, сәсини ешитмиш, мәсләһәтләрини динләмишдим. Мән о күнә гәдәр елә билирдим ки, шаирләр бизим ки-ми ади адамлар дејил, онлар ганадлы мәләкләр, көзәкөрүнмәз хәјаллардыр.

Бу әһвалатдан илләр кечди. 1945-чи илдә мәни Јазычылар Иттифагына үзв гәбул етдиләр. Бир нечә күн сонраса Натәван клубунда мәним јарадычылыг һесабатымы динләдиләр. Бу мәч-лисдә С. Рүстәм дә вар иди. Неч демә бу вахта гәдәр мәтбуатда чап олунан вур-тут 11 ше'римдән С. Рүстәмин хәбәри вармыш. Бурада о, мәним ше'рләрим барәдә данышыб ејни заманда М. Әзизбәјов адына театрдакы илк көрүшүмүзү дә хатырлатды. Мән һејрәтимдән дондум. О буну јадында нечә сахлаја билмиш? Азы 13 јашлы бир ушагла 20 јашлы кәнчин заһири көрүнүшү ејни ола билмәзди... Сонралар С. Рүстәмлә даһа јахындан та-ныш олдуғча, өз ушаглыг вә кәнчлик илләриндән данышдығы дузлу-мәзәли сөһбәтләрини динләдикчә онун ити јаддашы олду-ғуну билдим.

60 иллик јарадычылығы боју С. Рүстәм ше'римизин дөјүшкән әскәриндән сәркәрдәлијинә гәдәр јүксәлмиш, јашыдлары С. Вургун, Р. Рза, О. Сарывәлли илә чијин чијинә Азәрбајҗан пое-зијасынын идеја мәрәнамәсини, форма зәнкинлијини јарат-мышдыр. Букүнкү ше'римиз дә адларыны чәкдијим нәһәнк сү-тунларла биркә С. Рүстәмин чијинләри үстүндә бој атыб бу сәвијјәјә чатмышдыр.

«Әләмдән нәш'әјә» ше'риндән башланан мүбаризә јолунда гочаман С. Рүстәм һәмишә өндә аддымлајыр, әлиндә идеја бај-

рағы бизнмлә вә биздән сонра кәлән нәсилләрлә бәрабәр ше'рин зирвәләрини ашыр, бајрагдарлыг вәзифәсини шәрәфлә јеринә јетирир.

Бөјүк шаиримиз С. Вурғун гәләм јолдашы С. Рүстәм һаггында демишдир: «С. Рүстәм Азәрбајҗан совет ше'ринин банисидир. Биз Совет Азәрбајҗанынын бүтүн шаирләри С. Рүстәм јолдаша борчлујуг. Чүнки о, халгымыза јабанчы олан әдәби чәрәјанлара җаршы совет әдәбијјатынын апардығы шиддәтли вә мүрәккәб мүбаризәдә биринчи олараг атәш хәттини јармышдыр. Әмәкчи халгын һәјат вә мүбаризәси, халгымызы парлаг истигбала доғру апаран Ленин партијасынын јүксәк идеаллары, үлви вә мүгәддәс сәјләри шаир С. Рүстәм үчүн һәмишә түкәнмәз илһам мәнбәји олмушдур».

С. Вурғунун дедији бу сөзләр С. Рүстәм јарадычылығынын ән кәзәл вә ән дәгиг гијмәтидир.

Шаирин јени-јени ше'р вә силсиләләрини охудугча фикирләширсән, бу гочаман шаирин ичиндә түкәнмәјән одун, аловун җајнағы нәдир? Кәнчлијиндә һансы атәшлә јазырдыса, бу күн дә һәмин атәшлә јазыб-јарадан шаир бу оду, бу көзү һарадан алыр?

Бу күн дә ејни кәнчлик алову илә ону јазыб-јаратмаға тәһрик едән түкәнмәз гүдрәтин мајасы Вәтәнинә вә халгына бәсләдији сонсуз мәнһәббәти, Вәтәнинин вә халгынын дүшмәнләринә дәрин нифрәтидир. Бу сонсуз мәнһәббәт вә нифрәт онун гәлбиндә үрәк кими дөјүндүкчә о, гочалмајачаг вә гәләми дә әлиндән дүшмәјәчәк.

1925-чи илдә — јә'ни 19 јашында икән јаздығы «Үсјан јарат» ше'риндәки ингилаби руһ, 1926-чы илдә јаздығы «Әләмдән нәш'әјә» ше'риндәки кәләчәјә никбин вә инамлы бахыш онун јарадычылығынын әсасыны тәшkil едир. Бу ингилаби руһ вә кәләчәјә инамлы, никбин бахыш бу күн дә онун јарадычылығында ејни һәрарәт вә ејни пафосла давам едир. «Бир үздә көрүн, бир үрәјин вар» дејән шаирин бүтүн јарадычылығы ејни идејанын вә ејни чәһһәнин тәрәддүдсүз тәрәннүмүндән ибарәтдир. «Силаһдыр әлимиздә ше'римиз вә нәсримиз», «еј әхлаг мүдәррис, мән дөјүш шаиријәм» — дејә әлинә гәләм көтүрән кәнч Сүләјман һәлә кәнчлијиндән өз мүбаризә һәдәфини тапмыш, бу күн дә һәмин һәдәфә — Вәтән вә милли һиссләрдән мәнһурум оланлара, фитнә вә фәсады јашамағ җәјәси сечәнләрә, үрәксиз вә амалсызлара җаршы мүбаризәдән јорулмамышдыр:

О кәс ки Вәтәнә көнүл вермәјиб,
Бир күл бечәрмәјиб, бир күл дәрмәјиб,
Фитнәдән, фәсаддан үз дөндәрмәјиб
Гәбринин үстүндә даш, нәјә лазым?

Бадәни әлиндән јерә җојмајан,
Тә'рифдән, шөһрәтдән көзү дојмајан,
Вәтәни дујмајан, ели дујмајан
Үрәксиз адама баш, нәјә лазым?

Һәмин мүбаризә пафосу Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә һәдәфини дәјишмәклә даһа әзәмәтлә сәсләнди. Мүһарибәнин илк күнләриндә јаздығы «Анд» ше'риндә шаир Вәтән җаршысында «Гызыл бајраға», «Ана торпаға», «чәһһәдә төкүлән әскәр ганына» анд ичәрәк ахыр нәфәсә гәдәр фашизмлә вурушаҗағына халгын адындан анд ичир вә һамыны бу јолда мүбаризәјә сәсләјир:

Анд олсун әјилмәз гызыл бајраға,
Анд олсун мүгәддәс ана торпаға,
...Анд олсун көнүмүн арзуларына,
Кәләчәк күнләрин илк баһарына
Башым ајрылса да бир күн бәдәндән
Үрәјим ајрылмаз ана Вәтәндән.

Бу илләрдә бир-биринин ардынча јаздығы «Гочанын дедикләри», «Күн о күн олсун ки...», «Гафгаз ордусу», «Дөјүшчүјә мәктуб», «Гәһрәманын вәсијјәти», «Ана вә почталјон» вә с. ше'рләриндә мүһарибә дөврүнүн әһвали-руһијјәсини, адамларын кечирдији мәнһәви сарсынтылары, бунунла бәрабәр онларын әзм-карлығыны бөјүк һәссаслығла гәләмә алыр. Јахшы јадымдадыр, «Күн о күн олсун ки...» ше'ри о заман дилләр әзбәри иди. Мүһарибәјә оғул јола салмыш аналар, җардаш јола салмыш бачылар, әр јола салмыш кәлинләр үчүн бу ше'р үмид вә тәсәлли нәғмәси иди:

Күн о күн олсун ки, гуртарсын дава,
Дағылсын булудлар, ачылсын һава.
Алынсын дүшмәндән интигам, гисас,
Торпағ нәфәс алыб динчәлсин бир аз.
Силинсин көнүлдән, үрәкдән ағры,
Бир дә тапданмасын Вәтәнин бағры.
Сағалсын јаралар, ахмасын ганлар,
Севинсин инсанлар, күлсүн инсанлар.

Мән бурада бир чәһһәти хүсусилә гејд етмәк истәјирәм. О да С. Рүстәм јарадычылығындакы мәнзум һекајәчиликдир. Шаирин јарадычылығындан бәһс едән бир сыра тәдгигатчылар онда бу жанрын мүһарибә дөврүндә јаздығы «Ана вә почталјон» ше'риндән башладығыны гејд едирләр. Мәнчә бу жанр шаирин 1933-чү илдә јаздығы «Чичәк мағазасында» ше'риндән башланыр. Нәдәнсә шаирин тәдгигатчылары бу ше'рә аз әһәмијјәт верир, ондан чох аз бәһс едирләр. һалбуки, бу ше'р үмумсовет поезијасында сонралар јаранан сүжетли ше'р нөвүнүн илкинләриндәндир.

Ше'рдә дежилир ки, тоја кедәнлә јаса кедәнин көрүшдүјү је-
канә јер чичәк мағазасыдыр. Тоја кедән дә орадан чичәк алып,
јаса кедән дә... һәјатла өлүмүн кәсишдији бу јер шаири һәјат вә
өлүм һаггында дүшүнчәләрә далмаға вадар едир. Ғышла јазын,
кечә илә күндүзүн, хејирлә шәрин көрүшдүјү нөгтә инсаны дү-
шүндүрмәјә билмәз. Шаир бир јана, ади инсан да бу нөгтәдә фи-
лософ олур. Бу јердә шаир бизә суал верир:

Севинчлә јас бу јердә үз-үзә кәлир... фәгәт
Бағчаларда чичәкләр бунунчунму ачылыр?

Бу суалын сәтиралты мәнасы чох дәриндир: севинч үчүн
ачылан чичәкләр кәдәр үчүн дә јарајырса, демәк, һәјатын бир
үзү севинч, о бири үзү кәдәрди. Әкәр бу, белә исә, өмрү боју
матәмә гапылыб һәјатдан үз дөндәрмәк дә, севинчдән атланыб-
дүшмәк дә һәјатын маһијәтини анламамагдыр. Инсан һәјаты
һәр ики үзү илә — јәни олдуғу кими ғәбул етмәлидир. Конкрет
деталдан, бир һәјат һадисәсиндән чыхарағ фәлсәфи үмумиләш-
дирмәјә кетмәк! Бах будур әсл поезијанын јолу! С. Рүстәм совет
поезијасында бу јолун јолчуларындандыр! Бу бахымдан «Ана вә
почталјон» ше'риндә шаир даһа да ирәли кедәрәк деталдан сү-
жетә кечиб конкрет заман ичәрисиндә конкрет һәјат һадисәсинин
тәсвирини верир. Бу ше'р јалныз С. Рүстәм јарадычылығында
дејил, үмумсовет поезијасынын ән јахшы нүмунәләриндән сајы-
лыр. Мүһарибә дөврүнүн овгатыны, үрәкләрин о илләрдәки тәлә-
түм вә һәјәчанларыны, адамлары психолокијасыны чох инчә,
тәбини вә һәјати деталларла әкс етдирән бу ше'р дә о заман хал-
гын дилинин әзбәри иди.

Ше'р бизә үрәк јандыран бир һекајә данышыр: гоча ана
оғлундан мәктуб көзләјир. Буну билән почталјон «үзүгара
олдуғундан ананын көзүнә көрүнмәкдән еһтијат едир. Бир күн
ана «Мәктуб олмаса, бир дә сән бу һәјәтә кәлмә»,—дејә ону һә-
јәтдән говур. Күнләр, ајлар кечир, почталјон бир даһа көрүнмүр.
Инди ана оғул дәрдини унудуб «Бәлкә башында бир ғәза вар,
бәлкә хәстәләниб»,—дејә почталјону дүшүнүр.

Бу гоча почталјон да анаја бир дәрәд олду,
Јолуну көзләмәкдән онун көзү дәрәд олду.
Һеч олмаса почталјон бу һәјәтә кәләнлә,
Мәктуб алан гоншулар севинәндә, күләнлә
Оғлуну хатырлајыб севинирди ана да.
Онларын севинчиндән пәј дүшүрдү она да.

Башгаларынын севинчиндән пәј уман ана бу јердә бир инсан
кими бөјүјүр, охучунун мәһәббәтини газаныр. Биз оғул һәсрәти-
лә көзләрини почталјонун әлләринә дикән ағбирчәк ананы көрүр,

сәсини ешидир, дәрдинә ортаг олур. Бурада бир дәнә дә бош
сөз, сахта пафос, риторик шүар көрмүрүк, бүтүн сәтирләр үрәк
оду илә исиниб кағызә сүзүлмүшдүр. Чүнки шаир бир инсан ки-
ми ананын үрәк ағрысыны өз ғәлбиндә јашамыш, әсл шаир кими
јазмышдыр.

Вәтән мүһарибәси илләриндә јаздығы бүтүн ше'рләр шаирин
өзү кими әјниңә әскәр палтары кејиб әлиңә силаһ алмышдыр.
Бу илләрдә Совет Ордусу илә бәрәбәр Иранда олан С. Рүстәм
Чәнуби Азәрбајҗандакы гардаш вә бачыларынын ачыначағлы
һәјатыны мүшаһидә едир вә бу мүшаһидәләр әсасында «Чәнуб
ше'рләри»ни јарадыр. Буна гәдәр дә шаир Чәнуб мөвзусуна бир
нечә ше'р һәср етмиш, бә'зән дә башга мөвзуда јаздығы әсәр-
ләриндә («Јахшы адам») бу һәсрәтә, бу дәрәд тохунмушду.
Лакин 1942-чи илдән сонра шәхси мүшаһидәләри әсасында јаз-
дығы «Чәнуб ше'рләри»ни поезијамызын шаһ әсәрләриндән һе-
саб етмәк олар. Чәнуб мөвзусунда јазмајан шаиримиз демәк олар
ки, јохдур. Лакин С. Рүстәм бу мөвзуга елә һаким кәсилиб ки,
«Чәнуб мөвзусу» дедијимиз заман С. Рүстәм, С. Рүстәм дедији-
миз заман Чәнуби Азәрбајҗан јада дүшүр:

О гәдри нәлә етдим ки, ғызарды ләлә тәк бағрым,
Бахыб өз дөврәмә көрдүм, гәрәнфил, јасәмән јанды.
...Үрәкдә мин јаран вардыр, јазығ милләт, јазығ милләт,

Сәнә һәр ләһзәдә өз чаныны гурбан едән јанды.
...Јадымдан чыхды бүлбүл тәк ғәфәслә күлләрин рәнки,

Тәмнин, дәрдин әлиндән од тутуб ахыр бәдән јанды,
Сүлејман, ғафил олма, јахшы бах әтрафа, шаирсән,
Чинајәт ашды һәддиндән, һарај сал ки, вәтән јанды.

Бу, ади ше'р дејил. Бу, Вәтән вә халг дәрди илә алышыб
јанан бир үрәјин фәрјадыдыр. Лакин бу фәрјадын өзүндә дә
бәдбинлик јохдур, мүбаризәјә чағырыш вә кәләчәјә никбин ба-
хыш вар. Ән дәрдли, ән кәдәрли мәсәләләрдән данышанда да
шаир әјилмир, сынмыр, әксинә, онун сөзләриндә дәрдин ағырлы-
ғы бојда да үсјана, голдакы зәнчирләри ғырмаға чағырыш вә
мүбаризә әзми сәсләнир:

Мән сәнин дилиңә дәјмирәм, сән дә
Кәл мәним бу ана дилимә дәјмә,
Сәнин дә бағын вар, күлүн вар, чәкин,
Бағымда әкдијим күлүмә дәјмә.

Һәсәдләрә бахдың чәмәнимә сән,
Көр бир нәләр етдин вәтәнимә сән,
«Јан!»—дејиб од вурдун бәдәнимә сән,
Алтында атәш вар, күлүмә дәјмә.

Нә гәдәр көзәл дежилиб! Илк бәнд елә бил хаһишдир, «Мәним ана дилимә дәймә», — дејә чәлладдан аман истәјир. Икинчи бәндин сон мисрасы исә һәдәдир: «Сән елә билмә ки, мән сөнмүш, күлә дөнмүш одам, хејр, јанылмысан, мәним күлүмүн алтында атәш кизләнмишдир. Горх о атәшдән!».

Үмумијјәтлә чәнуб һәсрәти С. Рүстәмин шәхси дәрди кими онун бүтүн варлығына; ән инчә дамарларына гәдәр һаким кәсилмиш, ше'ринин учуш мәркәзинә чеврилмишдир. Чәнуби Азәрбајчан халгыны «Доғма аһам лајлалы, аһам дилли гардашым» адландыран шаир, үрәјини ваһид Азәрбајчанын хәритәсинә, Аразын о тајыны исә гиләсинә бәнзәдәрәк «Бағрымыза дағ чәкән ајдан, илдән данышмагдан дојмадым» дејә өмрү боју тарихин бу һағсыз һөкмү илә барышмајачағыны билдирир. «Јасин әвәзинә» ше'ри бир нөв шаирин вәсијјәтидир. О јазыр:

Вахтында дүнјадан көчдүјүм күндә
Тутсун табутумдан о тајлы әлләр.
Јасин әвәзинә гәбрим үстүндә
Бир вүсал нәғмәси охусун елләр.

Өмрү боју һәсрәт нәғмәләри охујан шаир парчаланмыш халгымызын кәләчәк бирлијинә инаныр вә биздән о күнүн вүсал нәғмәсини охумағы хаһиш едир.

С. Рүстәм хошбәхт шаирдир. Мән дејәрдим ки, о, бу дүнјада нәји арзулајыбса, она наил олуб. Биз инанырыг ки, шаиримиз өз сағлығында бизимлә бәрәбәр өзү дедији һәммин вүсал нәғмәсини охујачағ.

Чәнублу шаир Сөнмәзә һәср етдији ше'риндә о тајлы-бу тајлы ваһид Азәрбајчан ше'ринин әсас гајәсини бу мөвзуну тәрәннүмдә көрәрәк јазыр:

Вурмаса нәбзиндә бир халгын үрәк чырпынтысы
Һеч өзүндән разы галмаз, һеч өјүмәз ше'римиз.
Өз мүгәддәс мә'бәди ваһид Вәтән мүлкүндәдир
Ордакы хош арзулар тәхтиндән енмәз ше'римиз,
Гардашым Сөнмәз! Бу күн чох јахшы ки, сиз, биз
Од салар күндән-күнә өмрүндә сөнмәз ше'римиз.

варыг.

Башга бир ше'риндә исә шаир чәнуб мөвзусунда ардычыл оларағ јазмағы вәтәндашлыг вә шаирлик борчу һесаб едәрәк белә јазыр:

Ганымла, көз јашымла јазмасам ган гардашымдан мән,
Мәнә еј бивәфа Рүстәм, еј илгарсыз, демәзләрми?

Беләликлә, С. Рүстәм јарадычылығынын бүтүн дөврләриндә тамам јени рәнк вә чаларларла бу мөвзуја гајыдыр вә һәр гајыдышында бизә тамам јени әтирли чичәкләр, күлләр бәхш едир.

Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндән сонракы илк онилликдә шаирин «Үрәк сәсләри» башлығы алтында јаздығы «Ме'марын фачиәси», «Хәзәр саһилиндә», «Минкәчевирдә», «Сон хәбәрләр», «Биз коммунистләрик» кими әсәрләри шаирин вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик идејаларынын бәдии ифадәсидир.

1950-чи илдә јаздығы «Гафурун гәлби» поемасында Бақы фәһләси Гафур Мәммәдовун Вәтән мұһарибәси илләриндә кәс-тәрдији гәһрәмәнлыгдан бәһс едир. Шаир Гафуру өз халгы, халгын тәлеји илә вәһдәтдә вермиш, онун чәһһәдәки гәһрәмәнлығыны вәтәнинә, халгына мәһәббәтин ифадәси кими гәләмә алмышдыр.

С. Рүстәмин сатирасы да ше'римизин башга бир рәнкидир. Онун бу типли ше'рләри Сабирдән чох, Закир сатирасына јахындыр. Чүнки бурада кәскин, өлдүрүчү сатирадан чох, јумор, бир гәдәр дә дәгиг десәк, инчә зарафат даһа чох нәзәрә чарпыр. Бунула бәрәбәр шаирин сарказма гәдәр јүксәлән чидди сатирик ше'рләри дә чохдур. «Беләләри дә вар» башлығы алтында јаздығы «Бөһтанзадә», «Дүнја бир шеј итирмәзди», «Јахшы ки, јохсан», «Мән варлыјам, сән јохсул», «Аварадан авара», «Малыны јемәз», «Нәјә лазым», «Һәсәд» кими ше'рләри мүасир сатиранын јахшы нүмунәләридир. «Бөһтанзадә» ше'риндә таныдығы бүтүн адамлардан, һәтта өз гоһум-гардашындан белә имзасыз мәктублар јазан бир бөһтанчы ифша олунар. Бу ше'рдә шаирин беләләринә гәзәби сон дәрәчәдә күчлүдүр. Һамыны бөһтанлајан Бөһтанзадә артыг ләкәләмәдији адам тапмајанда дөнүб өзүндән јазмалы олур. Бурада шаирин сатирик мүбалиғәси сарказм сәвијјәсинә јүксәлир. «Һәјаты башыјла јох, гарныјла дүшүнәнләр», «өзүнү бәјәниб өзкәни бәјәнмәјәнләр, пул, вар-дөвләт һәрисләри, вәтәнинә, милләтинә дүшмән кәсиләнләр» шаирин сатирик ше'рләринин һәдәфидир.

С. Рүстәми јахында таныјанлар билир ки, о сон дәрәчәдә һазырчаваб, сөзү јериндә демәји бачаран, бунула белә инчә зарафаты хошлајан бир адамдыр. Бу да тәсадүфи дејил ки, о, һәм дә һәлә сәһнә үзү көрмәсә дә эпизодлары вә атмачалары дилләр әзбәри олан «Бурда мәнәм, Бағдадда кор хәлифә» кими көзәл бир комедијанын мүәллифидир. Фитрәтиндәки јумор һисси онун ше'рләринә дә һопмушдур. Шаир пул һәрисини көрүн нечә зарафатла әлә салыр:

Гырт тојуглар кими пуллар үстүндә
Отуруб көзләјир чүчәләрини.

јахуд:

Дүшүнүр, растыма кәләјди кәрәк
Өвлад әвәзинә пул доған арвад.

Бу мисралар пул һәрислијини ифша едән, оңларын психоло-
кијасыны, мә'нәви бошлуғуну көстәрән көзәл сатирик тапынты-
лардыр.

Шаирин севки вә тәбиәт лирикасы нә гәдәр мұлајим вә зә-
рифдирсә, вәтәндашлыг лирикасы вә хусусән сатирасы бир о
гәдәр кәскин вә амансыздыр. Чүнки шаир өзү бир вәтәндаш ки-
ми, халгымызын руһуна вә мә'нәвијјатына јад олан, чәмијјәти-
мизә јарашмајан һәр чүр јарамазлыға вә ејбәчәрлијә барышмаз
дүшмәндир. Буна көрә дә о, бу јахынларда чап етдирдији бир
ше'риндә дедији кими, бүтүн өмрү боју инкишафымыза әнкәл
олан һәр чүр јарамазлыға мұбаризә е'лан етмишдир:

Ловғалара, сатгынлара, рүшвәтбазлара,
Өзләрини севән арсыз шөһрәтбазлара,
Милләтини танымајан милләтбазлара,
Һәр сөзүмлә мұбаризә е'лан етмишәм,
Әр сөзүмлә мұбаризә е'лан етмишәм.

Шаирин бу сәпкидән олан сон ше'рләри бу күнләрдә баша
вурдуғумуз XXVII гурултајын үмуми истигамәтинә вә руһуна
чаваб верән гүјмәтли ше'р парчаларыдыр.

Шаирин «Севки јарпаглары» башлығы алтында јаздығы мә-
һәббәт лирикасы әсасән гошмалардан вә гәзәлләрдән ибарәтдир.
Бу гошмалара «Мәним сәндән сәнә шикајәтим вар», гәзәлләрә
исә «Сәнә үз версә кәләр мәчилисә чананы чағыр» мисраларының
эпиграф кәтирмәк олар. Форма е'тибарилә ејни олса да шаирин
гошмалары вә гәзәлләри өз руһу илә классик вә ән'әнәви гошма
вә гәзәлләрдән тамамилә фәргләнир. Бу ше'рләрин демәк олар
ки, һамысында бөјүк һәјат ешги, јашамағ вә мұбаризә еһтирасы
вә ән үмдәси дә бөјүк никбинлик вар. Әдәбијјат тарихимиздә
биринчи дәфә С. Рүстәмин гәзәлләриндә инчә јумора вә зарафа-
та раст кәлирик. Һәјат ешгилә долу бу зарафатлар зәриф ол-
дуғу гәдәр дә һәм ашигин вә һәм севкилинин образыны јарадыр.
«Ашиг оланын бағры дөнәр ганә дејирләр» мисрасындакы «де-
јирләр» сөзүндә инчә зарафат, «ашигин бағры ганә дөнәр» фик-
ринә бир шүбһә, бир кинајә кизләнир. Бундан сонра кәлән
«Атәшдә јанан ашигә пәрванә дејирләр» мисрасы исә мүстәгил
мә'нададыр.

Дост-ашнаны өјрән, бахыб әтрафына көнлүм,
Һәр аддымыны, ејбини чананә дејирләр.
Ач гәлбини чананына, көстәр ки, инансын,
Билсин, нә дејирләр она, әфсанә дејирләр.
...Мәндән сәнә, еј күл, нә дејирләрсә инанма,
Сәндән дә кәлиб күндә Сүләјмана дејирләр.

Сон дәрәчәдә сәмими вә тәбии дејимләрлә долу олан бу гә-
зәл нә гәдәр ширин вә үрәјәјатымлыдыр. Шаирин бу типли

гәзәлләрини әзбәрләмәк лазым дејил, өз тәбилији вә сәмими-
лији илә мисралар өзү үрәјә јол тапыр вә јадда галыр.

С. Рүстәмин чохчәһәтли јарадычылығы үмумсовет әдәбијја-
тының гызыл хәзинәсинә дахил олмуш нәһәнк бир јарадычылыг-
дыр. Бу јарадычылыг чешмәсиндән сон 60 илдә јетишән әдәби
нәсилләр су ичмиш, бу күн дә ичмәкдәдир.

С. Рүстәмин вәтән вә халг гарысындакы хидмәтләрини пар-
тија вә һөкүмәтимиз јүксәк гүјмәтләндирмиш, ону халг шаири,
ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты, Сосналист Әмәји Гәһрәманы
кими јүксәк адлара лајиг көрмүшдүр.

80 јашлы һәмишәчаван шаиримиз 80 јашының тамам ол-
масы мұнасибәтилә үрәкдән тәбрик едир вә арзулајырыг ки,
2006-чы илдә өзүнүн иштиракы илә онун 100 иллик јубилејини
дә гејд едәк.

ОСМАН САРЫВӘЛЛИ

Азәрбајчан совет ше'ринин биринчи нәслинә мәнсуб олан
халг шаиримиз Осман Сарывәлли 60 иллик шәрәфли јарады-
чылыг јолу кечмиш вә бу јолда өзүнәмәхсус бир из ачмышдыр.
Белә ки, онун поезијасының өз дады-дузу, өз рәнки вә аһәнки
вар. О. Сарывәлли ше'ри көкүнү ана торпағымыздан, әтрини бу
торпагда чүшәрән отлардан, чичәкләрдән, сәсини көјләримиздә
сүзән гүшларымыздан, нәфәсини иглимимиздән, ше'ријјәтини исә
ана дилимизин бүлбүл чәһчәһинә бәнзәр аһәнкиндән алмышдыр.

Сәздән пәрвазланан Осман ше'ри, һәмишә ана торпағын нәф-
мәсини охумуш, халг үрәјинин ән инчә телләринә тохунмуш,
онунла һәмәһәнк сәсләнмишдир. Садәлик вә сәмимилик Осман
ше'ринин шаһ дамарыдыр. Буна көрә дә о, нәдән јазыр јазсын,
нечә јазыр, јазсын, һансы вәзидә, һансы формада јазыр јазсын,
дәхли јохдур, јаздыгларына бизи инандырыр, инандырдығына
көрә дә һәјәчанландыра билир.

Сарывәллинин ше'риндә сахта пафоса, поза алмыш тәмтә-
раглы ибарәләрә, сүн'и дејимләрә раст кәлмәк мүмкүн дејил.
Чүнки о, һәмишә көрдүкләрини вә дујдуғларыны јазмыш, һеч нә
ујдурмамыш, јалныз үрәјинин сәсини динләмишдир. Тәсадүфи
дејил ки, мәрһум јазычымыз Мир Чәләл һәлә 1934-чү илдә јә-
зырды: «Османын јарадычылығында ән дәрин тә'сир бурахан
фактор, онун өз биографијасыдыр...»

Јазычы һағлыдыр. Јарадычылығының илк илләриндә јаздығы
«Атамын оғлу», «Гара јурдун тарихи», «Нүмајәндә гадын»,
«Чобанын мәктублары», «Мәним өмрүм», «Комсомолчу Соһа»,

«Бәнөвшә» кими әсәрләр ја автобиографикдир, јахуд да шаирин шәхси мұшәһидәләринин мәһсулудур.

Шаирин сонрақы јарадычылығында Москва мұһитинин тә-сирин чох бөјүк олмушдур. Москвада тәһсилдә олдуғу заман онун С. Вургуна јаздығы мәктубда дејилир: «Гардашым Сәмәд, иш-ләрим пис кетмир. Хүсусилә, дил өјрәнмәјим. Бурада аләм вар-мыш. Кечән һәфтә Луначарскинин мұһазирәсинә гулаг асдым. Мајаковскинин ше'р охумасы нәјмиш, гардаш. Бах буна шаир дејәрләр. Белә адамлары ешидәндән сонра ганад ачыб учмаг истәјирсән...»

Сонралар јаздығы мәгаләләринин бириндә О. Сарывәлли «Өз әсринин шаири олмаг нә демәкдир?» — суалына белә чаваб ве-рир: «Һәммин суалын чавабыны ахтарыркән Ленинин әсәрләри илә растлашдым... Ленин идејалары мәним истәр шәхси һәјәтым-да, истәрсә дә бүтүн јарадычылығымда мисилсиз рол ојна-мышдыр».

Мәһз буна көрәдир ки, шаиримиз ингилаб даһиси Ленинә онун идеалларынын тәрәннүмүнә онларла ше'р һәср етмиш, бу-нунла белә өзүнү вә јарадычылығыны һәмишә, Ленинә борчлу билмиш, тәвазөкарчасына «һәлә јохдур адына бир лајигли һәдиј-јәм» — демишдир.

20—30-чу илләрдә үмүмән совет ше'ри үчүн сәчијјәви олан дөјүшкәнлик вә мұбаризликлә јанашы, Сарывәлли јарадычылы-ғында башга шаирләримизә о гәдәр дә хас олмајан конкретлик вә предметчилик мұһүм јер тутур. Һәј-күјдән узаг, конкрет пред-метдән чыхараг сөз демәк, Осман јарадычылығынын сонрақы дөврләриндә даһа да гүввәтләнди вә өзүндән сонра кәлән нәсил-ләр үчүн әдәби үсул олду. Мәним јашыдым олан әдәби нәсил, Азәрбајчан совет ше'ринин тәмәл дашыны гојан С. Рүстәм, С. Вурғун, Р. Рза, М. Мүшфиг кими гүдрәтли сәнәткарлардан сијаси кәскинлик вә мұбаризлик, О. Сарывәлли вә Әһмәд Чә-мил кими инчә сөз сәррафларындан исә сәнәтдә конкретлији вә детала вармағы өјрәндиләр. Онун кәнч әдәби гүввәләрә гајғы саһәсиндә хидмәтини С. Рүстәм, С. Вурғун, М. Ибраһимов, М. Нүсәјн вә Р. Рза кими Азәрбајчан совет әдәбијјатынын илк јарадычылары дәфәләрлә гејд етмишләр.

1929—30-чу илләрдә Москвада тәһсилдә олдуғу заман јаз-дығы «Мәним өмрүм», «Атамыш оғлу», «Гара јурдун тарихи» вә с. кими ше'рләриндә шаир ингилабдан әввәлки һәјәтлә инги-лабдан сонрақы һәјәти сон дәрәчә конкрет фактлар вә деталлар-ла мұгајисә едир вә бу мұгајисәдә охучуну ингилабын халга кәтирдiji бөјүк не'мәтләрә әјани сурәтдә инандырыр.

1937-чи илдә јаздығы «Бәнөвшә» ше'риндә шаир ингилабдан әввәл јашадығы әзаблы, изтираблы күнләри үмүми сөзләрлә

дејил, конкрет бәдиин деталларла тәсвир едир вә бу бәдиинлијин күчү илә бизи өз тәсвиринә инандырыр:

Думанлы сәһәрләр, чәнли ахшамлар,
Кечәли чадырлар, јералты дамлар
Олдуғча мәскәним, олдуғча јерим,
Јамағлы шалварым, јамағлы чухам,
Вугарлы башымы салды ашағы,
Чыхды көзләримә гәлбимин дағы.
Әләмдән, кәдәрдән гача билмәдим,
Чијәрим һәсрәтлә алышды, јанды.
Көнлүмү кимсәјә ача билмәдим,
Чырыг палтарымдан ешгим утанды.

Деталлара фикир верин: «кечәли чадырлар», «јералты дам-лар», «јамағлы шалвар», «јамағлы чуха», «үрәк дағынын көзә чыхмасы», мәһәббәтини кимсәјә ача билмәмәсинин сәбәбкары «чырыг палтарындан ешгинин утанмасы».

Бу поетик деталлары үмүми шәкилдә дејилмиш јүзләрлә сөз јығымы һеч чүрә әвәз сдә билмәз. Бах, будур әсл бәдиин сөз вә бу бәдиин сөздән доған бәдиин тә'сир! Мәһз бу чәһәтинә көрә биз, о заманын кәнчләри Осман мұәллими сеvir вә онун сәнәтиндән өјрәнирдик.

Јохсуллуғу үзүндән севкилисинә гәлбини ача билмәјән шаи-рин бәнөвшәјә мұрачиәтән дедији ашағыдакы мисралар мело-дијасыз нәғмәдир:

Еј мәним көнлүмә вәфалы һәмдәм,
Јарым Әсли олду, мән дә бир Кәрәм.
Кечә ахтарырам, күндүз кәзирәм,
Сән дә севкилими ара, бәнөвшә.

Нијә дилләнемдин, дилин лалдымы,
Ағлыны башындан сөзүм алдымы?
Сөјлә ләкәдирми, јохса халдымы,
Нәдир үзүндәки гара, бәнөвшә.

Беләликлә, шаир, ади чичәк олан бәнөвшәнин ләчәјиндәки гара халы дәрдинин әләмәти кими үмүмиләшдирир вә бизи сө-зүн гүдрәтинә тапындырыр.

О. Сарывәлли поезијаызда сијаси лириканын көзәл нүму-нәләрини јаратмышдыр. Онун сијаси мөвзулу ше'рләри белә сон дәрәчә ади вә садә сөзләрлә, лакин бөјүк усталыгла јазылмыш-дыр. Мәсәлән, онун халг елчиси депутата мұрачиәтлә јаздығы «Мән сәни сечдим ки...» ше'ри демәк олар ки, Азәрбајчан ше'рин-дә бу мөвзуда јазылмыш ән көзәл поезија нүмунәсидир. Бу ше'р-дә шаир депутатын вәзифәләрини, көрүн, нечә инчә деталларла она хатырладыр:

Мән сәни сечдим ки, су кәмәрләри
Чәкәсән, дағлары јарыб дәриндән.

Дурна көзү кими думдуру сәрин
Чай ахсын, Бакынын күчөлөрүндөн.

Мән сәни сечдим ки, дәјишсин иглим,
Чөллөрдә күл битсин, гангал битмәсин.
Турач овламаға бизим овчулар
Бир дө Абшерондан узаг кетмәсин.

Көзәл арзулардыр! Халг депутатынын вәзифәләрини бундан
көзәл, бундан тутарлы вә бундан поетик нечә демәк олар? Бүтүн
бунларла елә бил шаирин үрәји сојумур, үзүнү алим-депутата
тутараг дејир:

Јер һеј доланмышдыр күнүн башына,
Демирәм, бир анлыг дурсун, дајансын.
Сән елә галдыр ки, јер күррәсини,
Гој јерин башына күнәш долансын!

Будур әсл шаирин, бөјүк арзуларла вә идеалларла јашајан
әсл вәтәндашын мүгәддәс арзулары вә бу арзуларын шаиранә
ифадәси!

Илин сонунчу күнүнә, јә'ни јени илин кәлишинә әдәбијјаты-
мызда јүзләрлә ше'р һәср олуңмушдур. Лакин «Јени ил ше'ри»
дејәндә һәмишә јадымыза Сарывәллинин «Тәгвимин сон вара-
ғы» ше'ри дүшүр. Чүнки о, јени илин кәлишини үмуми, шаблон
сөзләрлә дејил, әсл шаир кими гәләмә алмышдыр. Шаир бу мөв-
зуну тәгвимин көтүјү үстүндә әсән сон вәрәглә, јә'ни көһнә илин
сонунчу күнү илә әлагәләндириб, ону предметләшдирир:

Ағачдан јарпаглар ендикчә бир-бир
Ил дө архасындан атыр јүкүнү.
Тәгвимин көтүјү үстүндә әсир,
Тәк галан сон вәрәг — илин сон күнү.

Бундан сонра шаир, әмәк адамларыны или ләјагәтлә баша
вурмаға чағырыр:

Һамы иш башына һәр сәһәр еркән,
Күнүмүз кечсә дө тојда, дүјүндә.
Елә башлајаг ки, биринчи күндән
Пешиман олмајаг сонунчу күндә.

Бөјүк фикри ади, садә сөзләрлә демәк зәманәмизин тәләб
етдији әсл сијаси лирика нүмунәсидир.

Бир сөзлә, Сарывәлли поезијасы башдан-баша Бөјүк Октјабр
ингилабынын бәшәри, һуманист идеаллары илә силаһланмыш
ишыглы бир поезијадыр. Бу поезија гајалардан сүзүлән чешмә-
ләрин сују кими дупдуру вә јаз күнәши кими ишыгыдыр.

Бөјүк Вәтән мұһарибәси башға шаирләримиз кими О. Са-
рывәллинин дә јарадычылығында јени бир сәһифә ачды. Бу

илләрдә онун јаздығы «Гафгаздан Дона доғру», «Украјналы
достларыма», «Бир дамчы ган», «Ағ халатлы гыз», «Берлинин
дарвазасы» вә с. ше'рләри халгы алман фашизминә гаршы мұ-
баризәјә сәфәрбәр едән вәтәнпәрвәрлик нүмунәләридир. Шаирин
бу илләрдә јаздығы «Бу јер онун јеридир» адлы балача бир
ше'ри мұһарибә илләриндә халгын кечирдији ағыр күнләри әкс
етдирән көзәл бир таблодур. Бу ше'рдә әри чәбһәдә дејүшән
чаван бир кәлинин јени или гаршыламасы тәсвир олуңур. Кәлин
әринин чәбһәдән дөнәчәјинә инаныр, она көрә дө јени ил кечәси
гырмызы палтар кејинир вә гонаглары бу палтарда гаршылајыр.
Стол архасында һәр кәс өз јерини тутур. Лакин кәлин «һеч кәс
бурда отурмасын, бу јер онун јеридир» дејә башда бир стулу
бош сахлајыр. Ше'р бу сөзләрлә битир:

Тамада өз нитгинин лап сонунда мұхтәсәр:
— Бадәләри галдырын, бу андан јени илди.
Һамы дурду ајаға, галдырылды бадәләр,
Чәбһәдәки әскәрин сағлығына ичилди.

Сүзүб шәкли, кәлинин тутулду гаш-габағы,
Көзләринә апарды үзү күллү јайлығы.
Сонра да гонагларын гәлби сынмасын дејә
Дүшүнчәләр ичиндә јахынлашды сүфрәјә.
Титрәди додаглары... ешитмәдик сәсини
Саһибсиз пијаләјә вурду пијаләсини.

Беләликлә, гүдрәтли шаир мұһарибә илләриндә ана вә бачы-
ларымызын јашадығы изтираблы күнләрин, онларын сәдагәт вә
сәбринин лөвһәсини 30 сәтирлик бир ше'рдә чәкмишдир. Үму-
мијјәтлә, Сарывәлли ше'рини сөзләрлә чәкилмиш лөвһә адлан-
дырмаг олар.

Вәтән мұһарибәси илләриндә шаир Чәнуби Азәрбајҗанда ол-
муш, халгын ағыр күзәраныны өз көзләри илә көрмүш, «Көр-
пә гузу», «Шаир вә бағбан», «Панамалы диләнчи», «Дәвә кар-
ваны», «А достлар» кими ше'рләриндә өз доғма Вәтәниндә гәриб
олан, ана дилинә һәсрәт галан бачы вә гардашларымызын дәр-
дини, фәһиәсини гәләмә алмышдыр. Бу ше'рләрдә ган гардашла-
рымызын һалына ағрыјан бир үрәјин фәрјады сәсләнир:

Мәләмә, а көрпә, мәләмә, јетәр,
Ағырдыр бу аһлар, бу инилтиләр.
Мәләмә, ај гузум, мәләмә тәкчә.
Чаныма од дүшүр сән мәләдикчә.

Бу мисралара ше'рми, нәғмәми, үрәк јанғысымы дејәк? Бун-
лар бәстәләнмәмиш нәғмәләрдир. Чүнки үрәк јанғысындан доғ-
муш, һиссдән, дүјгудан јаранмышдыр. Дилимизин инчәликләри,
имканлары, ширинлији вә мөләһәти шаирин гәлбиндә елә гај-

намыш. ки, бу гайнагдан буллур чешмэлэр, бәстәсиз нәғмәләр сүзүлүр.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә шаирин јарадычылығында бејнәлхалг империализмә гаршы мүбаризә мөвзусу әсас јер тур. Онун «Буржуа дипломатларына», «Одлар вә инсанлар», «Мисирли гардашлар», «Дар ағачы», «Дүнја јаман дүнјадыр» ше'рләри әзилән милләтләрин өз һағлары уғрунда мүбаризәсинә һәср олунмушдур. Шаир бу ше'рләриндә дүнја ағалығы уғрунда мүбаризә апаран империалист дүнјасына лә'нәтләр охујур, онларын дипломатјасынын әсл маһијјәтини көстәрир:

Өзүнүз од гојуб фитил алтындан
Сонра да «топлашын сүлһ едәк» — дејә
Јазыг бир милләтин, халгын адындан
Дартына-дартына чыхыб күрсүјә,
Нитгләр дединиз, узун нитгләр.
Чәнаб дипломатлар, ешитдик, јетәр.

Көрүндүјү кими, ән кәскин сијаси мөвзулара тохунан шаир, һәр јердә өз сәмими вә садә үслубуна садиг галыр. Сөзләрдән нәғмә јаратмаг шаирдән бөјүк усталыг тәләб едир. Бу исә миниллик ше'р ән'әнәмизә, халг әдәбијјатына, нағыллара, дастанлара, бајатылара, бир сөzlә, халг руһуна, халг мә'нәвијјатына, көзә-көрүнмәз телләрлә бағлылығын нәтичәсидир. Бүтүн бунлар исә севимли сәнәткарымызын «Кәтир, оғлум, кәтир» кими ше'р инчисини јаратмаг зирвәсинә чатдырды. Халг руһунун һимни олан бу әсәр Азәрбајҗан совет ше'ринин шаһ әсәрләриндәндир.

Шаир шәһәрдә доғулуб бөјүјән оғлу Бабәки өзүнүн доғулдуғу кәндә кәндәрир. Чүнки шаир истәјир ки, онун өвләды онун өзү кими кәнди, торпағы вә бу торпағын адамларыны, бу адамларын мә'нәви дүнјасыны дуја билсин, севә билсин. Шаир оғлуна мүрачиәтлә дејир:

Мән кәндә доғулдум, сәнсә шәһәрдә,
Сән бешикдә јатдын, мәнсә јәһәрдә.
Јатдым боз отлагда, боз довшан кими
Көзүмүз дүнја ачылан кими,
Мән чомаг көтүрдүм, сән кағыз-гәләм,
Чомаг бир аләмдир, гәләм бир аләм.

Бундан сонра шаир оғлуна төвсијә едир ки, кәнддә көрдүкләринә биканә галмасын, саза гулаг ассын, ашығларын данышдығы нағыллары, дастанлары динләсин вә билсин ки, бунлар елә-белә нағыл дејил. Халг зәкасынын мејвәси олан бу әсәрләрдә бөјүк мә'налар вә һикмәтләр вар.

Саз ојун дејилдир дүшүндүјүн тәк,
Онда «Кәрәми» вар, онда «Чәнки» вар.

Һәр симдә бир әсрин өз аһәнки вар.
...О бә'зән јүксәлир, бә'зән алчалыр,
Һәр пәрдә бир дөврүн дәрдини чалыр.

Шаир оғлуна тапшырыр ки, сән кечмиши билмәсән, кәләчәји билмәзсән. Халгын мә'нәви дүнјасына енмәсән, халгы дәрк едә билмәзсән:

Ен, учан алчалар, енән учалар,
Ен, јерин тәркиндә хәзинәләр вар.
Демә көһнә сөзүн мә'насы нәдир?
Һәр сөз, анлајана бир гәринәдир.
Һәр фикир мүлкүндә зәррин тач јатыр,
Һәр мејвә тумунда бир ағач јатыр.
...Һәр кичик бөчәјин ады вар, гузум,
Һәр мејвәнин айры дады вар, гузум.
Ана тәбиәти дујуб дәриндән,
Бу гоча дүнјанын сиррини өјрән.
Үфүгләр ал кејсә шәфәгләр әлван,
Јахшы бах, сечә бил рәнки бојадан.
Һарда гыров дурур, һарда шәһ дурур,
Көјүн гуршағында нечә зәһ дурур.
Нә заман гар јағыр, нә заман долу,
Нә заман сел гопур, учурур јолу.
Ашығлар нә заман ашыб-дашырлар,
Јарпағлар нә заман пычылдашырлар.

Шаир өвләдына ана тәбиәтин дилини өјрәдир, ону һәјата һазырлајыр. Бәли, тәбиәти, онун сирләрини, ана торпағы, иглими билмәдән, бу тәбиәтдә, бу торпаг үстүндә јашајан адамларын руһуна, гәлбинә нечә јол тапмаг олар? Шаирин мәрамыны бир гәдәр дә дәгигләшдирсәк, о демәк истәјир ки, торпағын дилини вә сиррини билмәдән ондан лазыми мәһсулу да көтүрә билмәзсән. Осман Сарывәлли бу көзәл ше'ри илә оғлунун симасында јетишән кәнч нәслә, ејни заманда һаымыза мәнсуб олдуғумуз торпағы, бу торпағын үстүндә јашајан халгы, бу халгын тарихини, фолклоруну, адәт-ән'әнәсини, мусигисини севмәји тапшырыр. Чүнки бу торпағы вә бу торпағын үстүндә јашајан халгы, онун мин-миниллик тарихини билмәдән, севмәдән сабаһ лазым кәләрсә, онун уғрунда өлүмә кетмәјә дә һазыр олмарыг. Беләликлә, бу ше'р јалныз кәнчлијә мүрачиәт дејил, бүтүн халга, халгын зијалысындан тутмуш ади фәһләсинә гәдәр һаыја, ејни заманда, бүтүн инсанлыға мүрачиәтдир. Чүнки:

Оғул, көнлүм кими учмаг истәсән,
Әввәл јахшы бағлан бу торпаға сән, —

дејир. Ше'рин сонунда шаир оғлуна шәһәрә дөнәндә, көрүн, кәндән нәләри кәтирмәји она тапшырыр:

Бир күн бу јерләрә дөнүб кәлиркән,
Топла хумар көзлү бәнөвшәлдән,
Бир аз кечикдинми, нанә, үзәррик,
Өзәкли балдырган, чичәкли јемлик,
Кешниш, кәкликоту, чобанәппәји,
Лалә, хорузкүлү, гајмаг чичәји,
Гуланчар, гузгулаг, тәрә, көбәләк,
Албалы, гарагат, моруг, чижәләк,
Бунлар ширин не'мәт, ширин диләкдир,
Севмәјән севмәсин, мәнә кәрәкдир.
...Гара гоч, боз гојун, көј тәпәл гузу,
Ағ чейран дырнағы, марал бујнузу,
Гырговул гујруғу, товуз ләләји,
Бир аслан пәнчәси, бир шир биләји.
...Өтүрмә бунлары, гузум, сән кәтир,
Билмәз бу не'мәти һәр јетән, кәтир.

Чох гәрибәдир ки, о заман бу әсәр тәнгидә мә'руз галды. Һәт-та тәнгид едәнләрдән бири демишди ки, Османын оғлу әкәр ата-сынын сөзүнә бахыб кәнддән «гара гоч», «чейран дырнағы», «марал бујнузу», «гырговул гујруғу», «товуз ләләји», «аслан пәнчәси» вә с. кәтирсәјди «управдом» ону мәнзилә бурахмазды. Бу вә буна бәнзәр тәнгидләр ше'рин фәлсәфи гајәсини вә мәрәмы-ны гәсдән ејбәчәрләшдирмәк мәгсәдини күдүрдү. Буна көрәдир ки, бөјүк шаиримиз С. Вурғун О. Сарывәллијә һәср етдији ше'риндә «космополит иш башында сәни данды, мәни данды» — дејирди.

Халг мә'нәвијјатынын ајнасы олан «Кәтир, оғлум, кәтир» әсәри әслиндә фәлсәфи лириканын әсл нүмунәсидир. Она көрә ки, шаир ана торпағымызын не'мәтләри олан отларын, чичәклә-рин, көзәллик тимсалы олан һейвандарын вә гушларын адыны садалајаркән, бунларын мүстәгим мә'насыны дејил, мә'нәви кө-зәллик мә'насыны нәзәрдә тутур вә бүтүн бунлардан сонра әсәри бу сөзләрлә битирир:

Ана јурдумузун нәји вар кәтир,
Мәһәббәт, сәдагәт, е'тибар кәтир.

Әсәрдән чыхан нәтичә бу үч сөзүн үзәриндә үмүмләшир. Шаир инсанлары ана јурдумуза мәһәббәтә, халгымыза сәдагәтә, е'тибара чағырыр.

Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, халг јазычымыз М. Ибраһимов чох һағлы олараг бу әсәр һағгында јазыр: «Истәрдим ки, «Кәтир оғлум, кәтир» ше'ри ә'ла кағызда ајрыча бир вәрәгә кими чап олунуб бүтүн мәктәбләримиздә, китабханаларымызда јайылајды. Әдәбин, әхлагын, мә'нәви тәмизлијин, халга бағлы-лығын дүрүст ганун-гајдасы кими јени нәслин арасында јайы-лајды».

М. Ибраһимовдан кәтирдијимиз бу мисалда, хусусилә бир мәтләбин үстүндә дајанмаг истәјирәм: әдәб, әхлаг вә мә'нәви тәмизлик!

Һөрмәтли шаиримизин бүтүн јарадычылығы әдәбин, әхлагын вә мә'нәви тәмизлијин үзәриндә гурулмушдур. Осман мүәллим өзү әввәлчә бир инсан, бир шәхсијјәт кими бу әдәб-әхлаг норма-ларыны өзүнә һәјат гајәси сечдијиндәндир ки, онун 60 иллик јарадычылығы да бу нормаларын тәрәннүмүнә һәср олунмуш-дур. Көзәл сәнәт инчиләри јарадан Осман Сарывәллини һәлә бир дәфә дә олсун, өзүндән, өз јаратдыгларындан данышан, әсәрләринин чапына тәләсән, онларын мүхтәлиф дилләрә тәр-чүмәсинә чан атан, нәһәјәт, адлара, мүкафатлара, тәлтифләрә малик олмаг үчүн гапылар дөјән көрмәмишик. Буна көрә дә биз вә биздән сонра кәлән әдәби кәнчлик Осман устадымыздан сә-нәтлә бәрәбәр һәм дә тәвазәкарлыг вә аличәнәблыг өјрәнмәли-јик. Ше'римизин ағсаггалы, севимли халг шаиримиз С. Рүстәм Осман Сарывәллијә һәср етдији ше'риндә чох һағлы олараг белә дејир:

Һәр дикбаша баш әјмәдин өмрүндә өзүнчүн,
«Мән», «мән» — дејә чар чәкмәдин өмрүндә өзүнчүн.
Сән һеч гапылар дөјмәдин өмрүндә өзүнчүн,
Шаир кими һеч күдмәдин өз хейрини, достум.

СӘМӘД ВУРҒУН МӘШ'ӘЛИ

Бир журналист «С. Вурғун јарадычылығы Сизә нә вериб?» суалы илә мүрачизәт едәндә мәнә елә кәлди ки, бу суалын чава-быны дәрһал верә биләрәм. Бир нечә күн суалы фикримдә чө-зәләдим. Көрдүм, бунун чавабыны тапмаг чох чәтиндир. Даһа доғрусу, бу, тәдгигат ишидир. Дүздүр, мән С. Вурғун јарадычы-лығыны диггәтлә өјрәймиш вә бу барәдә тәдгигат әсәрләри дә јазмышам. Лакин өзүмү, өз јарадычылығымы «тәдгиг вә тәһлил» етмәмишәм.

Үмүми шәкилдә билирәм ки, мән вә мәним јашыдларым — Нәби Хәзри, Һүсәјн Ариф, Габил, Гасым Гасымзадә вә башгала-ры әдәбијјата кәлдијимиз заман ән чох өјрәндијимиз вә тәғлид етдијимиз шаир С. Вурғун вә О. Сарывәлли иди. Лакин бу о де-мәк дејил ки, биз бу күн С. Вурғундан лазым оланы өјрәниб гуртармышыг. Хейр, бу күн дә ше'римиз С. Вурғун «һавасы» илә јашајыр. Бу елә бир һавадыр ки, онун тәркибини тәснифләш-дириб «бу чәһәтиндән өјрәнмишик, бу чәһәтиндән јох», — демәк

мүмкүн дежил. Чунки биз нәфәс алдығымыз заман һаваны олдуғу кими бүтөвлүкдә гәбул едирик.

С. Вурғун ше'ри елә бир тилсимдир ки, бу ше'рин мәзмунунданмы, формасынданмы дежим тәрзиндәнми өјрәнмишик,—демәк чәтиндир. Мән бу устад шаири һәр дәфә охујанда елә бир тилсимә дүшүрәм ки, бу тилсимин нә ады, нә үнваны, нә илкини, нә дә сонуну тапа билмирәм. Өз гајнағыны халг јарадычылығы чешмәсиндән көтүрмүш бу сәнәт халгын дүһасы кими зәнкин вә зәнкинлик гәдәр дә садәдир. Бизи чашдыран да бу сәһрли садәликдир. Бу сәнәт бизи садәлији, бүллурлуғу вә бу садәлијин ичиндәки мүдрүклүју илә сәһрләјир. Әсл вә бөјүк сәнәтин дә сирри изаһа чәтин кәлән бу садәликдә вә бу садәлик ичиндәки гејриадилликдәдир. Белә олдуғу тәгдирдә оғул истәјирәм ки, белә бир сәнәтин инчәликләрини хырдаласын вә бундан өз пајына дүшәни көтүрүб «Бах, мән онун бу чәһәтиндән өјрәнмишәм»,—дејә билсин.

Бир сөзлә, С. Вурғун сәнәти бу күн дә бизим ше'римизин јолларыны ишығландыран бир мәш'әлдир. Биз бу мәш'әлин одуна гызыныр, ишығы илә јол кедирик.

МӘ'НӘВИ АТА

Истәр сағлығында, истәрсә дә өлүмүндән сонра халг јазычысы Әли Вәлијевдән һарда сәһбәт дүшүрсә, һамы бир ағыздан «чох хејрхалһ адам иди» — сөзүнү сөјләјир. Мәнә көрә сәнәтиндән, јашындан асылы олмајараг бир инсан һаггында дејилән бу сөз мин чүр башга тә'рифләрдән үстүндүр. Мән дејәрдим ки, хејрхалһлығын өзү дә бир нөв истә'даддыр. Чунки хејрхалһлымәһиз бөјүк тәбиәтли инсана хас олан кејфијјәтдир.

Хејрхалһлык — өз һаггында әввәл башгасынын һаггыны көрә билмәкдир. Башгасынын һаггыны көрмәк исә әдаләтин вә һәгигәтин мүдафиәсидир. Әдаләти вә һәгигәти мүдафиә едән адам өзүнү башгасынын сәадәтиндә әридир. Белә адамлара чәмијјәт әсл вәтәндаш дејир.

Ә. Вәлијев әсл вәтәндаш иди. Мән Ә. Вәлијевни таныдығым 30—35 ил мүддәтиндә һәмишә белә көрмүшәм. Мәгсәдсиз јахшылык, әдаләт вә һәгигәт Ә. Вәлијевин үнваны иди. Бәркә дүшән елә бир јазычы танымырам ки, бу үнвана мүрачигәт етмәмиш, онун гапысыны дөјмәмиш олсун. О да әлиндән кәлән көмәји һеч кәсдән әсиркәмәмишир.

Ә. Вәлијев сөзүнү адамын үзүнә гәншәр, пәрдәсиз, бојасыз, бирбаша дејәрди. Белә адамлара ел арасында «гырмызы адам»

дејәрләр. Бу «гырмызы» сөзүнүн мәнфи чалары да вар. Гој, олсун! Мәнчә елә ичини кизләдиб, ријакарчасына үздә адамын башына тә'риф јағышы јағдырыб, архасынча сөјмәкдән, сөзү бозбоз үзә демәк даһа јахшыдыр. О, ушаг гәдәр садә гәбли олдуғундан елә күман едирди ки, һамы беләдир вә буна көрә дә сөзү үзә демәкдән гәтијјән чәкинмирди.

Бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә Ә. Вәлијев «Коммунист» гәзетинин редактору олдуғу заман онун рәһбәрлији алтында гәзетин нәздиндә әдәбијјат дәрнәји тәшкил олунмушду. Биз, о заманын әдәби кәнчлији јазыларымызы бирбаша редакторун өзүнә охујар, о да бәјәндији ше'р вә һекајәләрдән «Әдәбијјат сәһифәси» һазырларды. Бир дәфә ше'рләрими динләјән Ә. Вәлијев бәрк әсәбиләшди, мәни о ки, вар, данлады. Ше'рләрдәки һүзн, кәдәр онун хошуна кәлмәмишди. Онун данлағындан бәрк инчијиб, бир даһа дәрнәкдә ше'р охумадым. Ајлар өтдү, мәним ше'рләрим «Әдәбијјат сәһифә»ләринә дүшмәди. О заман «Коммунист» гәзетинин әмәкдашы олан шаир А. Бабајев бир күн мәнә деди ки, Ә. Вәлијев сәни көрмәк истәјир. Тә'јин олунмуш вахтда јанына кәлдим. О, мүгәддимәсиз-фиансыз «јени ше'рләрини оху»,— деди. Далбадал 3 ше'р охудум. Диггәтлә динләди. Башыны галдырмадан:

— Әввәлки ики ше'ри апар вер Адилә, сәһифәјә салсын,— деди.

Ертәси күн һәмин ше'рләр гәзетдә дәрч олунду.

О, гәрибә адам иди. Сәвдији, бәјәндији адамы һеч вахт үзүнә гаршы тә'рифләмәз, амма олмадығы јердә онун тә'рифини улдузлара галдырарды. Адама јахшылык едәр, амма билдирмәзди. Үстүндән заман өтәндән сонра биләрдин ки, арғач Ә. Вәлијевдән кечиб.

Биз кәнчләр онун һәр хасијјәтини билирдик. Бир хаһиш үчүн јанына кетмәздән әввәл гапыны бир балача аралајыб, онун отурушуна диггәт јетирәрдик. Әкәр столун архасында дүппәдүз отурубса, демәк, кефи көкдүр, чәсарәтлә ичәри кечиб, дәрдини дејә биләрсән. Әкәр стол архасында јанпөртү әјләшибсә, демәк ганы гарадыр, кимсә кефинә соған доғрајыб. Бу күн она тохунмаг олмаз.

О, һеч вахт ичиндәки гәзәбини, јахуд инчиклијини кизләдә билмәзди. Дили илә гәлби арасында мәсафә јох иди. Мәһәббәтини билдирмәз, нифрәтини исә јағыш кими јағдырарды. Елә ки, үрәјини бошалдыб гуртарды, дишинин дибиндән чыханы дејиб сөзүнү тамамлады, о саат сакитләшәр, һирси дә совушуб кечәрди. Бу адамда кин дејилән шеј јох иди. Јаз булуду кими тез долуб, курулту, нә'рилти илә дә тез бошаларды...

Ә. Вәлијев С. Вурғунун дәлиси иди. Онун јолунда өлүмә белә

кетмәжә һазыр иди. Шәхсијјәтә пәрәстиш илләриндә шаирә олан һагсыз һүчумларын бир чохуна о, синәсини кәрмиш, ону оддан, аловдан горуmuşду. О заман Ә. Вәлијевин фәдакарчасына С. Вурғуну мұдафиә етмәси барәдә чамаат арасында гәрибә әфсанәләр долашырды. Мән бунларын бир чохунун шаһиди олсам да, һәләлик бу барәдә әтрафлы данышмағы лазым билмирәм. Јалһыз бунлардан мәнимлә әлагәдар олан бир әһвалаты һөрмәтли охучуларын нәзәринә чатдырмаг истәјирәм:

1951-чи илдә «С. Вурғунун лирикасы» мөвзусунда һәмизәдлик диссертасијамы мұдафиә етмәли идим. Университетин ректору, ејни заманда Азәрбајҗан әдәбијјаты тарихи кафедрасынын мүдирин профессор Чәфәр Хәндан әләвә рә'ј үчүн әсәри В. И. Ленин адына АПИ-нин Азәрбајҗан әдәбијјаты тарихи кафедрасына көндәрмишди. Мұдафиәјә ики күн галмыш кафедранын мүдирин профессор М. Рәфили әсәрдә «чох бөјүк методоложи сәһвләр» тапдығыны иддиә едәрәк мұдафиәнин саһланмасыны тәләб етди. Ч. Хәнданын кабинетиндә М. Рәфилинин иштиракы илә әсәрин јенидән мұзакирәси башланды. М. Рәфилинин әлиндә әсәсли туталга олмадығыны кәсдирән совет үзвләри мұдафиәнин саһланмасына лүзүм көрмәдиләр. Мұзакирәдә һамыја ајдын олду ки, М. Рәфилинин бу һәрәкәти мәнә гаршы дејил, С. Вурғуна гаршы нөвбәти гәсддир. Бу әһвалаты ешидән Ә. Вәлијев оғлу Мә'судун вәситәсилә мәнә евинә чағырды. Мұзакирәдәки сөһбәтләри она данышдым. Ә. Вәлијев мәнә тапшырды ки, бу әһвалаты С. Вурғуна чатдырмајым.

Һеч көзләмәдијим һалда мұдафиәјә Ә. Вәлијев дә кәлди.

Оппонентләрин чыхышларындан сонра М. Рәфили мәнә 4 суал верди. Мән онун суалларына лазымы чаваблары вердим. М. Рәфили сөз алды. Мәним чавабларымдан разы галдығыны, лакин бунунла белә диссертасијанын «методоложи гүсурлардан» хали олмадығыны вә С. Вурғун јарадычылығындакы кәсирләрдән данышды. М. Рәфилидән сонра Ә. Вәлијев күрсүјә галхды. О, чыхышында М. Рәфилинин јазыларындакы идеоложи әјинтиләрдән, әләлхүсүс С. Вурғуна гаршы узун илләрдән бәри апардығы гәрәзли мұбаризәдән әсәсли фактларла данышыб ону тәрк-силаһ етди. Мәғлубијјәтә уғрајан вә әли һәр јердән үзүлән профессор әлачсызлығы учбатындан һамынын көзү гаршысында ләһимә сәс вериб салону тәрк етди.

Ертәси күн мән Ә. Вәлијевкилә кәлиб она тәшәккүрүмү билдирәндә о, «бәсдир» дејиб, сөзүмү ағзымда гојду.

— Ону бил ки, — деди, — мән нә сәни, нә дә С. Вурғуну дејил, һаггы мұдафиә еләдим. Һаггын мұдафиәси үчүнсә, адама тәшәккүр еләмәзләр. Чүнки һамы белә олмалы, һамы һаггын кешијиндә дајанмалыдыр.

Бундан бир нечә ил сонра, јә'ни 1954-чү илдә «Кирпи» журналында јеничә чап олунмуш «Садә адамлар» поемамын үстүндә мән тәһгир етдиләр. Поёманын бир јериндә рич'әтдә верилән 2 мисра М. Рәфили чәбһәсиндән олан бә'зи һаданлары чох нараһат етмишди:

Өз ана јурдуна вурғун дејилдир,
Вурғунун ше'ринә вурулмајанлар.

«Кирпи» бу мисралары мисал кәтирәрәк јазырды ки, шаир партијамыз тәрәфиндән тәһгид олунмуш шәхсијјәтә пәрәстишә ујмуш С. Вурғунун шәхсијјәтини Вәтәнлә ејниләшдирмишдир.

Бунлардан башга «Кирпи» мәнә идејасызлыгдә вә милләтчиликдә дә иттиһам едирди. О заман Јазычылар Иттифагында катиб ишләјән Ә. Вәлијевин тәшәббүсү илә «Кирпи»дә чап олунан фелјетонун 2 күн мұзакирәси кечирилди. Һәммин мұзакирәдә С. Рәһимов, М. Һүсәјн вә Әли Вәлијев С. Вурғунун әдәбијјатымыздакы бајрагдарлыг мөвгејини горујуб, мәнә верилән иттиһамлары дә'ф етдиләр. Бу ишдә хүсүсилә Ә. Вәлијевин тәшәббүс-карлыг фәалијјәтини һеч заман унутмарам.

Һәммин мәсәлә мәним е'тираз әризәмә әсәсән бир гәдәр сонра Азәрбајҗан Коммунист Партијасы МК-нын бүросунда мұзакирә олунду.

Беләликлә, Ә. Вәлијеви һәмишә әдаләт вә һәгигәт чәбһәсинин јорулмаз әскәри кими көрмүш вә бу хүсүсијјәтинә көрә биз, о заманын кәнчләри ону өзүмүзә мә'нәви ата билмишк.

Бу кичик хатирәдә мән, әлбәттә, Ә. Вәлијевин характерини охучуларла чатдырмаг үчүн өзүмлә әлагәдар мәсәләләрдән данышдым. Бу да тәсадүфи дејил. Чүнки һәр кәс өз ағрыјан јерини даһа јахшы билир. Бунунла белә, башгалары илә бағлы олан вә Ә. Вәлијевин характериндәки көзәллији ача билән даһа нечә-нечә әһвалатларын да шаһидијәм.

ЈЕҒИШЕ ЧАРЕНС

(Анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә)

ЈеҒише Чаренс! Вәтәнинин, халгынын, Бөјүк Октјабрын аловлу нәғмәкары! «Һамы үчүн» — милјонлар үчүн охујан, јазыб-јарадан сөз сәррафы, гәлб овсунчусу!

Бу күн онун анадан олмасынын 90 илијидир. Демәли, әдәбијјат вә инчәсәнәт бајрамыдыр. Халглар достлугунун, бејнәл-милләтчилик дујғуларынын тәрәннүмчүсү ЈеҒише Чаренсин пое-

зија бајрамы! Бүтүн милләтләрнин, о чүмлөдән Азәрбајчан халгынын, Азәрбајчан әдәбијатынын јахын, досту, көркәмли бир сәнәткарын јубилеј тәнтәнәсидир!

Әкәр јашасајды, 90 јашында оларды. Јох, јох, «јашасајды» сөзү Јеғише Чаренсә јарашмыр. Чүнки о, бу күн дә јашајыр. Она көрә дә бу күн онун сәнәт бајрамыны тәкчә өз халгы дејил, бүтүн совет халглары тәнтәнә илә гејд едир. Өлкәнин көркәмли әдибләри бу күн Јеғише Чаренс сәнәтинин, вүс'әтли поезијасынын истисинә кәлмишләр. Бу күн мән дә гардаш ермәни халгынын бөјүк оғлу һаггында өз үрәк сөзләрини билдирмәли, хош һиссләримни һамы илә бөлүшдүрмәлијәм.

Гызыл Орду сыраларында мәрдликлә вурушан, инсанларын хошбәхтлији јолунда чандан кечмәјә һазыр олан, ингилабчы-болшевик шаирин гыса, лакин шәрәfli һәјат јолуну јад едирәм.

Будур, 1927-чи ил. Јеғише Чаренс Бақы әһмәткешләринин гонагыдыр. Көркәмли сөз устасы «26 Бақы комиссары һаггында баллада» јазмаг үчүн Совет Азәрбајчанынын пајтахтына кәлиб. Бу һагда гәзетләрдә мәлуматлар верилир, әдәби јыгыпчаглар кечирилир. Шаир бир мүддәт Бақыда чап олуна ермәничә «Коммунист» гәзети редаксиясында әдәбијат вә инчәсәнәт шө'бәсинә башчылыг едир. Азәрбајчанлы гәләм достларындан Сәмәд Вурғун, Микајыл Мүшфиг, Мәммәд Раһим, Сүлејман Рүстәм вә башгалары илә таныш олуб достлашыр.

Бир нечә илдән сонра — 1935-чи илдә Азәрбајчанда Совет һакимийәти гурулмасынын 15-чи илдөнүмү бајрам едиләркән гардаш Ермәнистандан тәнтәнәләрә кәлән нүмајәндә һеј'әтинин тәркибиндә Јеғише Чаренс дә олмушдур. Исте'дадлы шаир тәнтәнәли јубилеј кечәсиндә өзүнүн мәшһур «Совет Азәрбајчанына» адылы ше'рини охумуш вә сүрәкли алгышларла гаршыланмышдыр.

Јеғише Чаренс Азәрбајчан әдәбијатыны, онун көркәмли нүмајәндәләрини үрәкдән севирди. 1929-чу илдә Ермәнистанда чап олунмуш «Азәрбајчан әдәбијаты антолокијасы»нын тәрчүмә вә тәртиб олунмасында Чаренсин дә хидмәти олмушдур.

Һәр икисинә бөјүк исте'дад вә һәр икисинә ејни тәле гісмәт олмуш Микајыл Мүшфиглә Јеғише Чаренсин достлуг вә гардашлыгына гибтә етмәмәк олмаз. Чаренс «Совет Азәрбајчанына» ше'риндә «Чарын зәнчирини биз ғырыб атдыг» — дејирдисә, Микајыл Мүшфиг дә «Севан» ше'риндә «Еј бизим әсрдән зөвг алаң Севан», — мисрасы илә гардаш халгын азадлыға чыхмасыны алгышлајырды.

Јеғише Чаренслә Микајыл Мүшфигин достлуғу мәсләк достлуғуна, әгидә достлуғуна чеврилмишди. Она көрә дә Микајыл

Мүшфиг һәлә Чаренсин сағлыгында онун «Чылғынлашмыш издиһамлар», «Сако», «Ленин вә Әли», «Һамы үчүн», «Баһар» вә саир әсәрләрини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишдир. Онлар бу күн дә бирликдәдиләр, бу күн дә ајрылмаздырлар.

Чаренс поезијасына, Чаренс һикмәтинә алгыш! Ады, нәғмәләри дилләр әзбәри олан, үрәкләрә, јаддашларә көчмүш, өлмәз шаирә ешг олсун!

О ГӘДӘР УЗАГ, БУ ГӘДӘР ЈАХЫН

(«Кәркүк фолклору антолокијасы»нын тәртибчиси
Г. Пашајевә ачыг мәктуб)

Һөрмәтли Гәзәнфәр, «Кәркүк фолклору антолокијасы» китабыны охудум. Ағыр әһмәт баһасына топладығын вә өн сөздә изаһыны вердијин бу инчиләрлә сән әдәбијатшунаслығымыза бөјүк хидмәт көстәрмисән. Бу инчиләри охудугча халгымла кәркүклүләр арасында чоһ инчә бағлар вә телләр көрдүм, халгымын мә'нәви бөјүклүјү илә бәрәбәр чоғрафи бөјүклүјүнүн дә шаһиди олдум вә 1959-чу илдә шаир Р. Рза вә Г. Гасымзадә илә бәрәбәр бир нечә күн гонағы олдуғум Кәркүк шәһәри, онун Ичәри-шәһәрә бәнзәр күчәләри, һәмвәтәнләримизлә олан сөнбәтләримиз, әсрләрин ајрылығындан сонра көрүшән гардашларын, гандашларын бир-биринә һәсрәтли бахышлары јадыма дүшдү. О заман биз Азәрбајчандан — өз гардашларымызын јанына кәлән илк елчиләр идик. Биз о заман өзүмүзлә Кәркүк хорјатларыны кәтирдик. Мән «Азәрбајчан кәнчләри» гәзетиндә хорјатлардан нүмунәләр вердим вә Р. Рзанын өн сөзү илә «Кәркүк бајатылары» (1968) китабыныз Бақыда нәшр едилди. Бундан сонра сәниң «Арзу-Гәмбәр дастаны» (1971), «Кәркүк маһнылары» (1973), «Ираг-кәркүк аталар сөзләри» (1978), «Ираг-кәркүк бајатылары» (1984), «Кәркүк тапмачалары» (1984) вә с. китабларын чап олунду вә бунларын нәтичәсиндә халгымыз Ирагда јашајан доғма гардашларынын мә'нәви дүнјасы илә таныш олуб, сән демишкән, «Бу биздә дә беләдир», — деди. Халга «бу биздә дә беләдир» дејә бөјүк бир инамы ашыламаг билирсәнми нә бојда хидмәтдир? Бу хидмәтин өлчүсү јохдур. Бу јердә јада түркдилли өлкәләри өз хәрчи илә гарыш-гарыш кәзиб халг әдәбијаты инчиләрини топлајан, онлары тәснифләшдириб чап етдирән С. Мүмтаз дүшүр.

Сән Ирагда 6 ил рәсми бир вәзифәдә ишләмиш, бу саһәдә өз вәзифә борчуну јеринә јетирмәклә дә кифәјәтләнә биләрдин. Лакин ичиндә ғымылданан вәтәндашлыг һисси сәни даһа башга бир борча сәсләди. Бу сәс дамарларындан ахан ган јаддашынын

сәси иди. Сәнин дaмaрлaрындa дилләнән сәс, кәркүклү гардaш-лaрыннaн эсрләрдән бәри гaнлaрындa горујуб сaхлaдыглары әч-дaдын — көкүн сәси илә һәмaһәнк сәсләнди вә сәни мәнәви борчуну өдәмәјә чaғырды. Сән бу мәнәви вәзифәни шәрәфлә јеринә јетирдин. Рәсми вәзифә борчун сәнин Ирагдa олдуғун мүддәтин чәрчивәсиндә галды. Ичиндә гымылданан сәсин әмри илә јеринә јетирдијин мәнәви вәзифән исә һеч бир мүддәтә сығмыр, мүддәтин чәрчивәсини дағыдыб тарихә говушур. Чүнки сән бу вәзифәни јеринә јетирмәклә өзүнә дејил, бир-бириндән ајрылмыш бөјүк бир халгa хидмәт етдин. Шәхси борч вә ичтимaн борч бурадa һaчaлaныр. Шәхси борчу өдәмәклә инсан өзүнә, ичтимaн борчу өдәмәклә исә халгa хидмәт етмиш олур.

Тарихин һансы aмaнсыз дөврүндәсә доғма јурдларындан ајры дүшүб Ираг торпағында өзүнә јени јува гуран кәркүклү гардaшларымыз ајрылыг дәрдләрини:

Билмирәм һаралыјам.
Торпағым, дашым гәриб —

хорјатында нә көзәл ифадә етмишләр. «Торпағым, дашым гәриб» дејиминин дашыдығы мәнәни чөзәләсәк, сөзләрин алтында кизләнән од, јанғы бизи дә јандыра. Нечә јәни «торпағым, дашым гәриб?» Доғма даш, торпаг да гәриб олармы? Даш, торпаг гәриб ола биләр, aмa мәннм торпағым, дашым мәнә гәриб ола билмәз. Бу, јалныз ики һалдa мүмкүндүр. Биринчи, өз доғма торпағында әсир вә мәнһум оласан, дәрд-гәм чәкәсән. Икинчиси исә өз доғма торпағындaн дидәркин дүшүб башгa торпагдa јурд-јува саласан. Биринчи һалы бөјүк түрк шаири «Мән гүрбәтдә дејиләм, гүрбәт мәннм ичимдә» шәклиндә ифадә етмишдир.

Шаир ачыг-ашкар дејир ки, мән гүрбәтдә, јәни јад торпагдa дејиләм, өз доғма торпағымдајам, лакин ичимдәки дәрдин чохлуғундaн өз доғма торпағым мәнә гүрбәт кими көрүнүр. Бу мүстәгим ифадә дејил, мәнчaзи ифадәдир. Лакин бурадa сөһбәт икинчи һалдан кедир, јәни өз доғма торпағындaн дидәркин дүшүб башгa торпагдa јурд-јува салмаг, бу торпағa јовуша билмәмәк дәрди «Билмирәм һаралыјам, торпағым, дашым гәриб» мисрaларынa јаратмышдыр. Демәк, бу ифадәни өз мүстәгим мәнәсында aнлaмaг лaзымдыр. Бејтин «Билмирәм һаралыјам» мисрасы да «һансы өлкәдән бура кәлдијини» билмәјән бир гәрибин јени јувајa иcнишә билмәдијини, буна көрә дә бурадa гәриб олдуғуну тәсдиг едир. Демәк, халгын јаратдығы 2 мисрa бөјүк бир тарихдән — кәркүклүләрин Ираг торпағына көчмә олдуғларындан хәбәр верир. Мән онларын Кәркүкә нә замaн вә нә үчүн көчдүкләри барәдә бир сөз дејә билмәрәм. Буну тарихчиләр чох көзәл билир. Мәннм демәк истәдијим одур ки, 600 миндән артыг

олан бу халг Кәркүкә мәнз Азәрбајҗандан көчмүшдүр. Онлар бизим доғмача гардaш вә бачыларымыздыр. Кәркүклү aлим Ирмаг көзәл дејир: «Вәтән торпағы кичилиб кенишләнә биләр, тамамилә әлдән чыха биләр, сәрһәдләри түкәнә биләр, һәтта шан вә шәрәфи тапдaнa биләр, дини дәјишдирилә биләр. Лакин бир шәј дәјишмир. Галан бу тәк варлыг aнa дилидир».

Доғру сөздүр. Өз доғма Азәрбајҗанындaн ајрылан, әрәб торпағында јува салан, бир сөзлә, aлимин дедији кими, доғма «Вәтәни әлдән чыхан» бу халгы үстүндән эсрләр кечмәсинә бахмајараг, јенә өзү кими јашадан, милли мәнлијини горујуб сaхлaјaн онун aнa дилидир. Бу јердә aнa дилинин бөјүклүјү вә гүдрәти гаршысында нечә әјилмәјәсән, нечә она «вар ол» демәјәсән? Ахы, өз јурдундaн ајры дүшән, өз доғма торпағына һәсрәт галан, эсрләр боју чaјларыннaн лaјласына јатмајaн, суларындан дадмајaн, дағларыннaн аб-һавасындaн удмајaн бир миллиәти миллиәт кими јашадан, онлары бу очағын истисинә гыздыран, бир мејрабын башына доландыран бу дил олмушдүр. Бу дил дүнјанын о башына сүркүн едилмиш, эсрләр боју үзләрини көрмәдијимиз бир халгын көнүл телләрини бизим көнлүмүзә бағлајыр, елә бу телин өзүдүр aнa дилимиз...

Һәр халгын дили о халгын руһудур, психолокијасыдыр, мәнәвијaтыдыр, тарихидир, тарих боју кечиб кәлдији јоллардыр. Халгын дилини јарадан сөзләр, о сөзләри бир-бири илә бирләшдирән. шәкилчиләр, фе'лләр, сифәтләр, тәјинләр гуру рәгәмләр дејил, һечаларында халгын нәбзи aтaн чaнлы үрәкдир, дүшүнән бејиндир. Онлар бизимлә биркә јашајыр, дүшүнүр, бизи дә јашадыр вә дүшүндүрүр. Һәр халгын өвлады о халгын јаратдығы диллә дүшүнүр вә һәмн диллә өз үрәјинин јанғысы, бејнинин фикрини ифадә едир.

Мәннм торпағa «хак» дејил, мәнз «торпаг» демәјим, сујa «аб» дејил, мәнз «су» демәјим, мәннм психолокијам, мәннм дүнја бахышым, мәннм руһумдур. Демәк, ејни дилдә данышaн халглары диллә бәрәбәр ејни мәнәвијaт вә ејни психолокијa бирләшдирир. Бунунла белә бизим дилә гоһум дилләр чохдур. Елә көтүрәк түрк вә түркмән дилләрини. Лакин Азәрбајҗан дилини вә еләчә дә Кәркүк диалектини бу дилләрдән фәргләндирән чәһәтләр чохдур. Сән «Алты ил Дәчлә-Фәрат саһилләриндә» китабынын мәнәһбәтлә јаздығын «Фүзулинин нәвә-нәтичәләри арасында» фәслиндә бир диалектолог-дилчи кими бу мәсәләдән кениш данышырсаң. Мән онлардан бәзисини көстәрмәклә кифәјәтләнәчәјәм. Түркмән дилиндә әрәб дилиндә олдуғу кими алт вә үст дишләр арасында тәләффүз олунан «с» вә «з» сәсләри вардыр. Кәркүклүләр әрәб әһатәсиндә јашамаларына бахмајараг, онларда да, биздә дә бу сәсләр јохдур. Түркмән дилиндә «к»

самит сәси дә жохдур. Биздә вә кәркүклүләрдә ишләнән «дык», «дик», «мыш», «миш» шәкилчиләринә түркмән дилиндә тәсадүф едилмир. Онларда «ган», «ген», «ан», «ен» ишләнир. Гәти кәлчәк заманы әмәлә кәтирмәк үчүн биздә вә кәркүклүләрдә «ачаг», «әчәк» (алачаг, кәлчәк вә с.) ишләндији һалда, түркмәнләрдә «жак», «жек» ишләнир. Бизим «в» сәси (вер) әвәзинә түркмәнләрдә «б» (бер) ишләнир. Түркмән дилиндә илкин узанан сантләр кениш јајылдығы вә сөзүн мәнасыны дәјишдији һалда (мәсәлән, ат — ад, аат—ат), бу хусусијјәтә нә Азәрбајчан дилиндә, нә дә Кәркүк диалектиндә тәсадүф едилир. Кәркүк диалектини вә еләчә дә Азәрбајчан дилини түрк дилиндән фәргләндиран бирчә фактла кифәјәтләнәчәјәм. Дилимиздә кениш јајылан «ә», «х», «к» (кәләм, кәрә вә с.) сәсләринә түрк дилиндә тәсадүф едилмир.

Јәгин бу сәбәбдәндир ки, Фуад Көпрүлү «Ираг түркманлары ағузчанын, әзәри тәрчүмәсини гонушан тәркләр...» — дејә Ислам Энциклопедијасында гејд едир. Кәркүклү алим Әта Тәрзибашы да бу мәсәләјә өз мүнәсибәтини белә билдирир: «Бизим түркман ләһчәси әзәри ләһчәсинә түрк ләһчәсиндән даһа јахын вә бәлкә әкиз гардашлар олмагла бәрәбәр, бу ләһчәләр узун бир тарих бојунча чешидли сәбәбләрин тәсири илә бир-бириндән хәбәрсиз олдуглары һалда араларында кәркәмли фәргләр билинмәмишдир».

Мән узун мүддәт кәркүклү шаир, тәдгигатчы-алим Әбдүлләtif Бөндәроғлу илә мәктублашмышам. Бақыда чап олуна «Гәрәңфил» адлы ше'рләр китабына өн сөз јазмышам, јарадычылығы илә јахшы танышам. О, Кәркүк фолклорунун тәдгигинә һәср етдији 1973-чү илдә Бағдадда чап олуна китабында јазыр: «Ираг түркманларынын ләһчәси Азәрбајчан дилиндән фәргләнмир. Лакин ләһчәдә бә'зи хырда фәргләр нәзәрә чарпыр». Әта Тәрзибашы «Кәркүк хорјатлары вә мааниләри» китабыны Истамбулда чап етдирәркән китабын бир нечә сәһифәсини гаршыја чыхан чәтинликләрдән — түрк дилиндә олмајан «ә», «х», «к» сәсләрини нечә истифадә етмәк, түрк дилиндә олмајан онларча сөзү нечә вермәк вә с. кими мәсәләләрдән сөз ачмалы олмушдур. Мәһз буна көрәдир ки, Әта Тәрзибашы да, Ибраһим Дағуглу да Истамбулда китабларыны чап етдирәркән күлһи мигдарда сөзүн лүғәтини вермишләр. Һәмин сөзләрин бә'зисинә фикир верин: арвад, аш, бала, бар, будаг, буламач, чибин, дән, дәрман, гајтан, кәфкир, кәрә, кәрки, кәрпич, гыч, киши, гонаг, гоз, начар, палан, сач, шивән, тохум, тој, туман, јүнкүл вә с. Бу сөзләри билмәјән азәрбајчанлы тапылармы?

Һөрмәтли Гәзәнфәр, мәгсәдим һеч дә дилләрин јахынлыг вә узағлығыны сүбүт еләмәк дејил, кәркәмли түрколог Карл Мен-

гес дүнјанын бүтүн әсас дилләринә тәрчүмә олунмуш «Түрк дилләри вә түркдилли халгларын јајылышы» адлы әсәриндә һәлә XX әсрин әввәлиндә Ираг әразисиндә јүз миндән артыг азәрбајчанлынын јашадығыны кәстәрмишдир. Узаға кетмәк лазым дејил. Башда Бөјүк Совет Энциклопедијасы, Совет Энциклопедија Лүғәти олмагла мө'тәбәр совет вә әчнәби гајнаглар да Ирагда азәрбајчанлыларын јашадығыны билдирмишләр.

Лакин сәнин көрдүјүн ишин бөјүклүјү, өлчүјәкәлмәз гијмәти ондан ибарәтдир ки, сән кәркүклүләрлә дил гоһумлугундан әләвә, онлара даһа башга телләрлә бағлы олдугумузу фактлар вә өрнәкләрлә бизә кәстәрдин.

Бах, мән әсасән бу мәтләбий үзәриндә дајанмаг истәјирәм. Халгын ән бөјүк милли сәрвәти онун фолклорудур. Халгын мәнлији фолклорда јашајыр. Дилин бүтүн инчәликләри дә јалныз бурда өзүнү кәстәрир. Сән чох јахшы еләјиб бүтүн фолклор материалыны кәркүклүләрин өз ләһчәсиндә вермисән. Бурадан да биз дилимизин вә милли мәнлијимизин ејнилијини әјани олараг көрүрүк. Бу китабда һәтта јалныз Шәки диалектиндә ишләнән онларча сөзә тәсадүф етдим. Мәсәлән, чириш — јапышган, арачы — ара дүзәлдән, һил кәлмәк—кәләк кәлмәк, тәнә—сырға, чана—пис, күлчә—пахлава, тәндирдә биширилән јағлы чөрәк вә с. Кәркүк долајларында да, Шәкидә дә ејни мәнададыр. Идиоматик ифадәләрдән биздә көзәллик мәнасында ишләнән «Аја дејир, сән чыхма, мән чыхым», Кәркүкдә «Аја дејир, сән бат, мән чыхым», биздә «јанында баш кәсәсән, ағзындан сирр чыхмаз», сәс-күј мәнасында «арвад һамамына дөндү», «Кәл мәни көр, дәрдимдән өл, «Јола нәрдиван атаг» кими «Вәсфләр, бәнзәтмәләр, дејимләр» бөлмәсиндән көтүрдүјүмүз онларча идиоматик ифадәнин, дејимин ејнилији мәни һејрәтләндирир. Доғрудур, бизимлә гоһумдилли халгларын фолклорунда — аталар сөзләриндә, нағыл, дастан, ләтифә, тапмача вә с. охшар чәһәтләрә, чох јахын олан вариантлара раст кәлирик. Лакин бајаты — хорјат жанрынын ејнилији јалныз бизимлә кәркүклүләрә хасдыр.

Бу сөзләри ејнилә халг маһныларына да анд етмәк олар. «Јар бизә гонаг кәләчәк», «Ај гара хал гыз», «Ај гыз һејранын оллам», «Дам үстәдир дамымыз», «Галанын дибиндә бир даш олајдым», «Кәтан көјнәк диздән јар», «Евләринин өнү јонча», «Бу кәлән јар олајды», «Јери, јери, јери, күсмүшәм сәндән», «Ај гыз, мәнә бах, бах», «Пәнчәрәдән даш кәлир», «Бу хал нә халды» вә с. онларча Кәркүк халг маһнысы, биздә исә Азәрбајчан халг маһнысы кими таныыр.

Ә. Көзәчиоғлу «Хоријат вә бәстәләри» (Кәркүк, 1966) китабында «Бу кәлән јар олајды» (с. 45), «Симовар алмышам, силәни

јохдур» (с. 98), «Лајла балам, а лајла» (с. 464) вә с. исә Азәр-бајчан халғ маһнысы кими верилмишдир.

Бу јахынлығы тарихи адлар да тәсдиг едир. Совет Азәрбај-жаны эразисиндә Ағдам, Ағсу, Ағдаш, Билага, Бојат, Гарабулаг, Гарагојунлу, Гарадағ, Гарабағлы, Әмирли, Јәјчи, Јенкичә, Ман-дылы, Мәрдинли, Үчтәпә, Хаса, Хәсәдәрли, Чардахлы вә с. ра-јон, кәнд вә с. адларынын ејнилә Кәркүк долајларында да олмас-сы барәдә дүшүнмәк лазымдыр. Кәркүк хорјатларында, кәркүк-лүләрин дастаиларында тез-тез Гарабағ, Кәнчә, Шәки, Ширван вә башга јер адларындан сөһбәт кедир. Кәркүкдә «Гарабағлы» мөһрәлләсинин олмасы, Әта Тәрзибашынын «Јерли наваларымыз арасында «Гарабағы» дејилән Азәрбајчан ағызы илә сөјләнди-кинни билмәкдәјиз» фикри вә ја Ә. Бәдәлбәјлинин «Мусиги лү-ғәти» китабында сөз ачдығы «Раст» муғамынын тәркибинә дахил едилән «Кәркүки» һавасынын олмасы азмы мәтләбләрдән сөз ачыр?!

Бүтүн бунлары бизә чатдырдығын үчүн сәнә «дәрин тәшәккү-рүмү билдирирәм» — десәм, бу аз олар. Сән бизә елә бир хәзинә бәхш етмисән ки, бу, халғыны севән һәр кәс үчүн чох гијмәт-лидир.

Китабы охудугча мәсафәчә биздән узағ олдуғу гәдәр мәнәвиј-јатча јахын олан кәркүклүләрин үрәк дөјүнтүсүнү өз нәбзимдә һисс еләдим вә «Бу биздә дә беләдир»дән о таја кечдим. «Онлар бизик» — дедим. Буна көрә дә чох сағ ол, әзиз гардаш!

ТЕАТР ВӘ ДРАМАТУРКИЈА

Сон илләрдә театрымызын, драматуркијамызын инчәсәнәтин диқәр сәһәләринә нисбәтән кери галдығындан, әввәлки наилиј-јәтләрлә мүгајисәдә јериндә сајдығындан чох данышылыр. Доғру-дур, нә театр мүтәхәсисләри, нә дә драматуркија проблемләри илә мөшғул олан тәнгидчи-театршүнаслар бунун сәбәбләрини һәртәрәfli арашдырмамышлар, амма бу, һамыны нараһат едир. Заманын, әсрин ритми театрларымызда, драматуркијамызда ис-тәнилән сәвијјәдә һисс олунмур. Бә'зән драматуржи чәһәтдән марағлы әсәрләр олур, лакин бу әсәрләр сәһнәдә өз сәнәт тәчәс-сүмүнү лазыми сәвијјәдә тапа билмир. Бунунла белә, ајры-ајры уғурлу режиссор ишләрини гејд едә биләрик. Бу уғурлу ишләр исә имканларымыздан хәбәр верир.

Әлбәттә, тәнгид еләмәк, чатышмазлығы, керилији нәзәр чарп-дырмағ нисбәтән асандыр, лакин бүтүн бунларын сәбәбләри үзә-риндә дүшүнмәк, гајғы көстәрмәк, тәдбир төкмәк чәтиндир. Ди-қәр тәрәфдән, тамамилә инкар мөвгеји сечмәк, театрын мүәјјән

наилијјәтләрини көрмәмәк дә мүмкүн дејил. (Бу һагда бир гәдәр сонра сөз ачацағам.)

Нијә театрларымыз мүасир дөврүн тәләбләри сәвијјәсинә гал-ха билмир? (Мән бу суалы киномуз һаггында да верә биләрәм). Нә үчүн вә һансы сәбәбә көрә бә'зи тамашалар һәјәчансыз, сүрәксиз, тә'сирсиз кечир, тамашачылар театра һәвәслә кәлмир? Адил Искәндәров, Мөһди Мәммәдов, Мәһәррәм һашымов, То-фиг Қазымов кими гүдрәтли режиссорлары, Чәфәр Чәфәров кими театр тәнгидчиләрини әвәз едә биләчәк мүтәхәсисләримиз вармы?

Көрүндүјү кими, суаллар чохдур, изаһлары да мүхтәлиф ола биләр.

Үмумијјәтлә, јалныз биздә дејил, бүтүн дүнјада (Москва вә Ленинград театрлары мүстәснадыр) театра марағын азалмасын-да һамымызын билдији объектив сәбәбләр чохдур. (Кино, теле-визор, видео вә с.) Москва театрларынын тимсалында бөјүк сәнә-тин бу объектив сәбәбләри арадан галдырмағ имканына малик олдуғу да бизә мә'лумдур. Онда бирчә јол галыр: бөјүк сәнәтин чығырыны тапмағ! Галибләрдән өјрәнмәк. Јахшы олар ки, бизим актјорлар вә режиссорлар һәмин театрлара е'замијјәтә кетсин-ләр вә бу театрларын сәнәт сирләрини өјрәнсинләр.

Әлбәттә, мән театр вә драматуркијамыза мүнәсибәтдә инкар мөвгејиндә дајанмырам, садәчә оларағ, өтән онилликләрлә мү-гајисә апарырам. Исте'дадлы драматургумуз Илјас Әфәндије-вин 60—70-чи илләрдә театрымызын репертуарыны көзәл әсәр-ләрлә зәнкинләшдирдијини, Тофиг Қазымовун өзүнәмәхсус бир режиссор кими фәалијјәтини гејд етмәмәк инсафсызлығ оларды. Мән театрымызын кәләчәји һаггында да үмидсиз дејиләм. Инди сәһнәмиздә А. Кәрајбәјли, һ. Гурбанова, М. Дадашов, һ. Тура-бов кими гүдрәтли сәнәткарларла јанашы, һ. Ханызадә, М. Мир-зәјев, Р. Мәликов, Ф. Поладов, Зәрникар Ағакишијева кими орта нәслин исте'дадлы нүмајәндәләри дә фәалијјәт көстәрирләр. Бу сәнәткарлар әсл јарадычы, педагог-режиссорун әлиндә мум ки-ми истәнилән шәкли ала биләр. Биз бә'зән оланымызы лазымын-ча гијмәтләндирмәји бачармыр, һәр шејә додағ бүзүрүк.

Зијалыларымызла сөһбәтдә чох вахт бу сөзләри ешидирик: «Мән чохдандыр театра кетмирәм». Нијә? — суалыны верәндә шаблон бир чаваб алырығ: «Үлви Рәчәб, Аббас Мирзә Шәриф-задә, Әләскәр Әләкбәров кими сәнәткарлар олмајан театра кет-мәрәм».

Әлбәттә, өз дөврүнә көрә бу сәнәткарлар чох бөјүк ишләр көрмүш, сәнәтимизин чинәкләнмәсинә сәбәб олмушлар. Лакин... унутмағ лазым дејил ки, «һәр ашигин өз дөвраны» олдуғу кими, һәр дөврүн дә өзүнә мүнәсиб сәнәткары олур. Диқәр тәрәфдән,

бу чүр дүшүнөнлөр кәнчликдә театрдан алдыглары тә'сирин дили илэ данышырлар.

Актјору тамашачы, тамашачыны да актјор јетишдирир. Тамашачысы олмајан актјор ојундан-ојуна артыб јүксэлэ билмэз. Театрдан бирјоллуг күсүб онун кандарына ајаг басмајан тамашачынын да зөвгү артмаз, чилаланмаз. Бунлар бир-бирини тамамлајан амилләрди.

Бизим театрларда исте'дадлы актјорлар аз дејил. Лакин бу актјорлар халгын руһуну, мә'нәвијјатыны дәриндән билән, ејни заманда, мүасир сәвијјәли режиссор усталыгына мөһтачдыр. «Јахшы актјорумуз јохдур» дејиб һарданса актјор көзләсәк, оланлара мејдан вермәсәк, онлар өзләрини нечә көстәрә биләрдәр? Мәсәлән, мән исте'дадлы кәнч актјорумуз Микајыл Мирзәјевдә һазыр бир Отелло көрүрәм. Белә бир титаник образын ифасыны она тапшырмадан онун гүдрәтинә, исте'дадына нечә инанмаг олар? Микајыл вә һәмчинин исте'дадына инандығымыз бир чох актјорлар нә вахта кими икинчи дәрәчәли роллар ојнамалыдыр?

Бир мүһүм мәсәләдән дә сөз ачмаг истәјирәм. Һәр халгын милли театры һәмин халгын милли драматуркијасында формалашыр вә инкишаф едир. Шүбһәсиз, бизим театрымыз классик Европа вә рус драматуркијасынын да ән јахшы нүмунәләринә јер вермәлидир. Лакин бу, һәддини ашанда театр һәм өз сима-сыны итирир, һәм дә... тамашачысыны. Бурада еһтијатлы ол-маг лазымдыр ки, таразлыг поэулмасын.

Мә'лумдур ки, Азәрбајчан театры гәдим ән'әнәләрә малик-дир. «Шәбәһ», «Кос-коса», «Году-году» кими гәдим халг ојуна-лары халгын тәфәккүрүндә из бурахыр. Өлмәз Мирзә Фәтәли-нин пјесләри илэ биздә профессионал драматуркијанын әсасы го-јулду, бир гәдәр сонра исә милли театрымыз јаранды. Бах, бу өзүл үзәриндә Азәрбајчан театры јүз илдән чохдур фәалијјәт көстәрир. Театрымызын бу бир әсрдә кечдији јол, шүбһәсиз, парлаг јарадычылыг уғурлары илэ диггәти чәлб едир. Ону да дејим ки, театрымыз һеч бир тә'сирә гапылмамыш, әксинә, Шәрг халгларынын милли театрларына гүввәтли тә'сир көстәрмишдир. Демәли, көк вар, өзүл вар, бу бүнөврә үзәриндә учалан бинаја исә јени нахышлар әлавә еләмәк, ону бир аз да рөвнәгләндирмәк лазымдыр.

...Бу јахынларда «Театр» журналында көркәмли совет јазы-чысы Чинкиз Ајтматовун бир мәгаләсини охудум. О јазыр ки, драм жанры нә нәсрдән, нә дә поезијадан јаранмалыдыр, чүнки драм өзү мүстәгил жанрдыр. Әзизбәјов адына театрда вә еләчә дә рајонларымызда фәалијјәт көстәрән театрларда онларча пјес тамашаја гојулур, тәәссуф ки, бу әсәрләрин мүәллифләри әсасән,

ја шаир, ја да насир олур. (Әлбәттә, мән өзүм дә дахил олмаг-ла). «Шаир-драматург», «Насир-драматург», «Алим-драматург», «Журналист-драматург»... ифадәләри артыг һамымыза таныш-дыр. Елә буна көрә дә тамашаја гојулан пјесләрин бир чоху ја поемалардан, ја да повест вә романлардан «чилаланараг» репер-туара дүшүр. Хатырлајаг ки, Һ. Чавидин, Ч. Чаббарлынын, С. Вургунун һеч бир пјеси бу чүр «гәлибләнмәмишди».

О ки, галды мүасир мөвзу мәсәләсинә, дејә биләрәм ки, мүа-сир һәјат сәнәткара һәмишә ачыг гапыдыр, амма бу гапыдан ичә-ри кирмәк, драматуржи тәзадлары көрмәк лазымдыр. Лакин бунун әвәзиндә сон заманлар пјес мүәллифләри тарихә үз тутур-лар (еләчә дә мән). Мүасир һәјата нүфуз етмәк, бу күнүмүзү, дахили дүнјамызы тә'сирли конфликтләрә, долғун характерләр-лә чанландырмаг бөјүк һүнәр вә чәсарәт тәләб-едир. Елә буна көрә дә театрларымызын репертуарында тарихи мөвзулар, хро-никалар мүһүм јер тутур.

Әкәр театр, мөвзусу мүасир һәјатдан алынған пјес сарыдан чәтинлик чәкирсә, гој онда классик драматуркијаја мүрачидәт еләсин. Азәрбајчан драматуркијасынын елә нүмунәләри вар ки, онлар һәлә дә театрда өз сәһнә тәфсирини тапмајыб. Тәчрүбә көс-тәрир ки, классик драм әсәрләринин тамашасы бәзән әсл театр һадисәсинә чеврилир. Меһди Мәммәдовун гурулуш вердији вә Әзизбәјов адына Академик драм театры актјорларынын бөјүк мүвәффегијјәтлә ојнадыглары «Хәјјам», «Иблис» (Һ. Чавид) вә «Дәли јығынчағы», «Өлүләр» (Ч. Мәммәдгулузадә) тамашала-ры фикримизә сүбут ола биләр. Мән вә еләчә дә диқәс зијалы-ларымыз белә бир суала чаваб ахтарырыг: нијә М. Әзизбәјов адына театрын сәһнәсиндә Чаббарлынын пјеси ојнанылмасын?

Бүтүн бунлара бахмајараг, сон илләрдә М. Әзизбәјов адына Драм Театрында мүәјјән чанланма һисс олунур. Театр тә'мир олунмуш, өз заһири көзәллији вә акустикасы илэ јени бир шәк-лә дүшмүшдүр. Бир нечә ил баш режиссорсуз ишләјән театра јени баш режиссорун тә'јин олунмасы да үмидимизи артырмыш-дыр.

Мәнә елә кәлир ки, бу театрла бағлы гүсурларын бир гисми дә онун тамашаларынын јахшы тәблиғ олунмамасыдыр: теат-рын әразисинин јерләшдији рајон рәһбәрләри вә еләчә дә диқәс әлағәдар тәшкилатлар тәблиғат ишини күчләндирмәлидирләр. Бу театрын вахтилә Үмумиттифаг мигјасында танынмасы о гәдәр дә узаг илләрин сөһбәти дејил. Гој театр елә бир сәвијјәдә олсун ки, онун һәр тамашасына јенә әввәлки илләрдә олдуғу кими бир һәфтә габаг билетләр сатылыб гуртарсын. Чох заман белә бир һадисәнин дә шаһиди олурсан: илк тамашадан сонра... сырлар сәјрәлир, әввәлки курлуг нәзәрә чарпмыр. Бу, нијә беләдир?

Тамашачыларын театр һисси эифләйибми? Доғрудур, бу да сәбәб ола биләр, амма әсас дејил. Башлыча сәбәб ја пјесин өзүндәдир, ја гурулушунда... Драматурглар (мән өзүм дә дахил олмагла) һәјатла, заманын проблемләри илә ајаглаша билмирләр. Һалбуки өлмәз Үзејир бәјин-сәһнә әсәрләринин мөвзусу көһнә һәјатдан алынса да, һәмишә мүасирдир. Бах, бу сәнәт сәһринә, сирринә јијәләnmәк лазымдыр.

Театрымызын башлыча проблемләриндән бири дә режиссор проблемидир.

Сон илләрдә Һүсејнаға Атакишијев, Вагиф Һәсәнов, Мәраһим Фәрзәлибәјов, Оруч Гурбанов кими чаван режиссорлар јетишиб, әлбәттә, бу, севиндиричидир, онларын һазырладыглары бир сыра тамашалар театр ичтимаийјәтиндә вә тамашачыларда бөјүк мараг доғуруб. Бунунла јанашы гејд етмәлијәм ки, чаван режиссорларымыз (хүсусилә Вагиф Һәсәнов) бә'зән тә'сирә гапылыр, өзү дә бу тә'сир бизим өз ән'әнәләримиздән кәлмир, һарданса, узагдан кәлир. Унутмаг лазым дејил ки, сәнәтдә бәшәрилијин јолу миллиликдән кечир.

Мән Вагиф Һәсәновун «Тәдрис» театрында һазырладығы «Дәдә Горгуд» тамашасына бахмышам. Вагиф бу тамашаны мејхана ритминдә гуруб. Һалбуки Дәдә Горгуд образы вә үмумийјәтлә, Дәдә Горгуд сазла бағлыдыр. Режиссор билмәли иди ки, мејхана Дәдә Горгуд руһуна дабан-дабана зиддир.

Вагиф Һәсәнов әлбәттә, истә'дадлыдыр, она инанырам, амма бир һәгигәт дә вар: ән' бөјүк истә'дад бу халгын мә'нәви дүнјасына дәриндән бәләд олмагла ашкарланыр.

Халг руһунун ичиндә гајнамадан (билмәк чох аздыр), онунла нәфәс алмадан халгын гәлбини дилә кәтирә биләчәк тамаша јаратмаг мүмкүн дејил. Гој чаван режиссорларымыз харичдәки бүтүн әдәби-естетик чәрәјанлардан хәбәр тутсунлар. Режиссор ишинин бүтүн инчәликләрини билсинләр, амма унутмасынлар ки, онларын көз ачдыглары дүнјада Чаббарлы да, Чавид дә, Эрәблински дә, Аббас Мирзә дә, Адил Искәндәров да олуб вә бунлардан да өјрәнмәк зәруридир.

Бир нечә кәлмә дә театр тәнгиди барәдә... Дејиләнләри тәкрар етмәк нијјәтиндә дејиләм: биздә профессионал театр тәнгидчиләри чох аздыр. Амма Илһам Рәһимлинин, Әсәд Мәммәдовун, Мәрјәм Әлизадәнин вә башга чаван сәнәтшүнасларын јазылары көстәрир ки, тезликлә бу нәсил театр тәнгидини театра дәхли олмајан мүәллифләрин имзаларындан хилас едә биләчәкләр.

ҮЧ ШАИР ҺАГГЫНДА

Охучулара үч чаван шаир һаггында сөһбәт ачмаг истәјирәм: Закир Фәхри, Вагиф Бәһмәнли, Елдар Нәсибли.

Бүкүнкү әдәби кәнчлијин ән үстүн чәһәти орасындадыр ки, онлар нә өзләриндән әввәлки әдәби нәсилләри, нә дә бир-бирини тәкрар етмир, әдәбијјата өз дәст-хәтләри илә кәлирләр.

Закир Фәхри фикир чөвһәри ич гатда олан шаирдир. Онун әсас мәтләбини ше'рин үз сәтһиндә ахтармамалыыг. Онун ше'рләриндә хәлгилик, бир аз да дәгиг десәк, ән'әнә ше'рин формасында дејил, дејилиш тәрзинин руһунда кизләнир. Мәсәлән:

Достум,
Севкисиз күнләрдә
Дүз јол да адама јохуш кәлир.
...Үзүндәки кәдәр мәнә таныш кәлир.
Көзләриндән даман гәм
чәкдијим гәмләр сајаг
Һәр чәкилән исти гәмин
Архасынча јағыш кәлир.
Јағыш кәлир
јығыш кедәк.
Гајыдаг өтән күнүн алтына.

Сәрбәст вәзндә јазылмыш бу ше'р, формада ән'әнәви дејил. Амма руһунда ән'әнәни көрмәмәк олмаз. Диггәтлә бахылса, 3—4 сәтирдән бир «јохуш кәлир», «таныш кәлир», «јағыш кәлир» тәкрирләриндә бу ше'р гошманы хатырладыр. Бу јолла да о, епигондан узаглашыр.

Закирин сырф ән'әнәви формада јазылары да чохдур. Беләше'рләриндә исә о, көһнә форманы тәзә фикир вә дүјгуларла тәзәләмәји бачарыр. «Дүнја, гајыт дүнјамыза» ше'риндә дејим тәрзинин ширинлији вә үрәјәјатымлылығы илә мүасир дүјгү вә фикирләр чарпазлашмыш олур.

Чәкдик һәр чәкилән гәми
Бу өмүр-күн бош јерәми?
Көтүр Әслини, Кәрәми
Дүнја, гајыт дүнјамыза.

Торпағында аһ көјәрәр,
Һәр атылан ох көјәрәр.
Дөнмәсән күнаһ көјәрәр,
Дүнја, гајыт дүнјамыза.

«Дүнја, гајыт дүнјамыза» — ифадәси о гәдәр долу вә мәзмунлудур ки, онун мә'насыны ачдыгча ачмаг истәјирсән.

Вагиф Бәһмәнли вә Елдар Нәсибли исә тамам башга јол сечмишләр. Бу шаирләрин ше'рләриндә форма ән'әнәвидир. Јә'ни әсасән һечә вәзнинин онбирлик вә сәккизлик өлчүләриндә јазырлар. Лакин бу ән'әнәви форма мүасир фикир вә дүјгуларла елә јүкләнмишдир ки, мәзмунун күчүнә форма да елә бил дәјишир.

вэ бизэ јени көрүнүр. Онлар бэ'зэк онбирлик өлчүсүнү усталыгла тырыр, сэрбаста кечирлэр. Лакин фикир вэ мазмун о гэдэр гүв- вэтли вэ тэ'сирли олур ки, биз өлчү гырыгыгынын фэргина белэ вармырыг.

Масэлэн, В. Бэһмэнлинин «Үмид ағачы» ше'риндэ онбирлик өлчүсү 2 јердэ позулур, сэрбаста кечир. Лакин мазмунун арды- чыллыгы вэ санбалы бизи елэ «алдадыр ки», гэлбимизи елэ эф- сунлајыр ки, вазнин гырылдыгы һаггында дүшүнмэјэ нэ мачалы- мыз олур, нэ һавэсимиз. Бу, сэнэтин сепридир.

Бир үмид ағачы битиб ичимдэ,
Будагы мөһкәмди, чэтин ки сына
Аллаһ гојса бабам
Бакыдан алдыгы бухара
папагыны
Тэптэзэ пенчэјини
Кечирэчэк һачасына.

Марагылысы будур ки, бу шаирлэрин сырф эн'әнэви ашыг ше'- ри формасында јаздыглары ше'рлэрин мазмунундакы мүасирлик вэ орижиналлыг форманын көһнэлијини бизэ унутдурур.

В. Бэһмэнлинин «Горху» ше'ри формача кэрајлыдыр. Бура- да башдан-ајага гэдэр форманын бүтөвлүјү кизлэнсэ дэ руһ, мазмун вэ дејим тэрзи о гэдэр јенидир ки, биз формаја дејил, мазмуна вурулур, мазмунун архасынча кедирик. Масэлэн:

Од алтында гээб јатыр
Одла ојун горху дадыр.
Ушагыдан јадымдадыр
Од һанири, көз горхусу.

Бэлкэ һасрэт көјэрдэчэк,
Бэлкэ гејрэт көјэрдэчэк,
Бэлкэ төһмэт көјэрдэчэк
Мэндэһ галан из горхусу.

Гаршыдадыр илим, ајым,
Сэһвим варса үзүр сајын.
Көзлэrimi горхутмајын,
Јаман олур көз горхусу.

В. Бэһмэнли «Бабама» ше'риндэ факта сон дэрэчэ поетик вэ фэлсэфи ма'на вермишдир. Көзүнүн јахшы көрмэдијиндэн ши- кајэтлэнэн бабасына шаирин вердији тэсэлли ағлакэлмэз дэрэ- чэдэ дүшүндүрүчү вэ ма'налыдыр. Адэтэн гочаланда бэдэнлэ бэрабэр көз дэ эифләшэр. Шаир бу һэјати факты ајры ма'наја јозур, бунун күнаһыны көзүн эифләмэсиндэ дејил, дүнјанын вэ онун не'мэтлэринин инсандан узаглашмасы фактында көрүр:

Көзүн эифләшир, фикриндэн дашыи
Килејин һаһагды өзүндэн сэнин.
Тале узаглашыр, бөхт узаглашыр,
Дүнја узаглашыр көзүндэн сэнин.

Белэликлэ, көзүн јахыны јахшы, узагы эиф көрмэ фактындан шаир поетик ма'на кими истифада етмишдир.

Елдар Нэсибли ше'рлэринин руһу вэ дејим тэрзи илэ Вагиф Бэһмэнлијэ јахындыр. О да Вагиф Бэһмэнли кими эсасэн доғма вэзнимиз олан нечада јазса да јери кэлдикчэ ону усталыгла «по- за» билир. Бунула бэрабэр онун ше'рлэриндэ халг ше'риндэн кэлэн садэлик вэ сэмимилик эсас јер тутур. Онун ше'рлэри бэ'- зэн халг нэгмэлэрини хатырладыр. Бу чөһөтдэн «Анам кэл, ај, анам кэл», «Һарда идин, ај инсафсыз» ше'рлэри дејим тэрзинин халг ибарэлэринэ јахынлыгы вэ бундан доған сэмимијјэти илэ үрөјэ кэрэ јагы кими јајылыр:

Мэн бир сөһр сөјкөдим
Үзүмү дан јеринэ
Бир көврәлиш булуддан
Бир нур кими өмрүмэ
Даман кэл, ај, даман кэл.
Бу һәјатда сән мәни
Бөјүтмүсән бирүзү
Көрүб минүзлүлэри
Ағрылар мәни үздү
Анам, кэл, ај, анам кэл.

Бу мисралар халг ше'риндэн демэк олар ки, сечилмир.
Чох гәрибәдир ки, Елдарын ичтимаи мөвзуда јаздыгы ше'- рлэриндэ дэ биз ејни сэмимијјэти вэ тәбиилији көрүрүк.

Бу нараһат әсрин, торхулу әсрин
Јозуб хејирлијэ јухуларыны
Һавасы од, барыт гохулу әсрин
Синәмдә көјәрдиб гајғыларыны
Јашајырам, дүнја, сәндә.

Бир әли әкиндә-бичиндә олан
Јурдун зәмисиндә дән тутуб һәр күн
Бир әли Тәбризә узалы галан
Вәтәнин дәрдини овудуб һәр күн
Јашајырам, дүнја сәндә.

Бәндлэрин сонунда тәкпар олунан «Јашајырам, дүнја, сәндә» мисрасында өлчү позулур. Лакин елэ бил үмуми аһәнк вэ фикир бу гырыгыгы тәләб едир. Чүнки бәндлэрин сонунда фикир јүкү һәмин гырыг мисранын үстүнә дүшдүјүндән елэ бил бу гырыгыг заманын ахышында вэ мүасир дүнјамызын өзүндә һисс етдији- миз аһәнксизлијэ вэ низамсызлыға ејһамлы бир ишарәдир.

Бунлар һамысы көзәлдир... Лакин бунларла јанашы мәним бу чаван гәләм саһибләриндән тәләбләрим дә вар.

Мисраларын үстүндә зәркәр һәссаслығы илә ишләмәк, чила-ламаг, онлары мирвари кими мисра сапына дүзмәк сәнәткарлығы вә вачибдир. Бунларла бәрабәр, диггәти јалныз сәнәткарлығы вериб даһа кениш ичтиман дујғулара бикәнәлик көстәрмәк, ејни хырда һиссләр әтрафында дөнүб доланмаг шаирин нәфәсини тез тәнкидәр, ону јары јолда гојар, мәнзил башына чатдырмаз. Бөјүк бәстәкарымыз Г.Гарајевин бир сөзүнү хатырлатмаг истәјирәм. О јазырды ки, бә'зән сәнәткарлар бир-ики мөвзунун әтрафында доланыр, һәмин даирәдән кәнара чыха билмир. Әсл сәнәткар одур ки, узун илләр дөнүб доландығы даирәни дағыдыб кәнара чыха билсин, икинчи, үчүнчү даирәләр јаратмағы исә бачарсын!

Бәс бунун үчүн нә лазымдыр?

Јалныз истә'дада күвәнмәмәк, чох кәзмәк, чох көрмәк, чох охумаг, чох ахтармаг, чох билмәк, үмуми сәвијјәни даим артырмаг! Бунсуз әсрин сәвијјәсиндә дурмаг, заманын өзүндән доған јени сөзү демәк, мүасир охучунун гәлбинә јол тапмаг мүмкүн дејил.

Икинчи төвсијәм: өзүнә вурулмамаг. Өзүндән архајын олзмаг, өзүнә күвәнмәмәк! Сәнәткарын биринчи дүшмәни өзүнә вурулмағыдыр. Бир философдан сорушурлар:

— Ән бөјүк адам кимдир?

Дејир: — Өзү һаггында кичик фикирдә олан адам!

— Бәс кичик адам кимдир?

Дејир: — Өзү һаггында бөјүк фикирдә олан адам!

Демәк, инсан өзү һаггында нә гәдәр бөјүк фикирдәдирсә, бир о гәдәр кичик адамдыр, әксинә, нә гәдәр кичик фикирдәдирсә, бир о гәдәр бөјүк адамдыр.

Мән истәјирәм, кәнч гәләм саһибләри бунлары да нәзәрә алысын, јарадычылығын дашлы-кәсәкли, енишли-јохушлу јолларында бүдрәмәсинләр.

ВАРДКЕС БАБАЈАН

Ермәни јазычыларынын чоһу илә танышам. Вардкес Петросјанын, Һ. Матевосјанын, Һ. Саһијанын, А. Грашинин, К. Еминин әсәрләрини дөнә-дөнә вә севә-севә охумушам. Анчаг үч ермәни шаири илә дост олмушам: П. Севак, А. Хачунс, В. Бабајан!

Бу үч шаири һәм көзәл инсан кими, һәм дә шаир кими севмиш вә һәр үчүнүн онларла ше'рини тәрчүмә етмишәм.

1925-чи илдә Ермәнистанын Арташат рајонунун Ајкестан кәндиндә анадан олмуш Вардкес Бабајанын Јереван, Москва вә 160

гардаш республикаларда ијирмијә јахын китабы нәшр олунмушдур. Азәрбајчан ше'рини вә фолклоруну үрәкдән севән Вардкес Нәсимидән тутмуш мүасир ше'римизин бир чох көркәмли нүмә-јәндәләринин әсәрләрини ермәни дилинә тәрчүмә етмишдир. Бир сөзлә, Азәрбајчан әдәбијјаты гаршысында гәләм достумузун хидмәти әвәзсиздир.

Азәрбајчан охучуларына тәгдим олунан «Севдим одлар јурдуну» китабы шаирин Азәрбајчан дилиндә нәшр едилән икинчи китабыдыр. В. Бабајан әсасән лирик шаирдир. Онун лирикасынын башлыча хүсусијјәти ади һәјат һадисәләрини мә'наландырыб ондан фәлсәфи нәтичә чыхара билмәк истә'дадыдыр. Белә ки, ше'рин илк сәтирләриндән бизә елә кәлир ки, шаир чох ади шејләрдән данышыр. Лакин бәндләр бир-бирини әвәз етдикчә о, бизи тәсвир етдији һадисәнин өзәјинә, маһијјәтинә апарыр. Бу нөгтәдә биз һадисәнин, јахуд тәсвирин поезијасы, мә'насы вә маһијјәти илә гаршылашыб сарсылырыг. Мәсәлән, мәшһур јунан әфсанәсинә көрә бөјүк философ Диокен күнүн күнорта чағы әлиндә чыраг нәсә ахтарымыш. Ондан «нә ахтардығыны» сорушанда о, «инсан ахтардығыны» дејир. Күчә илә кедәнләри көстәриб «Бәс бунлар инсан дејил?» — дејә Диокендән хәбәр аланда о, «Бунлар адамдыр. Мәнә исә инсан лазымдыр» чавабыны верир.

Бу мә'лум әфсанәјә шаир башга тәрәфдән јанашмыш, һадисәни олдуғу кими нәгл етмәмиш, она башга мәзмун вермишдир. Гәрибәдир, инди һамы өзүнүн әсл инсан олдуғуну, амма дүнјада инсанлығын азалдығыны, инсанларын корландығыны иддиә едир, бу гүсуру башгаларында ахтарыр. Әслиндә исә инсанијјәтин позулмасында биз һамымыз күнаһкарыг. Бу фикри демәк үчүн шаир көстәрир ки, инди һамы өзүнү јахшы инсан — јә'ни әсл инсан ахтаран Диокен һесаб едир. Шаир «әкәр јахшы инсан ахтаранлар әслиндә өзләри јахшыдырса, бәс нијә бир-бирини тапа билмир» суалы илә бизи дүшүндүрүр:

Инди ки, бу дүнјада бу гәдәр Диокен вар,
Нијә көрә билмәјир бир-бирини адамлар.

Әкәр һамы јахшылыг ахтаран Диокендирсә, бәс пис адам кимдир? Белә бөјүк вә дүшүндүрүчү фикри шаир бешчә мисраја сығышдырмышдыр. Бу да Вардкес јарадычылығынын икинчи — лаконизм хүсусијјәтидир.

Һеч билмәдим
Мән нә дедим,
Һеч билмәдим, сән нә дедин.
Кәрәк мәним сөзүмү јох,
Сүкутуму динләјәјдин!

Шаир демәк истәјир ки, бә'зән сөздән чох сүкут даһа бөјүк мә'налары ифадә едир. Чүнки бә'зән сөз, һәгиги кизләдән боја да ола билир. Амма сүкут бојасыз, филансыз сүкутдур. Сүкут сүкутлуғунда бөјүк һәгигәтдир.

Көрүндүјү кими Вардкес һәјат һәгигәтләринин маһијјәтин-мәзи поезијаны тапыб ону дилләндирмәји бачаран шаирдир.

Мән чох шадам ки, ермәни гәләм достум һагғында данышды-ғым китабла гәдирбилән Азәрбајчан охучулары илә икинчи дәфә көрүшүр.

КӨКДӘН КЭЛӘН СӘСЛӘР

Бир нечә ил әввәл «Азәрбајчан» журналында чаван бир јазычынын силсилә һекајәләрини охудум. һекајәләр һәддиндән артыг хошума кәлди. Имзасына бахдым: Баба Вәзироғлу. Бу имзаја илк дәфә иди ки, раст кәлирдим. Марагланыб мүәллифи тапдым вә ону тәбрик етдим.

Сонралар даһа да пүхтәләшмиш һәммин мүәллифин һекајәләр топлусуну охудум. Бабанын һекајәләриндә мәнни тутан нәдир? Биринчи, чох тәбии вә чанлы дили, үтүләнмәмиш чод дејим тәрзи. Бу дил вә дејим тәрзинин гајнағы гәзет вә китаб дејил, халг тәфәккүрү вә бу тәфәккүрүн чешмәси, дады-дузу өз ичиндә гал-лан, мин рәнкә чалан дупдуру халг дилидир. Буна көрә дә онун һекајәләрини варагладыҗа елә бил китаб охумурсан, гәлби ачыг, сәмими бир адамын үрәк сөһбәтинә гулаг асырсан. Бә'зән сөһбәт ширин јериндә гырылыр, нағылчы дүнәнә бојланыр, баш-га бир әһвалаты чәкиб, бајаг данышдығы әһвалата чалајыр, сөз сөзү чәкир, мәтләб-мәтләби кәтирир, сән дә бу ширин әһвалат-лара һуш-кушла гулаг кәсилир, өзүн дә билмәдән ешитдијин һа-дисәләрин елә бил иштиракчысына чеврилсән.

Бах, һекајәчиликдә буна демишәм усталыг! һекајәчи сәнә өз фикрини елә јеритмәлидир ки, нә једијини билмәјәсән, бир дә ајыласан ки, еј дади-бидад, бу киши сәнә нә демәк, гәлбинә, ру-һуна, һансы дүјүлар булагында, су ичиртмәк истәјирмиш. Бу, о заман мүмкүн олур ки, јазычы сәнә бир мәтләби ашыламаг гәсдини гаршысына мөгсәд гојмур, о, сәнә садәчә олараг һәјатын, мәһз һәјатын бир парчасыны кәстәрмәк истәјир, һәјатын кәстә-рилән бу парчасындан һансы дәрси көтүрәчәјини исә сәнин өһ-дәнә бурахыр. Бу һалда јазычы охучунун гулағындан тутуб ону өз истәдији сәмтә јөнәлтмәк вәзифәсини бојнундан көтүрүр, оху-чунун бахдығы. амма көрә билмәдији мәтләби она кәстәрмәк истәјир.

«Мән дә о сәмтә кедирәм» һекајәси, «Жигули» машинында ики оғланын ики гызла кеф сәфәринә чыхмалары илә башла-јыр. Сөһбәт јол гырағында битән ағачларын тез гурумасындан кедир. Оғланларын бири — Әскәр һәтәмә е'тираз едир ки, тез гурумасы ағачын јол гырағында битмәсиндән асылы дејил, ба-хымсызлығындан, архасызлығындан, тәклијиндәндир. Бу сөһбә-тин ардынча икинчи сөһбәт башланыр. Гызын бири јенә јол кәна-рында дајанан бир узунгулағы о бириләринә кәстәриб дејир: «Аза... Ешшәјә бахын, јолун гырағында дајаныб машиналар елә бахыр ки, елә бил бу саат әл галдырыб сахладачаг, доғрудан е... Мә'чүзә баш верә, әл галдырыб биздән соруша: јолунуз һарадыр, елә мән дә о сәмтә кедирәм, мәнни дә көтүрүн».

Илк бахышда охучуја елә кәлә биләр ки, ағач сөһбәти һека-јә башламаг үчүн мүгәддимә, јол гырағында көрүнән узунгу-лагдан гызын сөһбәт салмасы исә зарафат вә шәнләнмә хатири-нә дејилән елә-белә сөздүр. Буна көрә дә бу өтәри сөһбәтләрә әһмијјәт вермәдән кеф сәфәринин нә илә битәчәјини көзләјир-сән. Јол боју кефчил чаванлар бир-биринә саташыр, дејиб кү-лүрләр. Сөһбәтләрдән мә'лум олур ки, һәтәм, кетдикләри макис-трал јолдан бурулан торпаг јолун башындакы учгар кәнддәндир. Кәндә бурулан торпаг јола чатһачарда һәтәмин бурнуна јов-шан ији, гулагларына сағсаған сәси чатыр. «Доғма евин-ешијин һавасы ону вурур».

Кәндә бурулан торпаг јолун гырағында гурумуш бир ағач гаршыларына чыхыр. Әскәр бајагкы мүбгһисәни өз хејринә та-мамламаг үчүн үзүнү һәтәмә тутур: «Һә, бах, бу да сәнин јол гырағында гурујан ағачын. Сәһәрдән нә гәдәр јол кәлмишик, чә-миси бирчә гурумуш ағач растымыза чыхыб».

Һәтәм машины сахлатдырыб јерә дүшүр, гурумуш ағачын јанына кәлир. Бурда онун кәнд илә шәһәр арасында илләрлә давам едән хатирәләри дилә кәлир. О, шәһәрә тәһсил далынча кедән заман һәммин бу ағачын јарпаглары әл едиб ону јола сал-мыш, тә'тилләрдә гаршыламыш, јенә јола салмышды. О, мәктә-би битирмиш, Бақыда евләнмиш, инди үч илдир бу ағач јол гырағында ону көзләмиш, о, исә бир даһа гајытмамышдыр. Үч илдән сонра һәтәм инди ону гурумуш һалда көрүр. Ағачдан бир гәдәр аралыда кәндә кетмәк үчүн бир нечә саатдыр машин көз-ләјән бир гоча киши — һәтәмин һәјат јолларында јорулуб әлдән дүшмүш атасы оғлуна јахынлашыр: Хејир ола, ај оғул, бу шәр вахты?

— Неч, елә-белә, јол, кечирдик, бизим јолун ағзында адам гаралтысы көрүб әјләдик.

Һәтәм дүзмү дејирди? һекајәнин чаны һәтәмин ујдурдуғу бу

јаландадыр... Һәтәм кефә кедир... Бәс, атасы һардан кәлиб, һара кедир?

«Срағакун хусуси от чалымы күнүждү. Кечәйнән анову да, бө-
жүк бачыларыву да көтүрүб чөлә кетдик... Хейли от чалдыг, кү-
нортаја јахын бачыву бөжүндән санчы тутду. Османын машы-
нында биртәһәр ирајона чатдырдыг. Јазыг гыз ағрыдан икигат
олмушду. Дохтурлар деди, мөһкәм күчә дүшүб, онданды».

Демәк, гоча гызыны рајон хәстәханасында гојуб, кәндә га-
йдырмыш!

Инди охучу оғулун сәфәри илә атанын сәфәрини гәлбиндә ту-
тушдуруп вә һәјатын тәзадлары гаршысында дүшүнмәли олур.
Кеф вә эзаб! Тәк-тәнһа, архасыз дајанан о гурумуш ағач һәја-
тын ағры-ачыларыны, эзаб вә изтирабларыны чијниндә дашыјан
гочанын тимсалыдыр. Һәјатын гајғыларындан кәнарда јашајан
оғул исә јол гырағындакы тәнһа ағача — атасына арха олмалы-
кән, кеф вә нәш'ә далынча јоллара дүшдүјүндән атасынын суа-
лына јаланла чаваб верди. Бу тәзадда керчәклә јаланын тог-
гушмасы чох тәбиидир. Чүнки тәзадын бир үзү ағ, о бири үзү
гара, бир үзү керчәк, о бири үзү јаландыр.

Беләликлә, балача бир һекајәдә чох бөжүк усталыгла бир-
биринә зидд ики һәјат һәгигәти гаршылашдырылыр.

Бәс јол гырағында машынлара бојланан узунгулаг нә демәк-
дир? Бу мәсәлә һекајәнин сонунда ајдынлашыр: Һәтәм атасы
илә сөһбәт еләдији заман машындакылар кәнардан онлары сејр
едир, артыг онлара «чох хырда мәтләбләрден данышмаг о гәдәр
чылыз вә әһәмијјәтсиз көрүнүрдү ки, ағзыны тәрпәтмәјә һеч кә-
син һеји чатмырды». Бу заман јол гырағындакы һәмни ешшәк
гызын көзүнә јенидән көрүнүр, арзу олуан «мө'чүзә баш верир».
«Ешшәк јахынлашмагда олан ағ машына зәндлә бахды, дејәсэн,
машында јер олуб-олмадығыны јәгинләшдирмәк истәјирди. Елә
ки, көрдү арха отурачагда тәкчә бир нәфәр гадын хейлары оту-
руб, бу дәм камали-әдәблә әлиними, ајағынымы — нәјисә галды-
рыб машыны әјләди...»

Демәк, ешшәк Һәтәмин бош галмыш јерини тутмаг истәјир.
Нәтичә: доғма кәндинә, елинә, обасына, өз атасына, атасынын
дәрдинә бикәнә галыб кеф сәфәринә чыхан бу адамын ешшәкдән
нә фәрги?

Амма бу нәтичә бирбаша сејүш шәклиндә дејил, бәдин вә
долајысыјла дејилдијиндән тә'сири сон дәрәжә гүввәтли вә дү-
шүндүрүчүдүр. Даһа доғрусу, Һәтәмә бәдин сөзүј гүдрәтилә
јапышдырылан «ешшәк» јарлығы охучуну сарсыдыр вә ону дәр-
индән-дәринә дүшүнмәјә мәчбур едир.

Јазычынын «Јаддан чыхан көрүш», «Илк пајыз јарпағы»,

«Бир саатлыг пијада јолу» кими һекајәләри дә ејни сәнәткарлыг
гүдрәтилә јазылмышдыр.

Б. Вәзироғлунун күчү, гүдрәти ондадыр ки, о һеч вахт уј-
дурмур. Чүнки о, һәјатдан бәһрәләнир. Буна көрә дә тәсвир ет-
дији һадисәләрдән һәјат гоҳусу кәлир. Онун һекајәләриндә биз
һәјатын өзүнү көрүр, сөзүнү ешидирик. Б. Вәзироғлунун јазычы
кими өзүнәмәхсус чәһәтләриндән бири дә одур ки, о, һәјатын ағы
илә гарасыны, хейри илә шәрини балача бир һекајәдә гаршы-
лашдырмағы бачарыр. Бу тәзадда исә јуморла лирика, комедија
илә фачиә јанашы кедир, бә'зән онларын сәрһәддини тапа бил-
мирсән. Мәкәр, һәјатын өзү дә белә дејилми?

Баба ирили-хырдалы әсәрләриндә долашыг һадисәләрин тәс-
вириндән, јә'ни әһвалатчылыгдан гачыр. Белә ки, онун һекајәлә-
ринин сүжетини данышмаг чәтиндир. О, ади сөһбәтләрдә вә бә'-
зән хатирәләрдә адамларын дахили дүнјасыны — кәдәрини, сә-
винчини ачмаға чалышыр. Әлбәттә бу, әсл бөжүк әдәбијјатын
јолудур. «Бир саатлыг пијада јолу» һекајәсиндә 30 ил әввәл өв-
ладларынын кәнддән шәһәрә көчдүјү бир гары илә бир гочанын
доғма кәндләринә гајытмалары тәсвир олунур. Гочаларын узун
јола көрпү салан сөһбәти онларын үрәјини сүфрә кими ачыр. Он-
лар данышдыгча кетдикләри торпаг јол өмүр јолларына чеври-
лир. Онлар 3 јердә дајаныб нәфәсләрини дәрир: Нарлы дәрә,
Гасым учан гаја, тәпәдәки гәбиристанлыг (кәнчлик, гочалыг вә
өлүм). Гасым учан гајанын јанында онлар узаг өлкәләрдән Вә-
тәнә дөнән бир дәстә гарангуша раст кәлир. Өмрүн гышында јаз-
ла гаршылашмаг! Гаршылашмадакы тәзада, тәзадакы мүәллиф
фикринә бах!

Сонунчу дурачаг гәбиристанлыгдыр. Гочалар бу сонунчу ду-
рачаға чатһачатда һекајә битир. Һекајәнин сон аккордуна диг-
гәт јетирәк: «Чох јорулмушдулар». Бу јорғунлуғ мүстәғим мә'-
нада јол јорғунлуғуна дејил, мә'чази мә'нада өмүр јолунун јор-
ғунлуғуна ишарәдир. Аккорд давам едир: «Гасым учан гајанын
јанында бир һовур јаныны јерә гојмагла бу бојда өмүр јорғун-
луғу чандан чыхмазды. Әмәлли-башлы динчәлмәк лазым иди».
Бу јердә охучунун гәлбиндән тәбин бир суал гопа биләр: һарда
вә нечә? Бу суалын чавабы сон чүмләдә верилир: «Кәндин гән-
шәриндә тәпәнин үстүндәки гәбиристанлыға бир әлчим јол га-
лырды». Јә'ни өмрүн јолу гәбиристанлыға кедир, јалныз орада
динчәлә биләрләр.

Бу ики гочанын сөһбәтиндә бир дәнә дә јерсиз, ја артыг мәт-
ләб јохдур. Јеришләри дә, дурушлары да, јазын кәлишинә, даға,
дәрәјә, гарангушлара, өвладларына мүнәсибәтләри дә рәмзидир,
мә'надыр, јазычы фикринә хидмәтдир.

Мән язычынын бир китабда топланан башга әсәрлерини чө-
зәләмәк истәмәдим. Ики һекајәсинин тәһлили илә охучунун ки-
таб боју сәјаһәтинә ишыг тутмаг истәдим. Гој, охучу бу ишығын
ачдығы јолла кетсин, язычынын гәлб дүнјасынын дәринлијинә
баш вурсун, онда о өзү чох мәтләбләрдән акаһ олачаг. Бу ишы-
ғын изи илә кетсә, охучу Б. Вәзироглунун әсәрләриндә кәлиши
көзәл дејилмиш мәтләбләрин олмадығыны биләчәк вә көрәчәк ки,
онун һекајәләриндә ади бир сөзүн, зарафатын, јахуд кичик бир
деталын да өз вәзифәси вар. Бурада барытсыз фишәнк, һавајы
атылмыш күллә јохдур.

Гој, охучу фикрини күлләнин сәсинә дејил, һәдәфинә јө-
нәлтсин.

«ӨМРҮН БЕШИНЧИ ФӘСЛИ»

Зејнал Вәфанын ше'рләрини һәлә онун тәләбәлик илләриндән
изләјирәм. Ајры-ајры ше'рләрини охудуғум бу шаирин «Өмрүн
бешинчи фәсли» китабы мәнә онун һаггында сөз демәк имканы
верди. Уғурлары чохдур, ән бөјүк уғуру исә дүшүнмәк вә дүшүн-
дүјүнү мәһз суал шәклиндә чатдыра билмәк габилијјәтидир.
Дүшүнән инсанын суалы чох олмалыдыр... Вај о адамын һалына
ки, онун бу дүнјада гәлбини дидиб парчалајан суалы јохдур.
«Дағларымыз дүзләнирсә, учалығы кимдән алаг?» суалы гар-
шысында дүшүнмәмәк мүмкүндүрмү?

Дәнизкәнары булварда күчөлчән апаратын гаршысында нөв-
бәјә дајаныб күчүнүн дәрәчәсини өлчән чаванлары шаир мүша-
һидә едир. Сонра бу барәдә көзәл бир ше'р јазыр. Јәгин охучу
фikirләшир ки, күчөлчәндән нә ше'р? Елә әсл ше'р дә агла-
кәлмәјән, лакин шаирин ше'рләшдирә билдији, адини, гејри-
адиләшдирдији мөвзулардан јараныр. Бурада кәрәк шаир һама-
нын көрә билмәдији мә'наны көрүб, дүјгү ишығыны о мә'нанын
үстүнә сала билсин. О заман мә'на ишығы илә шәфәгләнән чан-
сыз предмет чанланыр вә дилә кәлиб данышыр:

Сән аллаһ, кәл мәни ғынама, гардаш,
Күчүнү дәмирдә сынама, гардаш,
Јумруг вурмалы баш о гәдәрди ки...

Дәмир апарата јумруг вуруб күч сынамаг һәлә ше'р дејил.
Һәјатын шаирә вердији фактдыр. Лакин «јумруг вурмалы баш
о гәдәрди ки», — дејәндә артыг факт поетикләшир, ше'рә чев-
рилиз.

Охучу дәрһал дүшүнүр: «Валлаһ, дүз дејир». Бунун архасын-
ча «Кимдир онлар?» — дејә марагла ше'рин ардыны охујур:

Гоча бир ветеран көрдүм дүнән тәк,
Деди: — Бүрократла дүнја долубдур.
Ловға бир рәнсин јанына кирмәк,
Берлинә кетмәкдән чәтин олубдур.

Сонра даһа кимләр?

Кәл кәзәк дүнјаны биз гарыш-гарыш,
Чох өмүр, чох арзу һәлә тиндәдир.
Адам вар, тәк галыр једди отагда,
Аилә вар, бир даһма һәсрәтиндәдир.

Беләликлә, шаир һәјатын бу ејбәчәр тәзадларыны күчөлчән
апаратын әтрафында чәмләшдирир, јумругумузу бу зиддијјәтлә-
ри јараданларын башында ојнатмаға чағырыр:

Бәлкә дә мүмкүндүр мәни ғынамаг,
Дүнјанын бир үзү кәдәрди, гардаш.
Дәмирләр үстүндә јумруг сынамаг
Бизим зәманәдә һәдәрди, гардаш.
Јумруг вурмалы баш о гәдәрди ки...

Бурада бир арзум вар: бир һалда ки, сөһбәт дәмир үстүндә
јумруг сынамагдан кедир, бурада «дәмир» сөзү ојнанмалы, сон-
луг белә битмәли иди: јумругуну чансыз дәмирә вурунча, дә-
мирә дөнмүш, дәмир кими сојуг башлара вә үрәкләрә вуруб
күчүнү орада сына! Ше'рдән бу фикир чыхыр, лакин чансыз
«дәмирлә» дәмир кими сојуг «үрәјин» гаршылашмасы образлы-
лыг бахымындан фикри даһа да тутумлу едәрди.

Башга бир ше'риндә «инам нијә учузлашыб, ғыфыл нијә баһа-
лашыб», — дејән шаир һәјатын тәзадларындан доған суаллара
чаваб ахтарыр:

Адәм атамызса, һәвва анамыз,
Бәс онда фикирләр нијә селләнир?
Бу гәдәр өлкәләр нијә кәрәкдир,
Бу гәдәр бајраглар нијә јелләнир?
Дүнјаја бир бајраг бәс етмәздими?

Бунлар дүшүнән шаирин күнүн өз тәләбиндән доған тәбии
суалларыдыр. О, мүшаһидә етдији һадисәләрә үздән јанашмыр,
онларын маһијјәтинә вардығындан бизи дә өзү кими дүшүнмәјә
мәчбур едир.

Дүшүнән шаир мүтләг һәјатын гәрибә тәзадларыны көрмә-
лидир. Буна көрә дә, бәдии тәзадлар онун ше'рләринин шаһ да-
марына чеврилир.

Бә'зән күл алмаға пул тапа билмир,
Сәһраны күлшәнә дөндәрән инсан.

Јахуд:

Чох заман гануну позанлар анчаг
Һәмин ганунлары јазанлар олур.

Јахуд:

Бир дә көрүрсән ки, бөјүк бир оғру,
Сәсләјир һамыны дүзлүјә доғру.

Јахуд:

Али мұкафата тәгдим олунур,
Гырғын силаһлары јарадан инсан.

Јахуд:

Бир ата дәрдинә дөзмәјән оғул,
Бир вәтән дәрдинә нечә дөзүм бәс?

3. Вәфанын бир сыра ше'рләри нәгмә тә'сири бағышлајыр. Сөзләрин вә сәсләрин ахарында вә гафијәләрин дүзүлүшүндәки мелодија бизи елә сәһрләјир ки, кәлмәләрлә бәрәбәр гулагларымызда о кәлмәләрә мүнәсиб нәгмә сәсләнир:

Бу дүнјада адиләрдән адијәм,
Боз саһилдә тәнһа галмыш вадидәм.
Өз јурдундан ајры дүшмүш һадидәм,
Варағларә јағыш јағыр көзүмдән.

3. Вәфа сөзләрин дүзүлүшүнә вә нәгмәлијинә о гәдәр алуә олур ки, бә'зән мәзмуну унудур, сөз ојнатмаға даһа чох һәвәс кәстәјир.

Икинчи тәрәфдән, јалныз форма кәзәллијинә диггәт јетирмәк шаири сөзчүлүјә дә апарыр вә бурада бә'зән өзүңү тәкрат едир. Мәсәлән, ше'рләринин бириндә инсанын инсана инамсызлығыны «көзлүкләр јараныб гапынын үстә» шәклиндә дејир. Бу, чох јахшы мұшаһидәдир. Лакин тәәссүф ки, шаир бу ифадәни башга үч ше'риндә дә тәкратлајыр. Үчүнчү тәрәфдән классик ше'римиздәки образлар (Лејли, Мәчнун, Кәрәм вә с.) вә дејимләрдән јахасыны гуртара билмир. Мәсәлән, классик ше'римиздә «көз јашым дәрјадыр» ифадәси 3. Вәфада «су басса дүнјаны, көзүмүн јашыдыр», башга ше'риндә «чешмәјә чеврилиб көзүмүн јашы», үчүнчү ше'риндә исә «сәнсиз көз јашымы топлајан олса, дүнјада икинчи Хәзәр јаранар» шәклиндә тәкрат олунур ки, мұасир шаирә бу чүр епигончулуг бөјүк гүсурдур.

Мән хырда нәгсанлары кәстәрмәјә дә биләрдим. Чүнки шаирин уғурлары даһа чохдур. Лакин уғурларын ајнасында даһа ајдын өзүнү кәстәрән бу гүсурлары ләғв етмәјә гадир шаирә бунлары демәмәк она инанмамағ оларды.

ВАҢИД ЭЛИФОҒЛУ

Узун мүддәтдир ки, Фүзули рајонунун Сејидәһмәдди кәндиндә јашајан Ваһид Элифоғлу адлы чавандан тез-тез мәктуб алырам. Бу мәктубларда гөнчә-гөнчә ше'рләр... Гөнчә она көрә дејирәм ки, бунларын бир чоху һәлә көмкәј бутадыр, ачылмајыб. Амма билирсән ки, ачылса, әтри аләми көтүрәчәк. Ичиндә ачыланлары да вар. Буну мұәллиф өзү дә билир, амма бир мәктубунда да ше'рләринин чап олунмасыны хаһиш етмир. Јазыр ки, «ше'рләrimi бәјәндијинизи јазырсыныз, мәнә елә бу бәсдир». Бунунла белә гәлбимин дәринлијиндә бу ше'рләри редаксијаларын биринә тәгдим етмәк истәјирәм. Амма олмур. Она көрә ки, һәр ше'рдә бир-ики бәнд хошума кәлир, о бири бәндләр бәјәндијимин сәвијјәсинә чатмыр. Өзүм дә әл кәздирмәк истәмирәм. Истәјирәм ки, бүтүн ше'рдә бир нәфәс — мұәллифин өз нәфәси дујулсун, ше'рә јад нәфәс гарышмасын. Сонра өјрәндим ки, «Улдуз» журналында да онун ше'рләрини бәјәнибләр. Буна көрә дә чәсарәтлә онун бир нечә ше'рини «Улдуз»ун охучуларына тәгдим етмәк гәрарына кәлдим.

Мән бу кичик гејдимдә бир мәтләби һәм мұәллифә, һәм дә онун јашыды олан әдәби нәслә чатдырмағ истәјирәм: Унутмағ олмаз ки, һәр ше'р ваһид бир организм олмалыдыр. Лакин бә'зи кәнчләрин јазыларында бәндләр арасында фикир вә мәнтиг әлағәси позулур. Бири дағдан данышыр, бири арандан. Бәндләрин һамысы ејни һәдәфи дөјмүр. Бу бәла Ваһидин дә ше'рләриндә олдуғундан, мән онлары узун мүддәт редаксијалара тәгдим едә билмәдим.

Хошума кәлән нәдир?

Ваһид әсасән, ән'әнәви гошма формасында јазыр. Лакин бу ше'рләрдә һиссләр тәзә, дејим тәрзи тәзә, фикирләр тәзәдир, чанлыдыр, өзүнәмәхсусдур.

Бир Вәтән үнванлы илк мәнәббатин
Сәһрәди, бөлкүсү, арасы олмур.

Јахуд:

Ичәкли баһар да, гар-гыш да көрдүм,
Јалварыш да көрдүм, гаргыш да көрдүм.
Һәмйәшә дүзлүјү бир јашда көрдүм,
Чаваны, аһылы, гарысы олмур.

В. Элифоғлунун ше'рләриндә башга јашыдларына хас олан бир гүсуру да демәји лазым билирәм: мә'лумдур ки, онбирлик вәзн ја 6+5, ја да 4+4+3 бөлкүсү илә јазылар. Лакин кәнчләр бә'зән бир ше'рдә һәр ики бөлкүдән истифадә едир, охучуну чаш-

дырыр. Кэлин, классик ше'р гануна хэјанэт етмэјэк. Бу, эсл шаирин элинде чох асандыр, бир аз зэхмэт истэјир. Устадларымызын руһу наминэ бу зэхмэти гəбул едэк. Хүсусилə гəшмада...

ШЕ'Р ДОЛУ БИР ҮРƏК

Республикамызын мұхтəлиф јерлериндэн һәр күн онларча мəkтуб алырам. Бу мəkтубларын бир гисми һəвəскаp шаирлерин јазыларыдыр. Бунларын эксəријјəти гафијəлəнмиш сөз јығыны олур. Лакин надир һалда олса да, бə'зэн һəгиги ше'р нүмунəлеринə дə раст кəлирэм. Илич рајонунун Сəдəрəк кəндиндэн Кəмалəддин Гəдимовун ше'рлери мəһз белəдир. Ше'рлерин чоху үрəји долу бир кəнчин көнүл чырпынтыларыдыр, бурада јамсылама јохдур. Мисралар јалныз бир гəлбин одундан кəзəрдијиндэн охучуну да исидə билир. Гисс олунур ки, о, јашајыб јазыр. Икинчи јахшы чəһəт одур ки, Кəмалəддинин өз дејим тəрзи, өз ифадə үсулу вар. Буна кəрə ше'рлерин гурулушу да онун өзүнə мəхсусдур.

О, объектə бирбаша мұрачият етмир, демəк истəдијини вəзијəтин ичиндэн чыхарыб нəғмəлəшдирир. Мəсəлən, «А јорду, јорду...» адлы мəшһур ел маһнысынын нəғəратыны ше'ринə мөвзу кəтүрэн шаир бурада фикри ајры сəмтə јөнəлдəрəк оријинал бир ше'р јаратмаға мұвəффəг олмушдур. Белə ки, о, маһныдакы «А јорду, јорду, јорду, кəрəк ким-кими јорду» нəғəратындакы севки мотивинə усталыгла ичтимаи мə'на вермишдир:

Дүнја һəмэн дүнјады,
Дуруб һəмэн дурушда.
Онда күс дə, барыш да,
Миниб ајаг атлары
Јарышдајыг, јарышда.
А јорду, јорду, јорду,
Кəрəк ким-кими јорду.

«Бир өмүрлүк сəфəрдəјик» ше'ри дə ејни мəзмунун тамам башга шəкилдə поетик ифадəсидир.

Гејрəтə кəл, дəјанəтим, дөзүмүм,
Бүдрəмəјим бу өмүр-күн јолунда.
Итирдијим өмр олачаг, өзүмү
Тапачағам бу сəфəрин сонунда.

«Ај үрəк, кəр кимдир гапыны дəјэн?», «Дəјүн, пəнчəрəми кəчə гушлары», «Һəлə бизлик чох иши вар дүнјанын» кими ше'рлерин сəрлөвһəлєринин өзү поетикдир, дүшүндүрүчүдүр. Бу ше'рлэр мəзмунча вə мөвзуча мұхтəлиф олса да, руһ вə гурулуш е'тибары

илə бир-биринə гəһумдур. «Кимдир гапыны дəјэн?» суалынын гапыны дəјəнə дејил, үрəјə верилмəси чавабы гејри-мүəјјəнлəшдирир, ше'рə поетик һава кəтирир вə бизи дүшүндүрүр. Əслиндə гапынын дəјүлмəси шаирин өз үрəк дəјүнтүсү, үрəјинин сəси, «бəлкə» илə башланан поетик еһтималлар исə шаирин арзуларыдыр. Бу поетик еһтималлар охучунун да үрəјиндэн кечир:

Бəлкə бир икидир, оғуз елиндэн,
Кəлибдир Араза кəрпү салмаға!

Јахуд:

Вəтəн һəсрəтидир бəлкə, кечикиб,
Узагдан, Фүзули гəбриндэн кəлиб!

Бу еһтимал арзуларын һəрəси бир ше'рин мөвзусу ола билəр. Шаир бунлары «Гапынын дəјүлмəси» деталы илə бағлајыб, үрəјиндэн кəчэн арзулары бир ше'рдə үмүмилəшдиришдир. Белəликлə, бу күн халгымызын говушмаг истəдији арзулар ше'рдə мөвзулугдан чыхыб, поетик дүјгүјə чеврилмишдир. Бурада биз арзулашан мөвзуну дүјгү шəклиндə кəрүрүк ки, бу да эсл сəнəтин јолудур.

Бу кəзəл кејфијјəтлэрлə јанашы, шаирə бир төвсијəм вар. Тохуначағым мəсəлə сон заманлар күтлəви һал алмасајды, бу бардə данышмаздым. Ахыр вахтлар, хүсусилə кəнчлєрин ше'риндə гафијəсизлик хəстəлији јараныб. Əлбəттə, кəзəл фикрин хəтиринə бир ше'рдə бир дəнə гулаг гафијəси ишлəтмəк олар. Лакин бир ше'р бə'зэн башдан-баша шəкилчи гафијəлєри илə јазылыр вə буну усталыг, оријиналлыг сајырлар. Əслиндə бу бачарыгсызлыгдыр, классик эһнəнəјə һəрмəтсизликдир.

Јухарыда «Бир өмүрлүк сəфəрдəјик» ше'риндэн мисал кəтирдијим бир бəнддə ишлənən гафијəлэр дə чох зəифдир. Шаир билмəлидир ки, «дөзүмүм»лə «өзүмү», «јолунда» илə «сонунда» гафијə дејил. Биз устадларымыздан өјрəнмишик ки, шəкилчилэр дејил, кəк гафијəлəнмəлидир, кəнчлэрə дə төвсијəмиз белəдир.

Хоша кəлən «Сүкут мұкафаты» ше'риндə исə гафијəлэр һеч бир гануна сығышмыр:

Бу нечə тəлтифди, нечə мұкафат!
Тəкчə инсанамы дүшүр кəрəсən
Бир күнүм, бир ајмы сусана чатыр,
Бир илим сусана дүшүр кəрəсən?

Шаир билмəлидир ки, ше'рин кəзəллијини естетик тəлəблєрини чох да дəрин олмајан фикрə гурбан вермəк олмаз. Һəм дə вəзнлə бəрəбэр гафијə ше'ри нəғмəлəшдирən вəситəлєрдир. Бунлардан тамам имтина етмəк ше'ри ше'рликдэн чыхарыр. Сəр-

бәст вәзнә кәлинчә, о, тамамилә башга мәсәләдир. Неча вәзнинин ганунларына табе олмаг истәмирсәнсә, бујур, сәрбәст вәзндә јаз. Охучу да билсин ки, сәрбәст вәзндә ше'р охујур.

Кәмаләддин бу барәдә дүшүнмәлидир. Исте'дады мәнә һагг верир дејим ки, о, истәсә бу чүр ујғунсузлуға јол вермәз.

ШӘКИ КҮЛҮШЛӘРИ

Күлүш дә чүрбәчүр олур. Зарафатдан доған јумористик күлүш, кинајәли күлүш, нифрәтдән доған өлдүрүчү күлүш вә с...

Умумијјәтлә көтүрәндә күлүш, чәмијјәтдә адиләшмиш гүсурларын фөвгүнә галхыб онлара јухарыдан бахмағын нәтичәсидир. Дүнја әдәбијјатынын Молјер, Грибоједов, Чехов, Гашек, Ч. Мәм-мәдгулузадә, Ә. Несин кими нәһәнк јазычылары мөвчуд чәмијјәтин ејбәчәрликләринә јухарыдан бахмыш, онунла барышмамыш вә она гәһгәһә чәкиб күлмүшләр. Онларын күлүшү, барыты ичтимай мазмун олан өлдүрүчү күлүшдүр. Бу барыта һәдәф олан чәмијјәт мүтләг өлүмә мәнкумдур. Адиләр үчүн ади көрүнән гүсурлар, гејри-ади шәхсијјәтләр үчүн ејбәчәр көрүнүр вә онлар бу ејбәчәрликләрә биканә гала билмир, онлара күлүш силаһы илә атәш ачыр, чәмијјәтин јараларыны һаһыа көстәриб ону көкүндән јыхмаға чалышырлар.

Демәк, күлүш, заһири дејил, батини көрмәк вә һәм дә һаһыа көстәрмәкдир. Чүнки чәмијјәтдә учадан — ағлын зирвәсиндән, зирвәнин тижәсиндән бахан адам һәр шеји там ајдынлығы илә көрүр вә һәр шеји көрдүјүнә көрә дә күлүр. Мүһитә ағлын зирвәсиндән баха билмәјәнләр исә көрдүкләрини тәбии вә ади һесаб едир вә бу ади ејбәчәрликләр онларда күлүш доғурмур. Онлар да өз нөвбәсиндә ади көрүнәнә күлән Чатски вә кефли Искәндәр кими гејри-адиләри дәли, јахуд кефли һесаб едиб онлара күлүрләр. Чүнки гејри-адиләр адиләрә күлүнч көрүнүр. Лакин о күлүш нечә күлүшдүр, бу күлүш нечә күлүш... Биринчи күлүш ағылдан, икинчи күлүш исә дајазлыгдан доған бош күлүшдүр.

Халг әдәбијјатынын ләтифә голу әксәрән биринчи күлүшә — јә'ни ағыл зирвәсиндән доған мүдриг күлүшә аиддир. Бунун ән көзәл нүмунәси түркдилли халгларын мүштәрәк јарадычылығы олан Молла Нәсрәддин ләтифәләридир.

Азәрбајҗанын шәһәр вә кәндләриндә һәмин јерин тәбиәтинә, иглиминә вә чамаатын јерли шәраитдән доған психолокијасына ујғун ләтифәләр дә мөвчуддур. Бу ләтифәләр Гарабағда Абдал Гасымын, Мәшәди Аббасын, Салјанда Мирзә Бағынын, Шәкидә исә һачы Фейзи оғлу Илјасын, Абдулчаббарын вә Машаг оғлу

Исфәндијарын ады илә бағлыдыр. Мәнә белә кәлир ки, Шәкидә «Һачы дајы» ады илә бағлы олан ләтифәләр һачы Фейзи оғлу Илјаса аиддир.

Абдулчаббар вә Машаг оғлу Исфәндијар лап дүнәнин адамларыдыр. Мән шәхсән бу адамлары көрмүшдүм. Бу адамларла бағлы ләтифәләрин ширинлији онларын һазырчаваблыгындадыр.

Азәрбајҗанын тәбиәти дүнјада мөвчуд олан 12 иглимдән 9-на малик олдуғу кими, бу торпағын халгы да психолокијанын бүтүн иглимләринә маликдир. Мәсәлән, Гарабаг мусигимизин, Газах вә Ширван — ше'римизин, Бақы — тәсвири сәнәтимизин мәскәни олдуғу кими, Шәки дә мүдриг күлүшүмүзүн мәскәнидир.

М. Ф. Ахундов, Сабит Рәһман кими комедија усталарымызын, Исмајыл Османлы, Лүтфәли Абдуллајев кими комик актјорларымызын Шәки торпағындан чүчәрмәси тәсадүфи дејилдир.

Мән ушағлыгдан һәмин бу ләтифәләр вә бамәзә адамлар мүһитиндә бөјүмүшәм. Атам заһирән чох гарабаг адам иди. Лакин чурларынын вә јашыдларынын мүһитиндә о, бирдән-бирә һазырчаваб вә бамәзә бир адама чевриләрди.

Түрк ордусу Азәрбајҗана кәләндә (1918) Хиллоси адлы бир әскәр евләниб Шәкидә галыр. Гәдим Шәки адәтинә көрә чаваплар һәр чүмә күнү биринин свинә топлашар, «Сиран көзәрди-ләр». Нөвбәти чүмә күнү Хиллосикилә топлашанда ев саһиб плов синисини сүфрәјә гәјуб Османлы ләһчәсиндә «сохулун» дејир («башлајын» мә'насында), өзү исә ајаг үстә дуруб гонағлары сејр едир. «Сохулун» сөзүнә тәәччүбләнән атам үзүнү Хиллосија тутуб «шонки», — дејир. Хиллоси «Итә шонки дејәрләр», — дејә атамын үзүнә тәрс-тәрс бахыр. Атам һалыны поэмадан:

— Сохулунун чавабы шонкидир, — дејә чаваб верир...

Һәким Нурәһмәд Әфәндијевин актјор Лүтфәли Абдуллајевлә лап чохдан зарафаты олдуғуну билирдим. Бир күн Нурәһмәд мәнә зәнк вуруб деди ки, Лүтфәли хәстәханада јатыр, кедәк ону көрмәјә. Вә'дәләшдијимиз вахтда көрүшдүк. Нурәһмәдин јанында башга бир адам да вар иди. Мә'лум олду ки, бу адам ветеринар һәкимдир, о дә бизимлә кетмәк вә чохдан арзу етдији Лүтфәли илә таныш олмаг истәјир.

Лүтфәли илә көрүшдүк. Нурәһмәд ветеринар һәкими она тәг-лим едиб:

— Бу киши ветеринар һәкимдир, кәтирдим ки... — дејинчә Лүтфәли Нурәһмәдин әсл мәгсәдини баша дүшүб, дәрһал:

— Ветеринар олдуғуну билдим. Де көрәк, һансынызын һәкимдир? — дејә онун сөзүнү ағзында гәјду.

Бир дөфә Лүтфәлидән сорушдум:

— Сөз дөјүшүндә һеч сәни бағлајан олубму?

— Олуб, — дејә башлады әһвалаты данышмаға.
Шәкидә әрзаг дүканына кириб сатычыдан сорушдум:
— Сиздә палана гушгун олармы?
Сатычы:

— Лүтфәли әми, вар, амма сәнини размериң чәтин тапылар,
нәдән ки, чох жоғунсан, — деди.

Инди дә Шәкидә бамәзә адамлар чоҳдур. Бунлардан бир не-
чәсинин адыны чәкмәк истәјирәм: Эксперт Нуру, Газ Нуру, Пи-
рим Сәди. Бу адамларла бир мәчлисдә бир саат олан адам бир
иллик күлүш пајыны көтүрә биләр.

Филолокија елмлери намизәди Сабир Әфәндијевин топладығы
«Шәки күлүшлери» саф, јуморлу күлүшүн јакшы нүмунәлеридир.
Бу ләтифәләрдә әсас чәһәт һазырчаваблыг вә тизифәһмликдән
доған хош зарафатдыр. Бурада гаршы тәрәф хош зарафатла
«кичилдилир» вә өз силаһы илә тәрксиләһ едилир. Бир сөзлә,
сөз дәјүшүндә ағлын итилијиндән доған мәнтиг Шәки ләтифә-
ләринин апарычы гүввәсидир. Ләтифәләрин бу чәһәти бир гәдәр
инкиләс јуморуну хатырладыр.

«ШӘКИНИН КҮЛҮШ ЧӘЛӘНКИ»

«Шәкинин күлүш чәләнки»ни охудум. Китабын үстүн чәһәти
ондадыр ки, бу, јалһыз ләтифә топлусу дејил, Шәкидәки мәһәл-
лә адлары, ләғәбләр вә онун хәритәси елм үчүн сон дәрәчә бөјүк
әһәмијјәти олан тарихи материалдыр. Мәһәллә адларынын хә-
ритәсинин реал сәнәдләр үзрә гурулмасы китабын һәм дә елми
дәјерини артырыр. Мәлүмдур ки, биздә шәһәр вә кәнд мәһәл-
ләләринин вә күчәләринин адлары чоҳ заман тајфа адларындан
көтүрүлүр. Бу мәнада һәмин адларын бир һиссәси тарихимизин
изләридир.

«Долма бағчалар», «Әширләр», «Ағванлар» мәһәллә адлары-
нын бир сыра түркдилли халгларда да олдуғуну билirik.

Јуморист сәрләвһә алтында верилмиш «Азәрбајчанча вә Шә-
кичә лүғәт» јалһыз күлүш доғурмур, ејни заманда јухарыда де-
дјимиз елмиллик бахымындан да марағлыдыр: «хуниһләмах —
гәрибсимәк», «ганы-гаралмаг—порзаламаг», «гардаш арвады—
елти», «галын коллуг—фызыллыг», «безмәк—тынчыхмаг»,
«Арыг—мичир», «бекар—сжкан», «аста-аста—гыдын-гыдын»,
«ачкөз—нөксә», «ачиз—дозај» вә с. кими Шәки ләһчәсиндә
ишләнән сөзләр дилимизин лүғәт тәркибинин зәнкинлији бахы-
мындан диггәтәләјигдир вә јери кәлдикчә бунлардан әдәби ди-
лимиздә дә истифадә етмәк олар.

Ләтифәләрин тәмиз Шәки ләһчәсиндә верилмәсини дә алғыш-
лајырам. Бу мәсәләдә дә тәртибчи чоҳ доғру јолла кетмишдир.

Халгын тәбиәти беләдир ки, һәмишә сахта вә гондарма адла-
ры гәбул етмир, ону әләмәтләринә вә мәзмунуна көрә өзү истә-
дији кими адландырыр. Мәсәлән, «Мәнзил истисмар идарәси»ни
Шәки чамааты «евләр идарәси», «гушчулуг-ингубасија стансија-
сы»ны исә «чүчә заводу» адландырыр, асап, јаддагалан вә
доғру!

Академијанын нәздиндә тәшкил олунмуш терминолокија ко-
митәси халгын бу тәбии адгојма үсулундан истифадә едә билмәз-
ми? Китаб бу чәһәтдән дә әһәмијјәтлидир.

Азәрбајчанын башга шәһәр вә рајонларында да һазырлыглы
зијалыларымыз аз дејил. Әкәр бу нүмунә онлары да бу чүр ла-
зымлы ахтарышлара сөвг етсә (вә мән инанырам ки, сөвг едә-
чәк) дилимизин, тарихимизин өјрәнилмәси ишинә бөјүк хидмәт
олар.

НӘҒМӘКАР ШАИР

Көркәмли рус шаири, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Ан-
дрей Дементјев һәм әсәрләриндән, һәм дә шәхсән, чоҳдан та-
ныјырам. Ше'рләрини севә-севә охумуш, ән чоҳ үрәјимә јатан-
лары дилимизә чевирмиш, нәғмәләрини үрәк дәјүнтүсү илә дин-
ләмишәм.

Ону да дејим ки, «Јуност» журналынын баш редактору кими,
А. Дементјев Азәрбајчан мұәллифләринин јазыларына бөјүк
мәмнунијјәтлә јер верир, бизим әдәбијјатымыз вә мәдәнијјәти-
мизлә бағлы тәдбирләрдә һәмишә јакындан иштирак едир. Бун-
ларла јанашы Дементјев һәр шејдән әввәл шаирдир вә бу кичик
јазыда биз онун шаирлијиндән бәһс едәчәјик.

Дементјев охучуларына севдирән нәдир, онун өзүнәмәхсус
поетик гүдрәти нәдәдир? — суалына чаваб ахтараркән чоҳдан
таныдығым гәләм јолдашымын шаир-инсан образы гаршымда
чанланыр. Мұлајим тәбиәтли, хошғылыг вә тәвазөкар Андрей
Дементјев фамилијасы илә бирләшәрәк көзәл инсан — көзәл
шаир вәһдәтиндә мәнә бахыб күлүмсүнүр. Көзәл шаирлији кө-
зәл инсанлығындан доған Дементјев бу вәһдәтдә чоҳ севдији бө-
јүк Лермонтовла бәрәбәр Низами сәнәтинин бөјүклүјү гаршы-
сында сәчдәјә кәлир вә онун сәнәти һаггында үрәк сөзләрини де-
јир:

Шаир үрәјини нәш'әјә вермәз,
Милләт әдаләтә мөһтач галынча.
Бир шаир үрәји јалан көтүрмәз,
Јалһыз һәнигәтин гачар далынча.

Низами сәнәтинин бөйүклүүнү һәгигәтпәрәстлијиндә көрән шаирин өзү дә һәмншә жалныз дүшүндүкләрини јазмаға, һәгигәтин дили илә данышмаға чалышмышдыр.

Бөйүк күрсүләрден үрәк сөзләримизи истәдјимиз кими демәјә ихтијарымыз олмадығы заманларда јаздығы бир ше'риндә шаир көстәрир ки, һәтта өлән достумузун матәм мәчлисләриндә дә дәрдимизи әввәлчәдән јазылмыш шаблон ифадәләрлә билдирик:

Биз нә гәдәр хырдајыг
өлүләрин өнүндә
Ән бөйүк дәрдимизи чибдә кәздирән заман.

Шаир бу е'тиразы илә дә кифәјәтләнмир, үсјаныны сатирик бир сонлугла битирик:

Кәрәк утанмағы да өјрәнәк, биләк, анчаг
Ахы утанмаг үчүн әввәлчәдән јазылмыш
Һазырча кағызлары биз инди һардан тапаг?

Шаир көстәрир ки, вәзијәт елә бир күлүнч нөгтәјә чатыб ки, хәчәләтимизи вә утанмағымызы да әввәлчәдән јазылмыш вә јохланылмыш шаблон ифадәләр әсасында билдирмәјә мәчбуруг.

Бөйүк чәсарәтлә јазылмыш «Романтика сатышы» ше'риндә шаир чижәләк сатан гоча мүәллиминин бәдбәхт тәләјиндән сөһбәт ачыр. Һәмн мүәллим вахтилә шакирдләринә одлана-одлана романтик дүјгүлардан, ганадлы хәјаллардан данышарды. Инди исә... һәјат ону чижәләк сатмаға мәчбур етмишдир. Ше'рдә бура гәдәрки тәсвир һәлә поезија дејил, һәјати бир фактдыр. Сәнәткарын усталығы һәјатын вердији бу фактын шаир гәлбиндә ағрыја чеврилиб мә'наландырылмасындадыр. Нәдир бу мә'на? Шаир сон бәнддә бу суала образлы шәкилдә чаваб верәрәк көстәрир ки, гоча мүәллим чижәләк дејил, вахтилә шакирдләринә тәлгин етдији романтик дүјгүларыны сатырды:

Сатылан о вахтки романтикајды,
Әлимдә әсирди бир дәмнр манат.

Бах, бурда факт ше'рләшир, бизи ше'рләшән дүјгүнун алоуна бүрүјүр.

«Багда» адлы кичик бир ше'риндә шаир јағышлы, думанлы, чискинли һавада охујан балача бир гушу тәсвир едир. Шаир көстәрир ки, гуш о гәдәр балачадыр ки, ону јарпағларын арасында көрмәк мүмкүн дејил. Бурада гушун балачалығы мүстәгим мә'нададыр. Лакин думанлы, чискинли һавада белә өз нәғмәсини охујан, јә'ни өз тәбиәтиндән дәнмәјән бу балача мәхлуг мә'

нәвијатына көрә чох бөйүкдүр. Беләликлә, мүстәгим мә'нада олан балачалыгла мә'чази мә'нада верилән бөйүклүк тәзадында шаир чох бөйүк бир мәтләбин поезијасыны јаратмышдыр. Күнәшли күндә охумаға нә вар, бөйүклүк думанда, чәндә үрәјиндән кечән ағрылары нәғмәләшдириб халга чатдырмагдадыр:

Елә хырдасан ки, көрмүрәм сәни,
Јерини билирәм јарпаг әсәндә.
Һәм дә чох бөйүксәни!
Нәғмә дејиркән
Белә бир һавада --- думанда, чәндә.

Дементјев инсан гәлбинин дәрнликләринә баш вуруб онун гаранлыг кушәләринә белә ишыг салмағы бачаран сәнәткардыр.

Бу чәһәт шаирин мәһәббәт лирикасында даһа јахшы көрүнүр. Шаирин бу силсиләдән олан ше'рләриндә севкинни ениши-јохушу, әзабы-севинчи вәһдәтдә тәсвир олуноу, инсан гәлбинин бүтүн һаллары — рәнк вә көлкәләри дилә кәлиб данышыр. Бир ше'риндә гитәдән гитәјә учдугуну вә бу учушла дүнјанын нә гәдәр кичик олдугуну дејән шаир, севкилисиндән ону ајыра билдији үчүн онун бөйүклүјүнү тәсдигләјир:

Ајырдығы үчүн бизи дејирәм,
Беләдән беләјә дүнја кенишмиш.

Дәнизин тәләтүмүндә нәғмә ешидән, бу јерләрә севкилисиз кәлдијинә көрә дәнизин ону «нәғмәләрлә чәзаландырдығыны» дејиркән биз севән гәлбин изтираблары илә гаршылашырыг. «Нәғмә илә чәзаланма» ифадәсини ачмаға лүзүм вармы?

Дементјевин әксәр ше'рләринә нәғмә бәстәләнмишдир. Буна көрә дә чох заман она «нәғмәкар шаир» дејирләр. Биз әминик ки, о, јени китаблары илә Азәрбајчан охучуларынын да үрәјинә јол тапачаг вә өз доғма шаирләри кими севиләчәкдир.

МӘҲАРӘТ

Вахтилә јаздығым мегаләләримин бириндә рајон вә кәндләримиздә јашајан гәләм сәһибләриндән данышмыш вә демишдим ки, инди бизим әдәбијатымызда әјаләт вә мәркәз бөлкүсүнүн јаваш-јаваш итмәсинә севинмәк лазымдыр. Бу, елә әввәлләр дә белә олуб. Ширваншаһлар дөврүндә пәјтахтымыз Шамахи олдуғу заман Хагани вә Әбүлүла кими уstad шаирләрлә бәрабәр Кәнчәдән Низаминин, Бејләгәндән Мүчирәддинин сәси јүксәлди. Индики чағымызда дүнјанын бир гүтбүндә баш верән һадисәни

Москва вә Бақы кими пахта шәһәрләриндә билдиримиз андача узаг кәндләрин сакинләри дә ешидир. Дүнја ејни анда ејни һадисәнин далғасында чалхандығы бир заманда инсан дујғуларынын ифадәси олан әдәбијјатын әјаләт вә мәркәз бөлкүләринә бөлүнмәси гејри-тәбии оларды. Буна көрә дә бу күн узаг рајон вә кәндләримиздә јашајан гәләм саһибләринин јазылары мәркәз сәвнјјәсиндә олмалыдыр.

Чәлилабадда јашајан Аббасағанын ше'рләрини чохдан изләјирәм. О, букүнкү поезија ансамблында өзүнәмәхсус сәси илә сечилән шаирдыр.

Аббасаға бир нечә китабын мүәллифидир. Бу јахынларда мән онун «Анама миннәтдарам» китабыны вә бир нечә ше'рини охудум.

Шаир «Охучума» ше'риндә һағлы олараг охучусуна «Гүсурларымы әфв етмә», — дејир. Гүсурун бағышланмасы гүсур саһибинин зәнфлијинә дәлил олдуғундан, өзүнү гүввәтли һесаб едән гүсурундан горхмаз вә ону өзү ислаһ едәр.

Бу кичик мәғаләдә мән шаирин бәдии тапынтылары үзәриндә дајаначағам. «Анам Үрфәтин хатирәсинә» ше'риндә шаир анасы өләндән сонра ону даима хатырладығыны «Сәни унутмамышам» дејә бирбаша дејил,

Ана, евимиздән мазарынадәк
От басмаз, гар өртмәз бир чығыр дүшүб, —

шәклиндә фикрини бәдии сөзүн гүдрәтинә, јә'ни һәр күн гәбрини зијарәт етдијимдән гәбринә кедән чығыры «от басмыр, гар өртмүр» шәклиндә әјаниләшдириб дејир. Ата очағына бағлылығыны да ана мазарына бағлылыг фактыјла изаһ едир:

Ата очағына бәнд едиб мәни
Ана мазарына һәсрәт горхусу.

Горхудан бағлылыг! Мәнфи емосија илә мүсбәт емосијанын гаршылашдырылмасындан алынән бәдиilik диггәтәлајигдир.

Шаир башга ше'рләриндә дә белә гүввәтли тәзадлардан мәһарәтлә истифадә едир. Фикри, дујғуну бирбаша демәмәк, она бәдии тәсвир васитәләринин донуну кејдирмәк! Сөз сәнәтинин сирри вә шаирин шаирлик мәһарәти мәһз бундадыр!

Дүнја башдан-баша нурдур, ишыгдыр,
Инсан кәләчәјә үмид бағлајыр.
Нијә севинчимиз гәмғарышыгдыр,
Сағ көз күлән заман, сол көз ағлајыр.

Бу һәјати суалын чавабы да мә'лумдур.

Дүнјанын бир үзү кечә, бир үзү күндүз, һәјатын әввәли доғум, сону өлүм, фәсилләрин бир учу гыш, бир учу јәј олдуғу кими, инсанын да бир үзү ағлајыр, бир үзү күлүр. Бу тәзадлары дүшүнмәдән, онларын дәринлијинә вармадан, мә'насыны чөзәләмәдән јашајанлар јашамыр, сүрүнүр. Она көрә ки, инсан севинч вә сәадәт арзусу илә зәһмәтдән јанышыр, амма нәдәнсә кәдәри зәһмәтсиз тапыр!

Инсан севинч үчүн јанышыр ишдән,
Кәдәри, гүссәни зәһмәтсиз тапыр!

Бу бејт бәдии тапынтыдыр, кәшфдир!

Мән гәләм јолдашым Аббасағаја белә бәдии тапынтылар јолунда даһа бөјүк уғурлар диләјирәм.

ХАЛГ ВӘ ШАИР

Чәнуби Азәрбајҗанын көркәмли шаири Сәнмәзин китабыны вәрәғләдикчә көзләрим өнүндә Вәтәнин дәрдләри илә синәси шан-шан олмуш Сәһәнд чанланыр. Шаирлији бир јана, о, һиссини, һәјәчаныны кизләтмәји бачармајан, сөзү өзүнү ифадә едән сәмими бир инсан иди. Бақыја һәр кәлишиндә көрүшләримиз тој гарышыг јаса бәнзәрди. Гумағлашардыг, ичимиздәки һөнкүртү јаша дөнүб көзләримиздән ахыб гуртармајынча ајрылмаздыг.

Һәммин ич һөнкүртүсүнү мән инди Сәнмәзин ше'рләриндән ешидирәм, Сәһәндлә көрүшләримиз елә бил тәкрат олунур. Мән Сәнмәзи көрмәмишдим. Кечән ај Бақыда көрүшдүк. Бу көрүшдән мән бир даһа бөјүк бир һәгигәтә инандым ки, шаирин шәхсијјәти илә сәнәти ејни гајнагдан гита алыр. Бир сөзлә, шәхсијјәт нәдирсә, сәнәт дә одур. Мән Сәнмәзи шәхсән танымамышдан ше'рләри ону мәнә олдуғу кими көстәрмишди. Мән ону заһирән дејил, дахилән көрүб, сәсини ешитмиш, дәрдинә ортаг олмушдум. Бу көрүм мә'нәви көрүмдүр. Ше'рләриндән ич дүнјасы — ағрыачылары, кәдәр вә севинчи, истәк вә арзусу көрүнмәјән шаирә шаир демәк олармы?

«Өз көкүндән ајры дүшсә чана синмәз ше'римиз», — дејән шаир ше'рин, сәнәтин көкүнү, мајасыны халг һәјатындан ајырмыр. Халгын дәрдиндән, истәк вә арзусундан чүчәрмәјән ше'ри мәғбул сајмыр. «Аллаһ-әкбәр» дејә-дејә халгы сојанлара лә'нәт нәғмәләри охујур. Үзүнү халга тутараг:

Десәм, чаным сәнә гурбан, дејил бу, шәнинә лајиг,
Десәм, көнлүм сәнә гурбан, көнүл ки, чандан ајрылмаз —

дејә өзүнү халга онун дәрдләринин тәрчүманы кими тәғдим едир

Сөнмәз «Шаир дедијин» ше'риндә шаирин «вәзифәсини», мәгсәдини, шаирлик сәнәтинин чәтинликләрини чох кәзәл ифадә етмишдир:

Шаир дедијин ахмаса ал ган үрәјиндән,
Бир күл дәрә билмәз о, күлүстан үрәјиндән
Туфанда пәнаһсызлар үчүн јелкән ачаммаз
Һәр дәм ки, онун гопмаса туфан үрәјиндән.

Шаир һағлыдыр. Шаир халг үчүн, вәтән үчүн алышыб јанмаса һәмвәтәнләринә һағг вә һәгигәт јолуну кәстәрә билмәз. Бир сөзлә, шаир дүнјаја јашамағ үчүн дејил, өзүнү јандырыб башғаларына јашатмағ үчүн кәлир, чәмијјәтин дәрдини, халгынын јашадығы ағыр вәзијјәти өз шәхси дәрди, кими гәлбиндә дашыјан шаир бу һалыны нә гәдәр кәзәл ифадә едир:

Дәрд мәни јандырыр, амма оду, јох,
Одур, ағымда һәјатын дады јох,
Демирәм дәрләр ичиндә ады јох.
Дејирәм мән белә «мән»сизләшмишәм.
...Башға бир сөзлә бу мәнаны десәм,
Өз дијарымда вәтәнсизләмишәм.

Ваһид Азәрбајчан Сөнмәз ше'ринин баш мөвзусудур: О, Чәнуби вә Шимали Азәрбајчан истилаһыны гәбул етмәјәрәк јазыр:

Ана дил бир, диләк бир, арзу бир, чай бир, үрәкләр бир,
Һәгигәтдә Азәрбајчан, Азәрбајчандан ајрылмаз.

Сөнмәзин әгидәси, дүнјадан истәји, арзусу вә мәгсәди «Бир олмалы» ше'риндә ифадә олунмушдур. Бу ше'ри онун һәјат гәјәси, јарадычылығ манифести адландыардым:

Һәјат чешмәсиндән су ичмәк үчүн,
Бөјүк арзуларә јетишмәк үчүн,
Мин иллик јаралар битишмәк үчүн
Арзу бир, гәјә бир, јол бир олмалы.

Шаир бурда да һағлыдыр. Гәјә вә јол бир олмаса «Ана бир, Вәтән бир» олан бөјүк бир халгын өвладлары үрәкләриндә бәсләдикләри арзуларә говуша билмәјәчәкләр.

Сон илләрдә Иранда баш верән бүтүн һадисәләрин шаһиди олан, бу һадисәләрин ичиндә гәјнајыб дашан шаир Пәһләви ханәданынын сон илләриндә јаздығы «Ишығ тамарзысы» ше'риндә Савак хәфијјәләринин горхусундан чох заман һағг сөзү демәкдән чәкиндијини, өзү өзүндән хофландығыны «Елә бил өзүмә Савакам өзүм» — мисрасында бәдин дәгигликлә демишдир. Һәмин фикрин давамыны шаир «Бир олмалы» ше'риндә дә давам етдирәрәк бу горхудан азад олмағын зәрурилијиндән сөз ачыр. Шаир

«Ингилабын дүшмәни кимдир?» вә «Бирлији әлимиздән алан нәдир?» суаллары әтрафында дүшүнүр вә буна «Ингилаб дүшмәни фикримиздәдир» — дејә чох доғру вә дәгиг чаваб верир. Шаир демәк истәјир ки, азадлығымызы әлимиздән алыб бизи мәһкум едан дүшмәни бә'зән биз о гәдәр бөјүк вә гүдрәтли көрүрүк ки, онун ваһимәси бизи басыр, ондан горхур, бу горхунун габағында өзүмүзү кичик көрүр вә өз күчүмүзә инанмырығ. Гәлбимиздә вә фикримиздә јуваланан бу горхуну говмасағ, биз мәгсәдимизә чата билмәјәчәјик.

Беләликлә, биз бу ше'рләрә ади ше'рләр кими дејил, өз һағгы уғрунда ајаға галхмыш халгын көнүл нәғмәләри кими бахырығ. Бах, бу нөгтәдә шаир халгла бирләшир, онун дүшүнән бејиннә, данышан дилинә чеврилир.

ҺӘР ИКИ ЈОЛДА

Сон заманлар ашығ јарадычылығында гәрибә бир јенилик — ашығлыгла шаирлик арасында дуран бир һал һисс едирәм. Мәнчә бу, гошма вә кәрајлы ашығ формаларында јазан пешәкар шаирләрин тә'сириндән доғмушдур. Ашығ Сакит Көчәринин вә Дилгәмин ше'рләриндә дедијим һал даһа габарығ шәкилдә өзүнү кәстәрир.

Адларыны чәкдијим ашығ-шаирләр ашығ ше'ринә хас олан јыпранмыш дејимләрдән, образлардан вә хүсусән гафијәләрдән әл чәкир, мүасир ше'рин тә'сирилә јени мәзмунлу ше'рләр јарадырлар. Бунларә ән јахшы нүмунә Товуз рајонундан Дилгәм Һүсејновун ше'рләридир:

Даһа јолум өз сәмтини дәјишәр,
Демә сәсим јарғанларла дәјүшәр,
Һәнир кәсиб, көз гаралыб, күл дүшәр,
Ким од тапар о күллүју ешә һеј.
...Исламышам, селдән, судан нә пакым,
Индән белә нә билирсән, дөшә һеј...

Әсримиздә торпағын өз сәрвәти өзүнә гәним кәсилмәјә башламыш, торпагдан алдығымыз нүвә дүнјанын башы үстүндә һәдејә дөнмушдур. Бу фикри Дилгәм «Әтәјиндән тулла дашы, а дүнја» ше'риндә көрүн нә кәзәл ифадә етмишдир:

Бу гүссәни гәјасындан аталар,
Башын үстдә дөврә вурур хаталар.
Өз әлиндән өз башына хата вар,
Әтәјиндән тулла дашы, а дүнја.

Дилгәм ашыг сәнәтинә хас олан сөз ојунунда да мәһарәт көстәрә билир:

Гыш әлчәкдир тәк тәпәјә,
Гар олду көјнәк, тәпәјә.
Көјнәкдә көјнәк тәпәјә
Дөндүм көјнәјә-көјнәјә.

Јухарыда дедијим кими, ашыглыглы шаирлик арасында дуранлардан бири дә Ашыг Сакит Көчәринин.

Бир нечә илдир ки, Ашыг Сакит Көчәринин ше'рләри илә танышам. Ше'рләринин хошакәлән чәһәти будур ки, о, көһнә ашыг ше'ринә хас олан сүртүк, епигон бәдиин тәсвир васитәләриндән гачыр, нә дејирсә, өзү кими демәјә чалышыр. Ашыг Сакит уstad Ашыг Шәмширин шакирди олмуш, һәлә ушаг икән Шәмширин сәнәт булагындан су ичмишдир. Бунунла белә о, устадыны да тәкрар етмир, фикрини вә һиссини ашыг руһунда, лакин өзүнәмәхсус дејим тәрзи илә ифадә едир:

Бәсдир, Горгуд дәдәләрлә өјүндүк,
Һүнәрин вар, өзүн Горгуд ол көрүм.
...Вәтән, Вәтән демәкдәнсә күрсүдән,
Јери кәлсә Вәтән үчүн өл көрүм.

Бурда руһ вә форма ашыг ше'ринин гәдим ән'әнәсиндән кәлир, мәзмун вә дејим тәрзи исә јенидир, орижиналдыр. Бах, бу нөгтәдә Ашыг Сакит јахшы мә'нада ашыг ән'әнәсиндән ајрылыр, шаирлијә јахынлашыр. Јахуд «Олунча» кәрајлысында:

Ел дәрдини билән баш ол,
Јурда садиг вәтәндаш ол.
Һалала дост ол, гардаш ол,
Һарама һәмкар олунча, —

дејә ашыг ше'римизин мүасир руһуна вә мәзмунуна мејл едир, ашыг формасында јени дүјгулары гәләмә алыр. О, бә'зән ашыг ше'ринин формасындан да имтина едир, тамамилә мүасир мәзмунлу ше'рләр јарадыр. Бу чәһәтдән онун тапынты һесаб етдијим «Тәкләнәндә» ше'ри хүсусилә мараглыдыр:

Гараларын ичиндә аға тез ләкә дүшдү.
Чүнки јазыг тәк иди, јаман мәрәкә иди.
— Ләкәјә бахын, — дејә тез бағырды гаралар.
...Гара өзү ләкәдир.
Гараларын ичиндә ағ олмаг тәһлүкәдир.

Әлбәттә, бурда сәһбәт ағ вә гарадан дејил, јахшы вә пис, хејрхәһ вә бәдхәһ адамлардан кедир. Шаир демәк истәјир ки,

писләрин ичинә дүшән тәк јахшы адамын писләрин ичиндә ејбәчәр көрүнмәси тәбиидир. Чүнки о мүһитдә чохлаг писләр тәрәфиндә олдуғундан тәк јахшы адам онларын ичиндә ләкә кими көрүнәр.

Бу чүр тапынтылар шаирин гәләбәсидир.

«БУЛАГ» НӘДӘН ДЕЈИБ, ДАНЫШЫР

Он беш илә јахындыр ки, радио динләјичиләри Азәрбајҗан ефириндә һәр базар күнләри бир верилишин — «Булаг»ын чағырышларыны ешидирләр. Бу верилиш араја-әрсәјә кәлдији күндән е'тибарән мәктәб јашларындан тутмуш, ел-обанын аһыл-ағсаггалларыначан чәми динләјичиләримизин севимлиси олду. Чүнки верилиш онларла чох тәбии, өз көкүнә, бинәсинә бағлы, мунис бир дилдә данышырды. Бәлкә дә илк дәфәјди ки, халг өзүнүн күндәлик һәјатында, мәишәтиндә ишләтдији бу дилә мәтбуатда, радиола раст кәлирди вә елә бәлкә буна көрә дә верилишин һәр бурахылышыны саф, тәмиз булаг сују кими өз синәсинә чәкир, онун аб-һавасыјла көкс долусу нәфәс алырды. Белә кениш динләјичи сајғысы газанмаг «Булаг» верилишинин илк бөјүк гәләбәси иди вә нә јахшы ки, бүтүн сонракы фәалијјәтиндә бу јолу, бу истигамәти әлдән вермәди. Инди будур, һәр базар күнләри динләјичиләр бөјүк сәбирсизликлә «Булаг»ын сәсини үнүнү көзләјирләр.

Өтән илләр әрзиндә «Булаг» мараглы инкишаф јолу кечмиш, хејли тәкмилләшмишдир.

«Булаг»ын кәркин ахтарышлары, һәмчинин өз динләјичиләријлә әлбир-дилбир иши сајәсиндә адлары тарих сәһифәләриндә көрүнмәјән, јахуд ара-сыра көзә дәјән нечә-нечә ел сәнәткәрынын демәк олар ки, һеч кәсә мә'лум олмајан онларла исте'дадлы јарадычылыг нүмунәләри ишыг үзү көрмүшдүр. Бу гәбилдән Ашыг Алынын, Халтанлы Тағынын, Јәһја бәј Дилгәмин, Әбдулсәмәд бәјин, Јетим Һүсәјнин, Ашыг Һачалынын, Дәли Һәбибин, Мискин Һәсәнин, Бимар Әлинин, Бәһмән Гарајевин, Салман Уғурлујевин, өтән мүһарибәдән кери дөнмәјән шаир Сајадли Әбүлфәт Рәһимовун адларыны чәкмәк олар.

«Булаг»ын почтујла таныш оларкән мараглы бир мәнзәрәнин шаһиди олурсан. Јарандығы илдән бәри онун үнванына нәинки гардаш совет республикаларындан, һабелә хариҗи өлкәләрдән мәктублар дахил олуб. Чәнуби Азәрбајҗанда Ајдын Тәбризлинин, Аббас Баризин, Түркіјәдән Зејналабдин Макасла Ибраһим

Бозјелин вахташыры Булаг дэдәјлә мәктублашмалары, она ма-
рағлы мәктуб бараты көндәрмәләри верилишин идеја-сијаси мә-
зијјәтләринә, бејнәлмиләл руһуна көзәл мисалдыр.

«Булаг» верилишинин фолклор материаллары топланылмасы,
онун даһа да биткин һала салынмасы, чилаланмасы ишиндә хү-
суси хидмәтләри олдуғу кими, чанлы халг данышыг дилинә,
мүасир јазылы әдәбијјатымызын дилинә дә тәсири данылмаз-
дыр. Дөври мәтбуатымызда, нәшријјатларымызда чап олуна-
н бәзи китабларын јазылыш тәрзиндә, үслубијјәтиндә бир «булаг-
вариллик» һисс едирәм ки, мән буну кичик дә олса, «Булаг» ве-
рилишинин хидмәти санырам.

Өзүнүн мејдана кәлиши, букүнкү варлығы илә «Булаг» бир
даһа сүбүт еләди ки, дил нә гәдәр үтүләнәрсә, бир о гәдәр ити-
рәр. Дилин көзәллији онун мәналы илкинлијиндә, демәли, тәра-
вәтиндәдир. Дилин архалы-дајағлы көкә еһтијачы вармыш, гәл-
биндә она јер сахлајыбмыш.

Верилишин һәр ефир тәчәссүмү мүхтәлиф жанрлы фолклор
материаллары әсасында һазырланан бәдии-композицијалардыр
вә сырф мүәллиф тәхәјјүлүнүн мәһсулу кими гүјмәтләндирилә
биләр. Мүхтәлиф фолклор инчиләри үзәриндә мәгсәдјәнлү инчә,
хүсуси, зәркәрвары ишләмәләрлә мүәллиф сценарисинә органик
шәкилдә дахил едилір вә буна көрә дә «Булаг»ын һәр нөмрәси
оригинал радио әсәри кими сәсләнир.

«Булаг»ын јарадычылары 1973-чү илдә Азәрбајҗан Жур-
налистләр Иттифагынын «Гызыл гәләм» мүкафатына лајиг кө-
рүлдү. «Булаг»ын илк редакторлары олмуш Мөвлуд Сүләјман-
лы вә Вагиф Әлихановдан сонра верилиши һазырламалы олан
редакторларын үзәринә о вахтачан газанылан динләјичи сајғы-
смын горујуб сахламағ, ахтарышлар апармағ, әввәлкиләри тәк-
рар етмәдән јени бичим, композиција рәнкарәнклијинә наил ол-
мағ вәзифәси дүшүрдү. Вә чәсарәтлә демәк олар ки, «булаг»чы-
ларын сонракы давамчылары бу ишин өһдәсиндән ләјагәтлә
кәлдиләр, кениш динләјичи аудиторијасынын етимадыны доғ-
рултдулар.

Мәлүм олдуғу кими бу верилишин һәр јығнағы ајры-ајры
фәсилләрин овгаты үстүндә көкләнирди вә бу хәтт, бу овгат
әввәлиндән бащламыш ахырыначан һәр сүжетиндә, мусиги тәр-
тибиндә, һәтта «Булаг»ын әвәзсиз ифачылары олан Мәһлүгә
Садыгова илә Сәмәндәр Рзајевин сәсләриндә һисс олуначағ дәр-
рәчәдә өзүнү көстәрирди.

Она көрә дә Азәрбајҗан радиосунун апарычы верилишләрин-
дән олан «Булаг»ын мәтнләринин китаб һалында тәғдими дә
охучулары разы салмышдыр. Арзу едирәм ки, бу верилиш, еләчә
дә верилишин мәтнләри әсасында һазырланмыш «Булаг» китабы

жәнч нәслин данышыг дилинин формалашмасында, онларын
достлуг, сәдагәт, вәтәнә мәһәббәт... бејнәлмиләлчилик принцип-
ләрина әсасланан халг әһнәләри руһунда тәрбијә едилмәси
ишиндә дәјәрли рол ојнасын.

ШАИРИН СӘНӘТ ГАЈӘСИ

Өвләдә јашамағ өјрәдәндә сиз,
Нә олар, өјрәдин јашатмағы да.

Аллаһверди Тағызадәнин «Оғулар кәрәкдир» ше'риндән кө-
түрдүјүмүз бу бејт чохгатлыдыр. Бурада фикир јүкү чох тутум-
лудур. Ачмасы беләдир: инсанын бир фәрд кими јашамасы үчүн
башгаларынын да јашамасы вәчибдир. Демәк, јашамағын мә'-
насы јашатмағдыр. Вај о күнә ки, инсан јалһыз өзүнүн јашама-
сы барәдә дүшүнә. Онда чәмијјәтдә һәр шеј алт-үст олар. Гараја
ағ, аға гара, писә јахшы, јахшыја пис дејиләр...

Инсан өзүнү дәрк етмәк истәјирсә, илк нөвбәдә чәмијјәтдәки
јерини, вәзифәсини вә борчуну тә'јин етмәјә чалышмалыдыр.
Чүнки чәмијјәтин бир парчасы олмагла өзүмүзү дәрк чәмијјәт-
дән, чәмијјәти дәрк исә өзүмүздән башланыр. Борчуну билмәјән-
ләр һаггыны чох јахшы билір. Һаггыны билиб, борчуну унудан-
лар јалһыз өзүнү дүшүнүр.

Беләси өз валидејнләриндән јашатмағ дәрси әвәзинә, јаша-
мағ дәрси өјрәнир, өз өвләдләрына да бу тә'лими верир. Беләси
тә'лиминин зәрбәси өзүнә дәјәндә, јә'ни өз өвләды өзүнә өвләд-
лыг еләмәјәндә ајылыр.

Әсл сөзүн, әсл сәнәтин күчүнә бах! Бөјүк педагогларын чилд-
ләрлә китабларда ашыладығы дәрин фикирләр ики мисралыг
ше'рә дә сыға биләрмиш! Бу мисралары чевирдикчә фикирдән
фикир, мәнтигдән мәнтиг доғур. Гәрибәдир ки, бир-бириндән до-
ган бу фикирләрдән дојмур, әксинә, чөзәләјиб даһа да дәрин-
ләшдирмәк истәјир, кәлдијин нәтичәнин доғрулуғундан вә бу
доғрулуғдан алдығын тә'сирдән ләззәт чәкирсән! Она көрә ки,
мисраларын дашыдығы бәдии фикир јүкү тутумлудур, санбал-
лыдыр.

Бу бејти вә буна бәнзәр чох-чох лаконик мисралары јарадан
А. Тағызадә ше'р јазмағ хатиринә дејил, ону нараһат едән фи-
кирләри дејиб үрәјини бошалтмағ үчүн әлиһә гәләм көтүрмүш-
дүр. Бир сөzlә, ше'р јазмағ онун үчүн бир васитәдир. Аллаһвер-
ди ону силкәләјән, варлығына һаким кәсилән фикирләри мүтләг
демәли иди. Бунун үчүн ајры васитә дә тапа биләрди. Анчағ ше'-
ри сечмиш вә бу јолла сөзүнү даһа дәгиг, даһа јығчам, даһа
тутарлы демәји бачармышдыр.

Өзүнүн дедиңи кими:

Чешмәк тахыб јери, көјү көрүрәмсә,
Бу—чешмәјин һикмәтидир, көзүмүн јох.
Күллә илә шири јерә сәрирәмсә,
Бу—күлләнин гүдрәтидир, өзүмүн јох.

Образлы десәк, бурада күллә шаирин өзүдүр. Чүнки ше'р шаирин өзүнүн јаратдығы күлләдир. Шаирин күлләсини онун үчүн заводда һазырламырлар, о өзү јарадыр: наданларын, алчагларын башына чахмаг үчүн! Бах, бурадан да әдәбијјатын, сәнәтин мәгсәди, үнваны мүәјјәнләшир. Әсл јарадычылар үчүн әдәбијјат һәмишә мүбаризә васитәси, силаһы, әјриликләр исә бу силаһын һәдәфи олур. Мән Тағызадәни таныдығым күндән белә көрмүшәм. О, фәрди һиссләрин тәрәннүмүндән һәмишә узаг олуб, чәмијјәти дүшүндүрән, һамыны нараһат едән мәсәләләрдән јазмағы, һәм дә вичданла јазмағы мәгсәд сечән гәләм саһибләриндәндир.

Вәтәнә «једәкдә асфалта чыхан оғуллар» дејил, «дашлы чығырлары» өз синәси илә ачыб кениш јоллар јарадан «Вәтән торпағына вурулмуш оғуллар» лазымдыр. Нәдән өтрү? Шаир үрәк ағрысы илә буна да өз чавабыны верир:

Бизн бу торпаг таныјыр, елләр,
Одур өмрүмүзә бәзәк, јарашыг.
Анчаг ки, һәлә дә кифәјәт гәдәр
Биз ону дүнјаја танытмамышыг.

Бәс бунун үчүн нә лазымдыр? Гејрәт, јенә дә гејрәт! Амма гејрәти не'мәт кими «гоһумдан, гардашдан пај алмаг олмур». Гејрәт дамарларымыздан ган кими аһмалы, көксүмүздә үрәк кими дөјүнмәлидир.

Будур А. Тағызадәнин һәјат мәрамнамәси, сәнәт гәјәси!

Мән шаирин ајры-ајры ше'рләрини тәһлил етмәји гаршыма мәгсәд гојмамышам. Мәгсәдим бир шаир кими Тағызадә ше'ринин өзәјини, ону јазмаға вадар едән фикирләрин мајасыны охучуја нишан вермәкдир. Гој, охучу бу мајадан гидаланыб, ше'рин е'чазкар ганадлары үзәриндә учуб дүшүнсүн, дүшүнүб ганадлансын.

ТАГДИМ

(«Азәрбајчан» журналынын редаксиясына)

Һәр күн мүхтәлиф рајонлардан онларла мәктуб алырам. Әксәријјәти дә ше'рдир. Редаксиянын почтундан билирсиниз ки, бунларын чохуна ше'р демәк олмаз. Лакин бә'зән бунларын

ичиндә еләләри дә олур ки, онларын чап олунамасына һајыф-сыланырсан. Белә ше'р гомасындан бир нечәсини бу күнләрдә Фүзули рајонунун һорадиз гәсәбәсиндә јашајан Бајрамов Оручдан алдым. Ше'рләр чох хошума кәлди. Онлары Сизә тәғдим едирәм. Редаксиянызын портфелиндә хејли ше'р вә поемалар олдуғуну билсәм дә имкан дахилиндә бу ше'рләрдән бир нечәсини чап етмәјинизи хаһиш едирәм.

Дәдә Горгуд улумуза мүрачиәтән дејилән ашағыдакы мисралара нечә бикәнә галмаг олар?

Ағзы хејир-дуалы
Гејрәтли бир дәдәсән.
Бир ушаға дәдәлији бачармајыб чохлары.
Сәнә нечә јүз илдир,
Нәсил-нәсил балалара
Елә дәдә, дәдәсән.

Јахуд:

Дујуг салым, ешит гардаш,
Асан кәлән вардан горун.
Көзү кендән көрмәк олур,
Күл алтдакы гордан горун.
Гышда јаған гыш гарыды,
Јазда јаған «гардан» горун.

Әлбәттә, ше'рләрин һамысы ејни сәвијјәдә дејил. Онун ән јахшы ше'рләриндә дә гејри-дәғиг мисралара вә дејимләрә раст кәлмәк олур. Бунунла бәрабәр һисс едирсән ки, дејимләр тутумлудур, бош сөз јығымы дејил, мүәллифин синәсиндә шаир үрәји дөјүнүр. Беләләринин әлиндән тутмаг исә һәр бир танынмыш шаирин шаирлик вә вәтәндашлыг борчудур.

ӘДӘБИЈАТЫМЫЗЫН САБАҢЫ

Азәрбајчан јазычыларынын VIII гурултајы... Һәр гурултај јазычыларын Вәтән вә халг гаршысында бир нөв һесабатыдыр. «Өтән гурултајдан кечән мүддәт әрзиндә нә етмишәм?» суалы нөвбәти гурултај әрәфәсиндә бүтүн гәләм саһибләрини дүшүндүрүр.

Бунунла јанашы јазычылар үмумән әдәбијјатымызын гаршысында дуран проблемләр барәдә даһа чох дүшүнмәлидир. Сов.ИКП XXVII гурултајындан чәмијјәтимизә әсән тәзә һава илә нәфәс алдыгча әдәбијјатын ичтиман фикир јолу да дәјишир, бизи јени јарадычылыг арзуларына ганадландырыр. Инди әдәбијјатда ичтимай һәјата ачыг көзлә бахмаг, ағы гарадан даһа дәғиг

сечмәк, инкишафымыза әнкәл төрәдән мәсәләләри вахтында көрмәк вә онларын көкүнү ахтарыб тапмаг тәләб олунур. Бүтүн бунлар үчүн әдәбијјат даһа чәсарәтлә ачыг сөһбәтә кечмәли, көзүнүн габағында баш верән әјинтиләри көрүб көстәрмәлидир.

Икинчи тәрәфдән, әдәбијјатымызын кәләчәји барәдә дүшүнмәк дә һәр биримизин борчудур. Мән бурада «әкибләр јемишик», «әкмәлијик јесинләр» аталар мисалыны јада салмаг истәјирәм. Мәним нәслимдән олан јазычылар мұһарибәдән сонракы 50-чи илләрин кәнч јазычылары иди. О заман биз кәнчләрә С. Вурғун, С. Рүстәм, Р. Рза, М. Нүсәјн, С. Рәһимов, Ә. Вәлијев, М. Ибраһимов кими јашлы нәслин нұмајәндәләри һавадарлыг етмиш, әлимиздән тутуб бизи бүдрәјиб јыхылмаға гојмамышлар. Мәһз онларын көмәји сәјәсиндә илк китабларымыз ишыг үзү көрмүшдүр. Бу ән'әнә инди дә давам едир вә мән бу ән'әнәнин даһа дә гүввәтләнмәсини истәрдим.

Сон 4—5 илдә бир нечә кәнч шаир вә јазычынын илк китабларына өн сөз јазмышам, бир нечә шаирин илк ше'рләрини мұхтәлиф мәнбуат сәһифәләриндә дәрч етдирмишәм. Лакин бу аздыр.

Чох шадам ки, индики әдәби кәнчлик һеч кәси, хүсусилә өзләриндән әввәлки әдәби нәсилләри тәкрар етмир, јалныз өзләри кими јазырлар. 60—70-чи илләрин әдәби кәнчлији дә белә иди. Онлар да әдәбијјата өз дәст-хәтләри илә кәлмишләр (Н. Нәсәнзәдә, Ә. Әјлисли, Ч. Новруз, Елчин, С. Азәри, Ф. Гоча, Анар, С. Рүстәмханлы, М. Сүләјманлы, А. Абдулла, М. Исмајыл вә с.). Демәк, әдәбијјатымыз һәр јени нәсиллә биркә јеңиләшир, ирәли кедир.

«Азәрбајҗан» журналында М. Исмајылын «Аман, тәклик әлиндән» поемасыны охужуб севиндим. Шаир бир ат, бир алма ағачы вә бир тәпәл гојунун тимсалында Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә халгын кечирдији ағыр, изтираблы күнләри вә гәләбәјә бөјүк инамы елә ујғун поетик деталларла әкс етдирә билмишдир ки, поезијанын гүдрәтинә әһсән демәјә билмирсән.

Мән, үмүмијјәтлә әдәбијјатымызын бүкүнкү сәвијјәсиндән килејли дејиләм. Она көрә ки, гәләм е'тибарлы әлләрдәдир. Она көрә ки, бу күн әдәбијјатымыза кәлмәкдә олан «гарангушларын» да сәси һәм үрәјәјатымлы, һәм дә сечиләндир.

Чох марағлы һалдыр ки, «мәркәз әдәбијјаты» вә «әјаләт әдәбијјаты» адлы бөлкүләр силинмәк үзрәдир. Сон заманлар рајон вә кәндләримиздә јазыб-јарадан кәнчләрин јазыларында да биз ејни тәрәвәти, усталығы вә јенилији көрүрүк. Мәсәлән, Исмајылы рајонунда јашајан шаир М. Јагубун ше'рләрини поезијамызда јени һава адландыра биләрик.

Сон заманлар Оруч Сәдә (Һорадиз гәсәбәси), Кәмаләддин

(Илич рајону), Ашыг Сакит Көчәри, Намизәд (Шәки), Дилгәм (Товуз), Ваһид Әлифоглу (Фүзули) кими кәнчләр ше'римизә тамамилә тәзә һава кәтирирләр.

Јухарыда адларыны чәкдијим кәнчләр вә Бақыда јашајан даһа бир нечә башға чаван гәләм сәһиб һаггында мәнбуат сәһифәләриндә ајрыча јазмышам. Инди бизим вәзифәмиз бу кәнчләрә гајғы көстәрмәк, онлары бөјүк әдәбијјатын чығырына чыхармагдыр. Бу, бизим һәр биримизин вәтәндашлыг вә јазычылыг борчумуздыр.

БӘЗИ ПРОБЛЕМЛӘР

Азәрбајҗан јазычыларынын VII гурулгајындан кечән мүддәт әрзиндә әдәбијјатымызын бүтүн жанрлары үзрә бир сыра гијмәтли әсәрләр јаранмыш вә үмүмиттифаг мәнбуатында тәгдир олунмушдур.

Беләликлә, VIII гурултаја алныачыг, үзүаг кәлмишик.

Партијанын XXVII гурултајындан сонра чағырылан VIII гурултај исә бизим бундан сонракы перспективләримизи мүәјјәләшдирмәли, бизи даһа бөјүк уғурлара сәфәрбәр етмәлидир. XXVII партија гурултајы тарихимизә истәр өлкә дахилиндә, истәр сә дә бејнәлхалг аләмдә бөјүк дөнүш гурултајы кими дахил олду. Бу гурултајдан әсән тәзә күләк, чәмијјәтимизин һавасынә дәјишмәклә бизим дүшүнчә тәрзимизи дә дәјишмәли, һадисәләрә мұнасибәтимизи јениләшдирмәлидир. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби М. С. Горбачов јолдаш Франса парламентинин үзвләри илә көрүшдә демишдир: «Бәшәријјәтин ән јахшы зәкалары варлыгын сүр'әтлә дәјишмәсиндән шүүрумүзун кери галмасы кими тәһлүкәдән чәкиндирмишләр. Бу, бизим күнләрдә хүсусилә зәруридир. Инсан һазырда галактика аләмләринә кедиб чыхыр. Лакин јердә нә гәдәр јарымчыг иш галыр».

Бу мүдрик кәләмла М. С. Горбачов јолдаш бизи хырдачылыглардан узаглашмаға, кайнат сәвијјәсиндә дүшүнмәјә, бир сөзлә, глобал мәсәләләрин һәллинә чағырыр. Бу мә'нада биз јазычыларын гаршысында дуран вәзифәләрин бөјүклүјү миғјасы көз габағындадыр. Буна көрә дә биз даим габаға бахмалы, бүкүнкү нанлијјәтләримизи сабаһын өлчүсү илә өлчмәји бачармалыыг. Гаршымызда дуран проблемләрә, глобал мәсәләләрә бу өлчү илә јанашсаг, ики гурултај арасында јаранан әдәбијјатымызын уғурлары илә јанашы кәсирләринин дә олдуғуну е'тираф етмәлијик.

Бојнумуза алаг ки, јазыларымызда чәмијјәтимизи дүшүндүрән, һамыны нараһат едән глобал ичтиман мәсәләләрә аз тохунмуш, хырда, өтәри мөвзулара даһа чох јер вермишик. Бу чәһәт

ше'рмиздә даһа чох өзүнү көстөрир. Дағ, дәрә, мешә, булаг, севки, вәфасызлыг, ата, ана мөвзулары ше'рдә баш алыб кедир. Сон заманлар поэма жанрына мејл азалыб. Гәрибә бурасыдыр ки, оланлара да нәдәнсә мәтбуатын мүнәсибәти о гәдәр јахшы дејил.

Поэма мәнзум романдыр. «Јевкени Онекин»и XIX әср рус һәјатынын гамусу адландырмышдыр. Бу ән'әнәни рус ше'риндә А. Твардовски, Азәрбајчан әдәбијатында С. Вурғун давам етдирмишдир. С. Вурғунун «Комсомол поэмасы»ны да дөврүн гамусу, халг һәјатынын этнографијасы адландыра биләрик. Мәнчә бу ән'әнә бу күн дә давам етдирилмәлидир.

Бу күн поэма жанрына сојуг мүнәсибәтин бир сәбәби шаирләрин өзүндән кәлирсә, икинчи сәбәби тәнғидимизин бу жанрда јаранан әсәрләрә бикәнәлијидир. Нәдәнсә јаранан поэмалар тәнғид һәдәфиндән чох заман кәнарда галыр.

Сон заманлар нәсримиздә диггәти чәлб едән әсәрләр јаранмышдыр. Лакин мүасир рус нәсри илә мугәјисәдә (мән Распутин, Салынски, Белов, Рыбаков вә с. әсәрләрини нәзәрдә тутурам) чәмијјәт һадисәләринә актив мүдахиләдә биз јенә кери галырыг.

Халгымызын чох зәнкин әдәби-бәдии ирсә малик олдуғу һәмәјә мә'лумдур. Бу һәгигәти илк нөвбәдә өзүмүз ләзими сәвијјәдә гијмәтләндирмәсәк, буну һеч кәс гијмәтләндирмәјәчәк. Е'тираф едәк ки, биз оланымызы да ләзими сәвијјәдә көстәрә билмирик. Дүнја әдәбијатынын ән бөјүк даһиләри илә јанашы дура биләчәк Низами, Нәсими, Фүзули, Ч. Мәммәдгулузадә, Сабир кими сәнәт корифејләримизи һәлә дүнја аренаһа чыхара билмәмишик. Һәлә бу вахта гәдәр Низами әсәрләринин рус дилинә, ејни заманда Азәрбајчан дилинә там вә лајигли тәрчүмәһинә наил олмамышыг.

Сәнәт саһәләри ичәрисиндә рәссамларла бәстәкарлар чох хошбәхтдир. Она көрә ки, онларын әсәрләринин тәрчүмәјә еһтијачы јохдур. Бу мәсәләдә шаирләрә бахмыш, насирләр нисбәтән хошбәхтдир. Шаирләрә кәлинчә, ше'рин фикрини, мәзмунуну тәрчүмә етмәк мүмкүн олса да онун сәс дүзүмүнү, аһәнкини, образлар аләмини тәрчүмәдә башга халга чатдырмаг чох зәһмәт тәләб едир. Одур ки, чох заман бир халгын севдији шаир башга халгын дилинә өз ана дилинә олдуғу сәвијјәдә сәсләнә билмир. Бунун үчүн тәрчүмәчи-шаир тәрчүмә олунаша шаирин сәвијјәһиндә олмалыдыр. Белә бир шаир-тәрчүмәчини ахтарыб тапмаг вә ону тәрчүмә етмәјә разы салмаг тәкчә шаирин шәхси иши олмалы, ичтимаијјәтин иши олмалыдыр.

Әкәр Јазычылар Иттифагы бу мүһүм мәсәлә илә мәшғул олмајачагса, биз өз әдәби мәнсулумузу үмүмиттифаг охучусуна нечә чатдыра биләрик?

Биз истәрдик ки, Јазычылар Иттифагында бу ишлә систем һалында мәшғул олан хусуси шө'бә јарадылсын. Москва вә Ленинград кими әдәби мәркәзләрдән јүксәк сәвијјәли јазычы, шаир-тәрчүмәчиләр дәвәт едилсин, лајигли әсәрләр нөвбә илә тәрчүмә едилсин. Јалныз бу заман биз өз әдәби мәнсулумузу рус дили вә ситәсилә һәм ССРИ, һәм дә дүнја халгларына чатдыра биләрик.

Рус вә дүнја әдәбијатынын дилимизә тәрчүмәһи иһини дә системә салмаг ләзымдыр. Бә'зән гијмәтли әсәрләр тәһәдүфи тәрчүмәчиләрә тапшырылыр. Бә'зән дә ләзими әсәрләр кәнарда галыр, икинчи, үчүнчү дәрәчәли әсәрләр тәрчүмә олунур.

Бу үјгунсузлуғ театрларымызын сәһнәһиндә дә өзүнү көстәрир. Мә'лумдур ки, халгын театр сәнәти о халгын әсасән милли драматуркијасы үзәриндә јаранмалыдыр. Бә'зи театрларын репертуарында милли драматуркија көлкәдә галыр, тәрчүмә әсәрләрн үстүнлүк газаныр.

Сәнәт аләминдә мүхтәлиф јоллар вар. Бу јолларын һансы илә истәсән, кедә биләрсән, лакин ән көзәли одур ки, јолу өзүн ачасан, ачылмыш јолларла кетмәјәсән. Чүнки сәнәтин ән бөјүк дүһмәһи тәғлидчиликдир. Доғру јол тапмаг үчүн јенә дә ән бөјүк дајаг халгдыр, онун мәнәвијјәһидир. Халгы билмәдән, танымадан, мәнәви дүнјасыны дујмадан онун гәлбинә јол ачмаг, онун севкисини газанмаг чох чәтиндир. Сәнәт бир нечә биличи үчүн дејил, күтлә үчүн, халг үчүндүр. Сәнәткар елә етмәлидир ки, ән дәрин, ән чағдаш, ән габагчыл фикирләри дәгиг олараг халгына чатдыра билсин. Буна көрә дә сәнәт аләминдә ојунбазлыг ләзым дејил. Анлашылмаз билмәчәләр јазмаға лүзум јохдур. Ән доғру јол, халгы өз дили илә диндирмәкдир.

Е'ТИРАЗ

(«Азәрбајчан» журналынын редакцијасына)

Һөрмәтли редактор!

Журналыһызын 1985-чи ил биринчи нөмрәһиндә Бәкир Нәбијевин бәдии тәрчүмә мәсәләһәринә һәср олунмуш «Мәнәви көрпү е'тибарлы олмалыдыр» адлы мағаләһиндә мәним рус шаири Стәпан Шипачовдан еләдијим «Ики тарих» ше'ринин тәрчүмәһиндән дә бәһс едилир. Он сәтирдән ибарәт олан һәммин ше'рдән тәнғидчи ашағыдакы алты мисраны мисал кәтирир:

Я знаю — смерть придет, не разминуться с ней.
Две даты наберут под карточкой моей,
И краткое тире, что их соединит,

В какой-то миллиметр всю жизнь мою вместит.
Что же, если ты мне друг, у гроба повтори,
Что мол, ни в чем длиннот, не выносил старик.

О көстәрир ки, «Ики тарих» ше'ри бу алты мисрадан ибарәт-дир.

Мәгаләдә охујуруг: «Б. Ваһабзадә санки өз илһамыны чилә-лаја билмир, мүәллифин әвәзинә, онун әсәринә әләвә мисралар, бејтләр јазыр».

Әслиндә, Шипачовун ше'ри, тәнгидчинин дедији кими, алты мисрадан ибарәт дејил, ашағыда мисал кәтирдидим он мисрадан ибарәтдир.

Я знаю — смерть придет, не разминутся с ней,
Две даты наберут под карточкой моей,
И краткое тире, что их соединит,
В какой-то миллиметр всю жизнь мою вместит.
А если бы сложить все пройденное мной,
Я обойти бы смог раз восемь шар земной.

Работать с детских лет вставал я на заре...
Пусть лягут, как стихи, две даты и тире.
И если ты мне друг, у гроба повтори,
Что мол, ни в чем длиннот не выносил старик.

Мән дә бу ше'ри олдугу кими, ашағыдакы шәкилдә тәрчүмә етмишәм:

Мән билирәм, өлүм һагдыр, нә демәк олар она?
Ики тарих јазылачаг мәним шәклим алтында.
Ики рәгәм арасында кичик бир хәтт... аһ,
демәк,

Мәним бүтүн һәјатымса бу хәттә јерләшәчәк.
Мән кечдидим о јоллары саптәк узадыб әкәр,
Бир јерә чәмләсәләр
Сәккиз дәфә доланардым бу Јер күрәсини мән.

Инсан өмрү ибарәтмиш балача бир тиредән.
Ушаглыгдан чалышырам мән бә'зән сүбһә гәдәр,
Ики тарих, бир дә о хәтт... көзәл бир ше'рә
бәнзәр.

Достумсанса, табутумун башында де: бу гоча
Узунчулуг еләмәди бүтүн өмрү бојунча.

Инди охучу орижиналла тәрчүмәни тутушдуруб десин көрәк, орижиналда олмајан һансы мисраны, һансы фикри ше'рә әләвә етмиш, мүәллифин әвәзинә ше'р јазмышам? Чох гәрибәдир ки, тәнгидчинин нәјә әсәсән мәнә бу иттиһамы вердидини баша дүш-мүрәм...

ДУШУНМӘК, ГАНАДЛАНМАГ

Елман Ағаоглунун «Көрүмләр, дујумлар, дејимләр» адландыр-дыгы әлјазмасында топланан мүдрик кәламлар онун өз афорис-тик фикирләридир. Ән јахшы вә хошакәлән чәһәт бурасыдыр ки, бүтүн бу дејимләр һавадан асылы, мүчәррәд фикирләр дејил, мүәллифин бир јазычы кими мүшаһидәләринин, вәтәндаш кими үрәк јанғысынын ғығылчымларыдыр. Бу дејимләр кәскин ағыл-дан, дәрин мәнтигдән, әтрафдакы һадисәләрә үрәк көзү илә ба-хышдан доғмушдур.

Мәним фикримчә, бу кәламлар һәјат мүшаһидәсиндән, шәх-си бахышдан, үрәк јанғысындан доғанда онун тәсири күчлү олур вә бу һалда о, мүстәгил јашама һаггы да газаныр.

Елманын афоризмләринин бир гисми халг дејимләринин үзә-риндә гурулур. Мәсәлән, «Инсан зүлмә табедир» дејиминә башга тәрәфдән јанашмыш, она бу һөкмү рәдд едән бир мәзмун вер-мишдир: «Инсан зүлмә табедир дејирләр, амма зүлмә табе олан һеч инсан дејил». Бурада мүәллиф «инсан»ла «зүлм» сөзләрини мәнтигин күчү илә ојнатмыш, јердәјишмәдә мәзмунун там әкси-ни тәсдиг етмишдир. Беләликлә, алыннан фикир даһа доғру вә даһа мүасир олмагла, өз мәзмуну илә бизи һејрәтләндирир; дү-шүнүрсән: мәнтигин мүдахиләси илә фикир тамам дәјишиб нечә көзәлләшә биләрмиш!

Јахуд: «Филанкәсин бир атымлыг барыты вар» халг дејими әсасында дүзәлән афоризмә диггәт јетирәк: «Бир атым барытла да дејүшә кирмәк олар, һәдәф ејни олса».

Бурада мүәллиф мәнфи мә'нада ишләнән ел сөзүнү һәдә-фин ејниләшмәси шәртиндә мүсбәтләшдирмиш, дејимә башга мәзмун вермиш, һәдәфин ејнилији халгын вәһдәти, «халгын вәһ-дәти исә сел күчүдүр» аталар сөзү илә сәсләшдирмишдир.

Бүтүн афоризмләрдә мүәллифин вәтәндашлыг мөвгеји ачыг-ајдын өзүнү көстәрир. Бир нечәсини мисал көстәрәк: «Инсан варса, Вәтән вар, Вәтән јохса, инсан да јохдур» — дејиминдә инсанын күчү Вәтәнә бағланыр. һәгигәтән, инсанын күчү вә гүд-рәти доғма Вәтәнә бағлылығындадыр. Вәтәнсиз инсан инсан ол-дугуну һисс едә билмәз. Инсан Вәтәниндә инсандыр.

Бу барәдә һ. Х. Андерсенин мараглы бир һекајәси вар. һека-јәдә дејилир ки, бир өлкәнин бөјүк дәјәрә малик олан пулу бир мүсафирин чибиндә башга өлкәјә кәлир. Орада бу пул һеч кәсә кәрәк дејил, һеч кәс она көзүнүн учула да бахмыр. Узун «сәја-һәтдән» сонра «гәрибсәмиш» пул, Вәтәнә гајыдыр, јенидән өз дәјәринә јүксәлир.

«Бизе елэ аналар лазымдыр ки, Вэтэн олмағы бачарсынлар». Чүнки Вэтэн ана гучағындан башланыр. Ана тәрбијеси исә өвлады Вэтәнә вэтэндаш едир.

«Вэтәни көзәл көрмәк истәјәнин бир көзү доғма олмалыдыр, бир көзү јад» — дејиминдә доғма көзлә наилијјәтләримизи көрүб фәрәһләнмәк, јад көзлә исә Вэтәнә кәнардан бахыб чатышма-мазлыгларымызы ислаһа чалышмалыјыг — фикри јығчам вә афористик шәкиллә ифадә олунмушдур.

Башга бир мисал: «Пулун ачмадығы гыфыл јохдурса, пулун гапалдығы көзү һеч нә ача билмирсә, демәк, халгла фәрдин, вә-тәнлә вэтәндашын илишкиси гырылыб». Бу мүасир афоризм бужүнкү мүбаризәмизлә сәсләшән ағыллы вә тутарлы фикирдир.

Әзилмиш хырда халгларын ишғалчы империализм дүнјасы илә апардығы әдаләтли мүбаризәјә сәс верән «Шовинистләрин вердији «бејнәлмиләлчилик дәрси» дејиминдәки бәди тәзад охучуну сарсытмаја билмәз. Бунунла сәсләшән ашағыдакы афоризм өз тутуму е'тибарилә чох санбаллы вә бәдини кәламдыр: «Мәһкум өлкәнин вэтәндашлары үчүн бол не'мәтли сүфрә башына вә ад-сана кедән јол ишғалчынын пачасынын арасындан кечир». Пачанын арасындан кечмәк исә әјилмәк вә алчалмагдыр. Демәк, әјилиб алчалмадан ишғалчыдан тулапайы алмаг мүмкүн дејил.

Е. Ағаоглунун дејимләринин бир гисминдә әдәби әсәрләрин мә'лум гәһрәманларына мүрациәт едилир. «Почт гутусу»ндан чыхыб Баһадыр бәјә вә Едилја ханыма чеврилирик» дејими, Ч. Мәммәдгулузадәнин «Почт гутусу»ндакы Новрузәли вә Ч. Чаббарлынын «Севил» вә «1905-чи илдә» пјесләриндәки Едилја вә Баһадыр бәј образларына истинадән гурулмушдур. Мүәллиф демәк истәјир ки, ингилабдан әввәл «Почт гутусу»ндакы Новрузәли кими савадсыз вә садәләвһ идиксә, инди савадланыб вэтәнин намуслу өвлады олмаг әвзинә бир гисим башабәлә зијалылар Едилја кими мәдәнијјәти әхлагсызлыгда вә Баһадыр бәј кими бошбоғазлыгда көрүрләр.

Бу дејим әдәбијјатымыза дәриндән бәләд олан, онун гајәсини дәрк едән, бөјүк арзуларла јашајан бир вэтәндашын тәәссүф долу үрәк агрысынын ифадәсидир.

Сәнәт вә әдәбијјатда ән'әнә вә новаторлуғун маһијјәти вә гајәсини чох дүзкүн дәрк едән мүәллиф тутарлы бир тәшбехлә бу мәсәләјә өз мүнәсибәтини билдирир: «Һәјатда мәним јерими балаларымын тутмасы мәни ағрытмадығы кими, мәним севдијим нәғмәнин јеринә онларын севдији нәғмәнин кәлмәси дә мәни ағрытмыр. Бурада мәни јалһыз бир чәһәт ағрыда биләр: биз ата-бала олдуғумуз һалда, нәғмәләримиз ата-бала олмазлар».

Чох ағыллы мөвгедир. Ата илә өвлады нәғмәси ејни олмаја биләр... Бура гәдәр мүәллиф новаторлуғу гәбул етдијини билдирир. Чүнки бунсуз мүмкүн дејил. Лакин бир шәртлә: нәғмәләрдә ата-бала олмалыдыр, јә'ни өвлады нәғмәси ата нәғмәсини инкар дејил, тәсдиг етмәлидир, даһа доғрусу, јени нәғмә көһнә нәғмәнин үзәриндә гурулуб, ону давам етдирмәлидир. Бу ән'әнә вә новаторлуғ һағғында ән доғру мулаһизәдир:

Ифадәләрин бир гисми афоризмдән чох, көзәл дејилмиш бәнзәтмәдир. Лакин бу бәди дејимин дәјәри һеч дә афоризмдән әс-кик дејил: «Очағымда јанан Абшерон газы мәни торпағымын дәрин гатларынын нәғмәләри илә исидир» — дејими илә Вэтән газынын истисиндә торпағын дәрин гатларындан, јә'ни кечмишин дәрин гатларындан (чүнки тарихин дәрин гатлары торпагдадыр) кәлән сәсләри ешитмәклә мүәллиф ана торпаға бәсләдији бөјүк севкисини билдирир. Чүнки Вэтән өвлады Вэтәнин ади дашында, гумунда, колунда, чөпүндә белә нәсә бир харигүл'адәлик көрүр. Бу көрүм исә јалһыз севкидән доғур. Дејимин икинчи һиссәсиндә — «Азәрбајҗан дилини билмәјәнләр исә ону јалһыз мезозј чөкүнтүсү билиб одуна гызыныр» — чүмләсиндә исә о, Вэтәнин мадди дәјәрләрини шәхси хејринә јөнәлдән, онун сәрвәтләриндән истифадә едиб дәрәд вә гајғысыны чәкмәјән, Вэтәни Вэтән олдуғу үчүн дејил, онун мадди тәләбләрини өдәдији үчүн гәбул едән наданлара һүчум чәкир. Мүәллифә көрә Азәрбајҗан гызы Азәрбајҗан дилиндә нәғмә охујур. Бу дили билмәјән о нәғмәни һардан баша дүшсүн?! Буна көрә дә онлар үчүн Абшерон газы ади мезозј чөкүнтүсүдүр. Бу, әслиндә дә һәр јердә беләдир. Лакин Вэтән өвлады үчүн газ мадди сәрвәтдән башга һәм дә торпағын кечмишиндән хәбәр верән мә'нәви сәрвәт — јә'ни нәғмә олмалыдыр. Бу нәғмәни исә вэтәндашын гулағына — ана торпаға бөјүк севки чатдыра биләр. Бу севки јохдурса, газ ади мезозј чөкүнтүсүдүр.

Мәнә көрә ики чүмләдән ибарәт бу дејим, көзәл бир ше'рдир. Анчаг бурада сөzlәр дејил, бир-бирини инкар едән фикирләр га-фијәләнмишдир.

Јекун олараг ону демәлијәм ки, Е. Ағаоглунун дејимләри вә көрүмләри мәни һәм дүшүндүрдү, һәм дә ганадландырды. Белә күман едирәм ки, һәчм е'тибарилә бу балача әсәрләр бөјүк мәт-ләбләрә тохундуғундан кениш охучу күтләсини дә дүшүндүрүб ганадландыра биләр.

БИКАНӘЛИК

Таһирә Кәримованын «Чешмә дуру олмалыдыр» мәғаләси («Коммунист» гәзети, 6 октјабр 1987) мусигисевәрләри чохдан

195

бәри нараһат едән мһүм бир проблема — мусигимизин чөвһәри вә зирвәси олан муғамын — бөјүк сәрвәтимизин горунмасы проблема тохунмушдур. Тәссүф ки, Үзејир бәјдән сонра бу барәдә чох данышылмыш, ләкин аз иш көрүлмүшдүр. Даһи Үзејир бәј «Азәрбајҗан мусигисинин әсаслары» китабында муғам хәзинә-мизин Азәрбајҗан мусигисиндә јерини, мөвгејини ајдынлашдырмагла кифәјәтләнмәмиш, бу бұлур чешмәдән истифадә гәјдаларыны вә онун ганунларыны да елми сурәтдә мөәјјәнләшдирмишдир. Үзејир бәј өзүндән сонра кәләчәк бәстәкарлар нәсли үчүн һәм өз јарадычылығы илә, һәм дә бу тәдгигат иши илә бөјүк мәктәб гојуб кетмишдир. Чох тәссүф ки, бу күн бу мәктәб саһибсиз галмыш, онун тәлеји бизим кими биканәләрә тапшырылмышдыр.

Һәр данышыг дилинин өз грамматик ганунлары олдуғу кими, һәр халгын мусиги дилинин дә өзүнәмәхсус гәјда-ганунлары вар. Бура бир чәһәти дә әлавә етмәк лазымдыр ки, елм космополит ола билдији һалда, сәнәт миллидир. Сәнәтин зирвәјә кедән јолу милли руһдан, психолокијадан, милли ән-әнәдән кечир. Чансыз дашын, гәјанын, дағын да көкү вар. О ки, гала сәнәт ола. Жанрындан асылы олмајараг бүтүн сәнәт әсәрләри бу мүгәддәс вә позулмаз гануна табедир. Бу гануну позмаг, тәбиәт ганунларына зидд кетмәкдир. Тәбиәт ганунларыны «дәјишмәк», ону «өзүмүзә табе етмәк», ондан «мәрһәмәт көзләмәк» тәшәббүсүнүн ағыр нәтичәләрини көрдүјүмүз кими, сәнәт ганунларыны дәјишмәјин, она зидд кетмәјин дә нәтичәләрини бу әсасда јаранмыш «әсәрләрин» ачыначаглы тәлејиндән билирик. Дүнјанын ән бөјүк сәнәт әсәрләри милли көк әсасында јарандығына кәрә бәшәри олдуғу һамыја мәлүмдур.

Гәрб мусиги дүшүнчә тәрзи әсасында биздә јаранан «әсәрләр» гуру техниканын нүмајишиндән ибарәт олмуш, үрәкләрә јол тапа билмәмиш, нот кағызлары үзәриндә солуб-саралмышдыр.

Ким дејә биләр ки, Сәмәд Вурғун ше'ри ашыг ше'ринин ејнидир? Бунунла бәрәбәр, көк бирдир.

С. Вурғунун вә ашыгларын ејни мөвзуда, ејни формада јаздыглары ше'рләрин (мәсәлән «Дағлар») ганадландығы нөгтә — дајаг нөгтәси ејни олса да, дејим тәрзи, образлар силсиләси вә ән мһүмү, мәзмун башга-башгадыр. Еләчә дә ким дејә биләр ки, Үзејир бәјин «Сәнсиз»и секаһын, «Севкили чанан»и исә шүштәрин ејнидир? Анчаг «Сәнсиз» секаһ көкүндә, «Севкили чанан» исә шүштәр көкүндә јазылмышдыр. Мүасир, јүксәк, профессионал сәвијјәдә.

Муғамлара биканәлијин сәбәбләри чохдур. Мән јалныз бир нечәсини гејд етмәк истәјирәм. Биринчиси, милли варлыға, мәнәви сәрвәтләримизә — дилимизә вә тарихимизә биканәликдән доған милли нигилизм. Мән дејәрдим ки, бу милләтчилик гәдәр горхулу просесдир. Икинчиси будур ки, мүасир кәнчлик чидди, дүшүндүрүчү мусигидән чох, јүнкүл, ритмик мусигијә мејл көстәрир. Әлбәттә, бу кәнчлијин тәбиәтиндән кәлән тәбии һалдыр. Ләкин буну бир гәдәр дә биз дәринләшдиририк. Мән радио вә телевизијада кәнчләр үчүн ајрылмыш хусуси верилишләрин әлеј-һинәјәм. Мәсәлән, «Кәнчләр үчүн мусиги» верилиши нә демәкдир? Кәнчләри орта вә јашлы нәсилдән ајрмаға лүзум вармы? Онда кәнч нәсил нечә јетишә биләр? Кәнчләрин јетишмәсини биз онларын өз өһдәсинәми бурахмалыјыг? Мәлүмдур ки, дәрин фәлсәфи симфоник әсәрләри вә әләлхусус муғамлары дәрк етмәк үчүн мөәјјән һазырлыг лазымдыр. Јалныз кәнчләр үчүн олан хусуси јүнкүл ритмик мусиги илә тәрбијәләнән кәнч бу чидди мусигини нә заман гаврајачаг? Мәлүмдур ки, һәгиги сәнәт јаш танымыр.

Әлбәттә, мән бунунла јүнкүл мусигини инкар етмәк фикриндә дејиләм. Чүнки Мотсарт, Бетһовен, Шуберт кими чидди жанрда ишләјән бөјүк уstadлар да јүнкүл рәгс мусигиләри бәстәләмишләр. Д. Шостакович монументал симфоник әсәрләрә јанашы театр вә кино үчүн дә әсәрләр јазмышдыр. Сон заманлар јалныз биздә дејил, бүтүн дүнјада естрада мусигиси адына јаланчы базар сәнәти мејдана кәлмишдир. Бу барәдә «Правда» гәзети (3 феврал 1986-чы ил) һаглы олараг јазыр: «Мусигичиләрдә истәрија јаранмышдыр. Чалан да ғышгырыб тулланыб дүшүр, охујан да, һәлә динләјән дә».

Сон заманлар биздә јаранан маһныларын әксәријјәти мејхана ритми үстүндә јазылыр. Белә маһнылары динләјәндә сәнәтдән ијрәнирсән. Билмирсән гаршында охујан ханәндәдир, јохса рәг-гасә. Белә маһныларын сөзләри исә ше'рдән, сөздән чох ритм тутан гәлибә бәнзәјир. Бу саһәдә өзбашыналыг о јерә чатыб ки, һәвәскара бәстәкарларын вә шаирләрин тоггушдурдуғу чәфәнк «маһнылар» халг маһнысы ады илә ефирә бурахылыр.

Әли Бајрамлы рајонунун өзфәалијјәт ансамблында охунан бир маһныдан ики сәтри мисал кәтирмәк истәјирәм:

Сәнсиз көзүм олур думан,
Сәнсиз әлим чалыр каман.

Бу сөзләри јазанын «шаирлији» мәлүмдур. Бәс бу сөзләрә маһны бәстәләјәнин вә охујанын зөвгү һардадыр?

Сәбәбләрден бири дә будур ки, муғам ифачыларымыз савадсызлыг учбатындан муғаматы һөрмәтдән салырлар. Ханәндәләрин муғам сәнәтинин инчәликләрини баша дүшмәмәләринин, ону лазыми сәвијјәдә дуја билмәмәләринин нәтичәсиндә муғам сәнәти динләйичиләрин көзүндән дүшүб. Дүнја консерваторияларында классик бир операдан бир арияны дүзкүн охумаг үчүн мүғәнниләр илләрлә чалышдылары һалда бир дэскаһына онларла ария сығыша билән муғамы исә бизим ханәндәләр муталиә етмәдән, ифа гајдаларыны мүкәммәл мәнимсәмәдән охумаға чәсәрәт едирләр. Һәр тәсадүфи охујана муғам тапшырмаг халг сәнәтинә һөрмәтсизликдир. Дәрин мусиги тәһсил олмајан, савадсыз вә тәсадүфи адамлары аз-чох сәси олдуғуна көрә ефирә чыхармаг, филармония сәһнәсинә бурахмаг, халга, онун миниллик мәһәви сәрвәтинә хәјанәтдир. Кечмишдә ашыглар вә ханәндәләр уstad ашыгларын вә ustad ханәндәләрин јанында илләрлә шакирдлик едиб, мусиги тәһлими кечмәмиш онлары тоја вә ел мәчилисләринә бурахмаздылар. Бу бөјүк ән'әнәни нијә унутдуғумузу һеч чүр баша дүшмәк олмур.

Баша дүшмәк олмур ки, нә үчүн бу вахта гәдәр Азәрбајчан консерваториясында муғам кафедрасы олмасын? Онун әсаслары елми сурәтдә өјрәнилиб тәләбәләрә өјрәдилмәсин. Өмрүндә әли-нә тар көтүрмәјән, муғамын бүтүн нөвләрини вә кушәләрини инчәлијинә гәдәр билмәјән, муғамла әкиз олан әруз вәзнини, онун бәһрләрини, халг мусигисинин руһундан доған һеча вәзнини, онун мүхтәлиф шәкилләрини билмәјән бәстәкара нечә Азәрбајчан бәстәкары демәк олар? Азәрбајчан консерваториясынын бирчә факултәсинин белә дәрс програмында Азәрбајчан әдәбијјатынын олмамасыны нә илә изаһ етмәк олар?

Мән бәстәкарларымызла чох ишләмишәм. Онларын әксәријјәти нә классик, нә дә мүасир ше'римизи билмир. Мән десәм ки, һеч ана дилини дә билмир, тәәччүбләнмәјин. Дилин көзәллијини дујмајан, сөзләрин сәс аллетрасиясындан хәбәри олмајан, әрузу һеча вәзниндән сечә билмәјән «бәстәкар»ын бу халг үчүн мусиги бәстәләмәк мәһарәтинә күлмәмәк мүмкүндүрмү?

Бүтүн бу дедикләримиз барәдә дәриндән дүшүнмәк вахты чохдан чатмышдыр.

БӨЈҮК ДИРИЖОР

Тәхминән 60-чы илләрин әввәлләриндә маэстро Нијази филармонияја јеничә директор тә'јин олунмушду. О, бу вәзифәни гәбул едәндән сонра филармониянын һәјатында бир дөнүш јаратмаг үчүн јалныз бәстәкар вә мусигичиләрлә дејил, һәм дә

шаир вә јазычыларла мәсләһәтләшир, јени тәшәббүсләр ирәли сүрүрду. Һәмин күнләрдә маэстро зәнк чалыб мәни јанына чағырды. Вә'дәләшдијимиз вахт кабинетиндә көрүшдүк. Мән јени вәзифә сечилмәси мүнәсибәтилә ону тәбрик едиб уғурлар диләдим.

— Тәк әлдән сәс чыхмаз, уғур үчүн әл-әлә вермәлијик, — деди.

Доғрусу, тәәччүбләндим. Филармонияја мәним нә кими көмәјим дәјә биләрди? Һејрәтими үзүмдән охујан маэстро мәтләбә кечди:

— Филармонияда ше'р кечәләри кечирмәк истәјирәм. Буна нечә бахырсан?

Дәрһал чаваб верә билмәдим. Чүнки концерт үчүн, охујуб-чаланлар вә рәггаслар үчүн јаранмыш бир мүәссисәдә ше'р охумағы ағлыма сығышдыра билмирдим. Халгымызын ше'р вурғуну олдуғуну, көрүшләрдә бизи саатларла динләдикләрини билсәм дә... Амма... Бу «амманы» ајдынлашдырмаг истәдим:

— Билет сатачагысыз, јохса?..

— Бәли, билет сатачағыг.

— Доғрусу, инана билмирәм ки, чамаат ше'р динләмәк үчүн билет ала.

— Амма мән инанырам. Ше'р дә башга чүр мусиги дејилми?

Мән сәнәтинә вә шәхсијјәтинә дәрин һөрмәт бәсләдијим, әгидәсинә инандығым бөјүк сәнәткарын сөзүнүн үстүнә сөз гоја билмәдим.

О, бир гәдәр дә ирәли кедәрәк:

— Өзү дә сәндән башламаг истәјирәм, — дејинчә мәни сојуг тәр басды. Дилим топуг чала-чала:

— Бәлкә мәни сонраја сахлајасыныз?

— Елә шеј јохдур. Кет, һазырлаш.

Дахилән бу тәклифә һеч чүр разы олмасам да е'тираз едә билмәдим. Сујум сүзүлә-сүзүлә кабинетдән чыхдым.

Бир нечә күндән сонра афишалар асылды. Тә'јин олунан күн јахынлашдыгча горхум артыр, һәјәчан кечирирдим. Әслиндә өз пәртлијимдән чох, маэстронун мәним јарадычылығыма олан инанымынын ғырылмасындан горхурдум.

Нәһајәт, тә'јин олунан күн чајды. Филармониянын гапысы ағзында јүзләрлә адамын билет ахтардығыны көрүнчә өзүмә кәлдим. Мәни кабинетиндә гаршылајан Нијази күлә-күлә:

— Һә... инди инандынмы? Ики күндүр, кабинетдә отура билмирәм, зәнк чалыб билет истәјирләр. Демәк, тәшәббүсүмүз баш тутду, бу иши давам етдирмәк лазымдыр, — деди.

Јај бинасында ше'р кечәси башланды. Профессор Әкрәм Чәфәр јарадычылығым һаггында; ғысача данышыб сөзү мәнә верди.

Мән ше'р охудугча, көзүм балкондан мәнә бахыб алгышлардан
фәрәһләнән Нијазидә иди...

Кечәдән сонра маэстро бир нечә шаир достумла бәрабәр бизи
евнә дә'вәт етди... Нијази ушаг кими севинир, ше'рләр барәдә
фикрини сөjlәјирди.

Бундан сонра биз достлашдыг. Ајда ән азы 2 дәфә ја биздә,
ја онларда, јахүд да үмуми достумуз профессор Н. Рзајевкилдә
көрүшүр, сәнәт вә әдәбијјат һаггында фикир мүбадиләси едәр-
дик. Мәчлисләрин диггәт мәркәзиндә һәмишә Нијази олса да о,
данышмагдан чох динләмәји севәр, һуш-кушла бизә гулаг асар,
өзүнү сон дәрәчә ади вә садә апарар, үстүлүјүнү вә бөјүклүјүнү
һисс етдирмәјә чалышмазды.

Нијазинин Үзејир бәј һаггындакы фикирләри инди дә мәним
гулагымда сәсләнир. О, Үзејир бәјин бөјүклүјүнү Азәрбајҗан
профессионал мусигисини эсасыны гојмасы илә бәрабәр, «нечә»
гојмасында көрүрдү. Мәтләб бу «нечә»нин үстүндә иди. О, һәми-
шә дејәрди ки, буну билмәк үчүн Үзејир бәјин «Азәрбајҗан муси-
гисини эсаслары» китабыны дәриндән өјрәнмәк вә бу барәдә
хејли дүшүнмәк лазымдыр. О дејәрди ки, бу китаб јалһыз бәс-
тәкарларын дејил, бүтүн сәнәт вә әдәбијјат хадимләринин дә
столүстү китабы олмалыдыр. Чүнки бу китабда сәнәтин јоллары
вә үсуллары дејил, һәм дә вәзифәси вә мәгсәди ајдынлашдыры-
лыр. О дејәрди ки, Үзејир бәј сәнәтин бөјүклүк дәрәчәсини онун
халг һәјатына нә дәрәчәдә нүфүз етмәсиндә көрүрдү. Үзејир бәј
сәнәти халгдан, онун фикир вә дүјгуларындан кәнарда тәсәввүр
едә билмирди. Бунун ән көзәл сүбуту нсә онун өз әсәрләридир.
Үзејир бәј бүтүн варлығы илә өз халгынын нәғмәкары олдуғу
үчүн, һәм дә бүтүн бәшәријјәтин севимлисидир.

Нијазинин Үзејир бәј һаггында дедикләрини о заман ејнән
күндәлијимә көчүрмүшәм. Инди онлары варагладығым бу күн-
ләрдә таһчымыш болгар јазычысы Станислав Сивријевин сәнәт
вә әдәбијјат һаггындакы гејдләрини охујурдум. Фикирләрин нә
гәдәр үст-үстә дүшдүјүнү көрдүјүмдән, ону ејни илә бура кө-
чүрмәји лазым билдим: «Дүнја елә јазычылара биканәдир ки,
онларын јарадычылығы, үмумән демиш олсаг, доғма төрпағын
әтриндән, өз халгынын руһуну дәрк етмәкдән мәһрумдыр. Гоголу
вә Достоевскини гејри-рус јазычысы тәсәввүр етмәк ағласыґ-
маздыр; Екзүпери илијинә гәдәр франсыздыр; Ботев вә Захари
Јожеф маҗардырлар. Бу, һәр бир бөјүк сәнәткәра аиддир. Ја да
әксинә: бүтүн чәһәтләри космополит бүлөв дашы илә һамарлан-
мыш јабанчы нә өз халгына мәхсусдыр, нә дә дүнјаја».

Тәпәдән дырнаға гәдәр өз халгынын оғлу олан Үзејир бәј
мәһз буна көрә дә ејни заманда бәшәријјәтә мәхсусдыр. Нијази
дә Үзејир бәји мәһз бу бахымдан гијмәтләндирәрди.

Мән «Муғам» поемасы үзәриндә ишләркән бир чох мусиги ха-
димләринә, о чүмләдән Нијазидә мүраҗиәт етдим. О, фикрини
изаһ етмәк үчүн саатларла Үзејир бәјин фикирләриндән мисал
кәтирәр вә бу эсасда мәнә муғамларын маһијјәтини ачмаға ча-
лышарды.

Нијази халг мусигисини дәриндән билирди демәк чох аздыр.
Халг мусигиси онун гәлбиндә дөјүнүр, нәбзиндә вурурду. О, халг
мусигиси илә јашајыр, онунла бир нәфәс алырды. Мән онун кәңч
бәстәкарлара вердији мәсләһәтләрдә дәфләрлә бу мәсәләјә то-
хундуғунун шаһиди олмушам.

Гәрибә һиссан иди бизим Нијази. Онун марағ даирәси һәддин-
дән артыг кениш иди. О, ејни мәһәббәтлә әдәбијјаты вә поезијаны
севир вә бу барәдә хоруз сәси ешитмәјән гәрибә фикирләр сөjlә-
јирди. Идманын атычылыгдан тутмуш, үзкүчүлүјә гәдәр, акро-
батикадан тутмуш ғылынч ојнатмаға гәдәр бүтүн нөвләрини
билир вә дүнјанын идман улдузларынын һәјаты илә марагла-
нырды.

Нијази һәм ана дилини, һәм дә рус дилини инчәликләринә
гәдәр билирди. О, халг дилиндән узағ, сүн'и китаб дилинин әлеј-
һинә иди. Бир дәфә јени нәғмәләрин мүзакирәси үчүн бир нечә
шаири вә бәстәкары «Коммунист» гәзетинин редаксиясына ча-
ғырмышдылар. Мүзакирә башламамышдан әввәл Нијази гәзет-
ләрин дилиндән шикајәтләниб бир нечә мисал чәкди вә көстәрди
ки, бу ифадәләр тәрчүмәдән кәлән, дилимизин тәбиәтинә зидд
дејимләрдир. Белә сахта дејимләрдән гачмағ, халгын чанлы да-
нышыг дилинә сөјкәнмәк лазымдыр.

Нијазинин данышыг мәдәнијјәти, тәләффүз тәрзи ону динлә-
јәнләри һејран гојарды. Онун чох сәлист, рәван вә дузлу даны-
шығы варды. Сөзләри, дејимләри зөвглә сечәр, тәмиз данышма-
ға, чүмләләринә әчнәби дејимләри гатмамаға чалышарды. Онун
нитгиндә дә көзәл бир аһәнк вә сирли бир мелодија варды.

Нијази дүнјада баш верән ирили-хырдалы бүтүн сијаси һади-
сәләри әсл дипломат кими тәһлил етмәји дә бачарырды.

Јахшы јадымдадыр, Түркия сәфәриндән јеничә гајытмышды.
Евләриндә көрүшдүк. Түркиянин о заманкы сијаси вәзијјәтинә
Нијази елә тәһлил верди ки, мән онун сијаси көрүшүнә, дүнја
һадисәләрини гијмәтләндирмә исте'дадына мәәттәл галдым вә
јухарыдакы «дипломат» ифадәсини ишләтдим. Нијази гашлары-
ны чатыб деди ки, бизим һаымыза дүнја ишләриндән дүзкүн нә-
тичә чыхаран, һадисәләри дүзкүн гијмәтләндирән сијаси мәдә-
нијјәт дә лазымдыр. Она көрә ки, сијаси мәдәнијјәти олмајән, бу
саһәдә јетишмәјән халг нә өзүнү дәрк едәр, нә дә сабаһа дүзкүн
баха биләр. Мәнчә, вәтәндашлыг гејрәти һәм дә сијаси мәдәниј-
јәтдән башланыр.

О, эсл ичтимаи хадим кими, республикада чэрэжан едэн һадисэлэрэ биканэ галмаз, ја рэсми, ја да гејри-рэсми сурэтдэ она дэрһал өз мүнәсибәтини билдирәрди.

Зиддијәтли вә мүрәккәб шәхсијјәт иди Нијази... Севинчиндә кәдәрини, кәдәриндә севинчини, гәзәбиндә сакитлијини, сакитлијиндә гәзәбини јашајарды... Ону дәриндән танымаг, ичиндәки туфаны билмәк чәтин иди. Буна көрә дә о, чохларына алашылмаз вә гәрибә көрүнүрдү. Эсл бөјүк исте'дадлар белә олмурму? Ону дилини, үрәјиндән кечәнләри өмүр јолдашы һәчәр ханым гәдәр билән јох иди. Һәчәр ханым һәјат јолдашындан чох, бир ана кими онун назы илә ојнар, она һәр гајгыны кәстәрәрди. Буна көрә дә биз һәмишә бу бөјүк исте'дады горуудуғуна көрә Һәчәр ханым миннәтдар идик.

Нијазинин ән бөјүк хидмәтләриндән бири дә симфоник мусигини тәблиғ етмәси иди. О, сөһбәтләриндә кениш халг күтләсинин симфоник мусигини лазымынча дәрк едә билмәмәсини үрәк ағрысы илә дејәр вә әмәли ишиндә бу чатышмамазлыгы арадан галдырмаға чалышарды. Буна көрә дә о, рәһбәрлик етдији симфоник оркестрлә тез-тез рајонлара гастрола чыхар, Азәрбајҗан бәстәкарларынын симфонијалары, хусусилә симфоник муғамлар, Бах, Бетһовен, Чајковски, Мотсарт кими даһиләрин әсәрләри бәрәдә мүтәхәссисләрә муһазирәләр охутдурар, сонра исә изаһ олунан әсәрләри чалдырарды.

Мән ону симфоник оркестрин рәһбәри кими дәфәләрлә Шәкидә, Ағдамада, Шушада көрмүш, чамаатла үнсijјәтинин шаһиди олмушам. Бүтүн башга хидмәтләри илә бәрәбәр Нијазинин бу хидмәти онун јарадычылыг биографијасында хусусилә гејд олунмалыдыр.

Һәр шејлә марагланан, чохсаһәли хидмәти олан Нијази пулт архасында исә јалныз вә јалныз дирижор иди. Өзү дә нечә дирижор! Симфоник мусигинин инчәликләрини дәриндән баша дүшмәјән, лакин Нијазинин дирижорлуғуну сејр етмәк үчүн симфоник концертләрә кәлән адамлар таныјырам. Бармагларынын титрәјишиндән, сифәтиндәки чизкиләрдән, көзләриндәки атәшдән сәс телләри сүзүлән маестро пулт архасында һамыны сәһрәләр, мусигинин е'чазкар дүнјасына апарарды.

«Короғлу»нун увертүрасы! Бу даһијанә әсәри Нијази һимн сәвијјәсинә галдырмышды. Ким ону Нијазинин ифасында динләмәјибсә, демәк, о, һәмин әсәрин бүтүн инчәликләрини јашамајыб. Увертүраны дәриндән баша дүшмәк, орадакы чылғын дујғулары, сәсләр арасындакы чалар сәсләри динләјичијә там чатдырмаг үчүн јалныз Нијази үрәји, Нијази чубуғу лазымдыр. Нијази үрәјиндән кечмәјән увертүра мәним үчүн натамамдыр.

Елә бил, бөјүк Үзејир бәј «Короғлу»ну бөјүк Нијазинин чубуғу үчүн јарадыб. Мән бу әсәри јүз дәфәләрлә динләмишәм. Јенә һәр күн, һәр саат динләмәјә һазырам. «Короғлу» увертүрасынын сәдалары алтында бөјүк бир халгы ән бөјүк идеаллар уғрунда мүбаризәјә галдырмаг олар! Мән радиода да бу әсәри динләркән архасы мәнә гарангуш ганадлы, гара костјумлу Нијазинин мусигинин тә'сириндән чадар-чадар олмуш үзү, титрәјән бармаглары көзләрим өнүндә чанланар. Бир сөзлә, Азәрбајҗаны Үзејир бәјсиз, Үзејир бәји дә Азәрбајҗансыз тәсәввүр етмәк мүмкүн олмадығы кими, «Короғлу»ну Нијазисиз, Нијазини дә «Короғлу»суз тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Белә бир инсан, белә бир сәнәткар иди бизим әзизимиз, маестро Нијази!

† МАҢНЫ 18

Нәғмә мусигинин ән күтләви жанрыдыр. Бә'зән бөјүк бир романын дејә билмәдији мәтләби кичик бир маһны дејә билир. Бу чәһәтдән бизим халг маһныларымыз чох марағлыдыр. «Кирдим јарын бағчасына», «Аман овчу, вурма мәни», «Күчәләрә су сәпмишәм», «Пәнчәрәдән даш кәлир» кими сүжетли маһнылар һәм дә маһир бир рәссамын чәкдији чанлы вә тә'сирли лөвһәләрдир. Бу маһныларда халгын мә'нәви дүнјасы, психолокијасы, характери јашајыр. Халгын дили кими мусигиси дә онун руһундан, характериндән хәбәр верир. Әслиндә мусиги дә халгын дилидир. Үзејир бәјин дедији кими «мусигинин еһтираслы дилиндә нитгә нисбәтән јүзгәт артыг енержи вардыр».

Халг маһнылары әчдадларымызын бу күнә кәлиб чатан тәфәккүр вә әхлаг дәрслијидир. «Пәнчәрәдән даш кәлир» маһнысыны сәтир-сәтир тәһлил етсәк, бу маһныда халгын әхлаг нормаларынын јашадығыны, халгын психолокија вә характерини көрәрик. Маһныларда ејни заманда маһнынын јарандығы заманын, дөврүн нәбзи вурур. Бу нөгтәдә маһны ичтимаиләшир.

Маһны гәдәр инсанлары бир-биринә бирләшдирән, онлары бир-биринә доғмалашдыран икинчи бир сәнәт нөвү танымырам.

Профессионал маһны жанрымызын тарихинә өтәри нәзәр салсаг, орада чох көзәл инчиләр тапарыг. Ф. Әмировун «Күләрәм күлсән», «Көј көл», С. Рүстәмөвун «Баһар олсун», «Һардасан», Тофиг Гулијевин «Үзүјүмүн гашы», «Сәнә дә галмаз», «Гурбан адына», Ч. Чаһанкировун «Ана», «Корун маһнысы» вә с. нәғмәләр бу күн дә халгымызын дилиндән дүшмәјән классик маһны нүмунәләридир.

Чох тәәссүф ки, бу көзәл ән'әнә бу күн зәифләмиш, маһнымы-

за мејханадан кэлэн, халгын руһуна јад ритмик јункүллүк да-хил олмушдур. Сон заманлар елэ бу профессионал бәстәкарла-рымыз нәгмә жанрынын тәлѣјини һәвәскар бәстәкарлара, өз-фәалијјәт дәрнәкләринә тапшырмышлар.

Бу савадсыз һәвәскарлар маһныларында истәдикләри ојуну чыхарыр, жанрын башында турп әкирләр. Мүәјјән манејә раст кәләнә өз чызма-гараларыны халгын адына чыхарыр, «халг маһнысы» ады илә ефирә вә концерт салонларына јол тапырлар.

Онларын ефирә јол тапмасында биз һамымыз күнаһкарыг. Маһны адына верилән чәфәнкијат халгын зөвгүнү ендирир, бе-ләкликлә, биз көзәл маһны ән'әнәси олан халгымыза хәјанәт ет-миш олуруг. Дәһшәт о-јерә кәлиб чатыб ки, инсаны учалдан, дүшүндүрүб ганадландыран профессионал маһнылар, бизим кон-церт салонларымыздан говулмушдур. Зөвгләр о гәдәр корлан-мыш ки, әсл, көзәл маһныларын хиридары азалмыш, динләјичи-ләрин әксәријјәти дирикки маһныларын әсири олмушдур. Инди бизим вәзифәмиз бу зөвгсүзлүјә мүһарибә е'лан етмәкдир.

ТӘӘССҮҲ

Бир дәфә бөјүк сәнәткарымыз Нијази Вагиф Мустафазадә һаггында «Биз онун гәдрини билмәдик» деди... Мән Нијазинин фикринә дә, зөвгүнә дә һөрмәт едир вә она инанырдым. О, бу сөзү наһаг демәзди... Сарсылдым. Һәм дә она көрә ки, о, бу сөзлә мәнә 15—20 ил әввәлки бир әһвалаты хатырлатды.

...«Севил» ансамблы јеничә јаранмышды. О заман мән радио вә телевизија комитәсиндә бәдии шуранын үзвү идим. Ансамб-лын јени бир ифасына гулаг асдыг. Мән бу ифадан бир шеј анла-мадым вә сусдум. Лакин башга үзвләр, даһа доғрусу, мусигичиләр ифанын зәиф олдуғуну, даһа доғрусу, бу ифада халг маһнысы-нын тәһриф олундуғуну дедиләр. Мө'тәбәр мусигичиләрин рә'јин-дән сонра мән дә онларла разылашдығымы билдирдим. Вагиф дејиләнләрлә разылашмајыб мәгсәдини изаһ етмәјә башлады. Бәдии шуранын о заманкы сәдри әсәбиләшиб онун сөзүнү кәсди. Вагиф пәрт олуб чөлә чыхды. Бу, мәним Вагифлә илк көрүшүм иди... Сон көрүшүм исә вәфатындан сонра ону баша дүшмәјим-дән доған тәәссүф һиссимдән јаранмыш образы илә гаршылаш-мам иди. Инди мән онун һәр ифасыны динләдикчә онунла илк көрүшүм, һәмин үрәк ағрыдан вәзијјәт, јенидән јада дүшүр, һар-даса мәни ағрыдыр.

Мән чаз сәнәтини, бу сәнәтин инчәликләрини билмәдијимдән Вагиф сәнәтинә биканә олмуш, ону милли сәнәтимизә јад шеј

кими анламышам. Ахы инсан билмәдијинин дүшмәни олур. Бил-мәдијинә дүшмән олмаг исә мәһдудлугдур, јарымчыглыгдыр. Ин-ди заман кечәндән сонра, буну е'тираф етмәјә нә вар ки... Бөјүк-лүк ондадыр ки, о заман сәнин баша дүшмәдијини баша дүшән-ләрин ағлына, һиссинә шүбһә етмәјәсән, ајыбына кор олуб кәнара чәкиләсән.

Бу јахынларда достларымдан бири мәнә Вагифин лент ја-зыларындан бирини кәтирди. Динләдик вә мән сарсылдым. Сар-сылмағымын ики сәбәби варды. Биринчи, мусигинин тә'сири, икинчи исә... Мәним бу вахта гәдәр бу сәнәтә биканәлијимдән до-ған тәәссүф һисси. Ахы, мән өзүмү әсл мусигинин дәлиси зәнн едирдим. Ахы, мән муғамларын инчәликләрини хырдалајыб ач-маға чалышдығым «Муғам» поемасынын мүәллифи идим... Бәлкә мән мәнз Гәрб гарышығына көрә Вагиф сәнәтинин милли тәрә-фини — муғам көкүнү көрә билмәмишәм? Ахы әкәр белә исә бәс онда нечә ола биләр ки, ән көврәк аиларымда һајдын, Бахын, Бетһовенин, Мотсартын, Рахманиновун әсәрләри илә тәсәлли тап-мыш, онлары баша дүшүш, өзүмүнкүнү инкар етмишәм?

Мәнимлә бир шәһәрдә јашајыб-јарадан, дәлиси олдуғум му-ғаматла нәфәс алан, о көкдән учалан ел маһныларыны мүасир дилдә бизә чатдыран бу көзәл сәнәткарын бөјүклүјүнү өзү сағ икән дәрк етмәмәјимин сәбәби нә имиш көрәсән? Нијә о заман мән ону севиб онун алышыб јанан үрәјинә хош бир сөзлә дә олса су чиләмәмишәм? Инди буна нә гәдәр һајыфсылансам да ел демишкән, далдан атылан даш топуға дәјәр. Јүз сөз бир борчу өдәмәз. Тојдан сонра нағара.

Инсан тәбиәти гәрибәдир. Һәмишә бөјүклүјү кәнарда ахтары-рыг. Чеховун «Попрегуни» һекајәсиндә олдуғу кими...

Инди исә тәәссүфдән башга әлимдән һеч нә кәлмир. Тәәссүф исә бизи һәмишә ич дүнјамызын тәфтишинә, тәһлилинә апарыр. Мә'нәви дүнјамыза сәјаһәтә чыхыб өзүмүз өзүмүзү тәһлил едән-дә биз өзүмүз өзүмүз үчүн јенидән ачылырыг. Буна көрә дә инди Вагиф сәнәтини вахтында дәјәрләндирә билмәдијимә көрә ичим-дә баш галдыран тәәссүф һисси мәни бу барәдә дүшүнмәјә мәч-бур едир.

Мән бир мусиги һәвәскары кими һәлә илк кәнчликдән јалныз Гәрб «јункүл» мусигисини дејил, өз милли «јункүл» мусигимизи дә севә билмәмишәм. Һиссләрим һәмишә ағыр, дүшүндүрүчү, чидди мусигијә көкләниб. Јалныз мусигијә дејил, әдәбијјата да мүнәсибәтим белә олуб. Белә ки, мән сатираны бөјүк әдәбијјат һесаб етмәмишәм. Буна көрә дә чаз мусигиси илә һеч заман марагланмамышам. Әлбәттә, бу биртәрәфлиликдир. Она көрә биртәрәфлиликдир ки, жанрлары «јункүл» вә «ағыр» дејә гар-шы-гаршыја гојмаг олмаз. Мәшһур совет дирижору Г. Рождест-

венски «Һәм чаз, һәм дә симфонија» мәгаләсиндә («Огонёк» журналы, 1986, № 18) чох һаглы оларак Һајдн, Мотсарт, Бетховен вә Шуберт кими чидди жанр сәнәткарларынын әсәрләриндә белә чаз әләмәтләри олдуғуну көстәрир. Мән әввәлләр ола билсин ки, заһири әләмәтләрә даһа чох әһәмијјәт вердијимдән маһијјәти унутмушам.

Бәс инди нә олду ки, мән бирдән-бирә Вагифи, онун сәнәтинин инчиликләрини баша дүшәси олдум? Јол садәдән мүрәккәбдир, мүрәккәбдән садәјә дејил. Мүрәккәб симфоник әсәрләрин, програм мусигисинин көзәллијини, маһијјәтини кәнчәлијиндән севән, гаврајан, чаз мусигисини ушағлыгындан севмәли иди. Амма әксинә олуб. Инди јашымын камиллик дөврүндә чаз сәнәтини севмәјәми башламышам?

Мәсәлә бурасындадыр ки, инди мән шүүрлу оларак Вагифин мусиги тарихимиздә еләдикләринин маһијјәтини дәрк етмиш, бу јолун вачиб олдуғуну баша дүшүшәм. Бу сәнәтин маһијјәти нәдән ибарәтдир? — суалына инди чаваб верә биләрәм.

Вагиф бизим милли мусиги дилимизи гәрб мусиги дилинә чевирмиш, Азәрбајчан торпағынын, иглиминин јетирдији «Гызыл Әһмәд» алмасыны гәрб торпағында, бизим гушларын чәһ-чәһини гәрб көјләриндә сәсләндирмиш, бизим гәлбимизлә авропалы гәлби арасында көрпү салмышдыр. Мусигимизи дүнјаја танытмағын јеканә јолу ону гәрб дилинә, гәрб дејим тәрзинә чевирмәји бачармагдыр.

Нечә ола биләр ки, биз классик вә мүасир әдәбијјатымызы Авропа дилләринә чевириб онлары дүнјаја чатдырмаг истәдијимиз һалда мусиги фолклорумузу гәрб дилләринә чевирмәк арзусунда олмајаг? Бу мәнада мән Вагиф Мустафазадәнин еләдикләрини мусиги-нәғмә тәрчүмәси адландырардым. Бир гәдәр дә дәгиг десәк, Вагиф милли мусигимизин дүнја дилләринә мүтәрчими олмушдыр.

Әслиндә бүтүн мусиги вә әдәби жанрларын, ејни заманда инчәсәнәтин бүтүн нөвләринин көкү, һәдәфи вә мәгсәди ејнидир. Анчаг һәр халгын өз сәнәт дили вар. Әдәби әсәрләрин дилини башга халг анламадығы кими, бир халгын сәнәт дилини дә (көтүрәк мусигисини), башга халг анламаја биләр. Мәсәлән, бизим муғамлары башга халгын анлаја билмәмәси бу мәнада тәбиидир.

Мусиги әләминдә халглар арасында бир-бирини анламаг көрпүсүнү салан бизим Вагифимиз олду!

«Лачын» халг маһнысынын Вагиф јозумуну дәфәләрлә динләмишәм. Бу јозумда көк Азәрбајчан мусигиси, көкдән чүчәрән будагларын үстүндәки јарпагларын хышылтысы исә мүасир гәрб дилидир. Јахуд «Сона ханым», «Губанын ағ алмасы», «Күлаба-

тын», «Күлоғлан» кими халг маһныларымыз чаз ритминдә тамам јени рәнк алыб әсримизлә сәсләшир. Елә бил гәдим бабаларымызын мәишәти телефон, телевизор әсринә говушур, гәдим руһ вә психолокија мүасир либасда — мүасир дүнјамыздан һәјат вә-сигәси алыр. Бу ритмдә гәдим маһнылары динләдикчә биз өзүмүз дә көкүмүз үстүндә мүасирләшир, гәлбимиз әсрин аһәнкинә көкләнир. Бу гәдим маһныларын руһу, психолокијасы бизим гаһымызда дөвр етдијиндән мүасир ритм дујғуларымызы әсрин аһәнкинә ујарлајыр, дүнјаја көһнә мунасибәтимизи дә јениләшдирир, мүасирләшдирир.

Бир сөзлә, Вагиф бизим мусиги дилимизи чаз мусигиси илә синтез еләди: Бу синтез олмадан милли руһумузу ифадәси олан муғамлар вә халг маһнылары башга халгын үрәјинә јол тапа билмәзди. Мәнчә В. Мустафазадәнин халгымыз гаршысындакы ән бөјүк хидмәти мәһз бундан ибарәтдир.

Вагиф һаггында јазанларын демәк олар ки, әксәријјәти ону «Лирик чазмен», «Һәзин пианочу» адландырыр. Бу лирика вә һәзинлик һеч шүбһәсиз онун сөјкәндији муғам торпағындан кәлир. Вагиф өзү јазыр: «Мәним мусигимин, чазымын көкү муғамдыр».

Дүшүндүкчә адамы һејрәт көтүрүр. Гәрбин ән мүасир, ән модерн мусиги жанры олан чазы (ритмик) Шәргин ән гәдим мусигиси олан муғам фәрјады (һәзин) илә чалаг етмәк, ритм илә һәзинлији бирләшдирмәк нә гәдәр бөјүк дүшүнчә вә усталыг тәләб едир. Бу бөјүк ишин јоллары вә үсулу һеч бир нәзәријјә китабында, һеч бир мусиги мүнтәхабатында јазылмамышдыр. Бунун үчүн үрәк милли зәминә көзәкөрүмәз телләрлә (јәһи һисслә) бағлы олмалы, фикир, дүшүнчә исә әсрин иглиминә көкләнмәлидир.

Вагиф мүасир дүнјанын ән гүдрәтли импровизаторларындан бири иди. Импровизасија исә шүүрдән кәлә билмәз. О, гандан сүзүлмәли, үрәкдән кәлмәлидир. Импровизасија динләјичинин көзләри гаршысында бадаһәтән јараныр. Бу јарадычылығын мајасы халгдан кәлдији үчүндүр ки, ифачы халгын гаршысында ону өз дујумлары илә бәзәјиб башга шәкилдә јенә халга гајтарыр.

Әлли ил әввәл «муғам» сөзүнүн јанында «чаз» сөзүнү јазмаг гәбаһәт һесаб олунар, јахуд ағла сығмазды. Заһирән бир-биринә зидд олан бу ики мусиги дили арасында бир ујарлығын олдуғуну һеч кәс ағлына кәтирә билмәзди. Буну Вагиф бачарды. Буна көрә дә Вагифин мусиги әләминдә еләдикләрини чәсарәтлә кәшф адландыра биләрик. Чаван бир алим мәшһур алимләрдән биринә өз јени кәшфини изаһ едир. Мәшһур алим диггәтлә гулаг асыб дејир: сәнин «кәшфин» һәддиндән артыг ағлабатан олдуғундан

онун кәшф олдуғуна инана билмирәм: Ағыллы сөздүр! Кәшф она дејәрләр ки, ағлабатмајан әксикләрин «ағлабатымлы» олдуғуну сүбут етсин. Вагиф «Мәним Азәрбајчаным», «Илһам», «Сөһбәт», «Көзәллик» әсәрләриндә вә онларла импровизасија-ларында муғамла чазын «кәбинини кәсди».

Бу кәшфи јарадан адамын белә аз јашамасында көрәсән тәбиәтми күнаһкардыр, бизми, ја о өзүмү? Башгаларынын көрә билмәдијини көрүб үзә чыхармағ, намүмкүнү мүмкүн етмәк үчүн мүмкүнлә намүмкүн арасында үрәкдән көрпү чәкмәк, өмүрдән кәсиб мөгсәдә, арзуја чаламағ лазыммыш!

Вагифин өлүм һәгигәти илә барышмајан Нијазинин дедији сөзә гајытмағ истәјирәм: биз онун гәдрини билмәдик! Бу, һәгигәтдир. Лакин бурдан икинчи суал доғур. Нијә? Чүнки инсан малик олдуғунун гәдрини малик олдуғу заман билмир. Әлиндән чыхандан сонра нәји итирдијини баша дүшүр. Хошбәхтлик нәдир? — суалынын ән доғру чавабы будур: Хошбәхтлијин ичиндә хошбәхт олдуғуну баша дүшмәк, гијмәтләндирмәк! Тәәссүф ки, һаымыз буну билдијимиз һалда, јенә дә әлимиздә олан хошбәхтлији вахтында гијмәтләндирә билмирик. Чүнки: «Даш да гијмәтләнир әлдән кедәндә» ...Мән бир гәзәлимдә «Ким билир бәлкә шәрәф, бәлкә фәзиләтди өлүм» демишдим. Нечә јәни? Өлүм дә шәрәф вә фәзиләт ола биләрми? Нечә демә ола биләрмиш.

Өлүм бә'зән мәнәк дашы кими өләнин маһијјәтини, гијмәтини үзә чыхарыр. Ә. Кәрим демишкән, «Сән мәним гәдрими биләсән дејә... өлүмү инди?» Инсан јохлугла варлығын бүтүн маһијјәтини баша дүшүр. Мән Вагифи өлүмүндән сонра баша дүшдүјүм кими... Бунлары Вагифин руһу гаршысында е'тираф кими дејир вә бәди и шуранын ичласында ону баша дүшмәдијимә көрә онун хатирәсиндән үзр истәјирәм.

60 ИЛ СӘҺНӘДӘ

(И. Аванесјанын 80 иллијинә)

60 ил сәһнәдә... Бу о демәкдир ки, 60 ил нечә-нечә инсанын севинчи илә јашамағ, дәр-кәдәр јүкүнү чијиндә дашымағ! 60 ил сәһнәдән дедији сөзләрлә мин-мин инсаны дүшүндүрмәк!

60 ил бир-биринә зидд мүхтәлиф хүсусијјәтли адамларын характерини мәнимсәмәк, өзүнү һәм заһирән, һәм дә дахилән дәјишдирмәк нечә кәсә асан кәлмәсин. Буну анчаг инсанлары дәриндән баша дүшән сәнәткар бачара биләр. Бу сәнәткарлардан бири дә бу күн анадан олмасынын 80 иллијини бајрам етдијимиз Азәрбајчан ССР халг артисти Иван Аванесјандыр!

Аванесјанын јалныз Азәрбајчан драматуркијасында ојнадығы ролларын сијаһысына бахырам: «1905-чи илдә» пјесиндә Саламов, «Севил»дә Әбдүләли бәј, «Алмаз»да Шәриф, «Вагиф»дә Вагиф вә Елдар, «Һәјат»да Һәсәнов, «Тој»да Кәрәмов вә с.

Бу образларын һәр бири өзүнәмәхсус бир дүнјадыр. Адам тәәччүбләнир, бүтүн бу мүхтәлиф характерли, мүхтәлиф дүнја-көрүшлү адамларын психолокијасыны, дујғу вә дүшүнчәләрини бир актјор өз варлығына нечә сығышдыра билмиш вә бу мүхтәлифлији нечә әкс етдирә билмишдир? Бу характерләри өз сәнәтиндә әкс етдирмәк үчүн ән әввәл актјорун өзү бир инсан кими дахилән зәнкин вә интеллектуал олмалыдыр. Аванесјанла үн-сијјәтдә оланлар ону мәнз белә таныјыр.

Бу көзәл сәнәткар мәним «Икинчи сәс» пјесимдә Шүкүр бәјин ролуну ојнајырды. Шүкүр бәј әсәрдә икинчи дәрәчәли образ олса да дахилән чох мүрәккәбдир; еһтијатлыдыр, сују да үфүрә-үфүрә ичир. Бунула белә хејрхәһдыр... Мән бу образы јара-даркән ону нечә тәсәввүр едирдимсә, Аванесјанын ојунунда елә-чә дә көрдүм вә онун ифасында образыма јенидән вурулдум. Бу нөгтәдә дә драматургла актјор арасында олан сәдд көтүрүлүр, һәр икиси ејни һәдәфә вурур. Бу гәләбәсинә көрә мән гочамаң актјора бир даһа өз тәшәккүрүмү билдирирәм.

80 иллик јубилеји мүнәсибәтилә мән сәһнәдә 60 ил күлүңк чалан севимли актјору тәбрик едир, она бу јолда даһа бөјүк уғурлар арзу едирәм.

ЈЕНӘ ҺАБИЛ

Мән һабил сәнәтини чох севирәм. «Севирәм» демәк аздыр, мән бу сәнәти үрәк чырпынтыларымын, һәјәчанларымын ифадәси билирәм. Бу сәнәт мәним сөзләрлә дүшүндүкләримин сәсләрдәки тәчәссүмүдүр.

Һабил халг мусиги јарадычылығынын ифачысыдыр. Лакин онун ифасында «Һабил чалары» да вар. Бизи вәлех едән дә бу чалардыр. Чүнки биз бу чалары һабилә гәдәр нечә бир камаң ифачысында көрмәмишик. Һабил секаһы өзү кими чалдығы үчүн биз мәлум секаһда тәзә рәңк чаларлары көрүр вә ону «Һабил секаһы» адландырырыґ. Буна көрә дә һабил чалмыр, о чаланда јарадыр.

Һабил бир дә она көрә севирик ки, о, сәнәтинә бөјүк мәс'у-лијјәт һисси илә јанашыр. О, наил олдуғлары илә нечә заман ки-фәјәтләнир. Даим ахтарыр. Хошбәхтликдән онун ахтарышлары узунуна вә синә дејил, дәринлијә тушланыр. Чүнки, о, дүшүнән

адамдыр. Дүшүндүрүнө көрө бизи дә дүшүндүрмөји бачарыр. Ахы, дүшүндүрмөжөн сәнәт сәнәт дежил, нешәдир. Буна көрө дә биз һабилә чалгычы, јахуд ифачы дежил, сәнәткар дејирик.

ВИРТУОЗ СӘНӘТКАР

Азәрбајчанда тар мусиги аләти чох бөјүк бир јол кечмишдир. Бу аләтин Садыгчандан үзү бәри Гурбан, Ширин, Һачы вә Әһсән кими гүдрәтли ифачылары олмушдур. Бу күн бу аләт Рамиз Гулијевин көксүндә тамам башга рәнк вә чаларла сәсләнир. Даһа доғрусу, Рамиз ејни аләтә әсрин, күнүн өз нәфәсини вермиш, ону күнүн өз ритми илә диндирмәји бачармышдыр. Бу күн Һачыдан сонра муғамларла бәрабәр Азәрбајчан, рус вә харичи бәстәкарларын әсәрләри Рамизин бармагларындан сүзүлүб тарын имканларыны даһа да кенишләндирир. Бу күн дүнјанын бөјүк сәһнәләриндә тарымыз сәнәт јарышларындан үзүр чыхыр. 1974-чү илдә Москвада естрада артистләринин V Үмумитифаг мүсабигәсиндә тарын гәләбәси Рамиз Гулијевин ады илә бағлыдыр.

Виртуоз сәнәткар тарын пәрдәси үстүндә бармағыны тәрпәдиб сыхмагла јарым вә дөрддә бир сәсләри, хырдалыглары, бир сөзлә, боғаздакы гајнатмалары сим үстүндә јарада билир. Бу һал тарын имкан кенишлијини, һәм дә тарзәнин импровизасија габилијјәтини көстәрир. Лакин мән дејәрдим ки, муғамлар үчүн импровизасијадан чох, ифадан әввәл муғам өвгатына көкләнмәк вачибдир. Рамизин усталығыны мән бунда көрүрәм. Чүнки о, муғамларымызын һамысыны секаһ үрәји илә чалыр. Секаһ исә мәнз Азәрбајчан тәбиәтиндән вә руһундан доған өз доғмамыздыр. Бүтүн муғамлары секаһ үрәји илә чала билмәји доғмалыг бахымындан мән бөјүк усталыг һесаб едирәм. Икинчи тәрәфдән, муғам ифасында сәнәткарын сәнәткарлығы әсасән ајагвермәдә өзүнү көстәрир. Муғам чүмләсинин сонунда, јә'ни ајагвермәдә сәнәткар «сәнәт шилләсини» елә вурмалыдыр ки, динләјичи көзләдији көјнәртини «сәнәт шилләсиндән» ала билсин. Бир сөзлә, сарсылсын. Биз буну Рамизин сәнәтиндән һәмишә дадмышыг. Мән онун сәнәткарлығыны бир дә бунда көрүрәм.

СӘНИ ДИНЛӘЈӘНДӘ

(Р. Бейбүдовун 70 иллијинә)

Әзиз вә һөрмәтли сәнәт достум Рәшид. 70 јашынын тамам олмасыны ешидәндә икки сәбәбдән инанмадым. Биринчи: иллә-

рин белә тез өтмәсинә; икинчи: һәлә дә кәнчлик ешги илә сәһнәмизи титрәдән Рәшидимизин сәсиндәки ода, атәшә көрә. Ахы, сәнин сәсиндәки гүдрәт бу јашын сәси дејил. Бир дә фикирләшдим ки, сәнәт јашы да инкар едәр. Варлығы сәнәтдән јоғруланлар, јаратмаг ешгиндән доғуланлар үчүн нә јаш? Һәгигәтән бөјүк сәнәт үчүн вә о сәнәти јараданлар үчүн јаш мәфһуму јохдур.

Биз бу күн дә елә бил отуз-гырх ил әввәлки Рәшиди динләјир, ону ејни мәнәббәтлә севирик.

Биз сәни динләјәркән сәсиндән Гарабағ торпағынын әтрини дујур, Чыдыр дүзүндән кечиб, Дашалты чајынын шырылтысыны, Шуша бүлбүлләринин сәсини ешидирик, бир бој да учалырыг. Бу торпаг сәни јетирди, сән дә сәсиндәки ганад илә бу торпағын нәфәсини, аб-һавасыны дүнјаја јетирдин. Сәнин сәсинин көзәкөрүмәз ганадларында Азәрбајчан дүнјаны кәзди, доланды.

Ешг олсун үрәјиндә халғыны кәздирән, әмәлләриндә халғынын руһуну јашадан Вәтән оғулларына! Белә оғулар һәр јени нәсиллә биркә јенидән доғулур, өмрү халғын өмрүнә гарышыр, јашы да шәртиләшир. Буна көрә дә сән 1915-чи илдә чисмән, сонракы фәалијјәт илләриндә исә халғын мәнәббәтиндән мәнән доғулмусан! Буна көрә дә ад күнүндә јашындан дејил, әмәлләриндән сөһбәт ачыр, дүнјаја нәғмәләр чиләјән мәлаһәтли сәсинин аһәнкиндә әријиб, сәни бағрыма басыб өпүрәм, әзиз дост!

Мәтін Р. Бейбүдовун 70 иллијинә арһушунда әдәбиәт һәм сәнәт тарихи институтунун архивиндә сақланмақтадыр.

Чохмиллэтли өлкә олан Советләр Иттифагында јашајан бүтүн халглар үчүн рус дили элагә васитәси вә үмуми дилдир.

Бу өлкәдә јашајан бүтүн халгларын өз дили илә јанашы рус дилини дә билмәси вачибдир. Бурадан да гошадиллилик зәрурәт кими мејдана чыхыр. Инди бу мәсәлә өлкәнин бүтүн рекионларында мүзакирә олунур вә бә'зән дә бир-биринә зидд фикирләр дејилр. Мүлаһизәләр ичиндә мәнчә, ән доғрусу чохмиллэтли өлкәмиздә рус дилинин ортаг дил, элагә васитәси, һәр республиканын ана дилинин исә онун дәвләт дили олмасы фикридир.

Инди көрәк дил саһәсиндә реал вәзижәт нечәдир? Мән бу суала «Известија» гәзетинин [8 јанвар 1989-чу ил] дили илә чаваб вермәк истәјирәм: «Республикаларда бејналмиләлчилик пәрдәси алтында рус дили тәдричән әсас дилә чевриләрәк аз гала бејналмиләлчилијин синонимин, милли дилин тәблиғи исә милләтчилик һесаб едилмишдир».

Гәзет тамамилә һағлыдыр. Јенә һәммин нөмрәдә мүәллифләр [А. Пиголкин вә М. Студенкина] јазырлар: «Јери кәлмишкән ону дејәк ки, Загафгазија республикаларында Конститусијаја көрә јерли халгын дили Дәвләт дили кими тәсбит едилмишдир».

Бәли, Конститусијаја көрә һәгигәтән Азәрбајчан дили Дәвләт дили һесаб едилр. Лакин бу, сөздәдир. Ишдә исә Азәрбајчан дили демәк олар ки, һеч бир дәвләт идарәсиндә ишләнмир. Буна көрә дә тәкчә Бақыда дејил, Азәрбајчанын учгар кәнд рајонларында белә, валидејнләр өвладларыны Азәрбајчан мәктәбләриндә дејил, рус мәктәбләриндә охутмаг истәјирләр.

Кәдәбәј рајонундакы Саратовка кәнд мәктәбинин методист мүәллимин Серкеј Богданов «Комсомолскаја правда» гәзетиндә [26 мај 1988-чи ил] јазыр ки, «Азәрбајчанлы валидејнләрин һеч бири өз өвладыны ана дилиндә охутмаг истәмир...» Нијә? Она көрә ки, Азәрбајчанда дәвләт идарәләриндә ишләр јалныз рус дилиндә апарылыр. Ана дилиндә али тәһсил алмыш чаванлар рус дилини лазыми сәвијјәдә билмәдијиндән чох вахт вәзифәјә ирәли чәкилмирләр. Валидејнләр чох јахшы билир ки, онун өвлад-

дындан ана дилини билиб-билмәдијини һеч јердә сорушан олмајачаг, амма рус дилини билмәмәси Совет өлкәсинин һәр јериндә онун үчүн маниә олачаг.

Башга бир мисал. Ушағлыгдан Бақыда јашајан миллијјәтчә күрчү Јелизавето Корганашвили «Коммунист» гәзетиндә дәрч етдирдији мәғаләсиндә [5 јанвар 1989-чу ил] јазыр: «Мән халис азәрбајчанлылардан ибарәт аиләләр таныјырам ки, өз дилини билмир. Әһалинин елә һиссәси вар ки, милли адәт вә ән'әнәләрдән, дилиндән узаглашдыгча өзүнү даһа чох мәдәни, авропалашмыш сајыр. Дургунлуг дәврүндә артмагда олан бу мејл дәнмәз просесә чеврилә биләр, пис нәтичәләнәр. Дүнјаја тәзә кәлән ушаг өз ана дилиндә данышмаға башламаса өз милләти үчүн фәрәһ, гејрәт һиссинә малик ола билмәз».

Бир заманлар Русијада да задәканлар өз дилини бәјәнмир, өвладларыны әчнәби мәктәбләрә верирдиләр. Буну бөјүк сәһв вә гәбаһәт һесаб едән бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински «Ана дили» мәғаләсини јазыр вә елми дәлилләрлә сүбут едир ки, доғма дилиндә дил ачмајан, ана дилиндә тәһсил алмајан ушағлар мәнән шикәст олур, көксүз, јаддашсыз бөјүјүр, ики руһ арасында авара галыр. О јазыр: «Харичдән дајәләр, тәрбијәчиләр вә һәтта ев хидмәтчиләри кәтирдирләр. Ата вә ана өвлады илә доғма дилдә бир кәлмә дә данышмыр... Бунун нәтичәси нә олар? Халгын өз гијмәтли мәнәви ирсиндән — ону вәтән үчүн, халг үчүн оғул едә биләчәк һиссдән һәмишәлик әл чәкмәли олар.»

Тәәссүф ки, бу ади һәгигәти биз бир чох вәзифәли јолдашлара баша сала билмирик. Бу да тәсадүфи дејил. Чүнки инсан билмәдијинин дүшмәни олур. Ад вә фамилијасына көрә азәрбајчанлы олан бә'зи рүтбә саһибләри доғма дилләрини билмәкләринә көрә бу дилә дүшмән кәсилр, ана дилинин зәрурәтиндән данышанлары «кери галмыш вә милләтчи» дамғасы илә ләкәләмәкдән чәкинмирләр.

Мән телевизијада ана дили билмәјән бир нечә назирин адыны чәкмишдим. Назирләр өз гүсүрларыны анламаг вә бундан хәчәләт чәкмәк әвәзинә мәним чыхышымы онлара гаршы гәрәзкарлыг адландырдылар. Буна да шүкүр! Үстүмә башга чиркаб да ата биләрдиләр.

Бах, инди биз бу һалдајыг.

Јенидәнгурманын бу мәс'ул дәврүндә башлыча вәзифә дургунлуг илләриндә бурахдығымыз сәһвләри дүзәлтмәк, Ленинин милли дилләр саһәсиндә ирәли сүрдүјү һүгуг бәрабәрлијини бәрпа етмәкдир. Мә'лум һәгигәтдир ки, һәр кәс ана дили илә јанашы, нә гәдәр чох дил билсә, бу, онун башучалығыдыр. һазырда бизим республикамызда ики вә даһа чох дил биләнләрин сајы истәнилән гәдәрди. Инди биз әчнәби дилләрдә јаранмыш үмумбәшәри

эсэрлэри бирбаша орижиналдан тэрчүмэ ишинэ башламышыг. Бу бөжүк иши даһа бөжүк масштабда давам етдирмэлијик.

Бунула јанашы республикамызда миллијјәтиндән асылы ол-мајараг јалныз бир диллә кифәјәтләнәнләрин дә сајы чоһдур. Республикамызда јашајан башга милләтләрин јерли дили, јерли әһалинин исә рус дилини јахшы билмәси зәруридир. Халгларын бир-биринә һөрмәт етмәси, бир-биринин тарихини, мәдәнијјәтини билмәси халглар достлуғунун, бир сөзлә, бејнәлмиләлчилијин әсас шәртләриндәндир. Әкс тәғдирдә һеч бир достлуғдан вә бејнәлмиләлчиликдән сөһбәт кедә билмәз. Дикәр тәрәфдән бир диллә кифәјәтләнмәк кәнчләримизин мүасир елмләрә јијәлән-мәсинә, даһа бөжүк зирвәләрә ганадланмасына, бир сөзлә, үмуми инкишафымыза әнкәлдир.

Тәссүфлә демәлијик ки, 10 ил орта мәктәбдә, 5 ил институтда охујан али тәһсилли кәнчләримизин бир гисми нә рус, нә дә хари-чи дилләрдән бирини лазыми сәвијјәдә өјрәнә билмир. Бунун сәбәби нәдир?

Мән бу сәбәби изаһ етмәздән әввәл өтәри дә олса кечмиши-мизә сәјаһәт етмәк истәјирәм. Бизим бөжүк шаир вә алимләри-миз ана дили илә јанашы фарс вә әрәб дилләрини дә билир, бу дилләрдә дә јазмағы бачарырдылар. Бу мәсәләдә 3 дилдә ми-силсиз сәнәт нүмунәләри јарадан Фүзулинин адыны чәкмәк кифә-јәтдир. Јахын кечмишимизә кәлинчә, А. Бакиханов, М. Ф. Ахун-дов, Һ. Зәрдаби, Ч. Мәммәдгулузадә, С. С. Ахундов, Ү. Һачыбәјов, Н. Нәриманов кими илк маариф гарангушларымыз вә ингилабчы демократларымыз ана дилләри илә јанашы рус дилини дә мүкәм-мәл билмиш вә бир сыра јазыларыны бу дилдә јазмышлар.

Әсримизин әввәлләриндә 4 иллик рус-татар [Азәрбајчан] мәктәбини битирәнләрин рус дилини мүкәммәл билдикләри мә-лумдур. Бизим мүасир милли орта мәктәбләримиздә исә 10 ил рус дилинин тәдрис олунмасына бахмајараг, бу дилин лазыми сәвијјәдә гавранылмамасыны нә илә изаһ етмәк олар? Бурада бир шеји дә нәзәрә алмаг лазымдыр: тәдрислә јанашы һәр ики дилдә бу гәдәр, гәзет, журнал вә китабларын, радио вә телевизија верилишләринин мәишәтимизә дахил олдуғу бир заманда бу мәсә-ләнин бу күн бир проблемә чеврилмәси лап тәәччүб доғурур.

Мәнә белә кәлир ки, бу мәсәләдә әнкәли тәдрис үсулунда ахтармаг лазымдыр. Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин, рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилинин тәдрис үсулларыны дәјиш-мәлијик.

Хари-чи дилләр институтунун профессору И. Рәһимов бол-гар психиатры К. Лозановун тә’лиминә сөјкәнәрәк 3 ај әрзиндә азәрбајчанлы балаларына инкилис дилиндә сәрбәст данышмағы

өјрәдир. Мән ондан бу ишин сиррини сорушдугда, о да көһнә тәдрис үсулундан әл чәкдијини сөјләди.

Бизим мәктәбләримиздә дил өјрәтмәји грамматикадан баш-лајырлар. Бу чансыхычы грамматика шакирдләрдә дилә мәнәббәт ојатмыр, әксинә, ону бездирир. Савадсыз ана вә нәнәләримиз бизә ана дилиндә данышмағы мәкәр грамматика васитәсилә өјрәтмишдиләр? Олмазмы ки, мәктәбләримиздә дә ушагларымыза башга дилләри дәдә-баба үсулу илә, јә’ни чанлы данышыг васи-тәсилә өјрәтсинләр? Дили грамматикадан чоһ ушагларын һәр күн тәмасда олдуғлары мәишәт вә мүһитлә бағлы чанлы данышыг вә диалоглар әсасында өјрәтмәк даһа сәмәрәли олмазмы?

Бәс, ана дилини нечә? Бу мәсәләдә бир мәтләби хүсусилә гејд етмәк истәјирәм: Башга дили өјрәнмәјин ән јахын вә е’тибар-лы јолу ана дилиндән кечир. [Бу, әлбәттә, ана дилини башга дил-лә әвәз едәнләрә аид дејил]. Ана дилини мүкәммәл билмәдән башга дили јахшы гаврамаг чәтиндир. Чүнки ана дилини јахшы билән ушаг өјрәнмәк истәдији икинчи дили ана дилинин ганун-лары илә мүгајисәдә әјани олараг дәрк едә биләр. Мә’лум һә-гигәтдир ки, үмумијјәтлә, идракын ән сәмәрәли јолларындан бири мүгајисәдир. Биз билдијимизлә мүгајисәдә билмәдијимизин ача-рыны тапырыг.

Бизим мәктәбләримиздә рус дилинин тәдриси биринчи си-нифдән, јә’ни ана дилини там билмәдән, бу дилин өзүнәмәхсус-луғуну, ән мүһүмү исә көзәллијини һисс етмәдән башлајыр. Беләликлә дә бирини там билмәдијиндән, о бириси илә мүгајисә имканыны ушағын әлиндән алыр вә ону һәр ики дилдән авара гојуруг. Бунула әлағәдар мән башга республикаларда бу мәсәлә-нин һәлли илә марағландым. Мә’лум олду ки, Литва мәктәбләрин-дә рус дилинин тәдриси үчүнчү синифдән башлајыр. Вахтилә биздә дә белә иди. Сонрадан шакирдләрә рус дилини «әсаслы сурәтдә өјрәтмәк» наминә биринчи синифдән башладылар. Нәтичә исә көз габағындадыр.

Сов. ИКП XIX Үмумиттифаг конфрасынын гәтнамәләриндә чоһ ајдын гејд олунмушдур: «Дөвләт һәјатынын, ичтимай вә мә-дәни һәјатын мүхтәлиф саһәләриндә милли дилләрин фәал ишлә-дилмәсинә даһа чоһ гајғы көстәрилмәлидир. Халгын адыны да-шыјан республиканын әразисиндә јашајан башга милләтләрин вәтәндашларынын, биринчи нөвбәдә ушагларын вә кәнчләрин һәмин халгын дилини өјрәнмәси тәғдир едилсин».

Бурадан нәтичә чыхарараг демәлијик ки, гошадиллиликдә һәр дилин пајы бәрабәр олмалы, һәр бири өз лајигли јерини тутма-лыдыр.

Јухарыда дедијим кими, Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили-нин тәдриси биринчи синифдән, рус мәктәбләриндә исә Азәрбај-

чан дили үчүнчү синифдөн тәдрис олунур. Азәрбајчан мәктәб-ләринин тәдрис планында рус дили фәннинә бүтүн синифләр үзрә һәфтәдә 53.5 саат, рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилинә исә 18 саат вахт ајрылыр. Башга фәргләр дә вар, онлары садаламаға еһтијач јохдур.

Јалһыз бир мүһүм фәрги демәмәк мүмкүн дејил. Бу фәрг үмумијјәтлә, Азәрбајчан дилинә өкеј мүнәсибәтдән ирәли кәлир. Бу дил нә гәдәр ки, дөвләт идарәләриндә ишләнмир, онун һөр-мәти олмајачаг. Чүнки ләзымсыз шеј һәмишә һөрмәтсиз олар. Республиканын дили кими формал олараг јухарыдан бу дил тәд-рис планына дахил едилсә дә онун һеч бир һүгугу јохдур. Бура-дан да ана дилимизин нә дәрәчәдә һөрмәтсиз олдуғу ашкар-дыр. Һөрмәтсиз бир шејин исә нә дәјәри олар, нә дә лүзүму. Лүзүм-суз вә дәјәрсиз бир шеј ким саһиб олмаг истәр? Һеч ким! Буна көрә дә нәинки башга миллиләтләрин нүмајәндәләри, елә азәрбај-чанлы валидәјнләрин өзләри Азәрбајчан дилинин рус мәктәб-ләринин тәдрис планындан чыхарылмасыны тәләб едирләр. Ағла-малы һалдыр! Буна көрә дә рус мәктәбләриндә нә ана дилими-зин, нә дә бу дили өјрәдән мүәллимин һөрмәти вар!

Әкәр гошадиллијә әмәл етмәк истәјириксә, кәрәк республи-камызда ушаг бағчаларындан тутмуш али мәктәбләрә гәдәр тәһсил-тәрбијә планларында һәр ики дилин һүгуг бәрабәрлијини көзләјәк. Орта вә али мәктәбләрин гејри-Азәрбајчан групларында Азәрбајчан дили фәннинә «көнүллү», «факүлтәтив», «гејри-әсас» фәнн кими бахылмамалыдыр. Тәдрис планында өзүнә јер тутан бир фәннә бу чүр мүнәсибәт нә демәкдир? Дөвләт дилини «гејри-әсас» дил адландырмаг нечә ағыла сыға биләр?

Үмумијјәтлә, республикамызда ана дилинин тәдриси гәнаәт-бәхш дејил. Чүнки дәрсликләримиз дә гуру грамматика вә чан-сыхычы мәтнләр әсасында гурулур. Дәрсликләримиздә чансыз шүарлар, плакат шәкилләр вә гуру јазылар 7—8 јашлы көрпәни дилдән ијрәндирир. Дәрсликләрдәки бә'зи јазылар ушағын гәл-биндә көзәл һиссләр, көврәк дујғулар ојатмаг әвәзинә онлары сијаси дәрс кечир. Икинчи синифдә охујан нәвәмин «Оху» китабында-даки бир мәтнә бахдым. «Пионерләр өз гырмызы галстуклары-нын шәрәфини горужурлар... Мин доггуз јүз он једдинчи илдә халғымыз дүшмәнләрлә вурушуб Совет һөкүмәтини гурду» вә с.

Једди јашлы ушаг «шәрәфини горумаг» ифадәсиндән нә анла-сын? Ахы о, бу јашда шәрәфин нә олдуғуну да билмир. Бу ифадә әтрафыны јаваш-јаваш дәрк етмәк истәјән көрпә үрәкләрдә һансы көзәл һиссләри ојада биләр?

Совет һөкүмәтинин гурулмасына кәдинчә, бунун он једдинчи илдә, јахуд ијирминчи илдә олмасынын ушаг үчүн нә әһәмиј-јәти вар? Ушағын бу рәгәми јадда сахлајачағына әминикми?

Јахуд, буну ушағын мәһз 7 јашында билмәси зәруридирми? Бу рәгәми Совет гурулушунун маһијјәтини дәрк етмәсиндән сонра билмәси даһа мүнәсиб олмазми? Ахы, онсуз да 7 јашлы ушағын ағы бу гурулушун маһијјәтини, ингилабын зәрури олдуғуну дәрк етмәкдән узагдыр.

«Халғымыз дүшмәнләрлә вурушуб» ифадәсиндә мүәллиф һан-сы дүшмәни нәзәрдә тутур? Ушаг үчүн дүнјаны дост-дүшмәнә бөлмәклә онун гәлбини јараламырыгмы? Ушаг сорумазмы ки, бу дүшмән кимдир вә о, биздән нә истәјир?

Ән мүһүмү дә будур ки, бу чүр вахтындан әввәл сијаси дәрс кечән мәтнләрлә биз ушаға нәинки башга дили, һеч өз ана ди-лини, бу дилин көзәллијини дә севдирә билмәрик.

Мән дәрслик мүәллифини кунәһландырмам. Чүнки ондан да белә мәтнләр тәләб едирдиләр. Инди заман дәјишмиш, јенидәнгурманы һәјатымызын бүтүн саһәләринә тәтбиг етмәсәк, заман бизи үстәләјәчәк.

Һәлә 1944-чү илдә јаздығы «Балаларымыз үчүн көзәл әсәр-ләр јарадаг» мәгаләсиндә С. Вурғун дәрсликләримиздә кедән гејри-бәдһи, сөнүк вә дарыхдырычы мәтнләрә мүһарибә е'лан етмишди.

Мән бир дәрслик мүәллифинә тәклиф етдим ки, мәрһум ша-иримиз Ә. Чәмилини «Кәнддә баһар ахшамы» ше'рини китабына салсын. Һәммин ше'рдән бә'зи парчалары мисал кәтирмәк истәји-рәм:

Көлкә дүшүр бағ арасы чығырлар, изләрә,
Чөкүр ахшам сәринлији тәпәләрә, дүзләрә,
Һәрдән хәфиф мей әсдикчә јырғаланыр көј отлар,
Гәлби көврәк ана кими долухсунур булудлар.

...Кәкликләрин нәғмәсилә биһуш дүшүр јамачлар,
Дуваг өртмүш кәлин кими сакит дурур ағачлар.
Батан күнүн шө'ләсилә јаныр нечә ајнабәнд,
Далыр ахшам сүкутуна саһил, мешә, тарла, кәнд.
Хышылдајыр јол үстүндә јенә көрпә говаглар,
Суја кедән гызлар дөнүр, јалгыз галыр булаглар.

Бу, чанлы бир баһар лөвһәсидир. Өмрүндә кәнддә олмајан, кәнд мәнзәрәләрини мүшаһидә етмәјән ушаглар белә бу чанлы таблонун көзәллијинә һејран галар вә гәлби хош дујғуларла ганадланар. Ушагларә тәбиәти севдирмәк, ону горумаг һиссини гуру сијасәт дәрсләри илә дејил, мәһз бу чүр поетик таблоларын тәсвири илә ашыламаг мүмкүндүр. «Суја кедән гызлар дөнүр, јалгыз галыр булаглар» мисрасындаки һәзинлик вә көврәклик ушаг гәлбиндә нә гәдәр көзәл вә хош дујғулар ојада биләр.

Орда-бурда очаг тутур, евләр чыраг јандырыр,
Учан дурна, сөнән гүруб нағыллары андырыр.

Бу көврәк мисралар үчүн изаһат لازымдырмы? Тәәссүфлә демәлијик ки, дәрслик мүәллифләри бә'зән әдәбијјатымызын кө-зәл нүмунәләрини писләриндән ајыра билмир, даһа чох мәзмунча она лазым олан нүмунәләри ахтарыб тапыр, ушағын гәлбиндә хош дүјгулар ојада биләчәк бәдни көзәллијә, естетик дәјәрә диггәт јетирмирләр.

Ејни вәзијјәти биз рус мәктәбләри үчүн јазылан Азәрбајчан дили дәрсликләриндә дә көрүрүк. Дил өјрәнмәк үчүн сечилән мәтнләрдә бәдни көзәллијә, даһа чох диггәт јетирилмәлидир ки, ушаг һәмнин дили севә билсин.

Бир сөзлә, инди республикамызда јашајан башга милләт-ләрин нүмајәндәләри Азәрбајчан дилини, азәрбајчанлылар да рус дилини камил билмәлидир. Кәнд вә рајонларымыздан ордуја кедән, јахуд Бақыја тәһсилә кәлән кәнчләримизин рус дилини билмәмәси үзүндән нә гәдәр әзијјәт чәкдикләрини ешитмиш вә көрмүшүк. Ордуја кедән азәрбајчанлы балаларынын әсасән ти-кинти баталјонларында хидмәт етмәләрини нечә баша дүшәк? Нә үчүн азәрбајчанлы кәнчләр мүасир ракет техникасына јијәлән-мәсинләр? Мүасир һәрби техниканы тә'лим едән һиссәләрдә хид-мәт етмәсинләр? Бу барәдә дүшүнмәлијик. Бунун сәбәбләриндән бири рус дилини лазым сәвијјәдә билмәмәјимиздир. Бу сәбәб-дән дә ордуда азәрбајчанлы забитләр чох аздыр, кенераллары исә бармагла сәјмаг олар. Шүар кими сәсләнсә дә һәмвәтәнләр-нимә мүрачнәт едирәм: Кәлин, бу саһәдә дә башга милләтләрдән кери галмајаг!

Азәрбајчанда јашајан башга милләтләрин нүмајәндәләринин исә республиканын дилини өјрәнмәләри чағырышла мүмкүн дејил. Бунун бирчә јолу вар: Бизим үчүн рус дили зәрурәт олдуғу кими, Азәрбајчан дили дә башга милләтләр үчүн зәрурәт сәвијјәсинә галдырылмалыдыр.

Мә'лум һәгигәтдир: Еһтијач һәјатын анасыдыр! Республика-мызда јашајан башга милләтләр үчүн бу республиканын дили еһтијач вә зәрурәт олмалыдыр.

ШӘФГӘТ ВӘ МӘРҲӘМӘТ

[Азәрбајчанда Шәфгәт вә сағламлыг фондунун тә'сис ичласында охунан нитгдән]

Инсанлығын биринчи әләмәти башгасынын дәрдини, ағры-ачысыны, шәхси дәрд вә ағры-ачы кими һисс етмәк, башгасына әл узатмаг, көмәк етмәкдир. Ел дәмешкән, һамы адамдыр, амма һамы инсан дејил. Инсан инсанлығы олана дејиләр. Бу мә'нада инсанын инсанлығы онун инсаф вә мүрвәти, шәфгәт вә мәрһәмәти

илә өлчүлүр. Инсаф вә мәрһәмәт һиссиндән мәрһум оланлар, инсанлыгдан да мәрһумдурлар.

Инди, һамы күндәлик һәјат гајғылары илә елә јүкләниб ки, башгасыны дүшүнмәјә, еһтијачы олана әл узатмаға, бир јетимин көз јашыны силмәјә, бир әлачсызын дәрдинә әлач етмәјә вахт чатмыр. Биз әкәр буну ади вә гануни һал һесаб едириксә, демәк инсанлығымызы итирмишик. Демәк, көзәллик вә һејирхаһлыг дүнјадан көчүб.

Инди мадди шејләрин чоху гытдыр, аз тапылыр. Биз мадди шејләрин, тутаг ки, ә'ла мебелин, јахшы костјумун, көзәл ајаг-габынын тапылмамасындан шикајәтләнир, буну чәмијјәт үчүн нөг-сан сајырыг. Амма инсафын, вичданын, шәфгәт вә инсанијјәтин тапылмамасындан һеч данышмыр вә буну чәмијјәт үчүн нөгсан да һесаб етмирик.

Бу јахынларда Рауф Нағыјев адлы бир режиссор «Өлү зона» адлы 20 дәгигәлик сәнәдли филм чәкиб. Бу филмә ади инсан үрәји илә бахмаг мүмкүн дејил. Гәлбин көрәк дашдан ола ки, Сумгајытда — зәһәрли һаванын ичиндә јапалаг дахмаларда антисанитарија шәраитиндә зилләт чәкән бәдбәхт инсанларын һалына вә күзәрәнына дөзәсән. Филмә бахдыгча фикирләширсән ки, узун илләр «Чанланыр һәр гарыш јер Сумгајытда» маһнысы-ны бизә охудан рәһбәрләр бу халгы әлә салыб өзләри күл-чичәк ичиндә нечә јашаја билибләр? Бәс көрәсән, онларын гәлби јох имиш? Инсан да өз һәмвәтәнинә бу гәдәр лагәјд олар?..

Мәркәзи мәтбуатда Тереза ананын шәфгәт чәмијјәти вә бу инсани чәмијјәтин еләдији һејирхаһ ишләр барәдә охудуғум заман дүшүндүм: Бәс һаны биздә белә чәмијјәтләр? Мәкәр биздә баш-гасынын дәрдинә, азарына шәрик олан ана Терезалар тапыл-мазмы?

Мән узун мүддәт «Сәадәт нәдир?» суалы әтрафында дүшүн-мүш вә 1962-чи илдә јаздығым бир ше'римдә сәадәтин нәдән ибарәт олдуғу суалына белә чаваб вермишдим:

Тапдым сәадәти... дара дүшәндә
Алыб өз күчүмү хәјалларымдан.
Кимәсә... нәјәсә... һардаса... мән дә
Көрәк олдуғуму билдијим заман.

Чыраг ол! Нуруну артыр күнбәкүн,
Һәр јердә һәјатын боғ зүлмәтини.
Мәнчә чыраг олуб башгаларычүн,
Јананлар тапыбдыр сәадәтини.

Бәли, мән инди дә бу фикирдәјәм. Инсан јалныз башгасына көрәк оlanda, башгасынын әлиндән тутанда өз хошбәхтлијини дә тапа билир. Будур инсан үчүн ән бөјүк сәадәт!

Дејирләр ки, мән халгымы чох сеvirәм вә дејиләнә көрә халгыма бәсләдијим бу мәнәббәт, бә'зән һәддини ашыр. Ола биләр! Амма мән ону билирәм ки, халгымы кор-коранә, елә халгым олдуғу үчүн сеvirәм. Јахшы халг, хејирхаһ халг, рәһмдил халг олдуғуна көрә, башга халглары да сеvirәји бачардығына көрә сеvirәм. Бизим халгын тәбиәтиндә башга халглары алчалтмағ, башга халглара јухарыдан ашағы бахмағ һисси јохдур. Биз егоизм хәстәлијиндән азадығ. Бир сөзлә, бизим халгда инсанилик, миллиликдән үстүндүр. Биз үмүмбәшәри мәнәфеји өз милли мәнәфејимиздән даһа вачиб сајырығ. Бах, бу көзәл вә хејирхаһ кејфијәтләринә көрә мән кенишүрәкли халгымын вургунујам.

Бу күн биз бу мәчлисә дә милли мәнәфејимиз наминә дејил, бәшәријәтин сәадәти наминә, бүтүн инсанлыға хидмәт наминә мәрһәмәт вә шәфғәт чырағы әтрафына топлашмышығ. Мән бу бөјүк дујғуја, бу хејирхаһ нијјәтә ешиғ олсун дејирәм.

Бизим халг һәмишә кичијә гајғы, бөјүјә һөрмәт әгидәси илә јашајыб. Аталар сөзүнә диггәт јетирин: «Су кичијин, јол бөјүјүн», — дејибләр. Нә үчүн? Она көрә ки, ушағ сусузлуға дөзмәз, бөјүк дөзәр. Буна көрә дә сују әввәлчә кичијә верәрләр. Амма јол вә илк сөз узун һәјат јолу кечмиш мүдрик ағсаггала вә агбирчәјә вериләр.

Бунунла јанашы чох тәәссүфлә демәлијик ки, сон заманлар биз бу бөјүк ән'әнәни унутмуш, кичикләрә гајғы, бөјүкләрә исә һөрмәт јолундан ајрылмышығ. Ушағ евләриндә нә гәдәр десән атылмыш көрпәјә, гочалар евиндә исә ата вә аналара раст кәлирик. Инди биз гоча кәләндә ајаға галхыб она јер көстәрмәк, гуллуғунда дурмағ ән'әнәмизи унутдугму? Мән бу барәдә чох дүшүнмүш вә нәһәјәт, «Атылмышлар» адлы поемамда көзәл вә көһнә ән'әнәмизә гајытмағ мәсәләсини гојмушам.

Инсан өмрүнүн ики дөврүндә башгаларындан асылы олур — ушағлығда вә гочалығда! Башгаларынын көмәјинә еһтијачы олан вахтда инсаны атмағдан да бөјүк чинајәт вә хәјанәт олармы? Кәлин, бу барәдә дә дүшүнәк!

Академик Дмитри Лихачев чох көзәл дејир: «Адамлары шәфғәтә, мәрһәмәтә вә инсанлыға чағырмағ аздыр, биз һамыда бу көзәл һиссләри тәрбијә етмәлијик».

Бу мә'нада бу күн республикамызда јаранан шәфғәт вә сағламлығ фондуну үрәкдән алғышлајыр вә халгыма мүрачиәт едәрәк дејирәм:

Тәбиәт инсана ики әл вериб.
Киминсә әлиндән тутуб галдырағ.
Бизә әмәл үчүн бир ағыл вериб,
Чајларын үстүндән көрүләр гурағ.
Анамыз, атамыз бизә дил вериб,
Дарда чырпынанын һалыны сорағ.

МҮНДӘРИЧАТ

Публицистика

Ләјагәт	4
Һарам тикә вә ја «ағ гызыл»ын гара ләкәси	10
Кәлин, ачығ данышағ	15
† Ана дилім — ана көкүм	20
Ифтираја чаваб	27
Адларымыз барәдә	32
Кәлин, биз дә дүшүнәк	36
Тарих нә дејир?	39
Дағлығ Гарабағ: иддәналар вә һәгигәт	55
Ваһид — бөлүмәз	64
† Вәтән һаггында дүшүнчәләр	72
Јенијетмә вә заман барәдә дүшүнчәләр	76
Һәгигәтин дили илә	82
Шәхси фикир — үчтимаи дујғу	85
Истису дедим, үрәјим јанды	89
Астарада көрдүкләрим	97
Көзәллик	101

Мусаһибәләр

Вәтән — сәнән, Вәтән — мәнәм, Вәтән — биз!	104
† Азәрбајҹан телевизијасынын әмәкдашы илә мусаһибә	109
Радионун әмәкдашы илә мусаһибә	114

Әдәбијат вә сәнәт дүшүнчәләри

Шаир, рәссам, бәстәкар	118
† Сабир, јенә Сабир	121
Сәксән јашлы чаван шаиримиз	124
Осман Сарывәлли	133
Сәмәд Вургун мәш'әли	141
Мә'нәви ата	142
Јегише Чаренс	145
† О гәдәр узағ, бу гәдәр јахын	147
Театр вә драматуркија	152
Үч шаир һаггында	156

Вардкес Бабајан	160
Көкдән кәлән сәсләр	162
«Өмрүн бешинчи фәсли»	166
Ваһид Әлифоглу	169
Ше'р долү бир үрәк.....	170
Шәки күлүшләри	172
«Шәкинин күлүш чәләнки»	174
Нәғмәкар шаир.....	175
Мәһарәт	177
Халг вә шаир	179
Һәр ики јолда	181
«Булаг» нәдән дејиб, данышыр.....	183
Шаирин сәнәт гәјәси	185
Тәгдим	186
Әдәбијјатымызын сабаһы	187
Бә'зи проблемләр	189
Е'тираз	192
Дүшүнмәк, ганадланмаг	193
Биканәдик	196
Бөјүк дирижор.....	199
Маһны	203
Тәссүф	204
60 ил сәһнәдә	209
Јенә һабил	209
Виртуоз сәнәткар	210
Сәни дилләјәндә	211
Гоша ганад.....	212
Шәфгәт вә мәрһәмәт.....	218

Бахтияр Махмуд оглы Вагабзаде
ПОГОВОРИМ ОТКРОВЕННО
(Сборник статей)

(на азербайджанском языке)

Баку — Азернешр — 1989

Бәхтијар Маһмуд оғлу Ваһабзаде
КӘЛИН АЧЫГ ДАНЫШАГ
(Мәгаләләр топлусу)

Редактору *Мүсәллим Нәсәнов*
Рәсәмә *М. Ксенжук*
Бәдии редактору *В. Мартынов*
Техники редактору *Т. Әлијева*
Корректорлары *Б. Ејвазлы, К. Мәмәдова*

ИБ № 4850

Плјонкадан чап олунур. Чапа имзаланмыш 29.06.88.
ФГ 03602. Форматы 84×108¹/₃₂. Офсет кағзы. Әдәби
гарнитур. Офсет чап үсулу илә. Шәрти чап вәрәғи 11,76.
Шәрти рәңкли сурәти 11,66. Учот нәшр вәрәғи 12,84. Сифа-
риш 1485. Тиражы 50 000. Гijмәти 70 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија
вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

Халглар Достлуғу орденли
Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты.
Бақы — 370005, һүсү һачыјев күчәси, №4.

Азәрбајчан КП МК-нын «Коммунист» нәшријјаты-
нын мәтбәәси.

Государственный комитет Азербайджанской ССР
по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли.

Азербайджанское ордена Дружбы народов
государственное издательство «Азернешр».
Баку — 370005, ул. Гуси Гаджиева, 4.
Типография издательства «Коммунист»
ЦК КП Азербайджана.

70 рон.

1140.

B 27

1